

NOVA SRPSKA POLITIČKA MISAO ISSN 1450-7382

Časopis za političku teoriju i društvena istraživanja

Glavni i odgovorni urednik

Dorde Vukadinović

Adresa uredništva

Terazije 38/II, Beograd

Telefon uredništva

011/687-801; 064/170-85-99

E-mail: nspm@nspm.org.yu; nspm@eunet.yu

Web site: www.nspm.org.yu

Izdavači

IIC Nova srpska politička misao

CeSID

Za izdavača

Slobodanka Nedović

Dorde Vukadinović

Priprema za štampu: Total Design

Lektura i korektura

Ivan Milenković

Stampa

Grafički atelje KUM

Tiraž

700 primeraka

Realizaciju ovog projekta pomogli su:

Fond za
otvoreno društvo

Fondacija
Fridrich Ebert

Skupština
grada Beograda

**FRIEDRICH
EBERT
STIFTUNG**

*Radove objavljene u ovom časopisu nije dozvoljeno preštampavati,
bilo u celini, bilo u delovima, bez izričite saglasnosti Uredništva.*

*Ocene iznesene u člancima lični su stavovi njihovih pišaca i ne
izražavaju nužno mišljenje Uredništva ili Izdavača*

X 11220

1.54.

NOVA
SRPSKA
POLITIČKA
MISAO

Posebno izdanje 1 (2001)

Srbija posle Miloševića

SADRŽAJ

<i>Uvodnik</i>	7
<i>Slobodan Antonić</i>	
Oktobar i izgledi za demokratizaciju Srbije	9
<i>Zoran Avramović</i>	
Zašto je DOS uspeo da pobedi 24. 9. 2000?	27
<i>Jovo Bakić</i>	
Ograničenja društvene transformacije Srbije	37
<i>Milorad Belančić</i>	
Ambivalentnost Petog oktobra	45
<i>Srbobran Branković</i>	
Politički prostor u postmiloševičevskoj Srbiji.....	55
<i>Ćedomir Ćupić</i>	
Od vladavine kontrolisanog haosa do dobro uređenog demokratskog poretku	69
<i>Vladimir N. Cvetković</i>	
Ponovo na početku.....	79
<i>Zoran Đindić</i>	
Adrenalin za promene	87
<i>Timotir Garton Eš</i>	
Poslednja revolucija	95

<i>Trivo Indić</i>	
Obrazovanje, nauka i kultura posle Miloševića	113
<i>Miloš Knežević</i>	
Miloševićeve razdoblje: Izgubljeni prostori - prošla vremena	125
<i>Vojislav Koštunica</i>	
Pravna država i prav(n)i reformizam.....	147
<i>Dragan Lakićević</i>	
Autoritarizam i njegovo nasleđe.....	159
<i>Zoran Lutovac</i>	
Nova manjinska politika	171
<i>Predrag Marković</i>	
Uspon ili pad Srbije posle Miloševića	181
<i>Pavle Milenović</i>	
Otvoreni rečnik srpske "oktobarske" revolucije	193
<i>Andrej Mitrović</i>	
Preseći, prekidi, prevrati i preokreti	207
<i>Aleksandar Molnar</i>	
Svrgavanje vlasti Slobodana Miloševića.....	217
<i>Dušan Pavlović</i>	
Populistički katanac	229
<i>Ognjen Pribićević</i>	
Zašto je ovaj put uspelo?	243
<i>Miroslav Prokopijević</i>	
Dva puta za privredne reforme?	249
<i>Branko Radulović</i>	
Politekonomska analiza vladavine Slobodana Miloševića	259
<i>Mile Savić</i>	
Principijelna isključivost i latentna subverzija	273
<i>Laslo Sekelj</i>	
Stvaranje političke zajednice i država kao plen	283
<i>Predrag Simić</i>	
Jugoslavija na raskršću: reforme ili dezintegracija?.....	293
<i>Jovica Trkulja</i>	
Sricanje demokratije	309
<i>Dijana Vukomanović</i>	
Prepreke i perspektive post-miloševičevske tranzicije u Srbiji	317
<i>Dorde Vukadinović</i>	
Srbija bez Miloševića - za kim zvona zvone.....	325
<i>Contents</i>	349

UVODNIK

Redakcija NSPM-a odlučila je da posebno izdanje časopisa za 2001. godinu, pod nazivom "Srbija posle Miloševića", posveti pitanju teorijskog skeniranja srpskog društva na prelazu vekova. Namera Uredništva bila je da se pruži presek aktuelnog srpskog političkog, ekonomskog, kulturnog i teorijskog miljea, sa ciljem što preciznijeg dijagnostikovanja ambivalentnih trendova koji determinišu moguće pravce razvoja srpskog društva. Pri tome, kriza nakon septembarskih izbora, Miloševićev poraz i njegov konačni odlazak, uzeti su kao centralni dogadaj i čvrsta tačka, pogodna za retrospektivni osrt na ono što je do ove krize i njenog raspletu dovelo, kao i za pokušaj preliminarnog sagledavanja kako posledica Miloševićeve vlasti, tako i mogućih perspektiva postmiloševičevske Srbije.

U tom cilju, a u skladu sa svojim generalnim dijaloškim i interdisciplinarnim usmerenjem, Uredništvo je odlučilo da organizuje raspravu u formi okruglog stola koja bi okupila dvadesetak kompetentnih autora različitih profila: politikologa, pravnika, ekonomista, filozofa, sociologa i psihologa, sa namerom da se na osnovu njihovih ukrštenih pristupa pruži što preciznija dijagnoza srpske političke, kulturne i socijalne scene u trenutku sloma rečima Slobodana Miloševića. Skup je održan u beogradskom hotelu Metropol, 7. decembra 2000-te, a tonski zapis saopštenja emitovan je tokom januara na Trećem programu Radio Beograda. Nažalost, uprkos više puta produžavanom roku za predaju rukopisa, u zborniku su izostali prilozi nekolicine učešnika skupa, što je, bar u nekim slučajevima (Vesna Pešić, Dušan Bataković, Svetislav Basara), direktna posledica činjenice koja je postala veoma karakteristična za srpsku postoktobarsku intelektualno-političku elitu: naime, ove kolege su, u međuvremenu, poziciju nezavisnog intelektualca zamenile staturom državnih funkcionera i visokih diplomatskih predstavnika. Namesto

nijih, u zbornik su naknadno uvršteni jedan nepristrasan izveštaj o "srpskoj oktobarskoj revoluciji" iz pera Timoti Garton Eša, kao i autorski tekstovi dvojice takode bivših kolega, a danas čelnih - i sučeljenih - političkih ličnosti u postmiloševičevskoj Srbiji.

Blizina oktobarskih događaja u velikoj mjeri je odredila tematski okvir i sadržaj debate, fokusirajući je prvenstveno na sam oktobarski prevrat, njegove uzroke i posledice. Poznato je da se stvari iz blizine obično bolje vide. Primakne li se, međutim, predmet isuviše blizu očiju, celina lako izmiče, a konture zamagljuju. U ovom slučaju, relativno mala vremenska distanca nije bila sметnja da se uoči istorijski značaj promena, ali jeste pomalo zamaglila pogled na određene senke, nedorečenosti i dubioze (post)oktobarskih zbivanja. Iako daleko od toga da se nekritički odnose prema dosovskom poretku koji se tada tek počinjava uobičavati, u većini priloga bio je primetan snažan osećaj olakšanja i uverenje da je, makar i sa zakašnjenjem, zaklopljena najcrnja stranica novije nacionalne istorije.

Generalno gledano, bilo da su okrenuti retrospektivno ili prospективno, to jest, zainteresovani za svođenje bilansa i podvlačenje crte ispod Miloševićeve ere, ili pak usmereni na procenu razvojnih perspektiva i modernizacijskih mogućnosti "Srbije bez Miloševića", okupljeni autori nisu bili slepi za iskušenja koja Srbiju vrebaju na putu njene (odocnene) demokratske tranzicije. Šta više, u trenutku kada su ovi prilozi nastajali njihova kritička intonacija i zabrinuti ton uveliko su odudarali od opštег revolucionarno-romantičarskog zanosa i kriznoštavoske euforije. Ako neki od tih priloga danas ipak deluju odveć optimistično, to bi se moralo shvatiti kao pouzdan znak krunpe promene opšte društvene klime i ozbiljno upozorenje kormilarima srpskih reformi da se Srbija, možda, umesto na "dobrom putu", trenutno nalazi na pragu proigravanja - još jedne - istorijske prilike kakva se skoro neće ponovo ukazati. Nezavisno od dnevnapoličke konjukture, društveni teoretičari su dužni da prvi upozore na tu negativnu evoluciju, ne čekajući da ona uzme nepovratan tok. Iskustvo s kraja osamdesetih moralno bi u tom smislu svima da bude rečita opomena.

* * *

Usled organizaciono-tehničkih razloga, koji, razume se, prvenstveno idu na dušu Priredivača, od trenutka predaje većine rukopisa pa do pojave ove sveske prošlo je nesrazmerno mnogo vremena, zbog čega se najiskrenije izvinjavamo svim autorima i istovremeno im zahvaljujemo

na razumevanju i strpljenju. Inače, sam skup, kao i ovaj zbornik, pripremljeni su u saradnji sa Centrom za slobodne izbore i demokratiju, a uz podršku Fonda za otvoreno društvo, Fondacije Fridrih Ebert i Skupštine grada Beograda. Posebnu zahvalnost dugujemo gospodri Slobodanki Nedović, gospodri Ani Ivanović i gospodri Ljiljani Obradović, kao i, već po običaju, kolegi Ivanu Vejvodi.

Nova srpska politička misao
Posebno izdanje 1 (2001)
UDK 323.22(497.11),2000*(082)
Primljeno: 15. marta 2001.

Slobodan Antonić
Filozofski fakultet
Beograd

5. OKTOBAR I IZGLEDI ZA DEMOKRATIZACIJU SRBIJE

Sažetak: Prevrat od 5. oktobra ima četiri sloja: narodnjački, pobunjenički, zaverenički i obaveštajni. U svakom od ovih slojeva postoje rdeće crte, nepovoljne po učvršćenje demokratskog porekla u Srbiji. Ipak, uticaj načina na koji je zbačen Milošević na demokratsku budućnost Srbije moći će da se proceni tek nakon utvrđivanja srazmerno najvažnijeg sloja i celovitijeg razmatranja prirode Petootobarskog prevrata.

Ključne reči: Slobodan Milošević, promena režima, demokratija, Srbija

Ovaj rad se bavi izgledima za demokratizaciju posle miloševičeve Srbije iz ugla 5. oktobra. Pošto opisem ovaj višeslojni događaj, pokušaću da istražim pojedinačni uticaj iznađenih slojeva na demokratsku budućnost Srbije.

Narodnjačko-prevratnička crta

Kada se govori o 5. oktobru, najčešće se pomisla na hiljade ljudi koji ju rišaju na Skupštinsu ka zgr i buldožer Ljubisava Đokića ("Džov bager") kako se Takovskom ulicom spuadi RTS-a. I zaista, nekoliko je strana ovog događaja koje nismo imali prilike da susretemo prilikom ranijih pokušaja obaranja Miloševića.

Prvo, tu je brojnost učesnika. I ranije je dosta sveta umelo da izade na beogradske ulice kako bi negodovalo protiv Miloševića. Prema opštem mišljenju, najveći broj je zabeležen u noći 13. januara 1997. godine verovatno 200-300.000 ljudi (novinske procene su isle i do pola miliona; Antonić, 1997:86). Ovoga puta, međutim, i taj broj je premašen. Nikada više sveta iz unutrašnjosti nije došlo u Beograd. I nikada više beograđana nije izašlo na ulice. Novine su sutradan pisale o preko 500.000 demonstranata (*Blic*, str. 3), dok je policijska procena u jednom trenutku navodno iznosila i svih 800.000 (*Nedeljni telegraf*, 1. novembar 2000, str. 6).

Dруго, свет koji je izašao na ulice imao je već desetogodišnje iskustvo sa protestima protiv Miloševića. Naročito se dobro sećao demonstracija u

zimu 1996/1997. Tri meseca je na stotine hiljade ljudi šetalo Srbijom samo da bi Milošević priznao ishod opštinskih izbora. Stoga je većina ljudi bila rešena da ovoga puta uradi nešto što bi konačno oteralo Miloševića.

I treće, to nešto je kod većine ljudi došlo spontano. Naravno da su opozicioni prvaci iz DOS-a imali svoju zamisao. Smerali su da zaposedu Saveznu skupštinu, Televiziju, zgradu Savezne vlade, Aerodrom i Gradsku policiju. Onda bi zahtevali da jedna skupina međunarodnih stručnjaka utvrdi tačan ishod proteklih izbora. Uopšte se nije računalo na obaranje Miloševića toga dana (*NIN*, 12. oktobar 2000, str. 14; Đindić 2000: 2.36). Štaviše, ubrzo se i ovaj plan raspao. Novosadani, koji su trebali da zauzmu SIV jednostavno su prošli pored zgrade i uputili se u središte grada. Isto su uradili i Šapčani, koji su imali da zaposedu Aerodrom, kao i Zrenjaninci koji su imali zadatku da opkole policijsku stanicu u ulici 29. novembra. Đindić, koji uživa u glasu "dobrog organizatora", opisuje u sećanjima (2000) zabrinutost koja se kod njega pojavila zbog takvog razvoja događaja. Čak i juriš na Saveznu skupštinu usledio je više kao zajednički čin okupljenog naroda nego kao posledica uspešnog sprovođenja zamisljene opozicionog "general-štaba". "Skupština je osvojena a da niko od lidera DOS-a predhodno nije viknuo 'Juriš'" (Bujošević i Radovanović, 2000:165). Tako je "spontanost" nadvladala "organizaciju".

Ove crte 5. oktobru zaista daju izgled revolucije. Ali, kao i svaka revolucija i ova "petooktobarska" nije bila samo juriš razbesnelog građanstva i zauzimanja znamenja zla.

Pobunjenička crta

Izuzmemli 9. mart 1991. godine, kada su se demonstranti svojski branili od policije, i 1. juli 1993. godine, kada su pristalice Vuka Draškovića pokušale da na juriš zauzmu Saveznu skupštinu, sva ostala velika narodna negodovanja protiv Miloševića bila su mirna i nenasilna. Ovoga puta, međutim, dobar deo opozicionih prvaka, ali i samih učesnika, bio je rešen da upotrebi i silu kako bi završili sa njim.

Za razliku od ranijih pokušaja svrgavanja Miloševića, vodi opozicije su sada obezbedili "ozbiljnju stručnu pomoć među bivšim (ili aktivnim) policijskim i oficirima, a zatim su stvarana i uvežbavana jezgra operativne akcije. Vodilo se računa o svemu: o naoružanju i opremi, o telekomunikacijama, o logistici, o transportu, a najviše o planiranju" (Vasić, 2000:14).

Tako je, recimo, Nebojša Čović nabavio kamion pun pušaka i naoružao 150 ljudi, "uglavnom bivših policijaca" (Bujošević i Radovanović, 2000:30). Đindić se hvali da je, u noći između 4. i 5. oktobra, sedište Demo-

kratske stranke u Krunskoj braniло 20 ljudi sa automatskim puškama, kojima je u pomoć, za slučaj napada, trebalo da pritekne hiljadu naoružanih ljudi! (Đindić, 2000: 3.34). U reklamu četvorotočkaša koje su se, 5. oktobra ujutro, slivale iz unutrašnjosti ka Beogradu, takođe je bilo puno oružja. "Na čelu kolone bili su žestoki momci. U svakoj od tih grupa bilo je po 15-20 naoružanih ljudi, imali su eksploziv, imali su pancire i bilo je puno privatnog oružja" (Đindić, 2000: 3.34). "Samо u jednim kolima izbrojani su: karabin sniper sa dve stotine metaka, kraćena zastavina bokerica, tetejac 7,62, zastavni pištolj 7,65, škorpion sa prigušivačem i osam bombi" (Bujošević i Radovanović, 2000: 75). U samom Beogradu, kao zaštita od mogućeg napada tenkova, pojedini ljudi bili su naoružani "raketnim ručnim lanserima" (Bujošević i Radovanović, 2000:87), a jedinica od dvanaestorih njih imala je spremljene molotovljeve koktele (Đindić, 2000: 3.36).

Koračno, postojale su skupine koje su se unapred pripremale za obračun sa policijom. Jedna od njih je bila Bogoljuba Arsenijevića Makija, koja je brojala dvadesetak ljudi. Oni su uvežbavani u bacanju molotovljevih koktelata. Drugu skupinu su činili Otporaši, koji su vežbali "gde ko treba da bude; šta radi udarna grupa; šta pozadina naoružana kamenicom ako policija interveniše; kako sačuvati najvažnije ljude; kako komunicirati; gde sa opremom..." (Bujošević i Radovanović, 2000:27; 65).

Sve u svemu, u petooktobarskim dešavanjima jasno se razaznaju i određene crte oružane pobune. One, naravno, nisu pretežne, budući da je mnoštvenost naroda dalo ovom događaju izgled revolucije. Ipak, taj sloj je veoma važan da bi se razumelo ponašanje ostalih učesnika 5. oktobra, ali i zbog jasnijeg sagledavanja demokratskih izgleda posleprevratničke Srbije.

Zaverenička crta

Bez obzira na brojnost i rešenost učesnika uličnih protesta od 5. oktobra, i bez obzira koliko je opozicija toga dana bila naoružana, Milošević je svakako raspolagao sa dovoljno sile da savlada prevratnike. U prvoj polovini devedesetih on je više nego udvostručio broj policajaca (sa 40.000 na blizu 100.000), dao im činove i naoružao sa 150 oklopnih vozila i 170 minobacača (Antonić, 2000). Krajem devedesetih on je i vojsku očistio od neposlušnih zapovednika i stavio je u svoju službu. Ali, u odlučujućem trenutku, i policija i vojska otkazali su mu poslušnost.

Kada danas posmatramo zbijanje od 5. oktobra, ne možemo se oteti ustisku da toga dana u policiji i vojski jednostavno ništa nije radio kako valja. Obaveštajne službe policije i vojske imale su sasvim dovoljno podataka da opozicija tog dana namerava da uradi (*NIN*, 12. oktobar 2000, str.14).

"SDB je, sa svojim ozbiljnim resursima, mogao da neutrališe događaje od srede i četvrtka, nemojmo se zavaravati oko toga samo da je htio: MUP Srbije mogao je u kritičnoj noći da razbijie i spreči masovni dolazak u Beograd i da jutro dočeka spreman i u punoj kontroli glavnog grada, čak i bez pomoći vojske ali nije" (Vasić, 2000:15). "Za početak, zamislite šta bi se dogodilo da je sniper sa Pošte ili Doma sindikata razmrskao glavu vozača buldožera i pobio još nekoliko najborbenijih demonstranata", pita se jedan bivši policijac (NIN, 12. oktobar 2000, str. 14).

Umesto toga, najpre policija, koja je bila glavna Miloševićava uzdanica, pokazala je krajnju neuspešnost u gotovo svim dejstvima.

Prvo, kolone iz unutrašnjosti lako su prolazile policijske zapreke i pored naredenja Vlajka Stojiljkovića (preko generala Obrada Stevanovića i njegovog zamenika, pukovnika Ljube Aleksića; *Nedeljni telegraf*, 1. novembar 2000, str. 5-7) da marš na Beograd mora da bude zaustavljen svim sredstvima. Novosadski kolonu je trebalo da zaustavi blokada sastavljena od - saobraćajnih čunjeva! Kada su ljudi iz kolone počeli da viču i guraju policajce oni su se povukli uz reč "Pa dobro, što niste rekli da hocete da prodete" (!?) (Bujošević i Radovanović, 2000:76). Gradani Kovina pričaju da im je sama policija rekla da "moraju da ih zaustave bar na deset minuta, reda radi", posle čega su im dopustili da nastave put (*Blic*, 6. oktobar 2000, str. 9). Ovako slaba odbrana prilaza Beogradu još više čudi ima li se u vidu da su u njoj većinom učestvovale jedinice za posebne namene (Bujošević i Radovanović, 2000:56), koje su do tada, u sličnim prilikama, veoma uspešno delovale (recimo, prilikom onemogućavanja dolaska pristalica opozicije na zbor u Požarevcu, 9. maja 2000).

Drugo, policija je slabo branila ključne zgrade poretka. Za zdanja obe skupštine, Predsedništva, RTS-a, StB-a itd. bilo je predviđeno manje od 500 ljudi iz Beograda i njih 600 iz unutrašnjosti. Ali, čak ni ta brojka nije dostignuta. Pola predviđenih policajaca uopšte nije uspela da se probije do prestonice (Bujošević i Radovanović, 2000: 54-5). I oni policijacici koji su branili zgrade nisu pokazali osobitu veština a niti želju da pruže ozbiljniji otpor. Prilikom napada na Skupštinu "policajci nisu intervenisali već su, utisak je, više gledali da se sačuvaju od kamenica i drugih predmeta koji su leteli na sve strane" (*Blic*, 6. oktobar 2000, str. 3). "Kordon nije postojao, niti je bilo ma kakvih policijskih prepreka, uobičajenih u sličnim situacijama" (Bujošević i Radovanović, 2000:131). Policija je, istina, bacila more suzavaca, a neke jurišnike i pretukla. Ali, ništa više od toga. Valja podsetiti da je zakon dozvoljavao policajcima da, u obrani obezbedivanog objekta, mogu da upotrebе i vatreno oružje. Pisac ovih redova i sam je učestvovao u jurišu na RTS i seća se kakva je panika nastala među napadačima kada je jedan od

njih slučajno pogoden zalutalim metkom. Kako bi se tek događaji dalje odvijali da je policija iz Skupštine ili RTS-a zbilja zapucala "u masu"?

I treće, jedinice policije naročito spremane za ovakve prilike jednostavno su zakazale. Istina, kao što je već rečeno, najveći deo jedinica javne bezbednosti za posebne namene bio je raspoređen oko Beograda, u tri prstena odbrane. One su imale da zaustave reke ljutitih gradana koji su iz svih pravaca nadirali ka prestonici. Kada su, međutim, prsteni probijeni, navodno se niko nije setio da jedinice sakupi i okolnim putevima dovede u Beograd (Bujošević i Radovanović, 2000:83). Ipak, čak i ako je većina tih jedinica bila izvan varoši, jedan njihov deo je morao da ostane kako bi održavao red i branio Miloševića. Međutim, delovanje posebne policije na beogradskim ulicama bilo je krajnje slabo i sa najjednostavnijim sredstvima. Žandarmi su uglavnom bacali suzavac i mlatarali dugačkim palicama unaokolo. Nije bilo bornih kola sa naročitim rešetkama za suzbijanje mase, videnim još 9. marta 1991. Nije bilo vodenih topova, omiljenog sredstva kojim su "hladene usijane glave", recimo, u noći između 2. i 3. februara 1997. godine. Nije bilo zaletanja u masu konjičke policije, kao 9. marta, ali ni tzv. interventnih džipova, kojima su na isti način razbijane demonstracije 17. i 18. maja 2000. godine (vidi opis u listu *Danas*, 20-21 maj 2000, str. 11).

Jedina posebna policija koja se toga dana pojavila u Beogradu u punom borbenom poretku bila je je tzv. jedinica za specijalne operacije (JSO) službe državne bezbednosti. U ukupno 6 bornih kola, obojenih u zelene prikrivne boje, nalazilo se nekoliko desetina tzv. frenkijevaca (crvenih beretki) naoružanih teškim mitraljezima (12,7 mm), pištoljima, pa čak i sekira-ma (*Vreme*, 12. oktobar 2000, str. 7; *Nedeljni telegraf*, 1. novembar 2000, str. 6). Ali, ako izuzmemo bacanje suzavca prilikom proboga ka zgradi RTS-a, ni oni nisu stupili u dejstvo, pa su se nakon nekog vremena povukli.

Slično je bilo i sa vojskom. Istina, vojsku je Milošević sasvim stavio pod svoje tekt koncem 1998. godine, a i glavni sastav većine jedinica činili su golobradi regrti. Ipak, u njoj je bilo dovoljno Miloševićevih ljudi za prenošenje naredenja, ali i dovoljno profesionalizovanih jedinica da tare-nedenja sprovedu. Osim Prve oklopne brigade, smeštene na Banjici, Miloševiću su na raspolažanju stajale i posebne jedinice, poput Specijalne sedamdesetdruge ili Šezdeseteće padobranske brigade. A ako bi obračun duže potrajaо, mogao se iz Crne Gore dovesti i verni Sedmi ili Četvrti bataljon vojne policije, koji su brojali 1.500 ljudi (*Vreme*, 12. oktobar 2000, str. 17).

Međutim, vojska je ostala u kasarnama. Po padu Skupštine, Milošević je telefonom tražio od načelnika generalštaba, Nebojše Pavkovića da pošalje vojsku na pobunjeni grad. Pavković je primio naredenje, ali je otezao sa izvršenjem, pa je Milošević opet zvao. Onda je, umesto pohoda na grad,

Pavković počeo da pravi plan odbrane Dedinja, pa kada je postalo jasno da će pobunjeni narod ostati kod Skupštine izrađen je novi plan. Po njemu je valjalo da se pred zor, kada je sveta na ulici najmanje, napadne središte grada i skrši pobuna. Ali ni taj plan se ne spovodi jer Pavković okleva sa izdavanjem naredenja. Na kraju general Aleksandar Vasiljević, a zatim i general Đaković počinju glasno da zahtevaju da se vojska ne meša i da se Milošević prepusti njegovoj sudbini. Pavković kao da to jedva dočekuje i u 7.30 se objavljuje saopštenje Generalštaba da će vojska "poštovati izbor u volju građana" (Stojadinović, 2000: 1; 2).

Zašto su policija i vojska tako rđavo branile Miloševićevu vlast? Kada je policija pitanu, postoje dva objašnjenja.

Prvo je rđavo zapovedanje. Izgleda da je plan odbrane sačinio sam ministar policije Vlajko Stojiljković. On se i brinuo za njegovo sprovođenje, pošto ima svedočenja da je lično zvao stanicu policije i davao uputstva. Međutim, ovaj trbušasti grubijan, koji do položaja nije dolazio zahvaljujući sposobnosti već udvorštva Miloševićevoj ženi, slabu šta je znao o policiji. Stoga je, kao što smo rekli, razbij Posebne jedinice policije, koje su stvorene da bi zajedno delovale, podelivši ih u manje skupine i raporedivši ih u tri prstena oko Beograda. Time je otupio ovo veoma moćno Miloševićeve oružje (Bujošević i Radovanović, 2000:44; 56).

Drugo objašnjenje slabog dejstvovanja policije je neposlušnost. Policija je i ranije umela da ne izvrši naredenja Miloševića ili njegovih doglavnika. Recimo, tokom devetomartovskih događaja "jedna jedinica milicije, na položaju kod Doma Armiјe, u dva navrata je odbila da posluša naredenja" (Vasić, 1991). Ali ovoga puta, izvrđivanje od izvršavanja naredenja postalo je opšta pojava. Zabeleženi su slučajevi u kojima su policajci otvoreno odbili da poslušaju naredbe prepostavljenih. Tako je posebna jedinica policije iz Niša (ukupno 400 policajaca) odbila da krene za Beograd, položivši pancire i opremu pred ispostavom republičkog MUP-a. Načelnik niškog SUPA, Zdravko Skakavac nije ni pokušao da ubede jedinicu, rekavši "da je vreme teško i da razume taj čin". Staviše, niški policajci su pozvali svoje kolege iz Pirot-a i uspeli da i njih ubede da odustanu od puta za Beograd (*Danas*, 6. oktobar 2000, str. 1).

S druge strane, bilo je policajaca naročito među onima sa činovima - koji su primali naredenja ali su onda izvrđivali da ih izvrše. Pukovnik Zoranu Simoviću bilo je naređeno da iz helikoptera baci suzavac na demonstrante oko zgrade Skupštine. Kako je suzavac bio u kutiljama teškim i do 10 kilograma, i s obzirom na gustinu okupljenog naroda, to je značilo neizbežnu smrt za one na čije bi se glave survala ova spremišta. Pukovnik je naredenje izvrđao tvrdnjom da je ispod njega veliki dim, da ne vidi cilj i da stoga

ne može da dejstvuje (*Nedeljni telegraf*, 1. novembar 2000, str.6; Bujošević i Radovanović, 2000: 159-160). Konačno, pojedini policajci tih dana jednostavno nisu dolazili na posao. To je bio slučaj sa zapovednikom Savezne brigade, pukovnikom Ljubom Lončarevićem, koji je imao da obezbeđuje zgradu Skupštine (*Nedeljni telegraf*, 1. novembar 2000, str. 6).

Kada je vojska u pitanju, objašnjenje je sledeće. Veći deo oficira bio je poprilično ravnodušan prema Miloševiću, a nije bilo malo ni onih koji su ga prezirali. Pojedini niži oficiri već su počeli da razmišljaju o uklanjanju samodršca, a neki od njih su krenuli da stvaraju i zavereničke grupe. Jedna od njih, za koju je javnost saznala koncem 1999. godine, bila je i tzv. Oslobodilačka srpska armija (Osra), na čijem čelu se nalazio pozivni poručnik iz Kruševca, Boban Gajić. Kada je postalo jasno da je izbore od 24. septembra Milošević izgubio, ali da će samodržac da pokuša da na silu ostane na vlasti, mnogi oficiri su bili rešeni da ga u tome ne prate. Kada je, 4. oktobra, predsednik Vrhovnog vojnog suda, general-major Miloš Gojković predložio da se vodi opoziciju uhapse i tako odvoje od naroda, ostale sudsije ga u tome nisu podržale (Stojadinović, 2000: 1). Ujutro, 5. oktobra, pojedini oficiri na sastanku sa vojnicima govore da ih oni neće izvesti na narod čak i ako takvo naredenje stigne od viših zapovjednika (*Vreme*, 12. oktobar 2000, str. 17).

General Pavković je morao da zna koliko je vojska nepouzdana. Uz to, da je poslao tenkove kada je Milošević od njega tražio, pitanje je šta bi sa njima bilo. Posle pada policijske stанице u ulici majke Jevrosime, narod oko Skupštine se naoružao sa oko 300 kalašnjikova, 16 mitraljeza, 19 škorpiona i 260 pištolja. Opozicija je pripremila tešku mehanizaciju gradskih službi, kamione, autobuse i tramvaje da ih postavi kao zapreke za nadiruće tenkove. Osim već pominjane skupine ljudi naoružanih molotovljivim koktelima, jedna grupa pobunjenika bila je opremljena rakетnim ručnim lanserima i zauzela položaj u Kneza Miloša ulici (Bujošević i Radovanović, 2000: 243; 87; 241). Da je vojska krenula na varoš to bi bila prava bitka. Pavković je sve vreme imao svoje uhode kod Skupštine, znao je koliko je sveta na ulicama i u kojoj meri su ljudi odlučni da istraju do kraja (Stojadinović, 2000). Stoga je ustuknuo. "Moje iskreno mišljenje je", veli Đindić, "da je postajalo uverenje da bi intervencija dovela do rezultata, ona bi bila izvršena. Nikakvih moralnih argumenata tu nije bilo, niti savesti, već samo pitanja da li može nešto da se uradi ili ne" (Đindić, 2000: 3.34).

Uopšte, ono što je zajedničko i za policiju i za vojsku, toga 5. oktobra, jeste poprilični nedostatak poriva da se izvršavaju Miloševićeva naredenja. Neznatnijim policajcima i običnim vojnicima svakako da je Miloševića bilo preko glave. Možda je procena o 83% policajaca i vojnika glasalih za Koštinac preterana (*N/V*, 12. oktobar 2000, str. 14). Ali, jamačno da je, reci-

mo, većini žandarma bilo dosadilo da se za malu platu preganja sa svojim komšijama i rođacima. Štaviše, u ovim oktobarskim danima ta preganjanja su mogla biti i opasna. Kako zaustaviti, na primer, 22 kilometra dugu kolonu ljuditih Čačana, smeštenih u 230 kamiona, 52 autobusa i na stotine automobila, pri čemu je većina njih naoružana motkama i kamenjem, ali i puškama, pištoljima i bombama (Bujošević i Radovanović, 2000: 74-5)?

Naravno, moglo se poslušati naredenje Vlajka Stojiljkovića da se ručnim raketnim bacacima gadaju autobusi i kamioni. Svi putnici u vozilima bili bi sprženi u vatrenom prasku koji oslobada toplotu do 2000°C. Moglo se poslušati naredenje, koje je Pavkoviću, u noći 5. oktobra, lično doneo zapovednik obezbeđenja Mire Marković, policijski oficir Đorđević (Đindić, 2000: 3.36). U njemu se, izgleda, tražilo da se smaknu šestorica najopasnijih opozicionara (Košturnica, Đindić, Batić, Čović, Perišić i Ilić) a ostali uhapse (Nedeljni telegraf, 1. novembar 2000, str.7). Ali, izvršavanje takvih naredenja bio bi zločin koji većina običnih policajaca ili vojnika nije želelo da nosi na svojoj savesti.

I deo policijskih i vojnih zapovednika morali su da znaju da bi dosledno izvršavanje nekih naredenja, toga 5. oktobra, za njih lično značilo stupanje na put bez povratka. Da su zoljama gadani autobusi ili da su poslati tenkovi na grad bilo bi mnogo mrtvih. A sa tako ljutim i naoružanim narodom mnogo mrtvih predstavljalo bi početak građanskog rata. Ako su oficiri vojske i policije išta misili, oni su morali da znaju da taj rat Milošević nikada ne bi dobio. Vojska NATO-a bila je raspoređena svuda oko Srbije, i jedva čekala da pod izgovorom spašavanja od još jedne "humanitarne katastrofe" umarsira u Beograd. Zašto bi, onda, neko u poslednji čas prljao ruke i dovodio sebe u opasnost da sutra, zbog Miloševića i njegove žene, omasti konopac?

Ova objašnjenja svakako da pokrivaju jedan deo uzroka brzog sloma Miloševićeve policije i vojske. Ali, ona teško da su dovoljna. Kada je reč o policiji, možemo se, najpre, zapitati, kako je moguće da je Vlajko Stojiljković sam planirao i razradivao strategiju petooktobarske odbrane? Gde su bili ostali policijski generali, ti osvedočeni Miloševićevi ljubimci? Podsetiće da su, prema dosta uverljivom iskazu jednog žandamerijskog časnika, "svi (policijski) generali, izuzev general-potpukovnika policije Mišića, imali luksuzne stanove na Dedinju i vozili preskupe blindirane automobile, najčešće BMW, čija je vrednost 200 do 600 hiljada maraka" (Nedeljni telegraf, 1. novembar 2000, str. 7). Ti generali su imali interes da brane Miloševića i njegov režim. Ali, Stojiljković je ostavljen sam da petlja sa "tri prste na odbrane Beograda".

Slabo delovanje policije, 5. oktobra, teško da može da se objasni i samo malodušnoču običnih policajaca i njihovih zapovednika. Ubrzo po pre-

vratu, pojavila su se svedočenja da je jedan deo policijskog vrha bio umešan u svojevrsnu zaveru. Najpre je, odmah posle izbora od 24. septembra, komandant Specijalnih antiterorističkih jedinica (SAJ), te udarac pesnice javne bezbednosti, policijski pukovnik Živko Trajković rekao drugovima da neće da ide na narod. Pokušao je da stupi u vezu sa Košturnicom. Državna bezbednost je, međutim, otkrila njegovu poruku. Stoga je, u noći između 27. i 28. septembra, sменjen i premešten u Kuršumliju. Bojeći se da će biti ubijen, pukovnik Trajković je nestao, i narednih dana krio se po Beogradu (Vreme, 19. oktobar 2000, str.7).

Ali pobuna u odseku javne bezbednosti se nastavlja. Nju predvodi lično načelnik javne bezbednosti, general Vlastimir Đorđević! On se, 4. oktobra, sastao sa još jednim policijskim generalom i trojicom pukovnika, i odlučio "da odbije naredenje, s obrazloženjem da je Milošević izgubio izbore, pa neka se on snalazi kako zna i ume, a nas da ne uvlači" (Đindić, 2000: 3.34). Naravno, general Đorđević nije smeo da otvoreno odbije Miloševićeva naredenja. Ali, očigledno je da ih nije kako valja ni sprovodio. Ne samo da su posebne jedinice javne bezbednosti, raspoređene po Stojiljkovićevim odbrambenim "prstenvima", više glumile nego sprovodile blokadu, već je i delovanje Specijalnih antiterorističkih jedinica (SAJ) na ulicama Beograda bilo sasvim neodgovarajuće. Kada su, po padu Skupštine, dobili naredenje za izlazak na ulice, pripadnici ovih jedinica javne bezbednosti su sve svoje teško naoružanje (puške, bombe it sl.), ostavili u dvorištu zgrade u Ulici Kneza Miloša 101, i na zadatku krenuli naoružani samo pištoljima. Nosili su jasne oznake pripadnosti (SAJ), što je na takvim zadacima bilo sasvim neuobičajeno. U jednom trenutku, nije baš najjasnije kada i kako - pripadnici SAJ-a prilaze narodu i počinju da se grle i ljube sa građanima. "Taj gest doveo je do potpuno drugačijeg toka i skoro da je odredio sve dalje događaje tog 5. oktobra", stoji u svedočenju pomenutog visokog policijskog časnika koje piscu ovih redova deluje dosta uverljivo. "Posle saznanja da je SAJ prišao narodu, naše veze su se usijale od poziva iz svih centara i punktova i kada je postalo jasno da se to zaista od godilogo, sve naše jedinice u Beogradu odbile su komandu za intervenciju nad građanima. Policija je bacila sve puške, pendreke, štitove..." (Nedeljni telegraf, 1. novembar 2000, str. 6).

Drugu granu policije, državnu bezbednost, takođe je zahvatila zavera. Zapovednik oko 1.200 pripadnika "crvenih beretki", tzv. Jedinice za specijalne operacije (JSO), Milorad Luković/Ulemek zvani Legija, tražio je, noć uoči 5. oktobra, da se vidi sa Đindićem. "On je rekao", priča Đindić, "da će oni sutra dobiti analog da intervenišu, ali da će oni intervenisati samo ako se bude pucalo na policiju bez razloga i ako krene napad na kasarne kao objekte od značaja za bezbednost zemlje... Rekao mi je da su specijalne jedinice

SAJ potpuno sinhronizovane s Crvenim beretkama i da je, praktično, 5.500 ljudi na istoj talasnoj dužini... Zaključio je: 'Ja ti garantujem za sve koji umeju da se bore u policiji da se sutra neće angažovati protiv vas' (Đindić, 2000: 3.34). Legija je, posle pada RTS-a, deo svojih ljudi doveo pod punim naoružanjem do zgrade u Takovskoj. Ali, nije usledilo nikakvo dejstvovanje. "Posle dvadesetak minuta, Frenkijevci, odnosno njihov komandant Legija, tražio je pojačanje. Od jedinica iz javne bezbednosti, međutim, niko nije htio da interveniše protiv građana, i Crvene beretke su se, takođe, pridružile narodu" (*Nedeljni telegraf*, 1. novembar 2000, str. 6).

Konačno, postoje i svedočenja da su delovi policije sve vreme bili na vezi sa pobunjenicima. "Priprema je bila vrlo konspirativna", pripoveda Velimir Ilić (*Vreme*, 12. oktobar 2000, str. 12-3), "posebno sa inspektorima i oficirima policije... Među nama je bilo aktivnih policajaca u civilu, čak i onih iz najelitnijih policijskih jedinica iz Beograda. Oni su nam omogućili i da dobijemo razne informacije, šta smera policija, kuda se kreće i šta nas može čekati na putu... Imali smo, naravno, ljudе i u Beogradu, u policiji, koji su bili spremni da nam daju informacije. Tačnost i odanost smo preverili veće pre puta, kada smo išli u kolubarske rudnike u Tamnavu. Ispostavilo se da su nam davali tačne informacije... Jako je bio važan kontakt sa našim vezama u policiji. Imali smo čvrste garancije da neće pucati, kao i informaciju da će oko pola četiri krenuti na nas... Više puta smo se povlačili zbog suzavca i dimnih bombi. Nije moglo da se izdrži. Ljudi su se gušili i padali. Policia nam je poručivala: 'Gde ćete, zašto se povlačite, izdržite još malo, ovi će se predati, popustiće'. Ili: 'Sad krenite, skoro je gotovo. Policia se lomi da li da interveniše ili da pusti narod u skupštину'. Imali smo i obećanje da će se policija pridružiti ako bude puno naroda. Tako je i bilo" (isto).

Razume se, sve ovo ne daje dovoljno razloga da se celi petootobarski prevrat proglaši učinkom policijske zaverе. Uspešni državni udari koje je izvela policia i inače su prava retkost (Litvak, kao uspešan navodi samo policijski puč u Panami, 20. novembra 1949; Luttwak, 1969:195). U Srbiji, međutim, policijska zavera i nije smerala na delatno učešće u obaranju Miloševića, već samo na neizvršavanje njegovih naredenja. Policia ovde nije bila neposredni izvršilac prevrata. Ona se samo postarala da pred prevratnike ne budu postavljene odveć ozbiljne prepreke. I drugo, očigledno je da u policiji nije postojala jedinstvena zavera. Na delu je bilo više manjih zaveri, više nezavisnih zavereničkih krugova koji su pomagali prevratnike. Zapravo, ono što smo imali 5. oktobra bila je samo proto-zavera. Nije bilo vremena, ali ni potrebe za pravim i razvijenim zaverama i istinskim državnim udarima. Bilo je dovoljno da se samo malo popusti, da se "samo malo" ne izvrši naredenje, pa da snaga gradanskog nezadovoljstva i mnoštvenost

naroda na ulicama jednostavno zbrisu Miloševića i njegov režim.

A kada je policija, ta glavna uzdanica Miloševića, popustila pred naletom prevratnika, ni vojska više nije imala kud. Iako daleko manje zavisna od Miloševića, vojska je bila i znatno kasnije izložena pritisku da mora da se odluči na čiju će stranu narodnu/prevratničku ili Miloševićevu. Stoga u njoj nisu uspele da se razviju zavereničke težnje ni onoliko koliko je to bilo u policiji. Ipak, odustajanje generala Pavkovića da krene sa vojskom na pobunjenu varoš jednak je važan trenutak u Petootobarskom prevratu kao i odluka zapovednika javne bezbednosti o odluci zapovednika crvenih beretki da se Milošević napusti. Da je Pavković staoiza dedinjskog samodršca, teško da bi mogao da ga spase. Ali, ovaj general mogao je oko sebe da okupi dovoljno Miloševićevih ljudi, kao i deo kolebljivaca, da Miloševiću pruži priliku za još jednu bitku. U tom smislu, Pavkovićeva odluka da prepusti Miloševića sudbini i prizna prevrat nosi jednakoprisutne zavereničke crte kao i pominjane odluke najviših policijskih dužnosnika.

Obaveštajna crta

Učešće estranog činioца u 5. oktobru pitanje je o kome se u našoj javnosti najmanje govori. Dok su naznake o naoružavanju prevratnika i o zaveri u policiji nekako i izbijale na površinu, dotele je o pomoći stranih zemalja u rušenju Miloševića moglo samo da se naslučuje. Ipak, postoje pokazatelji koji dosta ubedljivo svedoče o značaju estranog činioца u Petootobarskom prevratu.

Najpre, tu je velika količina novca data svima koji su bili spremni da obaraju Miloševića. Naravno, bilo je i opozicionih stranaka ili udruženja koji su se bojali da primajući strani novac ne postanu zavisni od estranog darodavca. Ali, kako je većina stanovništva Srbije bila oterana na prosački štap, a kako je Milošević uspešno onemogućio sve preostale domaće izvore novčane potpore opoziciji, najveći broj stranaka i udruženja nije imao kud. Svaki novac, koji je mogao da pomogne u uklanjanju samodršca i ustpostavljanju demokratskog poretku u Srbiji, bio je više nego dobrodošao.

Iznos novčane pomoći, dat samo tokom 2000. godine, verovatno da će još dugo da bude tajna. Jedan podatak, koji je pisac ovih redova čuo od osoba kojima poklanja poverenje, a po kome je 48 miliona dolara te godine ubaćeno u Srbiju, može da pokaže o kakvom se redu veličina radi. Premda taj novac, za druga društva, možda i ne predstavlja preveliki iznos, on je za srpske uslove bio ogroman. Budući da je prosečna mesečna plata ovde, u to vreme, bila 40 dolara, data pomoć bila je ravna milion mesečnih plata. To je isto kao da je za obaranje, recimo holandske vlade, dato 2 milijarde dolara!

Delovanje tog novca moglo je da se vidi na svakom koraku. Tako je stu-

dentska družina Otpor otvorila svoja predstavništva u 123 grada u Srbiji (*Glas javnosti*, 6. juli 2000, str. 4). To je značilo zakup mnoštva stanova ili poslovnog prostora. Samo u Beogradu, Otpor je, osim glavnog stana u najskupljem delu varoši (Knez Mihailovoj), držao i najmanje jedan tajni stan u blizini Zelenog vence (Bujošević i Radovanović, 2000:109). Kada je policija plenila propagandni materijal Otpora, trebali su kamioni da bi se on prevezao. Sve to svakako nije moglo biti plaćeno dobrovoljnim prilozima siromašnih srpskih studenata.

Sličnu platežnu sposobnost pokazivale su i opozicione stranke. Demokratska opozicija Srbije imala je dovoljno novaca da, po Đindićevom svedočenju, zakupi svo vreme koje su iznajmljivale mesne TV i radio stанице u celoj Srbiji (Đindić, 2000: 2.33). Nikada građani nisu bili zasuti tokom količinom letaka i drugih vrsta oglasa kao za te izbore. Opozicioni pravci su imali dovoljno novaca da mogu da iznajmljuju sobe u Hajatu, kako bi zametnuli trag policiji (Bujošević i Radovanović, 2000:60). Ali, ono što posebno pada u oči jeste vanredna tehnička opremljenost opozicionih delatnika. Oni su bili snabdeveni zaštitnim (pancir) prslucicima, uređajima za sprečavanje radio ometanja, prostorijama obezbeđenim od prisluškivanja, naročitim uređajima za ubacivanje u program državne televizije, opremom za prisluškivanje policijskih veza itsl. (Bujošević i Radovanović, 2000: 28; 42; 49; 53; 67). Đindić svedoči o 35 satelitskih telefona, otpornih na prisluškivanje (tzv. skrembljovanih telefona) preko kojih je opozicija uskladila svoja dejstva (Đindić, 2000: 3.33). A kod Vasića čitamo da je opozicija ne samo imala opremu kojom je ometala policijski radio saobraćaj u opasnim prilikama (pokušaj žandarma da zauzmu Tamnavske rudnike), već i da je 5. oktobra mogla da prisluškuje i, recimo, vezu operativnog štaba Gradske policije i posade koja je branila zgradu televizije (Vasić, 2000: 14-15).

Novac, naročita oprema i organizaciono-tehnička znanja mogli su da dodođu samo iz inostranstva. Isto tako, ne treba mnogo promičurnosti da bi se naslutilo kolika je mogla biti snaga upliva stranih obaveštajnih službi na ljude u Miloševićevom državnom aparatu, posebno u policiji i vojsci. Obaveštajne službe su, kao i u drugim sličnim slučajevima, imale najmanje dva moćna oružja za pridobijanje saradnika u ovim, najvažnijim delovima svakog autoritarnog ustrojstva. Prvo oružje bio je novac. Ma koliko da se Milošević trudio oko namirenja policije, a docnije i vojske, većina tih ljudi ipak je bila samo neznatno bolje plaćena od drugih činovnika. A za one koji su, kao deo Miloševićeve klijentističko-mafijaške mreže, imali dovoljno novaca, bilo je spremljeno i drugo oružje: nagodba o oprostu. Što je policajac imao viši čin, to je veća bila njegova ranjivost po pitanju korupcije ili ratnih zločina. Najviši činovi ujedno su imali i najviše razloga da se plaće su-

denja zbog "pribavljanja protivpravne koristi zloupotrebom položaja", sudeњa zbog kršenja ljudskih prava, ili sudenja zbog zločina protiv čovečnosti.

I tako, ne bi trebalo da nas iznenadi ako se jednom bude pokazalo da je bar deo čudnovatih propusta policijskih oficira u odbrani Gospodara došao ne zbog iznenadnog osećanja za istinsko rodoljublje ili za poštovanje pravde, osećanja koja su nekako isuviše dugo bila zapretena da bi baš 5. oktobra izbila na površinu (kao što često proizilazi iz knjige Bujoševića i Radovanovića) nego prevenstveno kao učinak već odranje uspostavljene saradnje sa nekom obaveštajnom službom. Ako je cena oprosta grehova kakvog policijskog oficira bilo samo nečinjenje, samo propuštanje da se do kraja revnosno obavi posao, ili, možda, davanje po nekog važnog podatka opoziciji, onda treba reći da je to bila vrlo prihvatljiva ponuda za većinu Miloševićevih dužnosnika. Te nagodbe su, kao što pokazuju pomenuta Đindićeva svedočenja, mogile da budu pravljene i u noći pre 5. oktobra, pa čak i tokom samog prevrata. Ali, verovatno je da je jedan deo policajaca u osetičivim službama već odranje bio pridobijen za saradnju sa prevratnicima, i da je taj deo posla odradio kakav dobar obaveštajni servis neke strane zemlje.

Naravno, ni ovaj činilac, u oceni Petooktobarskih zbivanja, ne sme da se preceni. Tačno je da je, od rata 1999. godine, vlada najmoćnije zemlje sveta proglašila obaranje Miloševića za jedan od svojih glavnih spoljnopolitičkih zadataka. (Naravno, mnogo više jer je Milošević počeo da postaje znameњe drskog otpora američkom gospodstvu, nego zbog njegovog neizdrživo samodržaćkog ponašanja). Ali, da nije bilo kobne Miloševićeve greške da ide na predsedničke izbore; da narod u Srbiji nije listom glasao protiv samodršća; da se građani nisu naljutili zbog pripremane krade izbora i istrešali na ulice da se sa njime konačno obračunaju; i, da običnom policajcu i vojniku nije Miloševića postalo preko glave, teško da bi i najbolje obaveštajne službe mogle da prirede 5. oktobar. One su mogle da pri pomognu ili da izvedu kakav državni udar. Naročito da je Milošević krenuo u diktaturu, kao što je to, sredinom godine, izgledalo da će da uradi. Ali, državni udar bi iziskivao drugačije uslove, veće pripreme, i mnogo više vremena. Peti oktobar je, ipak, bio prevrat koji je izveo oјadeni i naljučeni narod, a strani činilac je samo pomogao da taj prevrat prode što lakše, i sa što manje žrtava.

Petooktobarski prevrat i demokratija

Pošto sam utvrdio različite slojeve prevrata od 5. oktobra, sada ću da ispitam kakav je njihov uticaj na učvršćenje demokratskog porekta u Srbiji.

Prvi, narodnjačko-prevratnički sloj ima, sa stanovišta prelaska na demokratiju, svoju dobru, ali i rđavu stranu. Dobra strana je porast narod-

neg samopouzdanja. Činjenica da se konačno pokazala snaga naroda u velikoj meri će da ohrabri verovanje da vlast ima da bude odgovorna narodu a ne narod vlasti. Ako to osećanje kod običnog sveta stvarno uhvati korenu, značajno će da porastu izgledi da Srbija brzo savlada početni stupanj tzv. izborne demokratije (Diamond, 1996).

Sa druge strane, u ovom sloju ima i stvari nepovoljnih po dalju demokratizaciju društva. Znamenje te rdave crte je veliki oglas, koji se često mogao da vidi na ulicama posleprevratničke Srbije, a na kome je bio nacrtan buldožer i pisalo: "Samo vas gledamo". To nije bila sama duhovita opomena novoj vlasti. To je bio i izraz verovanja da se svakodnevni rad vlade može da nadzire stalnom pretpnjom revolucije. Tu revoluciju bi, valjda, trebalo da izvode nevladina udruženja i pokreti, poput Otpora ili G17 Plus. Ali, takav rad poretka većma bi nalikovao kineskoj kulturnoj revoluciji nego zapadnoj parlamentarnoj demokratiji. Nema demokratije tamo gde se umesto propisanog postupka, možda sporog, možda nedovoljno delotvornog, ali ipak zakonitog, pribegava nasilju makar i najdobronamernijih družina. Još manje demokratije može da bude onde gde su te družine izvan izbornog nadmetanja, pa se ne može da zna koliko građana stoji iza njih i koliko uistinu izražavaju narodno mišljenje.

Drugi, pobunjenički sloj ima uglavnom rdave posledice po demokratizaciju. On je jedan deo prevratnika mogao da utvrdi u uverenju da je slobodno narod zavoditi i zloupotrebljavati, ako to nalažu viši politički ciljevi. Naime, da su prevratnici otvoreno izazali sa svojim naumima i da su rekli da nasilnička vlast očigledno ne može da se sruši drugačije do nasiljem, ne samo da bi izazivali napad od strane vladajućih krugova zbog "terorizma", već i teško da bi se toliko naroda pokrenulo za njima. Ali, oni su govorili o velikim no isključivo mirnim negodovanjima, o poštovanju zakonom propisanog postupka, o izbegavanju svake krajnosti i svakog nasilja... Dakle, ono što je običan građanin, uplašen zbog mogućnosti još jednog rata, rado slušao. A ustvari... "Čitava moja strategija", priznaje danas Đindić (2000: 4.33), "bila je da nateramo Miloševića da ruši mostove za sobom, da ga nateramo da radikalizuje situaciju. Naš cilj je bio da ga kroz kampanju nateramo da izbore shvati kao sudbinske, a kad izgubi na tim izborima, da mu onemogućimo da prizna poraz, pa kad ne prizna poraz, da ga nateramo da pošalje vojsku i policiju na ulice. Znači, cilj je bio da se Milošević sve više tera u ekstremizam, jer je to bio jedini način da se kroz te, u principu beznačajne izbore, dese suštinске promene".

I tako, dok je većina građana zaista verovala da dolazi na nenasilne proteste čiji je cilj mirno razrešenje izbornog pitanja, dotle se deo opozicionih pravaka naoružavao i sмиšljeno podgrevavao već usijano stanje. Peti

oktobar je, srećom, prošao sa samo dve slučajne žrtve. Ali, sasvim lako moglo je da bude i na hiljadu mrtvih. Da li bi, u tom slučaju, Milošević bio jedini krivac? Ili bi bar deo krivice snosili i oni opozicioni političari kojima je "cilj bio da se Milošević sve više tera u ekstremizam"? Možda nasilnik i ne može da se savlada drugačije do nasiljem. No jedna je stvar upotrebiti silu u samoodbrani, a sasvim druga izvesti žene i decu na ulice jer protesti su bili najavljuvani kao mirni, i čitave porodice su izašle pred Skupštinu - i onda gledati hoće li ih da pokose meci ili pogaze tenkovi, kako bi "diktator konačno pokazavao svoje pravo lice". Đindić i ostali mogli su da se, pripremajući se za odbranu, naoružavaju "šleperima kalašnjikova", "molotovljevim koktelima" i "raketnim ručnim lanserima". Oni su čak mogli i da računaju koliko ljudskih života bi bila "prihvatljiva" cena obaranja dedinjskog samodršća. Ali, među tim štrotvorenim ljudskim životima prvi su morali da budu njihovi. Nije smelo da se dogodi da hiljade goloruke čeljadi, gušći se od policijskih otrova, bude izloženo udarima zandarmerijskih palica i oklopnih vozila, a da za to vreme "veliki planeri" mimo sede po beogradskim vilama, okruženi četama teško naoružanih telohranitelja. Takva hladna zloupotreba narodnog poverenja kakvu su, tokom petootkobarskih zbivanja, pokazali pojedini opozicioni vodi, teško da može da ohrabri verovanje da će današnji upravljaci konačno da poštuju demokratske težnje i interese naroda.

Treći, zaverenički sloj takođe je bremenit rđavim stranama. Pošto su, u poslednji čas, napustili Miloševića, glavni policijski i vojni zapovednici nisu sa vlasti otišli zajedno sa njim. Kada danas pogledamo koji ljudi zapovedaju u policiji i vojsci, vidimo da sva glavna mesta i dalje drže isti oni koji su se tamo nalazili i za Miloševićeve vladavine. Ako kod vojske ova stvar i nije tako opasna, onda kod policije ona može da donese pravu nesreću demokratskim izgledima. Kičma policije je, u Miloševićeve doba, bila povezana sa organizovanim švercom i kriminalom, koji su, opet, u sebe usisali najunosniji deo srpske privrede. Policija je bila umešana u većinu prljavih poslova od šverca naftne, droge i cigareta do rasprodaje narodnih blaga strancima (drveta, bakra, žita, umetnina....). Recimo, šverc cigareta nisu držali nikakvi sitni preprodavci, koji su dovolilači po koji zamotuljak duvana iz okolnih zemalja. U njemu su glavnu reč imali, na jednoj strani, velika strana duvanska društva (poput British-American Tobacco), a, na drugoj, osobe iz vrha vlasti (poput Miloševićevog sina Marka). To je bio posao koji je donosio na desetine miliona dolara čiste zarade, a koji su obezbedivali, i u njemu učestvovali, mnogi iz policijske elite. Takvih poslova je bilo pregršt, i oni su činili novčano središte srpskog društva.

Danas je, međutim, osnovni preduslov uspostavljanja liberalne demokratije upravo zamena poretka štičeničke i prestupničke privrede sa

poretkom otvorene i tržišne ekonomije. Ali, kako to postići bez potpunog rasklapanja zatečenog ustrojstva, ustrojstva u kome policija igra tako važnu ulogu? Hoće li novi upravljači biti u stanju da razgrade nadene sklopove moći, ili će, kao što je to u povesti prečesto bivalo, podleći iskušenju da ih jednostavno preuzmu i za sebe iskoriste? Ova pitanja su neposredno povezana sa zavereničkim slojem Petootobarskog prevrata, a posebno sa ljudima iz policije. Danas je, naravno, još rano za davanje potpunijih odgovora. Ali, javnost već sada raspolaže sa nekim pokazateljima dokle se stiglo u rasklapaju Miloševićevog ustrojstva. Uzmimo primer već pominjanog šverca cigareta. Dokle god duvan može da se kupi na isti način, na istim mestima i po istim cenama kao i u Miloševićevu vreme, ništa se u tom poslu nije promenilo. Samo je umesto Marka glavne poluge preuzeo neki Zoran ili Jovica.

I četvrti sloj estranog činioča takođe krije mnogo opasnosti. Istina, u međunarodnim okvirima, danas je demokratija "jedina igra u gradu". Domaće autoritarnе snage, za razliku od ranijih razodblja, više ne mogu da nadu oslonac ni u jednoj velikoj anti-demokratskoj sili (poput negdašnjeg SSSR, ili nacisticke Nemačke). Iz toga bi se, možda, moglo da zaključi kako strani činilac, sada, može samo blagorodno da deluje na učvršćenje demokratije u Srbiji. Ali to ne bi bilo sasvim istinito. Strane sile idu prvenstveno za svojim dobrom. A osnovni zadatak domaće demokratske vlasti je da štiti dobro naroda kojim upravlja. Šta ako se ta dva dobra ne slažu? I šta ako su strane sile ustanju da preko svojih ljudi u upravi obezbede da njihovo dobro odnese prevagu nad narodnim? Ne jednom, ili dvared, već uvek kada se nadu u neskladu? Neće li to štetiti ne samo demokratskoj vlasti već i samoj stvari demokratije u Srbiji?

Na kraju, pošto sam utvrdio da rade strane u navedena četiri sloja nadmašuju one dobre, valjalo bi da zaključim kako izgledi za održanje i učvršćenje demokratije u Srbiji i nisu osobito sjajni. Međutim, tako nešto ne bi smelo da se uradi pre nego što se sagleda celina Petootobarskog prevrata. On jeste sastavljen od više slojeva, ali ovi nisu podjednako važni za Prevrat, pa ni za izglede demokratije u Srbiji. Stoga bi valjalo da se ispita preovlađujuća priroda 5. oktobra i tek onda da se sudi o budućnosti demokratske Srbije. Ali, to je već pitanje za jedan drugi rad (Antonić, rukopis).

Navedeni radovi

- Antonić, Slobodan (1997). "Krizi i učvršćivanje vlasti u Srbiji", *Gledišta*, Vol. XXXVIII, No.1-6, str. 76-92.
 (2000). "Prinuda poretku u Srbiji u poslednjim godinama Miloševićeve vlasti", *Sociologija*, Vol. XLII, No. 4 (u štampi).
 (rukopis), "Priroda Petootobarskog prevrata i demokratija"
 Bujošević Dragan i Ivan Radovanović (2000). 5. Oktobar: Dvadeset četiri sata prevrata.

Beograd : *Medija centar*.

- Diamond, Larry (1996). "Is the Third Wave Over?", *Journal of Democracy*, No.3, pp.20-38.
 Dindić, Zoran (2000). "Kako smo srušili Slobodana Miloševića", *Blic News*, (1): 1. novembar 2000, str. 33-36, (2): 8. novembar 2000, str. 33-36, (3): 15. novembar 2000, str. 33-36, (4): 22. novembar 2000, str. 33-36.
 Luttwak, Edward (1969). *Coup d'Etat: A Practical Handbook*. Harmondsworth: Penguin Books.
 Vasić, Miloš (1991). Predgovor za fotomonografiju 9. mart. Beograd: K.A.M.E.N.K.O.
 (2000). "Rumunski model na srpski način: kritična 24 sata", *Vreme*, br. 510 (12. oktobar), str. 14-16.

Slobodan Antonić

THE 5TH OF OCTOBER AND PROSPECTS FOR DEMOCRATIZATION IN SERBIA

Summary

There are four strata in the 5th October overthrow: populist layer, layer of insurrection, conspiracy layer and intelligence service layer. Each of these strata consists of negative features, unfavourable for stabilisation of democracy in Serbia. However, we can evaluate impact of way of the overthrow of Milošević's regime on democratic future of Serbia only after identification which stratum is relative most important, and after a more complete discussion of the nature of 5th October overthrow.

Key words: Slobodan Milošević, revolution, democracy, Serbia

Nova srpska politička misao
Posebno izdanje 1 (2001)
UDK 323.22(497.11).,2000"(082)
Primljenio: 15. marta 2001.

Zoran Avramović
Institut za pedagoška istraživanja
Beograd

ZAŠTO JE DOS USPEO DA POBEDI 24. 9. 2000?

Sažetak: U radu se razmatraju tri grupe razloga pobeđe DOS-a na saveznim i lokalnim izborima, kao i nasilje ispoljeno 5. oktobra 2000. u Republici Srbiji. Analiziraju se efekti deset godina dugih sankcija, političke greške vladajuće partije i političko delovanje DOS-a. U zaključnom delu se ukazuje na politički bilans događaja od 24. septembra i 5. oktobra 2000. godine. Autor tvrdi da nužne političke promene u Srbiji nisu izvedene na pravi način i da su šanse za demokratizaciju umanjene nepotrebnim korišćenjem nasilja 5. oktobra.

Ključne reči: DOS, demokratija, nasilje.

Na izborima za lokalne, savezne i predsedničku vlast pobedili su kandidati DOS-a. Ta pobeđa je bila za mnoge posmatrače i učesnike srpske politike iznenadljiva. Malo ko je očekivao takav izborni rezultat. DOS je predstavnik malih političkih stranaka, bez stranačke infrastrukture, sa mozaikom političkih programa i ideja. U tom krugu od 18 stranaka našle su se separatističko-srpske stranke, separatističko-nacionalističke. Sav taj politički mozaik ujedinila je borba protiv "režima Slobodana Miloševića".

Sada, kada je ova politička bitka završena, moramo se upitati koji su to socijalno-politički razlozi omogućili pobedu koalicije DOS-a, ukoliko nećemo da verujem u čuda i slučaj. Razmotriću tri osnovna činioca - učinak deset godina dugih sankcija, ogromne greške vladajuće partije, doprinos koalicije DOS-a.

1. Političko korišćenje posledica sankcija

Osnovni činilac političke pobeđe DOS-a je maksimalno korišćenje posledica deset godina dugih sankcija, deset godina svekolikog iscrpljivanja Srbije i srpskog naroda, kao i NATO bombardovanja. I "borba za demokratsku Srbiju" je igranje na kartu posledica desetogodišnje politike Zapada i Amerike prema Srbima i SR Jugoslaviji. To što je DOS govorio širom otvorenih usta o manjku demokratije u Srbiji, samo je preuzimanje govora koji se emitovao iz političkih, intelektualnih, medijskih centrala Evropske unije i Amerike.

Na prvi pogled, može se tvrditi da je podela na DOS i "režimski" samo novi izraz stare istorijske napetosti između stranih i domaćih političkih programa i ličnosti u istoriji srpskog naroda. Nepovoljnim teritorijalnim rasporedom na Balkanu Srbi su bili izloženi velikim spoljnjim pritiscima i zato su se delili između proturskih, prokatoličkih, progermanskih, proruskih i prosrpskih orijentacija. U vreme evropske i američke prekompozicije Balkana, ovom starom nasleđu dodato je i proameričko usmerenje.

Unutrašnje i spoljno razbijanje SFRJ aktualizovalo je na nov način odnosa prema stranim interesima u srpskim političkim stvarima. Siloviti prorod zapadnoameričkog faktora u razdvajanje naroda bivše Jugoslavije, uslovio je i političke podele među Srbima na one koji prihvataju koncept zapadne politike i one koji samostalno grade nacionalnu i državnu politiku. U početku dekonstrukcije SFRJ oni prvi su bili u znatnoj manjini ali su tokom deset godina ojačali svoj uticaj i povećali broj. Ipak, bez vezivanja za stranu svekoliku pomoć (materialnu, diplomatsku, ideološku) oni bi bili manjina u Srbiji u odnosu na prodržavne i pronacionalne stranke.

Podela među političkim Srbima na prozapadne i pronacionalne stranke nije bez osnova ali se mora postaviti pitanje njene interpretacije. Nije tačno da se "režim" zatvorio i izolovao od "medunarodne zajednice", kao što nije istina da je DOS bio borac za "demokratiju u Srbiji". Ko može da navede bilo koji dokument stranaka na vlasti od 1990. do 2000. koji bi potvrdio orientaciju izolacije od sveta? Ko može da ospori činjenicu da su u Srbiji tokom deset godina postojale osnovne demokratske institucije?

Suština političkog nastupa DOS-a je u preuzimanju celokupne kritike srpskog režima koju je oblikovao i široj zapadni politički interes kao i maksimalno eksplorisanje ekonomskih, diplomatskih, političkih posledica takvog interesa.

Zapitajmo se šta je bio cilj Zapada i Amerike u politici prema Srbima i SR Jugoslaviji. Prema svim ostvarenim političkim radnjama Zapada tokom proteklih deset godina, jasno je da je osnovni cilj politike vlada EU i Amerike da teritorijalno smanji srpski narod i da ga vojno-politički oslabi iznutra. Pažljiva analiza njihove politike permanentnog kritikovanja manjka ljudskih prava i demokratije u Srbiji pokazuje da se bez prekida cepka srpsko nacionalno biće i prostor na kome živi - Republika Srpska, Crna Gora, Kosovo i Metohija, manjine u Srbiji, Vojvodina. (Dovoljno je uporediti status istorijsih Srba u Hrvatskoj i Krajini i kosovskih Albanaca.) Da bi ostvario taj cilj Zapad je koristio sva sredstva protiv "režima" u Srbiji ne bi li ga pridobio za svoj koncept rešavanja balkanskog problema: moćni Zapad upotrebio je ekonomske i društvene sankcije, politička izolacija, medijska satanizacija Srba, NATO bombardovanje, sud u Hagu. Takav, u istoriji ne-

abeležen, krstaški rat protiv jedne države, imao je za cilj da iznuri ceo narod, da ga doveđe do ivice materijalnog opstanka i da u takvim okolnostima vlast poklekne pred invazijom Zapada ili da podstakne političke snage unutar Srbije koje će taj posao obaviti. To je bila ključna politička igra u Srbiji poslednjih nekoliko godina. Bilo je pitanje samo do koje vremenske granice srpski narod može da izdrži taj strahoviti pritisak na svoje egzistencijalno biće.

Međutim, razorno dejstvo sankcija nije jedini faktor uspeha DOS-a. Postoji niz grešaka u politici Socijalističke partije Srbije koje su doprinele pobedi DOS-a.

2. Doprinos SPS (i levice) pobedi DOS-a

Politička i ideološka krutost. SPS nije bio dovoljno politički fleksibilan i adaptivan. Ispravno nacionalno usmerenje nije prilagodio modernoj ekonomiji i ideološkoj retorici. Zapadni i unutrašnji protivnici SPS stalno su podvlačili levčarski komunizam socijalista. Na mitinzu masa je izvikivala "crvena bando" i ta slika je stalno pratila srpske socijaliste. Na taj izazov SPS je morao da deluje energičnije i jasnije u ispravljanju svog imidža. Naravno, za tako nešto bila je neophodna i reforma ekonomskog sistema kao i partijske organizacije.

SPS je pokazivao u svom delovanju i visoku dozu aragoncije prema političkim protivnicima. Ili ih je potcenjivao ili klevetao i omalovažavao. Nikada nije bio spreman na otvoreni javni dijalog sa mogućnošću da ne bude u pravu. Naprotiv, stalno mu je da uvek bude nadmoćniji od drugih a u tome su mu pomagali državno-partijski instrument vladanja.

Kao stranka na vlasti SPS je bio zaposlen tehnikom ostajanja na vlasti tako da je u kontroli privrednih preduzeća sa društvenom svojinom i stvaranjem masovne partije videla institucionalne poluge za ostvarenje svojih ciljeva. Takva partijska orijentacija obezbeđivala je socijalni mir i stabilnost na kratku stazu ali ne i na duži rok pogotovo zbog spoljnopoličkog ogromnog pritiska. Socijalna država u uslovima slabe ekonomije nije imala perspektivu.

Korupcija i bogaćenje vladajućeg sloja SPS. Izgleda da masovan partijski i državno-privredni aparat ne ide zajedno sa moralnom skromnošću i solidarnošću sa materijalno ugroženim društvom. Brojno članstvo SPS a kasnije i JUL-a nije moglo da se obuzda i spreči u korišćenju funkcija za svoje lične i grupne potrebe. Pretvaranje javnih funkcija u privilegije i sredstvo za sticanje privrednih, društvenih i kulturnih pogodnosti, nije moglo da se sakrije od očiju javnosti i sve siromašnijeg društva. Prosto je čudno da

najistaknutiji funkcioneri levih partija nisu videli i osetili šta se dešava na nižim stepenicama partijske organizacije, kao ni povećanje jaza između narastajuće bede i narastajućih privilegija članova političke levice. Korupcija vlasti deluje razorno u svakom društvu, a naročito u društvu koje siromaši. Umesto da podeli materijalnu oskudicu sa celim društvom, partie levice su pojačavale svoje ideološke govore i osudu "međunarodne zajednice" za stanje u državi i društvu. Koliko su bile u pravu u ovom drugom stavu, toliko su se pogrešno ponalaše.

Neadekvatan odgovor na materijalno siromašenje gotovo svih slojeva društva morao je da bude kažnjiven glasovima birača. Niko razuman i moralno svestran nije spreman da toleriše odsustvo socijalne solidarnosti u uslovima drastičnog pogoršanja društvenog standarda.

Greške u upravljanju državnim medijima. SPS je kontrolisao državnu televiziju i kuću "Politika". Optužbe na svoj račun nikako nije neutralisao, iako je imao argumenata. Spoljni i unutrašnji kritičari "režima" svakodnevno su kritikovali vlast da je nedemokratska prema medijima i da maltene drži monopol. Na ove optužbe SPS je iznosio podatke o broju privatnih novina, televizija i radiostanica u Srbiji. Ali, na sve to su mrzitelji vlasti ostali nemi i gluvi. U takvim okolnostima SPS je morao da otvorí državne medije za sve kritičare i da ih uvuče u dijalog o spornoj temi. Trebalo je pozvati na svetlo javnosti bar domaću opoziciju medijskoj politici i otvoriti pitanja kojima su se nasladivali inostrani i domaći protivnici vlasti. SPS je imao ljudе koji su bili veštii u javnom dijalogu i prostо je mazohistički bilo ne dopustiti im da brane politiku stranke kojoj su pripadali.

Umesto takvog otvaranja SPS je koristio medije za omalovažavanje, difamaciju svojih kritičara i time samo pomogao svojim protivnicima. Čak ni argument da su to isto radili "nezavisni mediji" protiv SPS i njegovih medija nije pomogao. U političkoj utakmici strasti mogu da budu znatno jače od činjenica. Međutim, činjenice se brane stalnom odbranom, a ne pogrešnom upotrebotom.

Greške prema političkim "saveznicima". U uslovima spoljne izolacije vladajući SPS je morao da traži unutrašnje saveznike. Već na izborima iz 1993. iskoristio je Novu demokratiju za sastav vlade. Dve godine kasnije supruga S. Miloševića osniva svoju političku stranku JUL, čiji je vrh činio funkcionerski sloj velikih i finansijski moćnih preduzeća i ustanova. Bilo je bizarno da muž i žena imaju dve partie u parlamentarizmu, ali to se moglo razumeti kao demokratsko pravo svakog građanina da osniva stranku. JUL je bez izborne podrške dobio povlašćen status u upravnim organima države i tako postao vladajuća partija.

SPS je osnivanjem JUL-a izgubio ugled u očima sopstvenog članstva i

samim tim je oslabio interes za ostvarivanje nacionalnih i državnih ciljeva. JUL nije uživao nikakve simpatije u narodu. Štaviše, bio je omražen zbog privilegija, porodične politike, i funkcionarsko-političkog sloja.

Drugi politički saveznik SPS u teškoj državnoj krizi bila je SRS. Šešelj je iz najdubljih nacionalnih i državnih interesa prihvatio učešće u vlasti narodnog jedinstva marta 1998. u okolnostima kada je NATO pretio, a zatim ostvario svoje pretnje bombardovanjem. Međutim, tu saradnju SPS je do kraja instrumentalizovao i na sve načine zloupotrebljavao. Nije prihvatao ekonomski incijative radikalna, ometao je u poslu njegove kadrove u vlasti, a vrhunac je istiskivanje iz medija koalicionih partnera.

Takve pogreške u odnosu prema sve užem krugu političkih saveznika morale su da se osvete. JUL je podvio rep kada je DOS bio u transu pobeđe, a SRS je napustila savezništvo.

Zasićenje Miloševićevim stilom vladanja. Slobodan Milošević je posebno poglavljaje srpske politike. Sadržaj njegove politike može se različito tumačiti, kao i sredstva koja je koristio u svojoj političkoj borbi. Kao svaka politika tako i njegova imala je svoje protivnike i pristalice. DOS je posebnu kampanju tokom nekoliko zadnjih godina vodio protiv Slobodana Miloševića. Cela Srbija je bila izlepljena lecima "gotov je", a nije bilo fasade koja nije bila išarana sprejom sa istom porukom. On se nije pojavljivao u javnosti, zapravo vrlo retko. Narod nije mogao da čuje njegov neposredan odgovor na kritike pristalica DOS-a. A to je bila voda na mlin DOS-a. Miloševićev stil doziranog i vizuelnog pojavljivanja u javnosti bio je nepodnošljiv za narastajuću politizaciju javnosti. Predsednik države je delovao depresivno na narod. Umesto da zajedno sa njim govori o unutrašnjim i spoljnopoličkim problemima, Milošević je nastavio svoje javno čutanje, ignorisanje političkih protivnika i kabinetski rad. Nekada je to moglo da bude prihvaćeno, ali u društvu koje sve više javno govori - nije. U savremenoj politici političar mora da je što više u javnosti i da opravdava svoje odluke. To Milošević nije shvatio ili nije mogao da menja svoju prirodu. DOS je političkopsihološki dobro odigrao svoju partiju protiv Miloševića, a govor o "diktaturi", "totalitarizmu" imao je propagandnu motivaciju.

Domaća kritička inteligencija. DOS je uspeh na izborima ostvario i uz pomoć nepartijske, ali permanentno negativno orijentisane inteligencije. Razna nezadovoljstva ove društvene grupacije slivala su se u front otpora protiv režima a organizacija "Otpor" samo je operativni produžetak idejnih kritičara vlasti. U tom krugu srpske inteligencije (naučnika, umetnika, profesora, novinara) nalazi se jedan broj konstitucionalnih kritičara srpske vlasti. Oni su Miloševićev režim napadali kao "totalitaran", "diktatorski", "nacionalsocijalistički" (!). Za njih su to bili neprijatelji, a ne protivnici. Taj

krug intelektualaca sebe je predstavljao kao čuvare demokratije a režim kao antidemokratski. Koristili su sve ustanove političkog sistema da bi taj isti sistem optužili kao olicenje nepravne države.

O inteligenciji možemo da govorimo kroz prizmu njenog fonda i kvaliteta znanja. U moralnom pogledu ona se ne razlikuje od ostalih socijalnih kategorija. Njena uloga u artikulaciji tekućih problema ne sme se potceniti. Ona i kada koristi ideologizovan govor nosi oreol onih koji "imaju znanje" i utiči na javno mišljenje. DOS je koristio njene usluge direktno ili posredno, preko javnosti koju su oni oblikovali. Ko je u redovima inteligencije javno branio Miloševića poslednjih godina? Gotovo нико.

Nepouzdani slovenski saveznici. DOS- su javno i skriveno pomagali Zapad i Amerika. Pomoći se ogledala u novcu, diplomatskoj i političkoj podršci i nizu drugih olakšica. Miloševićeva vlast je gubila mostove sa Zapadom i čuvala one koji su vodili prema Istoču, slovenskim državama i pre svega Rusiji. Pokazalo se da i oslonac na ruski faktor nije dao rezultate. Šta se događalo na vezi između Moskve i Beograda mi ne možemo znati, ali očigledno nešto nije funkcionalisalo. Ruski interes na Balkanu, u politici Borisa Jeljcina, ostvaren je tako što je sve više slabio sa slabljenjem srpskog faktora. Ni ostale slovensko-pravoslavne države nisu mnogo marile za probleme Srbije. Staviše, pomagale su u bombardovanju NATO paktu. U takvim okolnostima, DOS je politički profitirao. Na Zapadu su pare i moć, a na Istoču osećanje i istorija. Izgladneli narod nije tu imao šta da bira.

3. Zasluge DOS-a

Prožimanjem legalnog i nelegalnog delovanja DOS je osvajao politički prostor. Taktika borbe za demokratiju i pravnu državu vodila se korišćenjem nedemokratskih i nelegalnih zakona (primera radi: ometanje saobraćaja, nepravljivanje demonstracija) kao borbu za pravnu državu. Nasilje je eksplodiralo 5. oktobra 2000. (O ovim događajima šire sam pisao u tekstu: "Puč i šanse za demokratiju").

a) Događaji posle 5. oktobra bili su svesno i nesvesno pripremani. Jezik DOS-ove opozicije bio je pun netrpeljivosti, obračuna i revanša. Dovoljno je ovlašćeno analizirati javne nastupe lidera ove grupacije. Vlast je bila optužavana za diktaturu, teror, totalitarizam, a SPO je danima tvrdio da je država u kojoj živimo teroristička! Takav govor je bio govor neprijatelja, a ne protivnika u politici. Bio je benzin koji je čekao samo šibicu.

b) Proizvodila se krizna situacija u društvu. Celokupna odgovornost za teške uslove života u Srbiji svaljivana je od strane DOS-a na režim i Slobodana Miloševića. Za njih nije postojalo inostranstvo kao faktor destabi-

bilizacije Srbije. Kriza je, po njihovom političkom delovanju unutrašnja stvar i agresiju i nezadovoljstvo treba usmeriti na unutrašnju vlast.

v) DOS je pokazao malu sposobnost poštovanja normativnog poretku i demokratske procedure. Nije jasno osudio ostvareno nasilje na ulici i po institucijama, koristio je metode komunizma - ostavke, smene, štrajkove.

g) Političkopsihološki DOS je nastupio kao spasilac društva i države. Stalno optuživanje prethodnog režima za katastrofalnu situaciju, implicitno je značilo da je potreban spasilac. U tom kontekstu često se mogla čuti reč "novo". Osvojena televizija je dala sebi naziv "Nova RTS" kao "Nova misao" posle 1945. Karakteristično za revolucionarni duh je rečenica "treba krenuti od početka, preuređiti ustanove na novim osnovama".

d) Ne sme se potceniti strani faktori i to kako politički tako i tajnoobaveštajni. Samo naivni mogu verovati kako je 5. oktobar u Srbiji bio isključivo unutrašnja stvar. Tajne službe su umešale svoje prste u "oktobarsku revoluciju" a to se može dokazati paralizmom vitalnih državnih službi u trenuci-ma njihovog presudnog delovanja.

d) Delovi republike vlasti takođe su doprineli širenju nasilja po Srbiji. Neshvatljivo je da policija otkaže poslušnost legalno izabranoj vlasti. Socijalistički ministar je pokazao nesposobnost u upravljanju svojim resorom. On naprosto nije znato šta mu se događa u resoru.

e) Juriš na funkcije vlasti doprinelo je i nasledeni privredno-svojinski sistem. Nedefinisana svojina, zapravo društveno-politička svojina omogućila je da se kadrovska scena očišćiti slično kao i u vreme dolaska Miloševića na vlast. Da je ona bila privatizovana ne bi se moglo desiti da sindikati ili grupe zaposlenih smenjuju direktore.

4. Politički učinak

Kakav je stvarni politički učinak DOS-ovog prevrata? Nas treba da interesuju strukture posledice samog političkog događaja, a ne dugoročni put u budućnost ove političke grupacije. Drugim rečima, pitanje je da li to što se desilo 5. oktobra 2000. godine sadrži klicu mirnog i stabilnog razvoja Republike Srbije. Ovde se neće ulaziti u programska politička opredeljenja DOS-a već samo u analizu perspektiva napred iznesenih političkih činjenica.

Cilj DOS-a i posle izbora bio je da smeni jedan nedemokratski ("diktatorski", "totalitarni") režim Slobodana Miloševića. Taj cilj je ostvaren na saveznom i lokalnom nivou vlasti 24. septembra 2000. Međutim, juriš na republike institucije posle 5. oktobra 2000. bio je demonstracija svih oblika antidemokratskog delovanja.

Nastupilo je posle "oktobarske revolucije" stanje anomije u Srbiji. Osnovne društvene norme, kao što su ustav, zakoni, javni moral, običaji, oslabile su svoju usmeravajuću funkciju. Masovno nepoštovanje pravnih normi ima za posledicu nesigurnost u pojedinačnom i grupnom ponašanju, kao i razne oblike anarhističkog ponašanja.

Svaka dublja društvena promena skopčana je sa rizikom dezorganizacije društvene grupe ili institucije, budući da svaka promena podrazumeva sukob interesa. Što je promena radikalnija i što se više odvija mimo procedura, to je rizik dezorganizacije veći. Društvena dezorganizacija je nužno povezana sa poremećajem funkcioniрања društvenog sistema. Pitanje je samo da li poremećaj dolazi spolja ili iznutra.

U "oktobarskoj revoluciji" društvenu dezorganizaciju je proizveo DOS. Brze i široke promene upravljačkih struktura širom Srbije nisu mogle da se izvedu a da ne izazovu velike poremećaje. Šta može teži da zadesi jedno društvo?

Pored društvene dezorganizacije i stanja anomije, Srbiju je pogodio napad na autoritet države ("društvo bez autoriteta" - Popović). Ta velika vrednost svake političke zajednice bačena je pod noge posle dosovskog pohoda na republičku vladu. Naglo je oslabila vlast zakona i organa koji donose odluke po zakonu. Nije bilo transparentno ko donosi odluke, a niti se mnogo držalo po odluka nadležnih organa. Tragedija osakaćenja autoriteta države je preotimanje policije i njena paraliza u vreme "oktobarske revolucije", a farsa je pobuna kriminalaca u svim srpskim zatvorima protiv zatvorskih uprava i zahteva da se amnestiraju. A da ne pomirjenje javno izjavljvajnje sa ostavkama vodećih ljudi policije i vojske. Kao da su estradne zvezde, a ne najodgovorniji državni funkcioneri. Jedan nedeljnik je o šefu tajne policije napisao naslov "Orman pun kostiju" (!!)

DOS-ove čistke direktora i legalno postavljenih upravnih odbora neizbežno će proizvesti veliku društvenu grupu u Srbiji sa revanšističkim planovima. Prosto nije realno stabilno političkopsihološko stanje u Srbiji posle masovnih kadrovskih čistki. Stalne pretnje, uništavanje privatne i društvene imovine, nezakonite smene, otpuštanja - sve to srpski mentalitet pamti i vraća. Ovde nije od većeg značaja da li su one bile opravdane sa stanovišta kršenja zakona, zloupotrebe položaja, ili kriminalnog poslovanja. Reč je o tome da nije poštovana zakonska procedura u samom činu promene vlasti, da je silom i pretnjama u velikom broju slučajeva iznudena ostavka, a to je korenito drugačije u odnosu na "jogurt revolucionu" iz 1988. Ono je bilo stanje obračuna partijskih frakcija unutar Saveza komunista. Godine 2000. u Srbiji postoje kakve-takve parlamentarne institucije i vlast ima demokratski mandat.

Anomija, deorganizacija, slabljenje autoriteta države, revanšizam kao politički učinak "oktobarske revolucije", morao je da vodi prema još jednom: neizvesnosti razvoja srpskog naroda. Pritisnut stranim interesima i zapleten u unutrašnju anomiju i dezorganizaciju, naš narod se nalazi na ogromnim iskušenjima.

Ako se i u politici po jutru dan poznaće onda nas čekaju tmurni oblaci. Pošle anarhičnog i nezakonitog preuzimanja ovlašćenja u Srbiji od strane DOS-a teško je očekivati stabilnost i mir.

Mogućno je da sve to što se desilo u Srbiji nije bila namera DOS-a, ali objektivni politički rezultat je ono što se vrednuje.

Zoran Avramović

WHY DOS SUCCEEDED IN WINNING ON SEPTEMBER 24, 2000?

Summary

The paper discusses three groups of reasons for the victory of DOS in federal and local elections, as well as the violence present on October 5th, 2000 in the Republic of Serbia. The effects of decade-lasting sanctions, political mistakes of then ruling party and political activity of DOS are analyzed. In the final part, a political balance sheet of the events of September 24, 2000 is given. The author claims that necessary political changes in Serbia were not done in a legal manner and that the chances for democratization have been diminished by unnecessary use of violence on October 5th, 2000.

Key words: DOS, democracy, violence.

Nova srpska politička misao
Posebno izdanje 1 (2001)
UDK 323.22(497.11),2000"(082)
Primljeno: 15. marta 2001.

Jovo Bakić
Filozofski fakultet
Beograd

OGRANIČENJA DRUŠTVENE TRANSFORMACIJE SRBIJE

Sažetak: Autor je predložio poželjan put društvenog razvoja Srbije i Crne Gore, te pokušao da prepozna glavna ograničenja koja na tom putu stope. Poželjan put se vidi u sledenju društvene transformacije Slovenije, Poljske, Mađarske i Češke. Teškoće se nalaze u istorijski oblikovanom društvenom mentalitetu, parohijalno-oslobodilačkoj političkoj kulturi, spoljno-političkim i unutrašnje-političkim ograničenjima.

Ključne reči: društvena transformacija, ograničenja, mentalitet, oslobodilačka politička kultura.

Nameru je gore potpisano da ukaže na put kojim bi bilo poželjno da srpsko (crnogorsko) društvo u budućnost krene, te da skrene pažnju na istorijsko-strukturalna ograničenja koja se na tom putu isprečuju. Društvena stvarnost je isuviše složena da bi se moglo sa sigurnošću predvidati. Uvek je moguće da se neki činilac ispusti izvida i, što je još verovatnije, da mu se ne dâ odgovarajući značaj. Osim toga, moguće je da se neki činilac iznenada pojavi i pokvari ono što je predvideno dejstvovanjem u obzir uzetih faktora. Pa ipak, intelektualac (posebno ako ima obrazovanje sociologa) ima obavezu da upozori na negativne osobine nacionalnog mentaliteta, na spoljnopolička ograničenja, na državno-nacionalne i ideolesko-partijske sukobe, na privredne tegobe koje će društvo još dugo opterećivati, na kvalitet ekonomskih, političkih i kulturnih elita koje treba da izvedu promene, na strukturne prepreke koje stoje na putu društvene transformacije, na raznovrsna izmenadenja koja mogu očekivati društvo na putu njegovog razvoja.

Kakve su odlike mentaliteta našeg naroda i kakva vrsta društvene transformacije se očekuje? Pošto autor prihvata široko prihvaćen stav u međunarodnoj naučnoj i političkoj javnosti da su Slovenija, Poljska, Mađarska i Češka šampioni društvene transformacije, onda je jasno da se očekuje da rezultati transformacije društva Srbije i Crne Gore budu u skladu sa takvim očekivanjima. Preciznije, poželjan pravac razvoja našeg društva odvijao bi

se u kretanju sa periferije svetskog kapitalističkog sistema prema pozicijama poluperifernog društva u narednim desetak godina, sa mogućnošću (uz bezuslovno ispunjavanje obaveza koje na tom putu stope) docnijeg priključenja Evropskoj uniji kao jednom od centara kapitalističkog sistema. Da li se poželjno može pomiriti sa stvarnim? Prva teškoća koja na zacrtanom putu stoji odnosi se na osobine mentaliteta. Mentalitske odlike balkanskih nacija nisu naročito podesne za ostvarivanje navedenog zadatka. Na prvome mestu, zemlje bivše Jugoslavije su proteklih deset godina provelle u međusobnim sukobima i ratovanjima čemu je pogodovala kroz istoriju oblikovana oslobodilačka politička kultura kao odlika našeg političkog mentaliteta. To znači da je relativno superiorna startna pozicija u odnosu na ostale istočnoevropske zemlje 1990. godine pretvorena u relativno inferiornu poziciju 2000. U XXI vek, koji je započeo upravo padom Berlinskog zida, zemlje bivše Jugoslavije (sa izuzetkom Slovenije) ulaze sa deset godina zaostatka, što nije nimalo zanemarljivo, jer su drugi zauzeli naše pozicije na stranim tržištima, a tehnološki su daleko ispred nas iskoračili. Naime, tehnologija se u naše vreme razvija neuporedivo brže no ranije i deset godina zaostatka predstavlja veoma mnogo.

Neuspesi drugih post-socijalističkih balkanskih zemalja, Bugarske i Rumunije, na putu društvene transformacije svedoče o drugim nepodesnim odlikama balkanskog mentaliteta. Radi se o korupciji, čestoj bolesti društava u svetskom kapitalističkom sistemu, posebno rasprostranjenoj u procesima društvene transformacije post-socijalističkog sveta, a koja je na Balkanu istorijski duboko ukorenjena. Ako se korupciji ne stane na put, Evropska unija će ostati samo lep i nedostižan san. Osim toga, Balkanci nisu poznati kao naročito vredni radnici, a bez rada ne može se u kapitalističkom sistemu ništa postići. Jednostavno, u pravoslavlju utemeljer i lenjost i inertnost, dodatno utvrđene ugledanjem na osmanske gospodare, pa uvežbavane u socijalističko-samoupravnom sistemu, nisu preporučljive odlike za takmičenje na svetskom tržištu. Doduše, mnogi naši ljudi radili su kao gastarbeiteri u Nemačkoj i drugde, gde su morali da se prilagode tamošnjim usloviima života i rada, a mnogi su blagodareći izuzetno visokoj nezaposlenosti za poslednjih sedam ili osam godina bili prinuđeni da uvežbavaju preduzetničke veštine. Sa jedne strane, budući da se radilo o radu u sivoj ekonomskoj zoni, valja gajiti sumnju i prema tome, jer ko je godinama navikao da zaobilazi zakon teško se od toga odvikava; a sa druge strane, ipak se radi o preduzetničkom potencijalu koji se uz pametno zakonodavstvo (pre svega niske poreze a široku osnovicu oporezivanja), te nekorumpirano činovništvo i nekorumpirano i nezavisno sudstvo, može usmeriti u društveno korisnom pravcu.

A primer Grčke, pravoslavne balkanske zemlje, takođe vekovima pod Osmanlijama, koja se već dugo nalazi u Evropskoj uniji? Tačno, ali Grčka je najsiromašnija zemlja EU. Politički razlozi u blokovski podeljenom svetu uslovili su prijem Grčke u EU i njeno ekonomsko pomaganje od strane Zapada. Da li će Zapad imati interesa da pomaže ostale balkanske zemlje da postanu deo EU ili će mu biti bliže da na osnovu suprotstavljenosti Evropa-Balkan, uz one Evropa-Rusija, Evropa-Afrika itd, gradi sopstveni civilizacijski nadmoćni identitet? Da li postoje granice širenja kapitalističkog centra čije bi prekoračenje moglo dovesti funkcionisanje sistema u opasnost? Možda će, ipak, prevladati uverenje da je balkansko bure baruta na granicama EU skuplje rešenje za Evropu negoli da se Balkan pacifikuje putem evropeizovanja? Bilo kako mu drago, bez naše jasno izražene i nepokolebljive volje i truda da postanemo deo Evrope, te da poštujemo zakonitosti koje u njoj vladaju, EU nam ne može pomoći.

No, ni to nije dovoljno. SR Jugoslavija se nalazi usred nacionalno-državnih raspri Srbije i Crne Gore. Nacionalno sazrevanje dela Crnogoraca, izraženo u nacionalističkim zahtevima za nezavisnom državom, dodatno će otežati poziciju kako Srbije tako i same Crne Gore u takmičenju na svetskom tržištu. Razlozi za to se nalaze u evropskoj zamorenosti nastajanjem novih država na Balkanu (po zlu čuvena balkanizacija), kao i pobudivanjem drugih potencijalno ili aktuelno zainteresovanih (Šiptari na Kosmetu, u Makedoniji, Crnoj Gori, Bošnjaci u Raškoj oblasti, Srbci i Hrvati u BiH). Osim toga, ekonomski se tako Srbija, tako Crna Gora, izdržavaju od strane pomoći. Zaduženost je ogromna. Pa ipak, nacionalizmom opijeni deo crnogorske javnosti insistira na rešavanju nacionalno-državnog pitanja, kao da se smatra da će se privredni problemi rešiti sami od sebe kada Crna Gora bude nezavisna.

Ideološko-partijski sukobi će, takođe, otežavati evropeizovanje Srbije. Na prvom mestu, jaka krajnja desnica predstavljena Srpskom radikalnom strankom i Strankom srpskog jedinstva će koristiti svaku priliku, bilo da se radi o odnosima Crne Gore i Srbije, bilo o situaciji u okolini Bujanovača i Preševa, bilo o Kosmetu, bilo o predaji naših gradana haškom sudu ili o socijalnim tegobama društva u transformaciji, da udalji naše društvo ne samo od EU kao cilja, već i od privida civilizovanog života. Pri tome, treba imati u vidu da je krajnja desnica evropska pojava, te da na nju moramo računati, jer globalizacija neminovno sobom nosi ogrećena protivljenja onih koji su gubitnici u tom procesu: poznavalaca samo sopstvenog jezika, onih kojima računari nisu naročito bliski, nekvalifikovanih i onih sa oskudnim kvalifikacijama, te onih koji ne iskazuju volju ili sposobnost da postanu konkurentni na tržištu radne snage. Kao protivnik globalizacije verovatno će se pojaviti i Socijalistička partija Srbije, koja će se najverovatnije, kako

zbog toga što ideoške prijatelje u svetu može naći samo među protivnici-
ma globalizacije, tako i zbog toga što su pozicije levog centra zauzele
Socijaldemokratska unija, Socijaldemokratija, Demokratska alternativa,
profilisati kao stranka krajnje, a ne umerene levece.

Moguće su i pojave političko-pravnog revanšizma. Istorija kazuje da
smo tome skloni. Radikali su nasilno rasturali političke skupove naprednja-
ka čim su došli na vlast, a mnogi naprednjaci bili su fizički zlostavljeni. Slu-
čaj prebijanja Bratislave Morine ukazuje da nas oslobođilačka politička kul-
tura u kojoj je politički protivnik ravan neprijatelju još drži u svojim okovi-
ma. Drugim rečima, nismo dostigli za Evropu uobičajene standarde civili-
zovanog ponašanja.

Oni koji misle da će stranke sadašnjeg DOS-a zauzeti sav politički spek-
tar od levice do desnice varaju se. Naprotiv, ako se ne dogode grupisanja
stranaka po ideoškoj bliskoći u okviru DOS-a, desice se da nekoliko stra-
naka na sledećim izborima izgubi parlamentarni status. Osim toga, verova-
tan je raspad DOS-a, koalicije sastavljene od krajnje raznorodnih devetnaest
članica, čim nešto krene naopak. Mogući razlog za raspad mogao bi doći
na red pre nego što optimisti očekuju: npr. ako DSS bude dosledno protiv
izručenja naših građana Haškom sudu što bi, uzgred rečeno, imalo teške
ekonomske posledice. Nerealno je očekivati da se saglase ni oko zakona o
privatizaciji, a još manje oko njegovog sprovođenja. Pa još ako i pored
najavljenе borbe korupcija ne bude zaustavljena.

Pitanje svih pitanja biće, međutim, pitanje privrede. Ima li nade za
ozdravljenje naše privrede? Po Berlinskom kongresu 1878. Srbija je dobila
nezavisnost, ali je njen privredni zaostalost bila ogromna. Do 1906. srbi-
janska je privreda bila poluzavisna od Austro-Ugarske, čime je i politički
dovedena u poluzavisni položaj. Crnogorska privreda, pak, ne samo da nije
uspevala da podmiri potrebe izdržavanja vojske, pa je vojni budžet zavisio od
darežljivosti ruskog carskog dvora, već se kadšto od gladi umiralo. U
Kraljevini Jugoslaviji (SHS) uvek su nacionalno-državni problemi bili ispred
privrednih, pa je u skladu sa tim bila i privredna razvijenost. U Brozovo
vreme, koji je veštrom politikom, koristeći položaj virusa u socijalističkom
lageru, privlačio prvo bespovratnu pomoć Zapada, a potom se nepromišljeno
zaduživao, stvarajući privid da je moguće malo raditi, a lepo živeti, prvi put
su šire narodne mase osetile šta znači privredni boljšitak. Dok je dobro da to
sećanje u narodu postoji, dotele je negativno što se taj boljšitak ne povezuje sa
vrednim radom, već sa umešnom politikom mudrog vode. Bojati se treba da
u masama postoji autoritarno očekivanje kako politički vodi treba da podare
podanicima privredni boljšitak. Na intelektualcima je da rasprostranjuju
uverenje kako politički vodi imaju glavni zadatak u obezbeđivanju mira i u

Jovo Bakić, Ograničenja društvene transformacije Srbije
stvaranju odgovarajućih uslova za nesmetan rad preduzimljivih i mrljivih
gradana.

Nažalost, naša država je bankrotirala. U narednim decenijama sigurno će
ogroman spoljni dug naše zemlje pritisnati narod i privredu kao kamen oko
vrata. Nepromišljeni, neodgovorni i primitivni politički potezi, npr. vredna-
je tužioca Haškog suda i odbijanje saradnje sa Sudom, mogli bi dovesti u
nezavidan položaj našu zemlju-dužnika prema poveriocima, a diktat MMF-
a i Svetske banke bi mogao dodatno jačati krajnju desnicu i krajnju levicu.
U ovoj opasnosti od ekstremista sastoji se, međutim, i sansa onih koji drže
kormilo zajedničkog broda da stvaraju i čuvaju razumevanje za položaj naše
zemlje kod moćnih u svetu. Razumevanje koje bi nam moglo olakšati
ekonomski teret. Bahatosti, pak, ispoljene u pojavi potpredsednika DSS-a
prilikom govora na konferenciji za štampu o Karli del Ponte, trebalo bi se
čuvati kao žeravice. (Prisjetimo se S. Miloševića i saradnika.) Ova osobina,
osim što ne spada u odlike ponašanja civilizovanog čoveka, nanosi samo
štetu u međunarodnim odnosima. Da je parohijalan i oslobođilački karakter
političke kulture veoma velika preprička razvoju pozajmljenih političkih odnosa
svedoči i neuvažavanje glasa stručne i šire javnosti od strane najjače poli-
tičke stranke DSS-a u slučaju imenovanja ministra zdravstva. Bahatost
vlasti, uski klanovski interesi unutar DSS-a (stranački interesi bi se morali
sastojati u poštovanju volje stručne i šire javnosti), patrijarhalno zapostav-
ljanje i javno poniženje veoma uspešne ministarke i profesorke univerziteta
su žalosno svedočanstvo kako naglo osvojena vlast negativno utiče na vođe-
nje stranačke politike i kako konzervativna ideologija ispoljava ružno anti-
žensko lice. Prvi nagoveštaji nepotizma nove vlasti (vezane za saveznog
ministra unutrašnjih poslova, inače potpredsednika DS-a, takode neimunog
na bahatost) isto tako govore o parohijalnosti naše političke kulture. Ne
treba, takođe, smetnuti s uma i ogroman broj potpredsednika i ministara za
jednu relativno malu državu. Neodoljiv je utisak da je trebalo ministarskim,
napose potpredsedničkim položajima, zadovoljiti potrebe što većeg broja
političkih voda, a ne potrebe države. Javnost je, međutim, u tolikoj meri
oguglala na svakakuva bezkonjija prethodne vlasti da na ovakvo ogrešenje o
državne interese, a zarad lično-stranačkih ciljeva i ambicija, ne obraća gto-
vo nikakvu pažnju. Doduše, ovom pitanju poklonio je pozornost šef posla-
ničke grupe SPS-a u Skupštini Srbije, ali to već spada u politički cinizam.

Kvalitet elita je i inače veoma problematičan. Naime, opšte je mišljenje
da naše društvo odlikuje dobro obučena i jeftina radna snaga. To je,
međutim, samo jedna strana medalje. Naši intelektualci daleko više vole da
se bave dnevnom (stranačkom) politikom i time izgube svojstva intelektu-
alca, no da vredno i istrajno rade u svojoj profesiji. Dakako, to ne znači da

intelektualci nisu političkim strankama potrebeni, već samo to da je neophodno da se sa više upornosti radi u nauci i uopšte u svojoj profesiji, a ne da se posustaje na pola puta. Potrebno je da akademске titule magistra i doktora nauka ne znače labudovu pesmu naučničke karijere, jer one, zapravo, svedoče tek da je neko sposoban da se naukom bavi; stoga ne bi trebalo da one samo podižu cenu intelektualcu na tržištu ideja, mogućnost njegove prodaje političkoj stranci ili nevladinoj organizaciji, jer to su tek uzgredne posledice magistriranja ili doktoriranja i treba da predstavljaju sredstva za ostvarenje društvenog korisnog ciljeva, a ne cilj po sebi. Nažalost, stiče se uverenje da najveći broj naših intelektualaca ili nije svestan ovih jednostavnih istina ili ne želi da ih bude svestan. U svakom slučaju, ova činjenica ima moralno pogubne posledice po društvo uopšte, kao i pedagoški-moralno pogubne posledice po intelektualni podmladak napose. Siromaštvo, taj najteži teg na našim nejakim plećima, zasigurno ima veliki uticaj u ovoj nečasnoj radosti naših intelektualaca. Osim toga, intelektualci greše kada se po svaku cenu slikaju na televiziji ili govore za novine. Pa nije svako za sve stručan. Valja se čuvati sveznačica u čijem se sveznanju često krije površnost, a neretko puka narcisoidnost i neznanje. Nema tužnijeg prioriteta no kad se poluinteligenți i praznoslovi svakodnevno javnosti obraćaju sa TV-ekrana i sa stranica novina uporno ponavljajući banalnosti. Posebno je tužno kada to rade univerzitetski nastavnici, jer time daju negativan primer akademskoj omladini, izazivajući kod nje čak i odvratnost prema intelektualcima. Kao reakcija javlja se povlačenje u privatnost sopstvene profesije koju u krajnjoj liniji vodi u fab-idiotizam kojega se kao druge kranosti, takođe, valja čuvati.

Naposletku, potrebito je osvrnuti se i na pitanje uvodenja veronauke u škole. Koji je cilj takvoga pregnuća? Da li da se naša deca nauče moralnim vrednostima? Da li da se unapredi duhovnost budućih srpskih naraštaja? Da li će se tako obezbediti niža stopa kriminaliteta? Na gore postavljena pitanja najbolje će se naći odgovor ako se podsetimo da je pred II svetski rat postojala veronauka u školama, a da to uopšte nije pomoglo Južnim Slovenima da izbegnu medusobno krvoproljeće, niti da postanu moralniji i bolji ljudi. Da li da se deci nametnu nove obaveze, pošto im dosadašnje nisu dovoljne? Ukoliko se nastavni programi rasterete, a veronauka bude opisno ocenjivana, onda se ovo pitanje obesmišljava. Da li da se nade posao onim osobama koje su diplomirale teologiju, a koje ne mogu da vrše činodejstvovanja u Crkvi (najčešće se radi o ženama)? Najverovatnije je to važan razlog agitovanja za uvodenje veronauke u škole, ali se moramo upitati i kakav je kvalitet takvih predavača? Da li je cilj da se ojačaju etnički identiteti u višeetičkoj Srbiji? To bi predstavljalo veoma opasno rešenje, jer ako neće-

mu nije potrebno ojačanje, onda su to etnički identiteti. Osim toga, vrlo je predvidljivo da bi vrlo brzo po uvodenju veronauke u škole došlo do etničkog takmičenja u višeetičkim sredinama: ko je bolji vernik, a ko bolji Srbin ili Bošnjak, gde bi se kako jedno, tako drugo procenjivalo prema tome koja etnička grupa ima veći procenat dece koja pohadaju versku nastavu. Naravno, bolji vernici, po toj logici, su i bolji Srbi ili Bošnjaci, a time i bolji ljudi. Čini se da je takva logika istinski pogibeljna. Da li je neophodno da veronauka bude obavezan predmet ili može biti i izborni? Neće li i fakultativnost postati obaveznost pod uticajem javnog mnenja sve više okrenutog nastavi veronauke u školi? Neće li to pretasti u svojevrsnu tiraniju većine ili tiraniju javnog mnenja? Ukoliko veronauka bude obavezan predmet neće li se pretvoriti u novi marksizam, škodeći ne samo crkvi, već i samoj religioznosti? Šta ometa crkve da vrše versku propagandu preko za njih širom otvorenih sredstava masovnog opštenja? Ukoliko one nisu sposobne da privuku roditelje da svoju decu upute u crkvene ustanove na veronauku, zašto onda da im država u tome pomaze? Nije li, ipak, bolje da se religijski sadržaji važni za život obrazovanog čoveka usvajaju putem njihove uključenosti u nastavne programe srpskog jezika i književnosti, sociologije, psihologije, istorije i filozofije. Dakako, onome koji veronauku smatra ključnom za normalan i plodotvoran život sebe i svog deteta treba omogućiti da svoje dete šalje u odgovarajuće crkve na versko odgajanje. Valja u skladu sa tim razmislit i o državnoj materijalnoj pomoći crkvama da što bolje organizuju ovu vrstu nastave, ali treba ostaviti veronauku van državnih škola. Razume se, budućim privatnim školama niko ne bi smeo braniti da neguju veronauku u okviru svoje obrazovno-vaspitne nadležnosti.

Uместо zaključka

Nažalost, kako se iz predočenoga viđi, nije neopravdانا bojazan da ćemo stalno iznova potvrditi negativne stereotipe koji o Balkanicima uopšte, a o Srbima posebno, vladaju na Zapadu. Stoga ovaj tekst treba shvatiti kao neku vrstu upozorenja javnosti, a posebno ljudima koji se bave javnim poslovima. Ne toliko zbog Zapada, iako je mišljenje zapadnjaka o nama veoma značajno za nas, koliko zbog zdravljva samoga našeg društva. Prvi korak u prevaziđenju vlastitih slabosti sastoji se upravo u njihovom saznavanju i analizi. Autor ovoga teksta sa nada da je ovo jedan od takvih pokušaja, a koje bi intelektualci morali kontinuirano da čine. Tekst nije imao zadatuk nikoga da povredi, već da ukaze na slabosti koje bodu oči, slabosti koje nas udaljuju od civilizovanog života kojem treba težiti. Uzor takvoga života jeste život u Evropskoj uniji. Srbici jesu Evropljani, ali treba-

lo bi da budu i dobri Evropljani, a to još uvek nisu i ne mogu postati dok ne reše probleme sa svojim susedima i dok ne počnu da uvažavaju pravila ponašanja koja vladaju u Evropskoj uniji. Doduše, treba biti pravičan: 29. V 1903. je kraljevski bračni par svirepo ubijen od oficira-zaverenika koji docnije predstavljači stalnu pretorijansku pretjeru parlamentarnom sistemu, a 5. X prošle godine zbitia se relativno mirna revolucija. To svedoči da mentalitet nije nepromenljiv i da za naše društvo ima nade. Naime, poznati stereotip o balkanskoj nasilnosti i brutalnosti nije došao do izražaja. Radi se o dobroj startnoj poziciji za budućnost, jer će i osvetoljubivost pobednika, nadati se, srazmerno biti manja. Potrebno je samo da to ne ostane slučajnost, već da postane lep običaj.

Jovo Bakić

LIMITATIONS OF SOCIAL TRANSFORMATIONS OF SERBIA

Summary

The author suggested desirable road of social development to Serbia and Montenegro. He tried to recognize the main limitations on that road. The desirable road is recognized in social transformations of Slovenia, Poland, Hungary and Czech Republic. The difficulties are found in a historically formed social mentality, parochial freedom-fighting culture, foreign and internal politics.

Key words: social transformation, limitations, mentality, freedom fighting-political culture.

Nova srpska politička misao

Posebno izdanje 1 (2001)

UDK 323.22(497.11),2000*(082)

Primljen: 15. marta 2001.

Milorad Belančić

AMBIVALENTNOST PETOG OKTOBRA

Sažetak: Skidajući miloševičevsko ruho i odbacujući autoritarnu realnost, Srbija se vraća na same početke modernog društva, da bi u njima, na temeljima građanskog društva otpočela izgradnju demokratske zajednice. Ako je Brozov socijalizam bio iznudeni intermeco ubrzanog nadoknadivanja industrijalizacije, Miloševićev nacional-populizam i plebiscitarni cezarizam, račiji hod u istorijski čorsokak - Košuničina "demokratska revolucija" bi se mogla definisati kao zakasnela nadoknadjuća revolucijaja koja "oslobada prostor za nadoknadivanje propuštenog razvoja" (Habermas). Sintagma "propušteni razvoj" simbolično označava one neapsolvirane lekcije iz moderne političke istorije koje Srbija mora da savlada (modernizacija, građansko društvo, pravna država i vladavina prava, demokratski politički sistem). Otuda dramatičan kraj Miloševićeve vladavine možda je krah starog režima, ali ne i krah starog društva, koje se ne može preko noći promeniti i pretvoriti u civilno društvo.

Ključne reči: demokratija, nadoknadjuća revolucija, antimitski realizam.

Šta se dogodilo petog oktobra 2000 godine u Srbiji?

Svi koji o tome donose sud složiće se sa činjenicom da je to istorijski datum. Pa ipak, nije jasno kakav. Među teoretičarima i političarima već se profilisu različite "strategije" i "taktike" tumačenja ovog datuma; pritom, naravno, nema saglasnosti čak ni u vezi s pitanjem kako da se sam taj dogadjaj nazove: mironom demokratskom revolucijom, pobunom, pučem, činom civilne neposlušnosti ili na neki peti način. Ako je reč o revoluciji, ostaje pitanje da li je ona zaista demokratska ili ne, da li je mirna ili nasilna, trenutna ili trajna; ako je reč o pobuni, nejasno je da li je reč o građanskoj, narodnoj ili političkoj pobuni; ako je u pitanju puč, ostaje nerazjašnjeno ko ga je izveo i može li se on izvesti nedelovanjem. Sva ova pitanja upućuju na izvestan disensuz u vezi sa imenovanjem petooktobarskog prevrata (evo još jednog mogućeg naziva). Naravno, odgovor na pitanje šta se tog datuma dogodilo bio bi na neki način obavezujući: od njega bi zavisilo kako da posmatramo dane koji dolaze "posle Miloševića". U samo imenovanje, recimo tvrdnju da je reč o mirnoj demokratskoj revoluciji, ugradena su, svakako, izvesna očekivanja. Da li su ona opravdana? Stvar, očigledno, nije sasvim jasna; i nije jasno da li je to, uopšte, neka Stvar (s malim ili velikim S).

Možemo li reći da ova nejasnoća dolazi otuda što mi, u stvari, nemamo dovoljnu "istorijsku distancu", što smo previše zainteresovani učesnici dogadanja, pa nam subjektivno-ideološki aspekt tumačenja iskriviljuje optiku, remeti perspektivu (objektivnog) uvida u istorijski smisao toga što se Petog oktobra zaista dogodilo? Naravno, izvesno iskriviljenje optike uvek je moguće. Ono je opasnost i kada istorijske distance ima i kada je nema. Mnogi koji ocenjuju neko događanje neminovno su žrtve svojih ideoloških, političkih ili teorijskih predrasuda, što ih, onda, nagoni da donose pogrešne ocene. U našem slučaju, ipak, nedostatak istorijske distance mora da se protektira na jedan osoben način, a ne nužno kao izvor sazajnih predrasuda. Naire, mi nismo zbog nedostatka istorijske distance nužno opravvani prisutan, iskriviljenim, ako ne i ideološkim tumačenjem bilo čega, pa i petooktobarskog događaja. Ipak, zbog tog nedostatka mi smo u načelu ograničeni, to jest nismo u stanju da damo nedvosmislen ili apodiktičan odgovor na pitanje šta se tu, zapravo, dogodilo! Naša sazajna nemoć je, ovde, čini se, konstitucionalne naravi! Šta to zapravo znači?

Podimo od pitanja: kakav smisao ima tvrdnja o nepostojanju istorijske distance? Najpre, taj da je istorija u toku. Peti oktobar se dogodio, ali istorijski smisao Petog oktobra se još nije dogodio! Iz toga, zatim, sledi da je ono što se petog oktobra dogodilo događaj koji se samo delimično dogodio. Mi se nadamo da će to na kraju ipak biti mirna demokratska revolucija. Ipak, to je samo nada. Hoće li se ona ostvariti? Eto pitanja koje nećemo lako izbegći. U svakom slučaju, peti oktobar simbolizuje početak jedne priče koja će još da potraje. Ostatak te priče, koji tek treba da se dogodi, a u kome ćemo i "mi" učestvovati, može da izmeni prvobitno značenje događaja. Recimo: može da se pokaže da to i nije u pravom smislu demokratska revolucija, da je, pre, reč o simulaciji demokratije ili da tu, čak, ni nemaju "suštinskih" ili "korenitih" promena, bile one "dobre" ili "loše", te da je problematična i sama tvrdnja da je tu reč o revoluciji. Ta neizvesnost ima, u ovom kontekstu, konstitucionalno obeležje.

Nama, danas, peti oktobar izgleda kao uvod u značajan strukturalni preobražaj društva. Ipak, šta istoriju sprečava da sutra pokaže kako je to bila samo jedna izjavljena pretpostavka? Da nikakvog suštinskog preobražaja nema, te da, u tom smislu, nasilje koje je uloženo u čitavu priču jeste samo neka vrsta pobune ili puča... Priča o pobuni/puču, naravno, umanjuje očekivanja koja su ugrađena u sintagmu mirna demokratska revolucija i redefinije pravac mogućih promena, nastao petooktobarskim događanjem. Bez obzira što ovakav zaključak nije verovatan, on, ipak, nije ni nemoguć! Zašto nije nemoguć? Zato što nazvati Peti oktobar mirnom demokratskom revolucijom ne moguće? Zato što nikakvu konstataciju nego, pre, jednu cijom ne razumeva (bar ne danas) ustanju.

Milorad Belančić, Ambivalentnost Petog oktobra

performativnu operaciju koja nešto obećava, sugeriše i u isti mah gradi tu stvarnost koju obećava. A sa obećanjima, za razliku od činjenica, uvek postoji neizvesnost hoće li biti ispunjena.

Dakle, ako već samo imenujuće-određivanje Petog oktobra nije konstatativ nego performativ, onda iz toga sledi (1) da mi još uvek nemamo niti možemo imati objektivan uvid u to što Peti oktobar jeste (u ovom kontekstu je, reklo bi se, pitanje šta, zajedno sa svojim podrazumevajućim konstatativnim pretenzijama, naprosto neumesno) i (2) da upravo sada (ovaj tekst je pisani poslednjih dana XX veka!) učestvujemo u pravljenju istorije koja će nam tek "reći" šta će taj (iako "prošli" ipak još uvek aktuelan) datum biti. Zato, mi u ovom trenutku ne možemo da deskriptivno-teorijski govorimo o Petom oktobru a da, pritom, mislimo da smo rekli "sve" ili ono "suštinsko"... Ne, suština bi u svakom iscrpnom (ali ne i megalomanskom) opisu uvek nedostajala, jer ona se, upravo, otkriva u onom Petom oktobru za koji se mi (tu, svakako, ostaje otvoreno i pitanje: koji mi?) zalažemo! Kada jedan političar tvrdi da je tu reč o demokratskoj revoluciji, a drugi o puču, oni, tada, još uvek ništa ne konstatuju nego, pre, traže izvesnu saglasnost i, u krajnjoj liniji, teže (idealnom) konzensusu.

Ova vrsta ponašanja može da se nazove i performativnim samozarezavajućim uspostavljanjem Istorije. U našim aktuelnom uslovima, ovo uspostavljanje Istorije prate i izvesni ideološki i politički sukobi tumačenja. Oni svedoče o nezaobilaznom prisustvu sile u samom razumevanju Istorije. Nije svako tumačenje podjednako snažno, odnosno praktički relevantno. U konkretnom slučaju, to bi značilo da narod koji se petog oktobra okupio pred skupštinom Jugoslavije ima, u tom pogledu, privilegovanu poziciju. Obično se kaže: pobednici pišu istoriju. To je pojednostavljinje koje, međutim, naglašava važnost snage/sile u performativnoj izgradnji stvarnosti. Pobednici možda ne pišu istoriju, ali je svakako prave. Tumačenje bez snage/sile bilo bi praktički (što ne znači, bar ne nužno, i teorijski) irrelevantno, tako da ne bi moglo da utiče na proces izgradnje stvarnog. Drugim rečima, bez snage/sile tumačenje Istorije ne bi bilo u stanju da interpretativnim obećanjem smisla izgradi stvarnost za koju se zalaže. Preostaje još samo pitanje: o kakvoj performativnoj snazi/sili je u našem slučaju reč?

O ovom problemu potrebno je, najpre, razmislići u načelnoj ravni. O performativnoj snazi može da se govoriti kao o snazi koja dolazi od (socijalnog, političkog, "duhovnog") pokreta ili od (već postojećeg) institucionalnog stanja, statusa. Drugim rečima, snaga nekog performativnog iskaza, koji gradi stvarnost, koreni se bilo u (1) legitimušćem kretanju, odnosno kretanju zasnivanja novog poretku, institucija ili novog prava, na temelju, recimo, "prirodnog" prava, "pravde" itd, bilo u (2) već utvrđenom, starom institucionalnom

poretku, odnosno "pozitivnom" pravu, već utvrđenom statusu i, naročito statusu quo ante bellum. Ukratko, performativna snaga dolazi bilo od legitimiteata bilo od legalitetata. Kako stvar (ili: Stvar?) stoji sa Petim oktobrom?

Na prvi pogled, rekli bismo da je slučaj Petog oktobra dosta jednostavan. Legalno postojeći režim izgubio je izvore, a to je, svakako, bila potvrda činjenice da je on već pre toga izgubio legitimnost (pokazao se kao nepravedan, nasilan, nedemokratski, neefikasan i, ukratko, rušilački). No, pošto sam režim nije želeo da prizna izborni poraz, rezultat je morao biti: u isti mah pravedno (legitimije) i nasilno (obavljeno na najbolji mogući način, dakle: bez krvi) svrgavanje uzurpatorske vlasti. Time se, zatim, uspostavila interpretativna i praktična pobeda legitimnosti. Sam pokret zasnivanja novog poretka, koji implicira raskid sa uzurpiranim legalitetom, proglašava ono što se dogodilo petog oktobra legitimnim dogadjajem. Da li sve veće okupljanje ljudi oko projekta koji je iniciran petog oktobra (što je bilo vidljivo već u istraživanjima javnog mnjenja, a zatim i na upravo održanim izborima za skuštinu Srbije) ukazuje (blanko?) i na legitimnost budućih procesa (kakvi god da su oni?!). Da li legitimijuče kretanju nastalo petog oktobra zaista ima snagu koja je zaista u stanju da izgradi novi (pravedniji? demokratski?) poredak? Potvrđni odgovor na ovo pitanje podrazumevao bi jedno optimističko viđenje, s jedne strane, prevrata koji je obavljen Petog oktobra i, s druge strane, kretanje legitimnosti koje (kretanje) je usledilo kasnije i koje će uslediti u budućnosti. Da li je taj optimizam opravдан? Hoće li novi poredak, koji sada zacelo nastaje, odgovoriti ovim očekivanjima? Hoće li, zaista, biti pravedniji, efikasniji i dovoljno (dakle, optimalno a ne maksimalno) demokratski? I da li legitimijuče kretanje može i da ne ispunji svoj cilj, da se, u nekom kontraindikativnom procesu, izvrgne u svoju suprotnost? Bez sumnje, to je jedan problem!

Ali, to je problem svih dosadašnjih revolucija! Naime, performativna snaga legitimne (revolucionarne) volje pre ili kasnije gubi svoju legitimnost ako ne nade put do novog prava koje će da ograniči svaku vrstu samovolje, makar ona bila i revolucionarna. Pritom, samovolja nije isto što i sloboda i problem sa samovoljom je u tome što se ona uvek, pre ili kasnije, izvrgne u suprotnost slobode. Odluka da se, putem nasilja, izvrši strukturalni prevrat društva mora, što pre, da se oslobodi decizionistički profilisanog delovanja (koje je, zapravo, iskušenje svake revolucije) da bi legitimne sadržaje ostvarila unutar zakono-davnog ili ustavo-tvornog kretanja, odnosno delovanja koje posredstvom starog legaliteta (minimalnim ogrešenjem o njega) redefiniše novi ili pravedniji poredak, što znači u isti mah: i legitimitet i legalitet.

Akeri petooktobarskog dogadjaja su, bez sumnje, bili svesni opasnosti da čitava Stvar može da se izvrgne u još jedan i zapravo treći model

decizionizma, imajući u vidu da su poslednjih pedesetak godina funkcionalala dva, najpre Titov, a zatim Miloševićev... U danima posle Miloševića, lideri tog događaja nisu želeli da upadnu u dve krajnosti: (1) da snagom legitimne volje potpuno ponište načelo legaliteta koje je nasledeno od ancien régime-a čime bi nastala svojevrsna (ako je tako nešto uopšte zamislivo) "demokratska"/kuturna revolucija ili bar jedan haotični (pred ili post-revolucionarni: svejedno) decizionizam; i (2) oni nisu dopustili da snaga legitimne volje samu sebe potpuno ukine, odnosno da sebe (kao snagu) vrati poretku/legalitetu ancien régime-a i time se, jednostavno, ukloni sa scene. Nadeo je treće, kompromisno rešenje: legalitet ancien régime-a nije poništen, ali je poništena njegova snaga. Legitimno delovanje je imalo snagu, ali je, ipak, bilo ograničeno legalitetom bez snage. To rešenje se pokazalo kao moguće zato što su najvažniji izbori u Srbiji, izbori za republički parlament, bili obećani, odnosno zakazani za 23. decembar 2000. Da toga nije bilo situacija u Srbiji bi se, svakako, na nužan način radikalizovala.

Naravno, kritike ovog kompromisnog rešenja nisu mogla da izostanu i one su se zasnavale na favorizovanju jednog ili drugog momenata: dobar je ili čisti legalitet ili čisti legitimitet (u svakom slučaju: kompromis nije dobar!). Jedni su smatrali da postoji nedovoljnost legitimne, dakle, revolucionarne ("jakobinske") akcije, one koja se ne obazire na legalitet nego na suštinu (obećanje) pravednosti, te, prema tome, teži brzom preobražaju stvarnosti i kažnjavanju svih zločina, odnosno svega što pruža otpor preobražaju; po drugima bilo je neophodno da se očuva i poštuje legalitet bez obzira na stanje njegove nelegitimnosti. Branitelji legaliteta se dele na (1) one koji uzimaju u zaštitu stari režim i na (2) one kojima je stalo da se kroz legalni preobražaj legaliteta stignu do jednog pravednijeg pravnog ustrojstva društva. Ukratko, kritičke primedbe su bile uperenе u legalitet koga po jedinima ima previše a po drugima premalo. To, naravno, sugerise ideju da je pravno ustrojstvo u vrlo problematičnom stanju. Nema pravog/pravednog prava. No, kada je već tako, onda su iz toga nužno sledila dva oprečna zaključka: (1) bolja je pravda bez prava nego pravo bez pravde i (2) bolje je bilo kakvo pravo (uključujući i pravo bez pravde!) nego nikakvo. U situaciji poremećenog pravnog ustrojstva društva, kada se tim poremećajem stalno generira konflikt između legaliteta i legitimeta, ljudi se dele na one koji više vole ili "pravdu" ili "pravo"... Ali, to su veoma nesrećne situacije za svako društvo i zato je mnogo bolje da se nađe kakav-takov kompromis između prava i pravde, legaliteta i legitimeta, kao uvod u njihovo stapanje, odnosno konstituisanje jednog pravog/pravednog prava...

Zato kompromis između legaliteta bez snage i snažne legitimnosti bez uporišta u legalitetu nije, bar ne u načelu, bilo moguće kritikovati. Primedbe

s jedne ili s druge strane mogle su, u pojedinostima, da budu umesne, ali one nisu imale strateško značenje. Možda je smena nekih važnih funkcionera represivnog aparata starog režima bila moguća. Time bi se, zacelo, (performativna) snaga legalitetu dodatno umanjila. Ali, desupstancijalizacija represivnih institucija je već bila izvršena tako da ni privremeni ostanak na "vlasti" tih funkcionera nije mogao da stvori neku veću štetu. S druge strane, prigovori o "kršenju legaliteta" mogli su, takođe, da budu umesni, pošto nije svako kršenje koje krši legalitet legitimno. (Na to su, uostalom, ukazivali i sami lideri DOS-a.) Ali, stari režim je ne samo (a) uzurpirao legalitet nego ga je (b) na svakom koraku kršio i zatim, konačno, (c) potpuno isprazio od bilo kakvog legitimnog sadržaja. A van odnosa sa legitimitetom (ili: po sebi) legalitet, naprsto, nije ni dobro ni zlo, odnosno može da bude i jedno i drugo, shodno tome koji su sadržaji kroz njega propušteni... Tako, na primer, Hitler je sasvim legalno, dakle, "po proceduri", ubijao Jevreje, pa time, svakako, nije bio manje zločinac... Zato je kritika kršenja prava, koja se temelji na stanovištu usurpiranog legaliteta, naprsto nelegitimna. U stvari, ona hoće nemoguće: da se prihvati kao po sebi legitiman stari poredak i da mu se, prema tome, vrati (performativna) snaga kojom bi on nastavio da oblikuje/pravi stvarnost.

Posle decembarske izborne pobede DOS-a, u uslovima u kojima je disproporcija (ako je to disproporcija) između legaliteta i legitiimiteta na neki način prevladana (da li konačno?), biće, međutim, još uvek dovoljno prostora za kritičke zamerke (naravno, od strane onih koji nisu na vlasti), uperene u legalitet koga, još uvek, ima ili "previše" ili "premalo". To su zamerke zbog (1) spore, legalistički bormirane akcije (u stilu: "držati se zakona kao pijan plota" itd.), odnosno zbog nedostatka legitimnog (decizionističkog, pa i revolucionarnog) delovanja koje će se obazire na legalitet ili (2) zbog kršenja, ovog puta običajnog legaliteta, dakle, dobrih navika, tradicija, rituala, mitova, zablude, predrasuda i u krajnjoj liniji patrijarhalnog, palanačkog duha... Kakva je priroda tih zamerki? Da li su one umesne ili ne? Jedno je sigurno. One sugeriru ideju da je na decembarskim izborima disproporcija između legaliteta i legitiimiteta samo formalno prevladana, a da supstancialno i dalje važi. Razlika između formalnog i supstancialnog se, ovde, ispoljava i kao razlika između papirnatog normativizma i živih sadržaja koji mu pružaju otpor... Iz toga dalje sledi da uspostavljanje pravednog legaliteta/prava nije tek čisto-pravni nego i politički gest, zato što on mora da savlada otpore koji dolaze bilo od konzervativne običajnosti bilo od (kod nas prevladavajućih) decizionističkih sklonosti. Hoće li nova vlast uspeti da konstituiše jednu državu (kako god da se ona zove!) koja bi počivala na (1) pravdenom, dakle, građanski/demokratski

Milorad Belančić, Ambivalentnost Petog oktobra

profilisanom pravu, čija (2) regulativa ne bi bila "papirnata", jer ne bi trpela nadmoći otpor običajne ili decizionističke heteronomije?

Bez sumnje, nova vlast u Srbiji/Jugoslaviji, u meri u kojoj je konsenzualno-demokratska, imaće dobre izglede da savlada iskušenja decizionističkog koncepta vlasti. Naprotiv, ona će već mnogo teže uspeti da savlada otpore koji dolaze od autoritarnosti sklone palanačke običanosti koja je, uostalom udvek, pružala (bučne ili tihе) otpore evropeizaciji i modernizaciji društva... Ključna opasnost koja pred tom vlašću stoji je sledeća: da bi izbegla decizionističku samovolju ona može da pribegne apologiji običajnog "legaliteta" ili, pak, da bi izbegla zablude i predrasude običajnog "legaliteta", može da se opredeli za decizionističku samovolju i nasilje. Dakle, pod pritiskom koji dolazi s "leve" ili s "desne" strane, nova vlast može, naizmenično, da podlegne bilo "desnom" bilo "levom" odgovoru! Pritom, naravno, nije reč o parlamentarnoj levici ili desnici koja je u liberalno-demokratskim uslovima normalna pojava nego, o ekstremnom političkom izrazu "levog" ili "desnog" (a te strategije su kod nas često bile nejasne i isprepletene). Tu, naravno, postoji jedna linija koja ipak jasno razdvaja ekstremizam od naglašenog levog ili desnog opredeljenja, pošto ekstremizam uvek nekako prekoračuje i ruši evropski ili, što se svodi na isto, liberalno-demokratski smer u razvitku društva. Ukratko, nova vlast može samu sebe da pobedi i to na paradoksalna način, pokušavajući da se obračuna sa starim poretkom (koji je u isti mah bio i "levi" i "desni") upravo njegovim sredstvima!

Ako bi se to dogodilo, onda bi teško moglo da se kaže da je Peti oktobar bio jedna demokratska revolucija, bez obzira šta o tome misle njegovi učešnici! Revolucija je uvek nekakav temeljni (strukturni) preobražaj društva koji podrazumeva nasilno (mada, u našem slučaju, vidimo da nasilje može da se dogodi i bez "krvi") rušenje prethodnog režima i uspostavljanje novog. Naravno, novo ne mora uvek da bude i dobro, jer može da se pokaže ne samo boljim nego i gorim od prethodnog. To je, uostalom, iskustvo mnogih revolucija. U našem slučaju imamo, bar na prvi pogled, dosta jasniju situaciju: jedno ne-demokratsko društvo ili režim postaje demokratsko, što, zacelo, predstavlja temeljni preobražaj. Ali, nasilni prevrat koji obećava temeljni preobražaj društva a pritom ga ne ostvari, može, u najboljem slučaju, da bude neuspela revolucija (kojoj sledi izvesna restauracija starog režima i starih predrasuda, datih, samo, u novom rahu) ili nekakav puč!

Ako bi se pokazalo da je Peti oktobar ipak samo neuspeli temeljni preobražaj društva, onda bi ljudi, još uvek, mogli, bar neko vreme, da gaje iluziju kako je tu reč o "demokratskoj revoluciji". Pritom, snaga performativnog samo-tumačenja istorije se oslanja uz institucije koje oblikuju

stvarnost, pa ako to ipak nisu demokratske institucije (sem po imenu), onda će one potražiti ideoološku nadoknadu za taj nedostatak, ali ljudska energija, snaga će vrlo brzo da se istroši i od pobednika u "ratu" postaće gubitnik u "mиру"! Dakle, u registru ideoološki-iskriviljenog tumačenja Petog oktobra sintagma mirna demokratska revolucija može da poprimi jednu neželjenu konotaciju koja oportunistički izlazi u susret otporima (pre svega onorne liberalnom iz sintagme liberalno-demokratsko i, zatim, modernizaciji, otvaranju ka Svetu/Evropi itd.) koji dolaze od rigidne običajnosti, odnosno od inercije palanačkog "stila" življenja itd. Ta konotacija, takođe, može da legitimise jednu političku stvarnost koja, u ruhu "demokratskog" zakona, upravo izgrava zakon stavljajući ga u drugi plan, kao instrument jedne decizionističke politike koja narodnu suverenost shvata kao (strukturiranu ili ne) samovolju i usurpaciju. U tom slučaju imali bismo jedan "novi" poredak, ali novi na jedan nepoželjan, odnosno "start" način...

Nije sporno da će nova Srbija/Jugoslavija uskoro stići jedan pravni profil koji će, unutar vlastitih artikulacija (formulacija), da štiti (a ne izgrava) svoj status vrednosti-po-sebi, odnosno samo načelo vladavine prava. Takođe, nije sporno da će, unutar tih artikulacija, da nadu svoje mesto i načela ljudskih prava i demokratije. Pa ipak, mogući i, čak, predvidljivi otpori primarno-pravnom statusu potreka u Srbiji/Jugoslaviji dolaziće, najpre, od patrijarhalno-palanačke običajnosti u kojoj smo ukorenjeni na jedan teško iskorenjiv način. A ta običajnost je odlična struktura dočeka za decizionistički model politike koji odluku i vlast stavљa ispred zakona i opštег važenja. Kod nas nikada nije ni postojao (sem u mitskim predstavama), kao primarno zastupljen, model vladavine prava, tako da je, u Stvari, decizionizam, odnosno stanovište u kome je političko odlučivanja prvo ili iznad prava, već poodavno sastavni deo naše običajnosti! Naravno, u meri i u kojoj je spregra palanačke i decizionističke običajnosti kod nas "nesalomljiva", u toj meri nije teško pretpostaviti da će i predstojeći pokušaji zasnivanja demokratskog legaliteta po uzoru na Evropu završiti uspostavljanjem samo još jedne parniate demokratije, računajući da takvih u svetu, uostalom, ima na pretek!

Prema tome, da bi Peti oktobar zaista bio demokratska revolucija potrebno je, najpre, da se savladaju svi konzervativni otpori koji sprečavaju da interes za pravo i pravdu, odnosno, demokratiju postane prvi i najvažniji interes društva. Ti otpori se, međutim, ne mogu savladati nikakvom silom iza koje stoe političke "mere" i "odluke", i točki manje politikom izvesnih kompromisa, koja (politika) jedne otpore jača da bi ih koristila protiv drugih, već, samo, intervencijom izvesne demokratske kulture, koja je u isti mah politička, pravna, ekonomski i, konačno, sama kultura življenja. Ova intervencija, zacelo, ne može da se naruči, ali politika može da stvori insti-

tucionalne uslove u kojima će ona imati optimalne pretpostavke za razvoj, a time i povoljne uslove za konfrontaciju sa još uvek predominantno palanačkom inercijom u kojoj živimo. Peti oktobar je snažna delegitimacija ove inercije i, uopšte, vrednosne patologije koju smo živeli decenijama unazad. Reč je o patologiji unutar koje je opšti ekvivalent svih vrednosti funkcionišao jedanput kao politička podobnost, a drugi put nacional-patriotska zakletva... Demokratska kultura, međutim, podrazumeva društvenu kompleksnost u kojoj različite i nesvodive vrednosti (odn. vrednosne sfere: pravo, moral, nauka, ekonomija itd.) vraćaju sebi svoju autonomiju, a samu funkciju opštег ekvivalenta poveravaju novcu, s tim što se, onda, ta njegova funkcija ograničava na sferu tržišnih odnosa.

Milorad Belančić

THE AMBIVALENCE OF OCTOBER 5th

Summary

The answer to the question of what October 5th is is necessarily ambivalent, first because it is rather a performative than a constative. We are participating in creation of History, which will (perhaps and most likely but not surely) define October 5th as a peaceful democratic revolution. It is, however, necessary that this peaceful transformation redefines the notion of legality in a manner excluding the possibility of the decisionism becoming the dominant legal and political strategy in our society once again after the Titoist and Milošević's rule.

Key words: revolution, putsch, legal, legitimate, performative, constative

Nova srpska politička misao
Posebno izdanje 1 (2001)
UDK 323.22(497.11),2000*(082)
Primljeno: 15. marta 2001.

Srbobran Branković
Institut za političke nauke
Beograd

POLITIČKI PROSTOR U POSTMILOŠEVIĆEVSKOJ SRBIJI

Sažetak: Ovaj tekst se sastoji iz dva dela. U prvom koji u stvari predstavlja jedan duži uvod - raspravlja se o problemima po kojima bi politički prostor mogao da se (pre)oblikuje u post-miloševičkoj Srbiji. Rezultat tog dela treba da bude evidentiranje ključnih dimenzija po kojima će se razlikovati i deliti glavni akteri u političkom prostoru; u drugom delu se raspravlja o tome da li su i u kojoj meri te podele već sada prisutne u shvatanjima građana Srbije. On se temelji na rezultatima empirijskog istraživanja koje je imalo za cilj da opiše razlike među biračima, posebno među pristalicama pojedinih stranaka u vezi sa tim pitanjima za koja se pretpostavlja da će dominirati našim političkim životom u bljoj budućnosti.

Lista mogućih, odnosno verovatnih podela sačinjena je na osnovu dva kriterijuma: 1) na osnovu iskustava kroz koja su sada prošle postkomunističke zemlje i 2) na osnovu problema nastalih tokom miloševičke ere za koje se pretpostavlja da će biti preneti i u period koji nam predstoji.

Ključne reči: Nacionalizma, liberalizam, socijalizam, Evropa, Srbija

Nacionalizam

Po obimu građe u tzv. tranzitološkoj literaturi u samom vrhu je svakako tema nacionalizma. Gotovo da nije bilo višenacionalne države u kojoj nije bilo pokušaja da se stari oblik političke mobilizacije (klasna solidarnost) zameni novim, utemeljenim na nacionalnoj homogenizaciji, te da se na taj način stvorи novo uporište za političku legitimizaciju autoritarne vladavine (ovakvo tumačenje je jedno od opštih mesta u pomenutoj literaturi). Izvorna podela političkog prostora po ovoj dimenziji je u stvari podela po poznotoj osi "pojedinac - zajednica", s tim što se zajednica ovde pojavljuje kao etnički kolektivitet. Referisanju na opštiji kriterijum pribegavamo jer je teško naći pogodan antipod pojmu nacionalizam da bi se opisao drugi pol na ovoj osi u političkom prostoru. Mi ćemo ovde koristiti sasvim uslovan (i uglavnom formalan) izraz (u stvari sintagmu) "odsustvo nacionalizma".

Od prvih radova nastalih na ovu temu Koen (1991), Hajden (1992),

Seroka (1993), preko obimne građe koja tretira ovaj problem na primerima bivše Jugoslavije i Sovjetskog Saveza (Dyker, 1995), Rowley (1997), Mochanov (2000) napisane su hiljade stranica u kojima se tretira uticaj nacionalizma na političke tokove postkomunističkih zemalja. Naročito su za ovo razmatranje korisni radovi Z. Golubović (1995 i 1997) i M. Vasović (1995 i 1997) koji kombinuju teorijski i empirijski pristup istraživanju nacionalizma, a u tu grupu spada i istraživanje koje su Despotović i Jovović sproveli među mladima (1998).

Na to da odnos prema nacionalizmu uzmemu kao jednu od neizostavnih dimenzija našeg budućeg političkog prostora upućuje nas, pored navedene literature i iskustvo iz protekle decenije kroz koje su prošli naša zemlja i šire okruženje.

Dok su ostali pojmovi više vezani za političku praksu, nacionalizam je jedan od fenomena kojim se bavi više nauka i naučnih disciplina, počev od sociologije, politikologije, političke filozofije, istorije, političke geografije, nauke o međunarodnim odnosima. Onaj ko pokušava da empirijski istražuje rasprostranjenost nacionalizma ima malo koristi od već ubočajenog vajkanja kako je ovaj pojam teško definisati jer se na kraju mora odlučiti za jedan operacionalni skup odrednica koji će prevesti u pitanja u upitniku. Saliven (1994) s razlogom predlaže da se u određivanju nacionalizma oslonimo na Vitgenštajnovne argumente (a slični su i Popovi pogledi) da u definisanju značenja nekog termina ne bi valjalo insistirati na jednom suštinskom svojstvu koje bi povezivalo sve fenomene imenovane tim terminom. Uz to osnovno polazište, na naš izbor odrednica uticala je i priroda teme: političke podele u postkomunističkoj Srbiji.

U ovom istraživanju ispitanicima je ponudena jedna opsežna lista tvrdnji koje opisuju različite komponente nacionalizma: skup načelnih stavova o odnosima među pripadnicima različitih etničkih grupa, skup iskaza koji se odnose na prava nacionalnih manjina u jednoj državi i, konačno, ponašanje u hipotetičkim situacijama u kojima do izražaja dolazi lični odnos prema pripadnicima drugih nacija. Evo tih iskaza:

"Ljudi se mogu osećati potpuno bezbedni, jedino ukoliko su većinska nacija u njihovim zemljama"; "Svi pripadnici jednog naroda treba da žive u istoj državi"; "Uvek treba biti pripravan i oprezan s pripadnicima drugih naroda, čak i kada su nam susedi ili prijatelji"; "Moj narod nije savršen, ali u poređenju s drugima, ima snažniju kulturnu tradiciju"; "Pošto je naš narod jači od naših suseda, on treba da igra vodeću ulogu na ovim prostorima"; "Nacionalnu pripadnost ne treba toliko naglašavati. To uglavnom vodi do sukoba s drugim nacijama"; "Političko veličanje nacionalnih interesa je uglavnom obmana i dovodi do nesreće"; "Uopšteno gledano, brakovi

između pripadnika različitih nacionalnosti nisu u redu"; Prava koja bi se mogla dati nacionalnim manjinama u Srbiji: "Neograničeno pravo da stvore organizacije i asocijacije za očuvanje i razvijanje njihove tradicije i kulture"; "Pravo da drže nastavu u osnovnim i srednjim školama na njihovom jeziku"; "Pravo da drže nastavu na fakultetima na njihovom jeziku"; "Pravo da imaju kontrolu nad lokalnim organima vlasti, kao što su opštinska uprava, pravosuđe, policija"; "Pravo da imaju svoje predstavnike u skupštini"; "Pravo na autonomiju unutar Srbije"; "A sada nam recite svoje mišljenje o različitim oblicima života s pripadnicima drugih nacija. Da li biste prihvatali ili ne biste prihvatali da pripadnik neke druge nacije... živi u Vašem selu ili gradu... da Vam bude kolega na poslu;... da Vam bude prijatelj; ... da neko iz Vaše porodice sklopi brak s njim/njom"

U kategorizaciji odgovora nacionalističkim stanovištem je označen onaj skup odgovora čija numerička vrednost se kreće u rasponu od: "potpuno slaganje sa svim odrednicama koje opisuju nacionalističko shvatanje i neslaganje sa suprotnim odrednicama" do "trećine odgovora potpunog slaganja i dve trećine pretežnog prihvatanja ovih odredbi, a odbacivanja suprotnih". Na sličan način, samo sa suprotnim znakom je određeno i suprotno, nenačionalističko stanovište u dobijenim skupovima odgovora. Sve vrednosti između ova dva čista stanovišta označene su kao mešovito stanovište.

Liberalni socijalizam

Kad se izađe na put "tranzicije", prva raskrsnica je ona na kojoj "levo skretanje" označava pravac socijalizam, a desno liberalizam. O tome veoma slikovito pišu Laslo Brust i Dejvid Stark (1997). Suštinski sukob između liberalne i socijalističke konцепције odvijao se oko uloge države.

Liberalizam u praksi postkomunističkih društava kako kaže Kapstein (1999), znači neoklasičan ekonomski pristup sproveden u formi šok terapija. Tim putem su najodlučnije krenule Rusija i Poljska, ali su se brzo suočile sa ogromnim nevoljama. Suprotno iskustvo je oklevanje s reformama, pokušaj da se zadržavanjem jake uloge države spreče ili bar ublaže (u suštini neizbežna) masovna otpuštanja radnika, pad standarda i tako (na kratak rok, naravno) izbegnu veći socijalni potresi (Rumunija, Bugarska, Slovačka...). Pomenuti autor sa očitim simpatijama prema trećem putu piše o "hibridnom socijal-liberalizmu" koji je kroz proces dugih skupštinskih dogovaranja u traganju za socijalnim kompromisom izabrao Češka republika. Na tu temu iz raznih uglova pišu Stepan i Linc (1996), Saks (1993), Holms (1997), Klesens, Đankov i Poul (1997.) i mnogi drugi.

Rasprrava o optimalnoj poziciji na skali liberalizam - socijalizam domini-

ra veoma obimnom literaturom o postkomunističkoj tranziciji i nema sumnje da će ta osa biti jedna od ključnih dimenzija u našem političkom prostoru koji se formira posle promene Miloševićevog režima. Mnoge finese političkog sučeljavanja liberalnog i socijalističkog koncepta još uvek nisu poznate našim biračima jer sukob te dve političke strategije još nije ozbiljno prisutan u našoj politici. O tom problemu se u našim političkim raspravama još govorи načelno i doktrinarno. Zato smo se u definisanju (izboru) odrednica kojima ћemo meriti odnos građana prema ove dve političke koncepcije, je i mi odlučili samo za šest načelnih tvrdnjki na temu svojine, privatizacije, brzine i dubine ekonomskih reformi.

To su: "Država trebа da preuzme brigу da svakom pojedincu obezbedi sredstva za život"; "Pojedinac sam treba da preuzme odgovornost da obezbeди sredstva za svoj život i život svoje porodice"; "Da bi se sprečilo siro mašenje nekih delova društva, privredne reforme bi trebalo sprovoditi vrlo oprezno i postepeno, bez obzira što bi to možda usporilo izlazak iz krize i privredni oporavak zemље"; "U cilju što bržeg prelaska na tržišnu privredu i što bržeg ekonomskog oporavka trebalo bi sprovesti brže i duboke reforme, čak i po cenu privremenog osiromašivanja nekih delova društva"; "Okosnicu naše privrede treba da sačinjavaju preduzeća u društvenoj ili državnoj svojini"; "Treba sprovesti privatizaciju svih društvenih i državnih preduzeća".

Regionalizam - centralizam

Osim dve gore navedene dimenzije, politički prostor postkomunističkih zemalja redovno obeležava i osa regionalizam - centralizam. To je jednim delom teorijski problem (traganje za optimalnim modelima odnosa i uskladjivanja ove dve oprečne sile), a delom praktično političko pitanje, tj. pitanje političkog odnosa snaga u svakom konkretnom društvu. Ovo pitanje je naročito bilo aktuelno u Rusiji kao velikoj zemљi sa snažnom pozicijom centralne vlasti i otuda je i najviše literature vezano za iskustva ove zemlje Lapidus, Walker (1994), Urban (1994), Gelyman (2000), Stoner-Weiss (1999). Kod nas će ono svakako biti značajan izvor razlika među političkim akterima i imaće najmanje tri dimenzije: 1) odnos između centralne jugoslovenske vlasti i federalnih jedinica, 2) problem autonomije pojedinih regija u Srbiji i 3) regionalizam u užem smislu, kao pitanje nadležnosti i odnosa između centralne republike vlasti i manjih teritorijalnih zajednica (opština, okruga). Kako su pokazale statističke analize koherencijosti ovog zbirnog indeksa, stavovi građana se bitno razlikuju u svakoj od ove tri dimenzije. Zbog toga su pitanja o opstanku federacije i teritorijalnim autonomijama tretirana odvojeno od треће grupe pitanja koja možemo označiti kao

indikatore za regionalizam u užem smislu. Evo pitanja iz te grupe:

"Sudije i predsednike opštinskih sudova treba da postavljaju skupštine opština"; "Sudije i predsednike opštinskih sudova treba da postavljaju republička skupština Srbije"; "Načelnike okruga treba da postavljaju sami okruzi"; "Načelnike okruga treba da postavljaju Vlada ili Skupština Srbije"; "Načelnike opštinskih organa unutrašnjih poslova (policije) treba da postavljaju skupštine opština"- "Načelnike opštinskih organa unutrašnjih poslova (policije) treba da postavljaju Ministarstvo unutrašnjih poslova Srbije"; "Opštine i regioni treba da imaju više uticaja na određivanje visine poreza i da sami raspolažu većinom sredstava koja se ubiraju putem poreza na njihovoj teritoriji"; "Vlada i Skupština Srbije treba da imaju više uticaja na određivanje visine poreza i da raspolažu većinom sredstava koja se ubiraju putem poreza u Republici"

Evropeizam - provincijalizam

Konačno, ovde slede i dva pitanja koja će sigurno imati veliki uticaj na (pre)grupisa(va)nje stranaka u političkom prostoru, a koja su povezana sa našom neposrednom prošlošću; drugim rečima, radi se o problemima koji nisu karakteristični za ostale zemљe u tranziciji. Reč je o odnosu stranaka i birača prema integraciji u Evropu i o odnosu prema Hagu. Odnos prema Hagu bi se mogao smatrati jednim od indikatora u tom zbirnom indeksu, ali je faktorska analiza pokazala da to nije tako-očito je da se u temu o Hagu upliču neki motivi i rezoni koji iskaču izvan načelnog odnosa prema evropskim integracijama. Zato ćemo taj odnos prikazati odvojeno.

Drugi problem je jednostavniji, odnosi se uglavnom na dilemu da li treba prihvati saradnju s Hagom. Prvi problem je nešto kompleksniji: on se odnosi na dilemu da li treba uopšte težiti integraciji sa Evropom, ili je naša nacionalna osobenost takva da se kosi sa evropskim vrednostima, te da, prema tome, treba nastaviti politiku distance od Zapada. Ako se zna da je politika izolacionizma imala priličnu podršku u jednom periodu devedesetih, onda je razložno izmeriti koliko je ta politička i vrednosna matrica ukorenjena u shvatanjima ljudi i koliko je još uvek delatna.

Odve su ponudene sledeće tvrdnje:

"Srbija ne pripada Zapadu, ona treba da se osloni na sopstvene snage i na svoju nacionalnu tradiciju, a ne da se povezuje sa Zapadom"; "Srbija treba da se uključi u vojnu i bezbednosnu saradnju sa zemljama Zapada pozнатu pod nazivom "Partnerstvo za mir" "; "Srbija treba da radi na uključivanju u Savet Europe i u Evropsku uniju"; "Srbija treba da radi na što tešnjem povezivanju sa Zapadom i da u tom cilju ispunji uslove koji su

neophodni radi razvijanja takve saradnje"; "Srbija u budućnosti treba da uđe u NATO"; "Zapad deluje protiv interesa našeg naroda."

Stavovi građana Srbije o ovim problemima

Ovaj deo rada ima za cilj da odgovori na nekoliko pitanja: 1) kolike su sada podele među građanima Srbije u vezi sa navedenim dimenzijama političkog prostora, 2) da li se i koliko pristalice pojedinih stranaka razlikuju u vezi s tim pitanjima i 3) da li unutar vladajuće koalicije DOS postoje značajne razlike po tim pitanjima i koliko su one duboke (drugim rečima, da li se već sada može reći da li će se DOS deliti i kako će te podele izgledati).

Hipoteza od koje je istraživanje pošlo glasi: uprkos tome što mnogi od ovih problema tranzicije kod nas nisu još uvek postali predmet političke debate, naša javnost se već deli odgovorima na ta pitanja. Te podele se ne poklapaju uvek sa partijskim podelama (stranačkom pripadnošću ljudi) jer ni stranački identitet kod nas nije sasvim jasno određen: mnoge stranke vodile su politiku suprotnu od ideoloških načela koja su isticale, druge su često iz temelja menjale svoju politiku, što je i biračima i analitičarima otežavalo ideološku i političku identifikaciju tih partija.

Stavovi građana su ispitivani metodom intervjuja: svи pojedinačni indikatori dati su u obliku već navedenih tvrdnji, a od ispitanika je traženo da kažu u kojoj meri se sa njima slažu (stepen slaganja meren je na četvorostepenoj skali)

I kad se sačini skup tvrdnji koje opisuju jedan fenomen (npr. nacionalizam), postavlja se pitanje koliko naš hipotetički konstrukt odgovara stvarnoj pojavi, tj. u kojoj meri pojedinačni iskazi koje uzimamo kao indikatore za tu pojavu stvarno predstavljaju indikatore jedne pojave, drugim rečima koliko su jednorodni, ili, koliko je zbirni indeks koji oni čine homogen. Statistički parametri koji to meri naziva se koncept pouzdanosti i poznat je pod nazivom alfa. Dole su navedene vrednosti za sva četiri indeksa.

Koefficijent pouzdanosti indeksa

INDEX	Vrednost Alfa
Nacionalizam	0.8510
Liberalizam-socijalizam	0.7096
Regionalizam - centralizam	0.7754
Europeizam - provincializam	0.8105

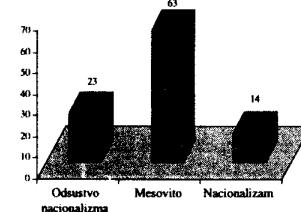
Kao što se vidi iz gornje tabele, svи zbirni indeksi pokazuju visok stepen homogenosti i može se smatrati da su oni u tom pogledu dovoljno kvalitetni.

Stvarna pojava koju mi opisujemo je jedan kompleks stavova o ova četiri krupna pitanja. Često se dešava da jedna komponenta tog odnosa (a to je u stvari jedna odrednica u operacionalnoj definiciji, odnosno tvrdnja u upitniku)

nema takvu važnost kakvu smo joj mi u svojoj operacionalnoj definiciji namenili u tom kompleksu stavova u koji smo je smestili. Ako se za svaki od četiri iskaza pogleda koliko svaki pojedinačni iskaz u njemu korelira sa zbirnim indeksom u celini (parametar *communality* u faktorskoj analizi), tako se dobijaju zadovoljavajuće vrednosti: u indeksu nacionalizma vrednost ovog parametra se kreće u rasponu od 0.41514 (stav prema mešovitim brakovima), što je sasvim zadovoljavajuće, do vrlo visokih 0.85978 (prihvatanje pripadnika druge nacije kao kolege na poslu). Za indeks europeizam - provincializam taj raspon je od .42211 do .70587; za indeks regionalizam-centralizam od .50414 do .65774 i za socijalizam - liberalizam od .667243 do 0.84614.

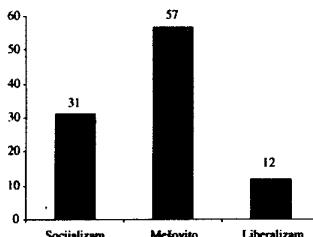
Podela biračkog tela prema indeksu

"Odsustvo nacionalizma - Nacionalizam"

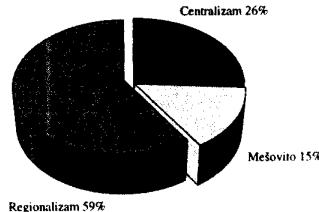
Gradani Srbije nisu više tako opsednuti nacionalističkim pogledom na svet kao pre nekoliko godina; ta promena u pogledima ljudi je delom dovela do promene na vlasti, ali se može tvrditi i suprotno: promena na vlasti dodatno je podstakla ljudе da na problem međuetničkih odnosa gledaju drugačije. Međutim, činjenica da se skoro dve trećine ljudi nalazi u mešovitoj grupi pokazuje da se u glavama ljudi još mešaju iskustva i stavovi stečeni tokom proteklete decenije sa novim uvidima koje su sticali krajem te decenije.

Indeks "Socijalizam - Liberalizam" biračko telо

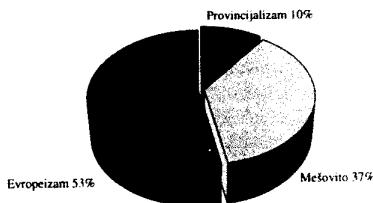
Raspored ispitanika na skali "Socijalizam - liberalizam" potvrđuje našu hipotezu da o ovim pitanjima ljudi još nemaju sasvim jasne predstave, da o njima razmišljaju načelno, te da je otuda i procenat onih koji imaju jasan stav manji od onih kod kojih se mešaju različiti pogledi (57%).

Indeks "Regionalizam - Centralizam" biračko telo

Kad je u pitanju odnos prema Evropi, tu je svest o potrebi integracije s Evropom dominantna: takav stav pokazuje 53% ispitanika, za izolacionističku politiku se određuje tek 10%, a u mešovitu kategoriju spada 37%. Mora se istaći da je i ovih 37 posto visok procenat u odnosu na zemlje srednje i istočne Evrope, ali to se svakako može objasniti promenljivim i često lošim iskustvima koje su građani naše zemlje imali sa Zapadom.

Indeks: "Europeizam - Provincijalizam" biračko telo

No od takvog odnosa delimično se razlikuje stav prema Miloševićevom izručenju Haškom tribunalu: svega 15% ispitanika smatralo je u vreme istraživanja da bi Miloševića trebalo izručiti ovom sudu, 56% da bi mu trebalo suditi u zemlji, a 15% da mu ne bi trebalo suditi uopšte. Ako se zna da Evropa kao uslov saradnje postavlja ispunjavanje obaveza prema ovom sudu, onda je jasno da i stav prema Evropi nije bio sasvim konzistentan. No treba reći da je stav građana u vezi sa ovim pitanjem značajno evoluirao: početkom 2001. oko 60% ispitanika prihvatalo je izručenje i to polovina

među njima bezuslovno, a druga polovina kao ustupak koji bi trebalo učiniti da ne bi došlo do pogoršanja odnosa sa Zapadom. Konačno, i na skali regionalizam-centralizam, visoku prevagu odnosi stanovište regionalizma (59%), centralističko stanovište ima 29%, a mešovito 15%. Na ovde je naročito interesantno napomenuti da su pitanja o teritorijalnoj autonomiji bila u vrlo niskoj korelaciji sa indeksom regionalizam - centralizam, te su morala da budu izbačena iz njega. Ovo nas navodi na zaključak da se stavovi ljudi u vezi sa "administrativnim" regionalizmom (povećanje nadležnosti opština i okruga u odnosu na centralnu vlast) značajno razlikuju od stavova prema teritorijalnim autonomijama.

To pokazuju i odgovori na pitanje o teritorijalnim autonomijama - dok na skali regionalizam - centralizam prevagu odnosi stanovište regionalizma, kad je u pitanju cepljanje države na pojedine teritorijalne autonomije, prevagu odnosi snažno protivljenje toj ideji (42%) i umereno protivljenje (21%), 16% uglavnom podržava teritorijalnu autonomiju, a 12% u potpunosti podržava.

Konačno, predmet mogućih razlikovanja među političkim akterima će verovatno biti i odnos prema zajedničkoj državi sa Crnom Gorom. U vreme sprovođenja istraživanja za zajedničku državu bila je tačno polovina ispitanika, za samostalnu Srbiju je bilo 31%, a na to pitanje nije odgovorilo 23%; većina 52% građana Srbije se protivi da se zajednička država čuva svim sredstvima, 30% smatra da je treba čuvati baš na taj način, a 18% na to ne može da odgovori.

Koliko se pristalicе pojedinih stranaka razlikuju po mestu na pomenute 4 skale? Tabela na sledećoj strani pokazuje koliki je postotak pristalica šest stranaka (grupa stranaka) razvrstan u svaku od kategorija za četiri indeksa.

		DS	DSS	DOS-ostalo	SPS	SPO	SRS	Neopred/Apst.
Odsustvo nacionalizma	Odsustvo nacionalizma	22	22	41	9	23	3	20
	Mešovito	68	60	49	57	67	58	67
	Nacionalizam	10	17	10	34	10	39	13
Socijalizam - Liberalizam	Koeficijent kontingencije: 0.27576; Značajnost: 0.00000							
	Socijalizam	24	30	24	52	21	29	34
	Mešovito	62	61	56	41	59	61	55
Europeizam - Provincijalizam	Liberalizam	14	9	20	7	21	10	12
	Koeficijent kontingencije: 0.18863; Značajnost: 0.00000							
	Europeizam	73	63	75	4	63	5	38
Regionalizam - Centralizam	Mešovito	24	34	22	30	37	33	47
	Provincijalizam	2	4	3	66	-	62	15
	Koeficijent kontingencije: 0.54689; Značajnost: 0.00000							
	Regionalizam	60	58	68	49	61	39	59
	Mešovito	12	15	18	11	21	12	15
	Centralizam	28	27	14	40	18	49	25
Koeficijent kontingencije: 0.17140; Značajnost: 0.00002								

Svaki od ovih indeksa je statistički značajno povezan sa stranačkom pri-padnošću (zapravo sa opredeljenjem za pojedine stranke); vidi se, međutim, da je najviši stepen povezanosti između odnosa prema Evropi i stranačke pripadnosti. To je i razumljivo ako se ima u vidu da je odnos prema svetu bio jedan od glavnih predmeta sporova i sukoba između vladajućih i oposicionih stranaka.

Uočljiva je i velika razlika u stepenu prihvaćenosti nacionaizma između SPS i SRS s jedne strane i ostalih stranaka s druge strane. Ipak, vidi se da sve stranke, kao i neopredeljeni i apstimenti imaju najveće vrednosti u ovom indeksu u mešovitoj kategoriji, da su gotovo sve te vrednosti veće od 50%, te da su stoga uzajama odstupanja očekivanih i opserviranih vrednosti relativno mala; to se pokazuje kao slabija povezanost ove dve varijable (koeficijent kontingencije) u odnosu na povezanost između stranačke pripadnosti i stava prema integraciji sa Evropom.

Stranke se mnogo manje razlikuju po pitanju liberalizma i socijalizma, što je u skladu sa našom pretpostavkom: ta problematika još uvek nije postala deo našeg političkog života i rasprave o njoj bile su samo sporadične, formalne i kretale su se u načelnoj ravni. Ipak, vidi se da su kod pristalica SPS znatno više prihvачene vrednosti socijalizma nego kod ostalih.

Konačno, razlika po pitanju regionalizam - centralizam po strankama takođe je značajna; i u ovom slučaju se izdvajaju pristalice SPS i SRS koje u većoj meri nego ostale grupe optiraju za centralizam. Ipak, povezanost ove dve varijable je najslabija u poređenju sa povezanošću ostala tri para varijabli.

Među strankama nema velikih razlika po pitanju zajedničke države, tj. rezultati pojedinih stranaka ne odstupaju značajno od proseka za celo biračko telo. No kad su u pitanju sredstva za očuvanje te države, razlike su značajne: u zalaganju za "sva sredstva" prednjače SPS (58%) i radikali (45%), dok je među pristalicama drugih stranaka taj procenat manji od 30.

Velike su i razlike u vezi sa izručenjem Miloševića: izručenje u najvećoj meri prihvataju pristalice manjih stranaka u DOS-u (32%), potom pristalice DS i SPO (21%), to prihvata svega 13% pristalica DSS, dok je procenat pristalica SPS i SRS koji prihvataju ovakvo rešenje u granicama greške uzorka.

Slične su i razlike u vezi sa teritorijalnim autonomijama: 45% pristalica manjih stranaka u DOS-u podržava takvo rešenje, a takav zahtev ima podršku trećine pristalica DS, 27% pristalica DSS, 19% pristalica SPS i 9% pristalica SRS.

Razlike unutar DOS-a

Na osnovu gornjih podataka moglo bi se na prvi pogled reći da unutar vladajuće koalicije postoje prilične razlike, te da su nagadanja o njegovoj podeli osnovana. No da bi se prihvatile takva pretpostavka potrebno je prethodno uporediti te razlike sa onima koje postoje unutar drugih stranaka.

Tabela: Stepen različitosti shvatanja pristalica stranaka

Varijabla (Indeks)	Stranka	Aritmetička sredina	Standardna devijacija
Odsustvo nacionalizma - Nacionizam	SPS	44.14	8.16
	DOS	38.03	8.84
	SRS	47.50	9.50
	SPO	39.56	10.36
SOCIJALIZAM-LIBERALIZAM	SPS	8.70	2.30
	DOS	9.97	2.34
	SRS	9.86	2.11
	SPO	10.53	2.57
REGIONALIZAM-CENTRALIZAM	SPS	7.79	3.27
	DOS	6.57	2.79
	SRS	8.20	3.00
	SPO	6.11	2.79
EVROPEIZAM - PROVINCIJALIZAM	SPS	18.33	3.48
	DOS	10.84	3.16
	SRS	18.35	3.72
	SPO	10.93	2.63

Kolona "Aritmetička sredina" pokazuje prosečnu vrednost za svaku stranku (slobodnije rečeno "vrednost prosečnog pristalice" jedne stranke) u svakoj od četiri skale. Kolona "Standardna devijacija" daje meru disperzije odgovora; drugim rečima, ona nam pokazuje stepen sličnosti/različitosti stavova pristalica jedne stranke: veća standardna devijacija znači veći stepen različitosti. Razume se, međusobno su upoređive samo standardne devijacije za istu varijablu.

Kao što se iz tabele vidi, DOS nije najheterogenija skupina ni po jednoj varijabli. Štaviše, stavovi njegovih pristalica su najhomogeniji po pitanju regionalizam - centralizam, u indeksu "Evropeizam - provincijalizam" i "Odsustvo nacionalizma - Nacionalizam" oni su na drugom mestu po stepenu homogenosti. To drugim rečima znači da ideološke podele među pristalicama DOS-a nisu mnogo veće nego među pristalicama drugih stranaka. Ono što bi se na osnovu toga moglo prepostaviti je da će podele u DOS-u verovatno najpre započeti kao personalne, a da će im se tek potom davati ideološki karakter i da će se one prenosi i na pristalice.

Na kraju bi bilo zanimljivo pogledati i kakav je odnos medju ova četiri indeksa.

	Ods. nac. - Nacion.	Socijalizam - Liberalizam	Regionalizam - Centralizam	Evropeizam - Provincijalizam
Ods. nac. - Nacion.	- .0879 P=.005	- .0879 P=.005	.2134 P=.000	.4659 P=.000
Socijalizam - Liberalizam	.0879 P=.005		.0374 P=.161	-.1325 P=.000
Regionalizam - Centralizam	.2134 P=.000	.0374 P=.161		.2489 P=.000
Evropeizam - Provincijalizam	.4659 P=.000	.1325 P=.000	.2489 P=.000	

Korelacija između većine od njih je statistički značajna, ali nije uvek visoka. Najveća korelacija postoji između stavova ljudi o integraciji sa Zapadom i o nacionalizmu (što je i razumljivo) i ona je pozitivna, što znači da sa porastom nacionalizma raste i provincialna orijentacija i obrnuto; između skale socijalizam - liberalizam i evropeizam - provincializam korelacija nije suviše velika, ali je negativna, što znači da sa većim stepenom prihvatanja liberalnog stanovišta, opada prihvaćenost provincializma i obrnuto sa većim stepenom prihvaćenosti socijalističkih stavova opada pro-evropska orijentacija.

Navedeni rezultati uglavnom potvrđuju hipotezu da u biračkom telu postoje značajne razlike u vezi sa najznačajnijim problemima po kojima će se oblikovati politički prostor u postmiloševičevskoj Srbiji. Te razlike su jasno izdiferencirane po pitanju odnosa prema Evropi i po pitanju regionalizacije zemlje; u odnosu prema nacionalizmu i naročito prema liberalnom ili socijalističkom konceptu tranzicije te razlike još uvek nisu dovoljno izdiferencirane, tako da preovlađuju mešoviti načini modalitetima.

Reference:

- Bruszt L. and Stark, D: Mreže prestrukturiranja u transformaciji postsocijalističkih privreda, u *Nova Srpska politička misao*, 1-2/1997, Beograd 1997. (Sticajem okolnosti, tekst je izšao na srpskom u našem časopisu pre nego što se pojavio u originalu na engleskom)
- Claessens, S. Djankov, S. and Pohl, G: Ownership and Corporate Governance: Evidence from the Czech Republic Policy Research Working Paper 1737, 1997. Washington, DC: World Bank.
- Cohen, J.L.: Reforms in Yugoslavia In: Kim, I. J., Zacek, Z.S. (eds.) Reform and Transformation in Communist Systems, Mew York: Paragon House, 1991. pp. 261-292
- Dyker, D: Nomenklatura Nationalism: The Key to an Understanding of the New East European Politics? *The Australian Journal of Politics and History*, 41:1 (1995).
- Gelyman, V: Making and Breaking Democratic Transitions: The Comparative Politics of Russia's Regions Paper presented at the VU ICCEES World Congress, July, 2000.
- Golubović, Z: Shifting Identity in Postcommunism Saopštenje na međunarodnom naučnom skupu Models of Identities in Postcommunist Societies Beograd, novembar 1997 (Internet izdanje)
- Golubović, Z., Vasović, M: Nacionalni identitet i nacionalni stavovi "Društveni karakter i društvene promene u svetu nacionalnih sukoba, IFDT, Beograd 1995
- Gredelj, S: Identity Void: Structural Confusion and Everyday Life in Present-day Serbia. Saopštenje na međunarodnom naučnom skupu Models of Identities in Postcommunist Societies, Beograd, novembar 1997 (Internet izdanje)
- Hayden, R: Constitutional Nationalism in the Formerly Yugoslav Republics *Slavic Review* (Winter 1992).
- Holmes, S: Weak States, Weak Liberties: What Russia Teaches Us Now *The American Prospect* (July-August 1997) pp. 30-39.
- Jovović, S., Despotović, Lj: "Odrastanje u košmarima tranzicije", Novi Sad, 1998.
- Kapstein, E. B: A Global Third Way Social Justice and the World Economy *World Policy Journal*, Vol. XV, No. 4 (Winter 1998/99)

Lapidus G. and Walker E: Nationalism, Regionalism, and Federalism: Centre-Periphery Relations in Post-Communist Russia in G Lapidus (ed) *The New Russia: Troubled Transformation* Westview Press 1994.

Lapidus G: Ethnonationalism and Political Stability: the Soviet case, *World Politics* July 1984

Linz, J., Stepan, A: Problems of Democratic Transition and Consolidation (Baltimore and London: *The Johns Hopkins University Press*, 1996)

Mochanov, M: Post-Communist Nationalism as a Power Resources: A Russia-Ukraine Comparison *Nationalities Papers*, 28:2 (2000), 263-288.

Rowley, D.G: Aleksandr Solzhenitsyn and Russian Nationalism *Journal of Contemporary History*, 32:3 (1997).

Sachs, J: Poland's Jump to the Market Economy (Cambridge, MA: MIT Press, 1993)

Seroka, J: Yugoslavia and Its Successor States, In White, S., Batt, J. and Lewis, P.G:

Developments in East European Politics, London: Macmillan, 1993. pp. 98-121

Stoner-Weiss, K: Central Weakness and Provincial Autonomy: Observations on the Devolution Process in Russia *Post-Soviet Affairs*, 15:1 (Jan. 1999), 87-106.

Sullivan, D: Nation and Community, *Coleg Harlech Occasional Papers* 1994

Urban, M: The Politics of Identity in Russia's Post-Communist Transition: The Nation against Itself *Slavic Review* 53:3 (Fall, 1994), 733-765.

Vasović, M: Prospects for Democracy in Serbia: An Analysis of the Collective Identities of State, Society and Nation, Saopštenje na međunarodnom naučnom skupu Models of Identities in Postcommunist Societies, Beograd, novembar 1997 (Internet izdanje)

Walker, E: Moscow and the Provinces: Economic and Political Dimensions of Russian Regionalism *Eurasia Reports*, 3:2 (Winter, 1993)

Srbobran Branković

POLITICAL FIELD IN POST-MILOSEVIC SERBIA

Summary

Political problems, which should initiate new political cleavages and re-shaping of political field in post-Milosevic Serbia are considered in the first part of this article. The analysis is based on previous studies of postcommunist transition, as well as on specific political issues that have dominated Serbian policy in the last decade. Six problems were extrapolated: non-nationalism - nationalism, liberalism - socialism, regionalism - centralism, pro-European - anti-European orientation, attitudes toward cooperation with the Hague tribunal and attitudes toward autonomy of certain provinces. Political attitudes of Serbian citizens toward these problems are considered in the second part of the article. The analysis is based on findings of empirical political and social surveys conducted by the author in November 2000. Differences between supporters of leading political parties are also separately discussed.

Key words: nationalism, political field, liberalism, socialism, Europe, Serbia, regionalism.

Nova srpska politička misao
Posebno izdanje 1 (2001)
UDK 323.22(497.11),2000*(082)
Primljeno: 15. marta 2001.

Čedomir Čupić
Fakultet političkih nauka
Beograd

OD VLADAVINE KONTROLISANOG HAOSA DO DOBRO UREĐENOG DEMOKRATSKOG PORETKA

Sažetak: Vladavina Slobodana Miloševića se ne može okarakterisati ni kao poredak, ni kao režim, ni kao sistem. Suprotno, to je vladavina antiporetka, antirežima i antisistema, jer nije držala do bilo kakvih normi, pravila i postupaka. Njegova vladavina bila je mešavina despotizma, tiranije, cezarističke i manipulativne diktature. Od svega po malo i prema slučaju bilo je u njoj. Ona se najčešće može označiti kao vladavina kontrolisanog haosa. Ideal i san despota, tirana i diktatora je izolovani (atomizirani) pojedinac, sveden na jedinku, odnosno preživljavanje. Izolovanim pojedincima se lako manipuliše i upravlja.

Očekivanja građana i obećanja opozicije od promena vlasti su velika. Ono što se najpre očekuje jeste normalizacija zajednice i života, bolji standard, otvorenje i demokratičnije društvo, dobar liberalni politički poredak koji će biti garan promena. Za dobar liberalni demokratski poredak nije dovoljno samo ispuniti normativne uslove, već i stvoriti preduslove da bi on mogao da se ostvari i funkcioniše. Dva su njegova preduslova: socijalni i kulturni.

Savremeni demokratski poreci u višenacionalnim zajednicama stabilnost postižu i omogućavanjem uspostavljanja različitih vrsta autonomija.

Ono što je primarni zadatak vlasti u Srbiji jeste oporavljanje i učvršćivanje četiri sistema: pravosudnog, medijskog, obrazovnog i zdravstvenog.

Privatizacija je jedan od najtežih uslova i iskušenja s kojim će se naše društvo i vlast suočiti. Iz istkusta zemalja srednje i istočne Evrope trebalo bi izvući neke pouke. U privatizaciju se ne smreći bez dobro razrađenih postupaka, jer se mogu naneti velike i nenadoknadive nepravde i štete.

U sledećim mesecima treba se pripremiti za donošenje novog ustava i iz njega izvedenih sistemskih zakona. Kosovo ostaje veliki problem postmilosevićevske Srbije. Za Srbiju je za sada najbolje da taj problem rešava uz pomoć međunarodne zajednice. Srbiji će ići na ruku unutrašnja demokratizacija i od nje će najviše i zavisi rešavanje kosovskog problema.

Ključne reči: kontrolisani haos, autoritarni tip vladavine, antiautoritarizam, autonomija, sistemi, privatizacija, Crna Gora, Kosovo

Vladavina kontrolisanog haosa

Vladavina Slobodana Miloševića se ne može okarakterisati ni kao poredak, ni kao režim, ni kao sistem. Suprotno, to je vladavina antiporetka, antirežima i antisistema, jer nije držala do bilo kakvih normi, pravila i postupaka

ka. Njegova vladavina bila je mешавина despotizma, tiranije, cezarističke i manipulativne diktature. Od svega po malo i prema slučaju bilo je u njoj. Ona se najčešće može označiti kao vladavina kontrolisanog haosa. Zašta god se zainteresovala njegova vladavina u okviru političkog, ekonomskog, socijalnog, zdravstvenog, obrazovnog, medijskog sistema i kulturnog života sve je urušila ili pokušala da razori. Tako su u okviru političkog sistema i političkog života obezvredene političke ustanove, dovedena u pitanje jednakost i ravnopravnost građana pred zakonom, izigrane izborne procedure, obešaćeno pravosude i pravosudni sistem. Iza njenog delovanja uvek su ostajali ili haos ili ruševine. Kontrola tog haosa je obavljana pomoću pretinja, represije i terora. Svi elementi državnog mehanizma bili su manje ili više zloupotrebljeni. Država i državni organi stavljeni su u ličnu službu jedne porodice. Dobili smo ličnu državu. Posebno je zloupotrebljena policija i vrhovi armije. Oni su postali pretorijanska garda porodice.

Zajednicom je zavladala nesigurnost, nezaštićenost, nestabilnost i tajnost. Tokom cele vladavine Slobodana Miloševića državom su dominale nesigurnost i nezaštićenost gradana. Ona se na početku manifestovala kod pripadnika drugih nacija. Zatim je zahvatila građane koji su se odupirali određenom delovanju i ponašanju (raspirivanju nacionalne mržnje, ratovima) i kritičare vladavine, da bi se posle protesta 1996/97. raširila na većinu građana. Nesigurnost se osećala ne samo kod opoziciono nastrojenih, nego i kod građana koji su Miloševića podržavali ili bili njegovi simpatizeri. Kada se stvore uslovi za nesigurnost i kada se ona počne praktikovati, po logici širenja i rasta, zahvata i ravnodušne, ali i one koji su je sprovodili. Tako je, pri kraju vladavine, nastalo stanje sveopšte nesigurnosti. Niko ništa više nije u toj vladavini značio. Ubijani su najbliži saradnici i izvršioc iz vrhova vlasti, bez nalaženja ubica i naručilaca likvidacija. U poslednje vreme uveden je novi metod obračuna s bivšim saradnicima, a posle opozitorima vladavine - njihov nestanak. Ništa više nije značilo ni mesto ministra odbrane, zamenika ministra policije ili visokog funkcionera vladajuće partije. To je stanje u kome se svima u vlasti daje do znanja da nema funkcije koja nešto znači i koja ih može zaštитiti, ali i opormena svima u blizini vlastodršca da ni jednog momenta ne smeju da učine nešto za što ne bi imali njegov nalog ili saglasnost.

Potreba za sigurnošću je u temelju ljudskog života, osnov čovekove osećajnosti i moralnosti. Kada su ljudi nesigurni i nezaštićeni, gube ličnost, odnosno pravu prirodu kao bića kulture i vraćaju se prvoj prirodi, odnosno postaju zarobljenici biologije. Zato nije čudo što njima ovладa mišja ili pacovska psihologija. Na taj način se ljudska zajednica pretvara u basnovni zajednicu, a često i završi kao ljudski zverinjak.

Ideal autoritärne vladavine

Ideal i san despota, tirana i diktatora je izolovani (atomizirani) pojedinc, sveden na jedinku, odnosno preživljavanje. Izolovanim pojedincima se lako manipuliše i upravlja. Drastičan primer svođenja ljudi na jedinke i izolaciju jeste veštačko izazivanje nestaća osnovnih namirnica. Tada nastaje trka za deficitarnim namirnicama i zavlađa logika preživljavanja bez ikakvog osećaja za drugog. Važno je da ja preživim. Događa se da i kada nema više razloga, posle osiguranih rezervi, ljudi i dalje grabe ispred onih koji nisu uspeli da nabave namirnice. Psihologija preživljavanja i grabeži se nastavlja i onda kada za nju više nema bilo kakvog razloga. Životinska glad je najčešće neracionalna.

Nezaštićenost je simbol tanatos-a (smrti), zaštićenost eros-a (života). Tamo gde se gubi i nestaje eros otpočinju smrt i raspadanje. Vladavina kontrolisanog haosa je sebe unapred osudila na smrt i nestanak. Građani u takvoj vladavini, u ogromnom broju siromaše, a potom najčešće padaju u bedu. Siromaštvo je materijalna oskudica s mogućnošću održanja moralne i duhovne uspravnosti. Beda je i materijalna i duševna i duhovna oskudica. Bednici su jedinke koje su se predale. Sve ljudske u njima je urušeno i samo se čeka biološki kraj. Autoritarni vladari računaju s bedom i bednicima, jer su oni bezopasni za njihovu vladavinu.

Autoritarni tip vladavine širi i antipolička stanja: nemoć, strah, ravnodušnost, logiku i psihologiju sačekivanja da neko, drugi obavi smenu i programu. Nemoć se najčešće postiže osiromašnjem i bedom. Osećaj nemoći parališe čoveka, uništava njegovu vitalnost, razara životnu strast i žar, volju i dezorientiše razum. Bez osećanja moći nema života, nema motivacije za slobodu i slobodan izbor.

Veštački strahovi ponižavaju i unakazuju čovekov život. Ako ih prihvati, on počinje živeti s užasom, povlači se u rupe i na rubove života. Uplašen čovek je dezorientisan, slab i njime se lako raspolaže. Ustrašen čovek je nesiguran, nestabilan, sumnjičav, čak i prema samome sebi. Sopstvenu egzistenciju doživljava kao nejasnu, neodređenu, bojažljivu i užasnu. Politika sejanja straha ide na to da se on „ugnjedzi u sve odnose dnevnog života“ (Jung).

I stanje ravnodušnosti (apatiјe) omogućava da se produžava i održava autoritarna vlast. Najčešće oni koji su učestvovali u protestima protiv vlasti i bili na domaku uspeha, prevareni i izigrani od onih koji su ih vodili, padaju u stanje ravnodušnosti. Ravnodušnost pustoši politički život zajednice. Gde ravnodušnost caruje, ništa se ne dešava niti išta razvija.

Logika i psihologija sačekivanja u politici, posebno u teškim vremenima, loša je i po one koji sačekuju i po samu političku zajednicu. Sačekiva-

vačima se može desiti, a najčešće se i dešava, da oni koji su obavili posao uzmju u ruke i njihovu sudbinu. Sačekivanje je neodgovoran i neobziljan postupak. Ono siromaši politički život, može čak i da omogući formiranje, posle promena, novih uzurpatora, opasnijih od srušenih. To su stanja koja su dominirala i koja su forsirana u Miloševićevoj vladavini i politici. Ona su jedan od razloga relativno dugog njenog trajanja, razaranja i uništavanja društva i države i patnji, pljačkanja i pustošenja naših života.

U Miloševićevoj vladavini kulminirao je autoritarni obrazac. Od početka konstituisanja moderne srpske države posle ustanka iz 1804. nizali su se autoritarni oblici vladavina: od divljeg autoritarizma preko neprosvećenih i prosvetljenih dinastičkih autoritarizama, monarhističke diktature, do republikanskih diktatura. Dva demokratska bljeska: konstitucije iz 1888. i 1903. nisu uspele da učvrste demokratski poredak. To su bila dva dobra pokušaja koja se nisu utemeljila ni vremenski ustalila. Oni su dobri primjeri samo kao pokušaji, ali ne i demokratska tradicija kako se to kod nas olako označava i proglašava. Da bi nešto bilo tradicionalno vredno, potrebljeno je da se široko, duboko i trajnije održava i da daje vredne rezultate.

Za poredak normalnosti i života

Jedna drska, na brzinu izvedena ustavna uzurpacija i na njoj raspisani izbori, koji je trebalo da produže život vlastodršcu, podigla je, uspravila i povezala opozicione političke partie, nevladine organizacije, profesionalnu udruženja, sindikate, sponatani studentski i narodni pokret „Otpor!“, nestrašne kritičke intelektualce i inteligenciju u izbornu trku koja je označena kao odsudna bitka za normalnost i život, a protiv nenormalnosti i smrti. Tačno je, više instinkтивno nego razumski, te izbore Milošević označio kao referendum za njega ili protiv. I te izbore je izgubio, ali ne i nadu da će na silu preokrenuti rezultat u svoju korist. U toj borbi na smrt ili život, koja je trajala od 24. septembra do 5. oktobra 2000, građani su pokazali građansku hrabrost i sve elemente i vrline građanske neposlušnosti, žestoki javni protest izveden nenasilnim sredstvima i izuzetnu političku osvešćenost i angažovanost. Desilo se nešto što nije karakteristično u autoritarnim vladavinama da se ruše građanskom neposlušnošću. Jer, građanska neposlušnost odlika je demokratskih poredaka i ona je u njima izborila legalno mesto. Prvi put su građani izdržali i istrajali da i fizički potvrde i ovore ono što su izborom razumno odabrali i zaokružili. Formula Bojkot-Blokada-Bager je nešto najbolje što se desilo građanima Srbije u ovom veku. Taj krvavi vek za njih je okončan u tom danu veličanstvenom istrajanju i uspravnošću bez nasilja i krvi. Takođe, prvi put je sredstvo bilo oruđe, a ne oružje. Oruđe koje je simbol raščišćavanja i pri-

premanja terena za novi temelj i građevinu koja tek treba da se izgradi. Nije 5. oktobar ni puč, ni revolucija, već moralna pobuna. Ko to ne shvata velika je politička neznalica i štetocina, a ko shvati, a iz toga ne izvuče poruku koju su građani iskazali, nije ništa drugo nego budući uzurpator, hohštapler, kalkulant. Taj se igra slobodnom voljom, razumnom, logičnom i racionalnom odlukom građana. On i njegova politika neće daleko dogurati i biće primereno kažnjeni. Jednu činjenicu treba da ima u vidu vlast: ona više nema onu represivnu silu koju je izgradilo i upotrebljavao Milošević. Sve ostalo u državi je u dubokom minusu. Tog dana dat je legitimitet Demokratskoj opoziciji Srbije da svetoj ideji pravde privede sve uzurpatore, lopove, hohštапlere, monopoliste, mafijaše i Štetocene i da stvara preduslove i uslove za izgradnju dobrog demokratskog poretka. Da se unormali politička zajednica i život.

Antiautoritarizam

Od građanskog protesta zbog izborne krađe 1996/97. (u kojem je opozicija, odnosno koalicija „Zajedno“, dobila masovnu podršku, odnosno istorijsku priliku da iskaže političku racionalnost, volju i kreativnost, a pretvorila je građansko pobedištvo u gubitništvo bez premca) do građanske neposlušnosti izvedene formulom Bojkot-Blokada-Bager od 24. septembra 2000, dominirao je antiautoritarizam kao osvešćenost i zrelost građana da se autoritarizam, autoritарне ličnosti i autoritarna politika ostave prošlosti kao rđavi koncepti, loša iskustvo, a s njima i tragični život. Da se više nikada ne dozvoli koncentracija moći u jednim rukama, da se izvrši disperzija moći i da se decentralizuje vlast, i horizontalno i vertikalno. Iskristaliso se stav da jedini prihvatljiv autoritet jeste autoritet zakona, odnosno da se uspostavi vladavina pravčih i dobrih zakona. Drugim rečima, da nikad više politička zajednica ne zavisi od volje pojedinaca ili malih grupa, makar oni bili najdobronamerniji, jer iskustvo pokazuje da oni mogu lako skliznuti u samovolju. Niko i nikada ne bi trebalo da bude iznad ili izvan zakona, a da za to ne bude primereno kažnjen.

Antiautoritarizam će, ako se ozakoni, realizuje i profunkcioniše, biti jedan od velikih kapitala za buduće generacije, odnosno za dobro uredenu demokratsku političku zajednicu i uopšte politički život. Njegovo sprovođenje biće garancija uspostavljanja reda nasuprot mogućem haosu, odnosno približavanje idealu poštovanja najvišeg poretka, kosmičkog poretka. (Grčka reč „KOSMOS“ je oznaka za red, onaj najviši.) Bez reda i porekta nema urednog i normalnog života da bi opstao, čovek teži redu, redu u samom sebi, redu u najbližem okruženju i redu u globalnoj zajednici. Obrazac vladavine autoritarnog poretka se oslanja na dominaciju i širenje najrdavijih

osećanja i stanja ljudi. Osećanja zavisti, mržnje i pakosti. A na osnovu njih proizvodio je veštačke strahove, paniku, likavstvo i podsticaj strepnju. Takav obrazac stvarao je i široj spoljašnjem pakao koji se polako uvlačio unutra, u podanike. To je primer interiorizacije spoljašnjeg rđavog stanja i zla kojem su podlegli mnogi ljudi, iz zablude, neznanja, kalkuacije ili zlih namera. Posledice su užasavajuće, dobija se zajednica u kojoj vlada pojedinačna i kolektivna shizofrenija, u kojoj su pojedinci i grupe moralno polomljene i unakažene (homo duplexi), i društvo duboko podeljeno ra ogroman broj siromašnih i bednih i mali broj oholo bogatih.

Očekivanja od demokratskih promena

Očekivanja građana i obećanja opozicije od promena vlasti su velika. Ono što se najpre očekuje jeste normalizacija zajednice i života, bolji standard, otvorenje i demokratičnije društvo, dobar liberalni politički poredak koji će biti garant promena.

Za dobar liberalni demokratski poredak nije dovoljno samo ispuniti normativne uslove, već i stvoriti preduslove da bi on mogao da se ostvari i funkcioniše. Dva su njegova preduslova: socijalni i kulturni. Prvo treba stabilizovati socijalnu strukturu, posebno oporaviti degradirane i razorene srednje slojeve društva koji poseduju kreativan potencijal i nosioci su razvoja društva. To nije lak preduslov, ali bez njega nema kretanja napred. Drugi preduslov je kulturni, posebno stvaranje i podizanje nivoa demokratske političke kulture. Da bi se formirao demokratski obrazac mišljenja, delovanja i ponašanja, potrebno je podići opšti nivo kulture građana, formirati i poštovati ličnosti, poštovati i garantovati pojedinačna i kolektivna (nacionalna, religijska) prava, stvarati uzajamno poverenje među građanima, vaspitavati i obrazovati građane za dijalog i toleranciju, učiti ih da je kompromis najbolje sredstvo za zajedničke odluke i da sve što pripada zajedničkom životu treba da bude obznanjeno, odnosno da bez javnog duha nema dobrog i kvalitetnog zajedničkog života.

Savremeni demokratski poreci u višenacionalnim zajednicama stabilnost postižu i omogućavajuju uspostavljanja različitih vrsta autonomija. Oni se pomoću autonomija kvalitetnije integrišu. Bez autonomnosti nema slobode, slobodnog izbora, dostojanstva ni pravde. Zato treba očekivati da se u Srbiji izgradi poredak koji će garantovati autonomiju ličnosti, ali i autonomiju kolektiviteta. Posebno je značajno formiranje kulturnih i personalnih autonomija, ali ne izbegavati i teritorijalno-političke autonomije. Milošević je vladavinu otpočeo ukidanjem autonomija, što je rezultiralo stanjem u kojem se nalazimo. Zbog toga što je pitanje autonomija izuzetno osetljivo,

potrebitno je maksimalno angažovati međunarodnu zajednicu da nam pomogne, a da za teritorijalno-političke autonomije bude i garant.

Ono što se očekuje u Srbiji posle Miloševića jeste i drukčiji odnos prema građaninu. U javnom i političkom životu treba insistirati na građaninu pojedincu, a ne na pripadniku naroda. Narod je preddruštvena kategorija koja je u Miloševićevoj vladavini žestoko zloupotrebljena. U obraćanju narodu u višenacionalnim zajednicama pruža se mogućnost različitog tumačenja da li se misli na pripadnike jednog naroda, nacije ili u značenju podanika države, ili pežorativnom značenju svetine, rulje, gomile, neosvećenog plebsa, itd. Značajno je da građanska prava budu izvedena iz prirodnih i da su ona mera i granica svih drugih kolektivnih prava.

U uspostavljanju pravne države bitno je da se razviju kontrolni mehanizmi u okviru vlasti i okolo vlasti. Da se izvede dosledna podela vlasti i sudstvu garantuje nezavisnost. Profesionalni kriterijumi da budu jedini i odlučujući činilac. Takođe, decentralizacijom dati značaj lokalnoj vlasti. Savremene demokratske države decentralizacijom vlasti omogućavaju da se povrati najbolji antički ideal politike grad-država. Jer, za politički život je najbolja ona zajednica koja se može okom sagledati i glasom opasati. U njoj se mogu najbolje odluke donositi i realizovati. Tu je sve vidljivo i lakše se kontroliše. Dobar lokalni politički život pomaže da najbolji idu da predstavljaju svoju sredinu, oni koji imaju šta da ponude, koji su razboriti i odgovorni.

Spotjni omotač kontrole i kritike vlasti, koji joj pomaže da ispravlja propuste i da lakše realizuje odluke, jesu nevladine organizacije. Što ih je više to je znak da su sva pitanja i problemi života obuhvaćeni. Mreža tih udruženja je od velike koristi za društveni i državni život i razvijanje. Zbog toga ih je potrebno podržavati da se formiraju i na njih se osloniti. Nevladine organizacije mogu pružati pomoć vlasti, učestvovati u zajedničkoj realizaciji određenih projekata, kontrolisati vlast i kritikovati je. Sve te funkcije imaju značaj za vlast koja hoće da obavlja poslove koje je prihvatala. Zato treba očekivati da te organizacije i udruženja dobiju i legitimitet i legalitet u budućoj konstituciji Srbije, kao i u zakonskim aktima.

Ono što je primarni zadatak vlasti u Srbiji jeste opovravljanje i učvršćivanje četiri sistema: pravosudnog, medijskog, obrazovnog i zdravstvenog.

Pravosudni sistem je onaj koji će na početku novog poretka imati najveći značaj, jer su očekivanja građana od njega najviša i najurgentnija. Znači treba srediti i pripremiti sud, tužilaštvo i kriminalistički deo policije da mogu da ispituju, utvrde i svetoj ideji pravde privedu sve uzurpatore, lopove, hohštaplere, monopoliste, mafijaše. Elementarna je činjenica: ukoliko se ne zadovolji pravda, nema pravne države.

Medijski sistem takođe treba oporaviti potpuno ga prepustiti profesio-

nalnim standardima. Ako je osnivač država, ona treba samo da kontroliše kako se sredstva troše, a u demokratski uređenim državama predstavnici političkih partija nemaju šta da traže u upravnim telima medija, ni državnih ni nedržavnih.

U savremenim razvijenim društvima i državama primarni strateški sistem, koji se izdvaja i izdiže iznad svih ostalih, jeste obrazovni sistem. Jer, obrazovanje i njemu primereno znanje omogućavaju nadoknadu svih drugih vrsta bogatstava koja nam nedostaju, a potreбna su za normalan i dostanstven život. Zato ga je potrebno odmah materijalno opraviti, a potom reformisanti prema svetskim i evropskim standardima.

Jedan od sistema koji je razoren i spolja i iznutra je zdravstveni. Zdravlje je jedna od najvažnijih potreba i interesa i zato ovaj sistem treba hitno sanjati. Oko njega i u njemu haraju pravi mafijaški klanovi. Posebno se izdvajala skalpelska mafija, paravojška pakla koja je unizila ovaj sveti poziv. Ti beli bestijalnici su počinili užasna nedela nad nemoćnima, iznurenima i obolelima. Časni lekari su veliki sveti mučenici, jer su ceo profesionalni život posvetili bolu, patnjama, održanju i produženju života. Nesporno je da su lekari, kao i ogromna većina građana, bili materijalno poniženi, dovedeni do ivice egzistencijalnog beznađa. Ali to nije opravdanje za ono što su neki od njih neprofesionalno, nečasno i neljudski počinili.

Privatizacija je jedan od najtežih uslova i iskušenja s kojim će se naše društvo i vlast suočiti. Iz istkustva zemalja srednje i istočne Evrope trebalo bi izvući neke pouke. U privatizaciju se ne sme ići bez dobro razrađenih postupaka, jer se mogu naneti velike i nenadoknade nepravde i štete. Potrebno je: prvo, popisati u kakvom su stanju sada društvena i javna preduzeća; drugo, utvrditi godinu i razloge početka posustajanja preduzeća; treće, ako je neko namerno uništavao preduzeće da bi ga kasnije lako otkupio, povesti istražni postupak i povratiti oplaćanku imovinu; četvrto, u otkupu deonica i prodaji preduzeća proveriti ko su novi vlasnici, posebno strani, da li su to firme sa garancijama iza kojih stoe rezultati i kapital, ili su nepoznate i nepouzdane, možda povezane i s nelegalnim poslovima. To neće ići lako, ali se treba truditi da se ostvari što povoljniji i bolji rezultat. Naravno, tu se otvaraju i pitanja likvidacija firmi, velikih otpuštanja i njihovog priključivanja armiji nezaposlenim itd. Ne biti osetljiv na sve probleme koji budu iskrslji s privatizacijom, može da se loše odrazi i otvor veliku nestabilnost u društvu i državi. Što privatizacija bude pravičnija i bolje obavljena, biće manja napetosti u Srbiji.

U sledećim mesecima treba se pripremiti za donošenje novog ustava i iz njega izvedenih sistemskih zakona. Donošenje ustava je vezano i za odnose u federaciji. Trenutno, to su dve potpuno odvojene federalne jedinice, koje još

jedino spaja zajednička vojska. Ali i odnosi između vojske i vlasti u Crnoj Gori su labavi i ohladeni. Do pre dva meseca izuzetno zategnuti. Potrebno je na miran način razrešiti odnose u federaciji nezavisno od toga da li će Crna Gora ostati ili otići. Ne treba podsticati nikakav sukob koji bi mogao otici u nepredvidiv završetak, posebno rat. Na kraju neka volja građana Crne Gore bude odlučujuća. Ako opstane federacija, onda je treba urediti prema standardima demokratskih federalnih država. U suprotnom, Srbija treba da doneše za sebe dobru konstituciju i da poradi da se ona učvrsti, prihvati i funkcioniše. Možda će u nekom drugom vremenu, kad se stekne poverenje između Srbije i Crne Gore uslediti integracija na višem, kvalitetnijem nivou. Evropske integracije ne nastaju kao integracije bilo čega i po svaki cenu, nego se samo integrišu dobro standardizovani demokratski politički poreci. To se ovde previda ili ne zna i zbog toga treba biti odmeren i strpljiv prema sadašnjem i budućem odnosu Srbije i Crne Gore. Jer, posledice Miloševićeve vladavine su katastrofalne, i kada je reč o Crnoj Gori. Ni nova vlast još nije ulila poverenje, niti dala argumente za dobru i pravednu federalnu konstituciju. U verbalne iskaze, bez dela i konkretnih postupaka, teško se može imati poverenja. Neki ljudi iz vrhova DOS pozivaju se sada na legalitet, a postavlja se pitanje, koje su do juče i oni postavljali, da li se može usurpatorski legalitet smatrati legalitetom.

Kosovo ostaje veliki problem postmiloševske Srbije. Za Srbiju je za sada najbolje da taj problem rešava uz pomoć međunarodne zajednice. Narednih 20 do 30 godina ništa dobro neće moći da bude učinjeno u rešavanju kosovskog problema bez prisustva međunarodne zajednice. Zato je u slučaju Kosova potrebna odmerenost u zahtevima i postupcima. Srbiji će ići na ruku unutrašnja demokratizacija i od nje će najviše i zavisi rešavanje kosovskog problema.

U narednih godinu dana treba očekivati i novu partijsku scenu. Do novih izbora biće pregrupisanja u okviru DOS. Treba očekivati stabilizaciju tri partitske grupacije koje će činiti okosnicu budućeg stranačkog pluralizma. U centru će biti stranke liberalno-demokratske orijentisane, a okosnicu će joj činiti Demokratska stranka. Na levici će biti formiran socijaldemokratski, a na desnici liberalno-nacionalni blok. Sve ostalo će se utopiti u te partie ili će biti beznačajno, pod pretpostavkom da se krene u demokratizaciju svih segmenta društva i države. Naravno, to podrazumeva i demokratizaciju unutarpartijskog života, jer su sadašnje partie firer-partije, autoritarno ustrojene. Nema delimične demokratizacije, ali ima postepene demokratizacije. Ako se postepeno i sve do kraja račisti, ima nade za Srbiju u novom veku.

Čedomir Čupić
Faculty of Political Sciences
Belgrade

FROM THE RULE OF CHAOS TO WELL-CONSTITUTED DEMOCRATIC SYSTEM

Summary

The rule of Slobodan Milošević was neither the system, nor the regime. On the contrary, it was the rule of antisystem and antiregime, because it never respected any norms, rules and procedures. His rule was a mixture of despotism, tyranny, Caesaristic and manipulative dictatorship. It can most accurately be defined as the rule of controlled chaos. Ideal and dream of despots, tyrants and dictators is an isolated (atomised) individual, condemned bare survival.

The expectations of citizens and the promises of DOS are great. The primary expectation is normalisation of community and life, better standard, more open and more democratic society, a good liberal system that would be the guarantee of reforms. For a good liberal democratic system, it is not enough just to fulfil normative conditions, but also to create preconditions for its realisation and functioning. There are two main preconditions: social and cultural. Contemporary democratic systems in multiethnic communities achieve stability by the establishment of various kinds of autonomies.

The primary task of the regime in Serbia is recovering and strengthening of four systems: judiciary, media, educational and health. Privatisation is one of the most difficult conditions and temptations that our society and regime will face. Lessons should be drawn from the experience of other Central and Eastern European countries. Privatisation must not be entered without a well-developed plan, because otherwise we may suffer huge and irreparable injustices and damages. In the following months we should prepare the new constitution and major system laws.

Kosovo remains the huge problem of post-Milošević Serbia. That problem should be handled with the help of international community. Serbia will have benefits from internal democratisation and the solution of Kosovo problem will mostly depend on that.

Key words: controlled chaos, authoritarian rule, antiauthoritarianism, autonomy, systems, privatisation, Montenegro, Kosovo

Nova srpska politička misao
Posebno izdanje 1 (2001)
UDK 323.22(497.11),2000"(082)
Primljen: 15. marta 2001.

Vladimir N. Cvetković
Institut za filozofiju i društvenu teoriju
Beograd

PONOVO NA POČETKU

Sažetak: Višedeseničko trajanje komunističkog režima u Srbiji, zaključno sa polutiranim sistemom Slobodana Miloševića i njegovim socijalističko-radikalnim prakticima, nisu bili u stanju da formiraju građanski, pa tako ni nacionalni identitet Srbije. Srpsko društvo se još uvek nalazi na raskršću puteva, raskršću između stvarne modernizacije (neki je simplifikuju pod imenom "vesternizacija") s jedne, odnosno prividne i retrogradne samodovoljnosti, s druge strane. Danas, međutim, ova dilema više ne postoji: da bi preživela, Srbija mora da otvor svoje unutrašnje (mentalne) i spoljašnje (političke) granice i da se prilagodi odnosima snaga u svetu, ma kolika oni bili nepravedi ili nelegitim spram njenih interes. Otvorenost prema drugima nije u suprotnosti sa nacionalnom baštinom i tradicijom koje bi mogle da izvuku Srbiju iz dugotrajne letargije. U tom smislu, Srbija konačno mora da obrazuje nekorupcirane demokratske institucije koje bi potpomogle razvijanje nacionalnog samopouzdanja, zajedno uz racionalnu svest o (post)modernom svetu u kome živimo.

Ključne reči: Srbija, Milošević, DOS.

Uprkos srećnom političkom raspletu u jesen 2000. god, Slobodan Milošević je još uvek deo naše stvarnosti, i biće to još neko vreme, tj. do Haga ili do okončanja krivičnog postupka koji će se, gotovo izvesno, protiv njega voditi u Srbiji. Kako god, taj će čovek i posle svog političkog (i svakog drugog?) debakla ostati da traje kao simbol srpskih (samo)obrama u XX veku. Zato je manje važno govoriti o njegovim individualnim karakteristikama ličnosti i iscrpljivati se u komentarisanju dnevnih političkih poteza koje je Milošević preduzimao dok je baksuznih trinaest godina suvereno vodio Srbiju iz jednog u drugi poraz. Mnogo je važnije, čini nam se, u Miloševićevim, nazovi "strateškim" političkim ciljevima, prepoznati ambicije koje su rukovodile dobar deo moderne srpske elite, a posebno njene drugorazredne epigone, koji su, uzgred budi rečeno, činili ubedljivu većinu Miloševićevih kadrova.

Ako je o tim ciljevima reč, onda se misli na čudnovatu smešu tradicionalnih i modernih idea, koji uz neuhvatljivu logiku real-politike, uglavnom predstavljaju naslede najprozirnije koncentrisano u poluvekovnom srpskom komunističkom iskustvu. Ono je sublimiralo kontroverzne dvadesetovekovne srpske ambicije koje traju u ekstremima pijemontizma i slovenofilstva (tj. prerušenog rusofilstva), nabeđenoj i prihvaćenoj "krivici" za

stvaranje Jugoslavije kao "trule versajske tvorevine", i najzad, što je možda odlučujuće - nikad stvarno dovršenog gradanskog rata u komu su ideološki pobednici neprestano tražili dokaze svoje pobeđe. Slobodan Milošević je pravo čedo tog nesrećnog istorijskog spletka, zatočenik nasleđenih stereotipa kojima je on sa svoje strane pridodao specifičnu volju za moć komunističkih aparatika i bezosećajnost školskog štrebera.

U tom taloku istorijskih aspiracija, nacionalne nedovršenosti i ideološke zaludnosti, stvoreno je političko tlo na kome je izrastao sistem "mekav-g autoritarizma", začinjen primesama postkomunističkog kriminalizovanog burazer-sistema s jedne, i cinizmom "međunarodne zajednice" i njenim budalasto-podmuklim sankcijama s druge strane. Date okolnosti su pogodovalile da jedan sušinski jalov sistem, mimo svih pravila, poživi još punu dečiju u odnosu na ugasnuće svojih istorijskih i ideoloških blizanaca.

Naravno, sve je to lako (iz)reći sada kada se još čeka na (neumitnu?) političku egzekuciju Miloševića i njegovih pomagača, i kada fenomen naknadne pameti racionalizuje prethodne zablude, uključujući tu i domace i strane aktere. Uostalom, takoreći do juče sve je izgledalo upravo obratno. Zato, podsetimo se najpre kako je politički izgledala Srbija upravo na desetogodišnjicu od kada je Slobodan Milošević preuzeo na sebe preteško breme odgovornosti za "društvene, ekonomski, političke, kulturne, apsolutne odgovornosti" za "društvene, ekonomski, političke, kulturne, obrazovne" itd. reforme u Srbiji.

Milošević - "pogrešan čovek u pravo vreme"

Pre samo tri godine, u oktobru 1997. godine, činilo se da Miloševićevoj vlasti nema prepreka, pa čak ni ograničenja. Ne zaboravimo da je u to vreme gotovo obogovoren političar, državnik koji je, uprkos svemu, tj. raspadu i ratu u bivšoj SFRJ, uspeo da Srbiju sačuva od ratnog vihoru i ostalih zala što ratu u bivšoj SFRJ, uspeo da Srbiju sačuva od ratnog vihora i ostalih zala što su onda, kao i sada, kružili istočnom Evropom - siromaštvo, opšta nezaposlenost, slepa pokornost spram Zapada i sl. (Kada je taj isti čovek, tri godine kasnije Srbiju uveo u rat protiv najveće vojne sile koja je ikada postojala, njegove verne pristaše će u "mudrom vodstvu Predsednika" prezpoznati vrhunski primer doslednosti, pravednosti i čak samožrtvovanja. Da stvar bude patetičnija, takav stav, po svemu sudeći, intimno je usvojio i sâm Milošević).

U to vreme, Milošević je, ne zaboravimo, osvojio gotovo 1,5 miliona glasova, istina, na prilično sumnjičivim izborima. Ono što je mnogo važnije u svemu tome jeste činjenica da je on tada uživao nesumnjivu podršku zapadnih političara. Iako su ga držali na kratkom užetu, zapadnjaci, a to pre svega znači SAD, u Miloševiću su nalazili svog "jakog čoveka na Balkanu",

prepoznavajući u njemu poitičku figuru kojom će lako upravljati. Dakle, ne tako davno, Milošević je načelno bio "dobar momak", bez obzira na polukriminalni karakter njegovog režima. Međutim, samo godinu dana kasnije, i to još nakon (ne)posredne političke pomoći koju je dobio nakon lažiranja lokalnih izbora, isti taj Milošević je postao evropski Sadam, apsolutno zlo koje kvari postkomunističku balkansku idilu, ali i sveta pravila demokratije i multikulturalizma. Znamo vrlo dobro što je to onda povratno značilo za (izgubljene) žive nekoliko hiljada ljudi u Srbiji, kao i za kvalitet života nas, njihovih preživelih sugrađana. Toliko što se tiče "međunarodnih standarda" u borbi za demokratiju...

Nezavisno od spoljnopoličkog imidža koji je prolazio kroz različite faze ljubavi i mržnje, uprkos podršci koju je Zapad iskazivao u trenutku slavljenja decenije Miloševićevog vodenja Srbije, za sve druge, dodajmo - zdravorazumnije analitičare, kao i nevoljne eksperimentalne kuniće Miloševićeve vlasti - ta godišnjica nije znacila ništa drugo do kontinuitet u iscrpljivanju društvenih i svih drugih potencijala države i naroda. Međutim, ono što su jedni osuđivali (pravno nasilno objedinjavanje do tada nepravno konfederalizovane Srbije; otvoreno podsticanje najnižih oblika srpskog nacionalizma; poigravanje ratnim vokabularom i potajno vođenje rata; autoritarizam u vodenju unutrašnje i spoljašnje politike; klijentizam i odsustvo države prava...), drugi su slavili kao "mudru državničku politiku", s tim da se ona po potrebi jednom očitovala kao "herojski otpor" stranim silama, dok bi u drugom slučaju značila "inteligentno i odgovorno prilagođavanje spoljnim okolnostima". Time se samo po kzo na koji put potvrđivalo pravilo da ono što važi za logiku i zdrav razum, nipošto ne mora biti merodavno i u političkom životu.

Najzad, tada kao i danas, bilo je jasno da od svojevremeno, tj. na samim počecima Miloševićeve političke vlasti, (ne)iskreno najavljuvanih društveno-političkih reformi, nije ostalo (a ni bilo) baš ništa. Osim formalnog prevođenja monopartizma u kakav-takov partijski pluralizam, na svim drugim mestima života srpske zajednice, stvari su umesto da napreduju pokazivale samo rapidno nazadovanje i destrukciju: počev od ekonomije koja je i dalje počivala na državnom regulisanju svega i svačega, što je nužno stvaralo masu socijalno zavisnih i politički obespravljenih individuuma, pa sve do šizofrenog vodenje (pseudo)nacionalne politike koja je od Srba napravila stršila za političke lešinare diljem planete.

Drugim rečima, i pre tri godine bilo je savršeno jasno da ukoliko kao kriterijum uspešnosti Miloševićeve vladavine treba da posluže upravo njeni samoproklamovani ciljevi, onda odgovor neminovno biva sasvim jednostavan - Veliko Ništa. Još se u to vreme moglo reći da je onaj temeljni momenat legitimizujuće osnove Miloševićevog režima - srpski narod - dospeo u

bezizglednu situaciju. Početna navodna borba za dostojanstvo i jedinstvo Srbije, pa posle i svekolikog srpskog naroda, baš kao i "politička borba" za ekonomsko i socijalno pravedniji život u Srbiji, ako je kao takva ikada i postojala, uprkos bezbrojnim propagandnim akcijama, jednostavno nije mogla da uspe. Srbija je pod Miloševićem ostala da se guši u do tada gotovo nevidenom mulju nepotizma, pravne anarchije i opšte građanske nesigurnosti. Nažalost, stalno se pokazivalo da od goreg postoji još gore. Racionalizacija sopstvenih neuspeha pomogla je daljem lutanju u magiči samopropozivenih mitova. Ta se politička činjenica, u zavisnosti od mere, ukuse ili jednostavno - karaktera, tumačila kao "bedna", "skandalozna", "katastrofalna", "pogubna", ili kao "zločinačka" politika.

Sve to ne čudi kada se zna da Miloševićev režim u Srbiji nikada nije ni o čemu drugom stvarno vodio računa - do o vlastitoj koži. Da bi kao takav opstao, režim je bio i ostao spreman apsolutno na sve: od privida tzv. demokratizacije, preko (tajnog) vođenja rata, sve do "mirovorne politike" i nazovi privatizacije, e da bi sve to kulminiralo ratom protiv NATO, američkog imperijalizma i svetske nepravde.

Svagda imajući pred sobom cilj vlastite promocije, tj. prsvajanje i održavanje lične vlasti, Milošević je sve druge - brojne političke i ostale probleme koje je izazivao (uključujući tu i one koji su sami dolazili), nevezano uz njegove "zasluge": Kosovo, slovenački i hrvatski separatizam, prestanak hladnog rata, sagledavao upravo u tom, i jedino u tom svetu. Naravno, neprestana borba za održavanje vlastite jedinstvene i nedeljive (nekontrolisane) moći, morala je ostaviti posledice i po sam karakter Broja. Jedan koji će vrlo brzo po svojoj inauguraciji, kako svedoči njegovi biografi, čak i stranim diplomatomama govoriti da Srbija u njemu vide izvesne božanske osobine pomoću kojih on unapred legitimise svaku svoju političku odluku. Verovatno j i sam počeo da veruje u vlastitu - bogom danu misiju prosvetovanja naroda s obzirom da je relativno brzo i lako prešao put od klasičnog čoveka "aparata", sitnog funkcionera tipa socijalistički političar-privrednik, pa sve do harizmatskog lidera "Mitinga istine". Napokon se skratio u mističnoj tišini svoja četiri predsednička zida i uz blagorodnost razgovora (i viskija) u četiri oka odakle sve izgleda - ako ne bolje i lepše - a ono bar manje bolno i stvarno.

Sve u svemu, da u politici ništa nije sveto, odnosno da se sve može i sme instrumentalizovati ukoliko donosi moć i održava vlast, to je temeljni "rezultat" i "saznanje" dugogodišnje Miloševićeve vlasti. Nacionalna, ekonomска ili moralna visina cene te vladavine nikada se nije postavljala, čak ni onda kada se ulazilo u "rat" sa NATO za koji se sa pouzdanjem moglo znati da se ni na koji način ne može dobiti. O svemu tome Milošević može (možda) da razmišlja tek danas, dok čeka da po njega dođu pravo-

sudni organi nekog opštinskog ili pak Haškog suda.

Razume se, a sa tim valja zaključiti priču o Miloševiću, nema tog političara koji može tako dugo vladati, a da iza sebe nema čvrstu i sposobnu političku organizaciju. U začecima kobno odočnelog procesa partijskog pluralizma u Srbiji, Milošević je naprosto preimenovao moćni Savez komunista, kao i fantomski Socijalistički savez radnog naroda, u jedinstvenu Socijalističku partiju, pri čemu je postojeći državno-partijski sistem dodatno legitimacijski ojačao skupštinskim izborima u kojima Milošević jednostavno nije mogao da izgubi. Držeći čvrsto u rukama partijsko-državni aparat koji je komandovao privredom, ali i svim drugim segmentima društva, Milošević je težio ka apsolutnoj centralizaciji moći koja je značila stvaranje jednog kontinuiranog provizornog političkog stanja kojim se "kupuje" uvek dragoceno političko vreme. U tom i takvom prelaznom (ili da kažemo: "tranzicijskom") stanju prolaznosti ili privremenosti, najbolje uspeva ona politika koja sugerira vlastitu sigurnost i postojanost.

Novo je problematično (tude i zlo) - držite se starih i proverenih vrednosti, to je bio moto Miloševićevog političkog stila. On je znao kako da iskoristi strahove od promene i svega drugog što remeti mir socijalne i ekonomske uravnilovke. U jednom trenutku taj strah je ipak prevladan drugim strahom - opštim beznađem. Na novim političkim akterima je da artikulišu taj politički instikt za opstankom koji su iskazali gradani Srbije. Pitanje je, međutim, mogu li oni to?

DOS - "dobri momci u pogrešni čas"?

Već smo rekli da je umesto priče o Miloševiću i njegovoj pseudokomunističko-nacionalnoj vlasti, mnogo važnije znati kontekst u kome je ona nastala, uključujući tu i razumevanje njenih posledica. Dabome, reč je o problematiči čiji sadržaj daleko nadmašuje raspoloživi prostor za ovo izlaganje. Zbog toga ćemo se samo u osnovnim crtama zadržati na onome što je Milošević ostavio u nasledstvo novoj, (demokratskoj) vlasti. Tu pre svega valja razlikovati naslede "dugog trajanja", od onog koje se neposredno odnosi na Miloševićeve zasluge.

U prvu grupu koja nadilazi miloševićevski makijavelizam, spadaju problemi nacionalne države i nacionalnog identiteta, s jedne, odnosno preduzetničkog mentaliteti a tradicionalne društvene uravnilovke, s druge strane. Rečju, i posle svih stradanja i patnji, i dalje se ne zna obim, ali ni sastav države u kojoj želimo da živimo. Čak nismo načisto ni sa njenim imenom.

Da je neophodno stvari nazvati pravim imenom, te na osnovu toga graditi građansko društvo i demokratiju, o tome smo već govorili i pisali na

drugim mestima, čemu ovom prilikom možemo dodati samo to da se srpsko društvo danas ponovo, po ko zna koji put, nalazi na svojevrsnoj istorijskoj raskrsnici. Ovaj put dilema gotovo da ne postoji: mi se moramo "otvoriti", tj. prilagoditi svetskoj konstelaciji moći, ma koliko ona trenutno ili trajno bila (ne)pravedna spram naših legitimnih interesa.

Valja nam biti otvoren spram Drugog, što ne znači da nije potrebno okrenuti se lokalnoj tradiciji i u tom galimatijasu pronaći one vrednosti koje nas kao naciju i državu mogu pokrenuti iz višedecenijskog dremeža i priključiti univerzalnim vrednostima. Već smo naglasili da bi to pre svega značilo da treba učiniti sve da naša država stekne demokratske - nekompromitovane i nekorumpirane institucije preko kojih bi se izgradivila nacionalna svest o posebnosti, baš kao i racionalna refleksija o spoljnem svetu u kome jesmo. Na taj način možemo od Srbije (i njenog mogućeg saveza sa Crnom Gorom) da pravimo stvarnu nacionalnu, tj. trans-etničku državu čiji građani ne bi bili robovi svog kulturnog ili jezičkog porekla, već autonomni pojedinci koji dobivojno, jer im je to u ličnom interesu, prihvataju pravne institucije zemlje u kojoj jesu. U tom slučaju "stranci" ostaju samo oni koji to zaista i jesu - državljanji drugih političkih zajednica.

Što se pak samih "miloševičevskih" problema tiče, tj. onoga što je neposredno na dnevnom redu (izuzimamo pitanje Kosova i Metohije, kao i odnosa sa Crnom Gorom), dakle: Haški tribunal, i posebno - privredna katastrofa, to su problemi za koje treba imati stručne i pouzdane ljudje sposobne da grade transparentne institucije. Nije sporno da takvi postoje u Srbiji. Sporno je kako se oni "koriste". Za sada, kako vidimo, stvari ne stoje baš najbolje. Vodeći se inercijom funkcionsanja starog režima, aktuelne vlasti se više bave zauzimanjem startnih pozicija pred neke buduće izbore (sakupljanje "naših kadrova" i osvajanje "strateških" državnih firmi), nego što se bave institucijama sistema. Uopšte nije izvesno kada i kako će se one preoblikovati, odnosno preustrojiti. Čekanje tu samo može odmoći, nikako ne i pomoći.

Redefinisanje političkog sistema, posebno pravosuda i izvršne vlasti, novo ustrojstvo ekonomije i svega onoga što uz to sledi (obrazovanje, socijalna zaštita itd), sve su to problemi koji se i dalje, po uzoru na Miloševića, guraju pod tepih, sve u nadi da će se rešiti sami od sebe. E pa neće! Zato nove vlasti moraju preuzeti odgovornost i to odmah. Po tome će novi ljudi u vlasti i biti zapamćeni u političkoj istoriji Srbije: ili kao slučajni naslednici jednog polutiranina, ili pak kao ljudi od reči i dela.

S tim u vezi, od posebne je važnosti koji će ideološki projekt u društvu biti dominantan. Sticajem raznih istorijskih okolnosti, odnosno vezivanjem za samostalnu državu - ma kakva ona iznutra bila, i čak - ma kako se ona zvala, Srbi su stekli naviku da se identifikuju sa svakim režimom - "samo

da je naš", i da nam obezbeđuje navodnu suverenost. Otuda čak i spremnost za pogibiju za "naš način života", o kome se, zapravo, ne zna gotovo ništa - osim da se razlikuje od drugih. Mada sasvim paradoksalna, i gotovo iracionalna, ta je konstatacija, čini nam se, sasvim tačna i otuda se upravo od nje mora poći pri nekom promišljenjem oblikovanju projekta naše "bolje budućnosti". S obzirom da je ključna tačka u tom razlikovanju, i posle svega, upravo pravoslavlje, i to više kao običajnost, a manje ili nikako kao vera, učinimo za početak napor da u tom duhovnom prostoru nađemo uporište za iskušenja u kojima jesmo i koja nas očekuju. Najzad, ne zaboravimo, čitava današnja Evropa razultat je bolnih, ali ipak plodotovornih procesa prilagodavanja hrišćanskog sveta tokovima modernog "raščaravanja sveta" i svega onog što iz tog "iskorenjivanja" sledi.

Razume se, redefinisanje pravoslavlja kao osnovne matrice nacionalnog identiteta, nije i ne bi smelo biti nikakav poziv na nekaku "mantijašku politiku" ili pravoslavni klerikalizam. U suštini, ono naprosto predstavlja pokusaj da se u opštem haosu identiteta i ideološkog lutanja pronade određeni postojani kamen na osnovu koga se može graditi nacionalna kuća. Razume se, to ne znači državno privilegovanje jedne konfesije i njene hijerarhije. Veće obraćanje na duhovne vrednosti u jednom duboko razduhovljenom društvu kao što je naše, nezavisno od nasledenih misaonih stepreotipa levo orijentisanih antiteističkih kritičara, po svemu sudeći može iznedriti kopuš sa (post)modernim svetom i njegovim, barem u nameri, univerzalističkim vrednostima.

Utoliko (re)definicija nacionalnog identiteta ne znači iracionalno zamašjavanje oko (ne)prihvatanja veronake u školama (kao da je to nekakva posebna novost), već znači ozbiljan rad na uspostavljanju uslova za razvoj građanskog društva i demokratskih državnih institucija u kojima Drugi nije nužno i Neprijatelj. Hoće li političari iz DOS-a biti sposobni da uspešno deluju u datom delikatnom kontekstu, tek ostaje da se vidi. Neki sigurno neće znati, dok neki neće moći. Što se tiče onih koji to neće (ili nisu hteli) da čine, njihova politička sudska je već poznata - i zapečećena.

Vladimir N. Cvetković

IN THE BEGINNING AGAIN

Summary

Long-life communist regime in Serbia with Slobodan Milošević at the head and its Socialist and Radical-Parties successors, leaned upon authoritative political system, state revenue and xenophobia, have never been able to form civil nor yet national identity of Serbia. Serbian society is still at parting of two ways, parting between Westernisation and self-suf-

ficiency. Nowadays, however, there is no dilemma at all: if it is to survive, Serbia has to open its boundaries and to conform to the world power constellation, be it ever unjust and unlawful. Openness towards the Other is not in opposition to national tradition and inheritance that could arouse Serbia from long-life lethargy. For this purpose, Serbia has to form democratic noncorrupted institutions, that would support evolution of national self-confidence along with rational reflection of postmodern world that we live in.

Key words: Serbia, Milosevic, DOS

Nova srpska politička misao

Posebno izdanje 1 (2001)

UDK 323.22(497.11).2000"(082)

Primljen: 8. avgusta 2001.

Zoran Đindić

Predsednik Vlade Srbije

Beograd

ADRENALIN ZA PROMENE

Sažetak: Opšta situacija za ubrzane reforme u Srbiji najbolja je u istoriji Balkana. Ipak, potrebno je preduzeti nekoliko mera koje će rezultirati uspehom reformi. Prvo, stvoriti timove koji će zastupati naše interese u Briselu i Vašingtonu. Drugo, uneti sveže ideje o regionalnoj integraciji. Treće, osnažiti jedinstvo reformskih snaga u Srbiji. I četvrti, i ujedno najvažnije, stvoriti u Srbiji atmosferu vanrednosti, kolektivnog uzbudjenja, adrenalina, preobražaja, izuzetnosti istorijske situacije. Reforme mogu da uspeju samo ako osećanje nade i volje u Srbiji pobedi nad osećanjem praznog mudrovanja i cinizma. Mrzovljina, skepična, sumnjičava društva ne postižu velike ciljeve i izuzetne rezultate.

Ključne reči: reforme, optimizam, odlučnost, angažovanost

Prošlo je deset meseci od oktobarskih promena. Trenutak je da načinimo presek stanja. Gde smo sa reformama i šta nas očekuje u budućnosti?

Osnovni problem koji smo zatekli bila je međunarodna izolacija naše zemlje. Ona je bila posledica čitavog niza prethodnih događaja i odluka, a istovremeno uzrok dalekosežnih posledica u svim oblastima života.

Prirodno da je prioritet nove vlasti bio u ubrzanom izlasku iz izolacije. U tome smo u velikoj meri uspeli. Naša zemlja dobila je šansu da rešava svoje probleme, doživljava uspehe, postane konkurentna na međunarodnoj sceni.

Niko ne spori da smo prešli deo tog trnovitog puta "nazad u normalnost".

Koji su uslovi za nastavak tog puta, Šta treba dalje da činimo i koje su šanse da uspemo? Očito, naše vraćanje u svet je složen postupak, koji se meri stepenom naše privlačnosti za svet, to jest, privlačnosti naše zemlje za investicije i prihvatljivost naših proizvoda (bilo da su to robe, usluge ili naša politika) za svetsko tržište. Naša parola je bila: postati ravnopravni deo sveta, da naša deca i unuci svoju budućnost ne bi tražili u drugim zemljama.

I. Prošao medeni mesec sa svetom

Osnovni faktori našeg daljeg uspeha su - poverenje sveta u pravac našeg kretanja (to poverenje bi se manifestovalo u spremnosti za ulaganje i eko-

nomsku podršku), zatim opšta regionalna situacija (koja se meri stepenom stabilnosti regiona i reformama u njemu, jer svet našu zemlju posmatra kao deo regiona) i, konačno, stanje politike i reformi u samoj našoj zemlji.

U proceni šansi za naše reforme, a i planiranju konkretnih akcija, moramo uzeti u obzir stanje na sva ova tri nivoa.

Nažalost, već gruba analiza pokazuje da je opšta situacija danas manje povoljna za ubrzane reforme nego što je bila pre deset meseci. Ona nije loša, naprotiv, najbolja je u istoriji Balkana. Ali nije optimalna.

Kao prvo, u proteklih nekoliko meseci širi se priča o recesiji svetske ekonomije. Ona je krenula sa njujorške berze, drastičnim padom vrednosti akcija i radikalnim otrežnjenjem u pogledu očekivanog rasta u narednom periodu. Nema dana a da neka velika kompanija ne redukuje ranije procene o svojoj projektovanoj dobiti, što se neposredno odražava na ekonomsku klimu svetskog tržišta. Recessija još nije u punoj meri zahvatila evropsku ekonomiju, osim njenih internacionalnih delova (telekomunikacije, kompjuterska industrija). Ali, uzimajući u obzir ključni značaj američke ekonomije za svetsku ekonomiju, realno je očekivati da negativni ekonomski trendovi ubrzo postani deo dnevnih političkih i ekonomskih odluka u većini važnih zemalja. Da budemo jasni: stvarne recessije možda neće ni biti, ali priča o recessiji je već stvarna. A to znači da će investitori biti još oprezniji, da će ministri finansija biti još štedljiviji i da se sve to može negativno odraziti na ekonomski angažman razvijenih zemalja u zemljama u razvoju. Ovaj negativni psihološki trend iziskuje korekciju naše strategije. Prošao je medeni meseč sa svetom. Ulazimo u fazu preciznijeg i profesionalnog pristupa svetskim fondovima i svetskim finansijskim organizacijama. Nije realno očekivati bilo kakvu investicionu euforiju ili politiku "lake ruke". Za svaki iznos se treba boriti i dokazivati njegovu opravданost. Moramo svakodnevno podsećati na sebe, stvarati utisak urgentnosti i time bar delimično prigušiti psihološki uticaj koji bi negativni svetski trendovi mogli imati na odluku vezane za našu zemlju.

Zahvaljujući poverjenju koje su u međuvremenu internacionalne finansijske organizacije (pre svega Svetska banka, MMF i evropske bankarske i investicione institucije) izgradile prema nosiocima reformi u našoj zemlji, dobre su šanse da uspešno rešavamo navedeni problem. Ali, to je svakodnevni zadatak i nije ni malo lak, jer podrazumeva permanentnu mobilnost naših ekonomskih i diplomatskih timova.

Za ovaj iscrpljujući posao treba hitno edukovati dodatne timove koji bi naše interese zastupali pre svega u Briselu i Vašingtonu, i koji bi se snazili u laverintima tih velikih administracija. Zadatak je rešiv, ali nije lak.

2. Uneti sveže ideje o regionalnoj integraciji

Drugi, podjednako važan faktor je regionalna situacija, onako kako je vide potencijalni investitori. Ona je danas takođe lošija. U oktobru smo mirno mogli da tvrdimo da je Balkan konačno ušao u odlučne reforme. Od Rumunije do BiH. Svuda su na vlasti bili demokratski izabrani timovi, opredeljeni za ubrzane reforme. U međuvremenu su se stvari ponešto izmenile, i to u svakoj od tih zemalja, naših suseda. U Rumuniji je reformska vlada izgubila izbore i prepustila mesto staromodnijoj varijanti. Javno mnjenje je prilično dezorientisano i nesigurno pogledu buduće politike. Slično je u Bugarskoj, gde je uprkos dobrim ekonomskim pokazateljima pobedio protestni pokret na čelu sa bivšim carem. U Makedoniji, koja je važila kao model uspešnog rešavanja etničkih tenzija, danas besni rat, a i budućnost je prilično neizvesna. Crna Gora, koja je takođe važila kao model demokratske vlasti (nasuprot Miloševićevoj diktaturi), danas je duboko podeljena zemlja, bez jasne strategije koja bi prevladala ovu podelu. Konačno, BiH se proteklih meseci ponovo našla na negativnim stupcima, kako po dezintegrativnim tendencijama u muslimanskoj-hrvatskoj federaciji, tako i po incidentima u Goraždu i Banjaluci. Ako uzmemos ova faktora, potencijalni investitor danas ima veću nelagodu kada razmišlja o ulaganjima u ovaj deo sveta nego što je to bio slučaj odmah posle oktobarskih promena u Srbiji.

Iz ovog pogoršanja regionalne atmosfere za nas sledi neposredni zadatak unošenja optimizma i svežih ideja o regionalnoj integraciji. Treba ozbiljno razmislići o planu regionalne saradnje u energetici, saobraćaju, međusobnoj trgovini i zajedničkoj borbi protiv organizovanog kriminala. Svetu su potrebne pozitivne vesti iz našeg regiona, a njih u poslednje vreme, nažalost, ima prilično malo.

Time se direktno povećava značaj situacije u samoj našoj zemlji. Ako smo prvih nekoliko meseci mogli da plivamo niz vodu povoljne svetske i regionalne klime, danas se mnogo više moramo osloniti na vlastite mišlje i kondiciju. Svet i region i dalje ostaju nezaobilazni faktori našeg razvoja. Prema tome, u onoj meri u kojoj pozitivna energija tih faktora slabii, moramo mi sami da ualažemo više takve energije. Jednostavno rečeno, ako je količina potrebe energije za istorijske promene na primer 30 (po 10 svet, region i mi), onda svako opadanje na strani sveta i regiona mi moramo da nadoknadiamo povećanjem našeg učešća, ili će ceo projekat biti usporen ili čak zaustavljen.

3. DOS mora duboko da se zamisli

Sada pogledajmo našu unutrašnju situaciju. Najpre da se podsetimo koji su neophodni faktori projekta promene. Zatim pogledajmo da li su oni u dovoljnoj meri aktivirani i gde ima mesta za povećanje intenziteta.

Faktori koji su neophodni za uspeh promena su: jasna vizija cilja, jedinstven i odlučan tim koji sprovodi promene, edukacija učesnika i komunikacija sa svima koji treba na različitim nivoima da sprovode promene ili koji mogu svojim otporom da ih koče.

Postoji i dodatni uslov, koji ču, jer ga smatram suštinskim, dodatno analizirati. A to je atmosfera vanrednosti, kolektivnog uzbudjenja, adrenalina, preobražaja, izuzetnosti istorijske situacije.

Vizija našeg cilja prilično je jasna i oko nje, srećom, postoji društveni konsenzus. Taj cilj je biti ravnopravni član porodice najrazvijenijih evropskih zemalja, uz očuvanje svog identiteta i svojih specifičnosti. U našem društvu nema ozbiljnih ili ozbiljnije organizovanih protivnika ovom cilju. Što se tiče drugog uslova, a to je DOS kao tim koji politički rukovodi sprovođenjem ovog projekta, tu bi se mnogo toga dalo poboljšati. Međutim, uprkos dnevnim varničenjima, neosporna je činjenica da se jedinstvo DOS-a održava. To je za sada dovoljno za funkcionisanje sistema. A da li će to biti dovoljno za dodavanje energije u proces koji može ući u fazu krize? Mislim da neće biti dovoljno. Sve korenite promene iziskuju odlučno liderstvo. Ako javnost stekne utisak da među onima koji vode nema jedinstva, ljudi će biti skloni da sačekaju i posmatraju, radije nego da se uključe i daju svoj doprinos, koji uvek sadrži element žrtve, jer svaka promena stanja je neprijatljiva nego nastavak uhodanih navika.

Dakle, ako želi da dovrši započeti posao, DOS još jednom mora da se duboko zamisli nad svojom izbornom porukom "Jedinstvo, победа, промена". Ako su promene tek na početku da li jedinstvo može da bude već na kraju? I gde je tu onda pobeda?

4. Nova uloga javnih službi

Mnogo teškoča i nedostataka primećujemo i kod trećeg navedenog faktora - kod edukacije ljudi koji sprovode promene. Prema gruboj računici teorija promene, da bi promene uspele mora da se u njihovo sprovođenje aktivno uključti oko deset odsto članova organizacije. U slučaju naše zemlje, uzimajući u obzir aktivno stanovništvo, to bi bilo nekoliko stotina hiljada ljudi. A pre svega ljudi iz sudstva, policije, državnog aparata, javnih preduzeća. Oni bi morali da produ osnovni trening o suštini promena koje se sprovode, i da onda svako na svom mestu postane faktor ostvarenja zajedničke vizije.

Ovde se pod hitno mora nešto raditi, pre svega putem definisanja nove uloge i stila javnih službi kao servisa društva, a ne kao aparata za upravljanje društvom. Iz te nove uloge slede jasne norme ponašanja, čije kršenje

neposredno vodi gubitku položaja.

Neprekidna komunikacija o promenama je takođe neizostavan uslov njihovog uspeha. Većina članova društva treba da putem intenzivne komunikacije bude tako dobro informisana o projektu promena da svako jasno vidi gde je njegovo mesto, u čemu je njegov dobitak i šta se od njega očekuje. U ovoj komunikaciji ima mnogo nedostataka. Zbog velikog broja prioriteta i kratkog vremena njihove tehničke implementacije bilo je mnogo autogolova. Setimo se samo poreskih zakona, koji su doneti bez dobre medijske pripreme i koji su u javnosti ostali kao neprijatno sećanje. A ko danas sluša privrednike koji hvale pozitivne posledice tih zakona?

5. Uspevaju samo uporni i istrajni

Sve ovo su faktori promena, ali oni ništa ne pomažu ako nedostaje glavna stvar, a to je - opšte osećanje izuzetne istorijske situacije. Da bi promene uspele većina članova društva koje je ušlo u promene mora se svakog jutra buditi sa osećanjem izuzetnog istorijskog trenutka, osećanjem nečeg velikog i vanrednog. To osećanje je zapravo mera energije za promene u jednom društvu. Tamo gde te izvorne energije nema, nekih promena može biti, ali ne velikih i brzih. A s obzirom na stepen našeg zaostajanja, nas mogu izvući samo velike i brze promene, to jest, promene u kojima se menjaju navike, stil života, mentalitet, a ne samo zakoni i plate.

Neki kažu da je nerealno očekivati permanentnu pozitivnu mobilizaciju jednog društva koje je preko glave preturilo četiri rata, čitav niz trauma i poniženja, i čija većina jedva krpi kraj s krajem. Međutim, odgovor je - život je surov, a u njemu uspevaju samo uporni i istrajni. Oni koji zbog bilo kog razloga ne iskoriste svoju šansu, kao zemlja i kao pojedinci, možda će imati dobre razloge (ili izgovore) za to, ali će ostati van igre.

Atmosfera za promene je nešto delimično spontano, a delimično proizvedeno. Atmosferu za promene mogu stvoriti oni koji inače kreiraju atmosferu u društvu. A to znači - svi oni koji tumače dogadaje, formiraju društvene vrednosti, utiču na svest ljudi. To je i nastavnik u školi, i direktor zemljoradničke zadruge, i urednik i novinar, i sveštenik u crkvi i ministar. Niko od njih sam, nego svi zajedno.

6. Promena iznutra umesto kolektivne skepsе

Mislim da ne grešim mnogo ako konstatujem da u našoj zemlji skoro u potpunosti nedostaje adrenalin za promene. Ako smo kod svih neophodnih faktora za promene konstatovali nedostatke, ovde moramo reći da se radi o

alarmantnoj situaciji. Stanje kolektivne skepse je najbolje izraženo nihilističkim sloganom "sve je isto samo njega nema". Filozofski, ovaj slogan ne može biti tačan (pa čak i imponovati u svom nepotkupljivom radikalizmu). Kao što je filozofski tačna konstatacija čoveka koji sa groblja dođe na prepun trg i konstatuje - sve to je isto samo su ovi živi i mrdaju se.

Bez mnogo obrazlaganja možemo reći - ako osećanje nade i volje u Srbiji ne pobedi nad osećanjem praznog mudrovanja i cinizma, promene će postepeno ući u fazu rutine i otaljavanja. Pošto smo od razvijenog dela Evrope daleko nekoliko desetina godina, to znači da ćemo u najboljem slučaju nadokanditi deseti deo tog puta. A to neće biti dovoljno da zaustavi odlazak naših mladih i školovanih ljudi, niti da obezbedimo istinsko napredovanje naše zemlje.

Ako promene treba da budu korenite, onda se svi oni koji su bitni za funkcionalisanje društva moraju iznutra promeniti. Napravimo test: u kome delu našeg društva ljudi deluju na bitno drugačiji način nego pre oktobra? U svojim porodicama, lokalnim zajednicama, preduzećima, školama i bolnicama, vlasti? Bez želje za pravdanjem, tvrdim da u srpskoj vlasti postoje ozbiljni koncepti za promene vlastitog ponašanja. Oni su rukovodeni načelom - kako sa manje novca, svojom energijom i idejama iskoristiti više šansi i ostvariti ciljeve. U koliko preduzeća i organizacija u Srbiji se ljudi rukovode ovim načelom? To je suštinsko pitanje za procenu budućnosti. Ako je glavna promena u tome da neko drugi nešto učini, bilo takozvana međunarodna zajednica svojim donacijama, ili vlasta svojim odlukama, onda smo daleko od totalne mobilizacije društva bez koje nema suštinskih promena.

7. Ostavimo sitne spletke

Velikih promena nema bez velikih napora. Velikih promena nema bez novih pravila, kreativnosti i odlučnosti. Veličine promene se ne događaju same po sebi, evolutivno, preraštanjem jednog sistema u drugi. One se događaju diskontinuitetom, lomljenjem okova, uspostavljanjem novih odnosa.

Ako smo još uvek za velike i brze promene, pod hitno moramo učiniti nešto za promenu atmosfere u našem društvu. Mrzovljna, skeptična, sumnjičava društva ne postižu velike ciljeve i izuzetne rezultate.

Dopustimo da nas nadahne veliki cilj kome težimo, ostavimo po strani sitne spletke i zluradost, i uspečemo. Naravno, pod uslovom da dovoljan broj nas zaista teži velikom cilju.

<http://www.nedeljnитеограф.co.yu/arhiva>

Zoran Đindić ADRENALINE FOR REFORMS

Summary

The overall situation to embark upon accelerated reforms in Serbia is better than it has ever been in the history of the Balkans. A few measures should nevertheless be undertaken in order to ensure the success of reforms. First, teams should be formed to represent our interests in Brussels and Washington. Second, we must come up with fresh ideas concerning regional integration. Third, we must reinforce the unity of reform forces in Serbia. And, fourth, and most important, we must create an atmosphere of exceptional times, overall excitement, adrenaline flowing, transformation, uniqueness of the historical situation in Serbia. Reforms may only succeed if hope and will in Serbia prevail over empty wise-talk and cynicism. Glum, sceptical and suspicious societies fall short of achieving great objectives and exceptional results.

Key words: reforms, optimism, resoluteness, engagement

Nova srpska politička misao
Posebno izdanie 1 (2001)
UDK 323.22(497.11),2000"(082)
Primijeno: 15. marta 2001.

Timoti Garton Eš

POSLEDNJA REVOLUCIJA

Sažetak: U svom ogledu o smeni vlasti u Srbiji autor ovaj događaj dovodi u kontekst sloma istočnoevropskih socijalističkih režima i konstatuje da je najznačajnije obeležje ove smeni to što je, nasuprot sveopštrem očekivanju domaćih i stranih političkih analitičara, protekla relativno mirno. Autor zaključuje da ono što se desilo u Srbiji predstavlja jedinstvenu kombinaciju četiri elementa: 1. manje ili više demokratski izbori; 2. revolucija novog, plišanog, samo-ograničavajućeg tipa; 3. kratak revolucionarni udar starijeg tipa; i, konačno, 4. blagi dodatak starovremeske balkanske konspirativnosti.

Ključne reči: Srbija, revolucija, konspiracija, puč, DOS, Košutnica

Kada su, u četvrtak, 5. oktobra, Srbi na juriš zauzeli zgradu Parlamenta u Beogradu, mašući zastavama sa njenih prozora u plamenu, a zatim zauzeli sedište državne televizije, koju je jedan opozicioni vođa ranije nazvao "TV Bastiljom", sve je ličilo na pravu, starovremenu evropsku revoluciju. Na zauzimanje Zimskog dvorca! Na pad Bastilje!

Sada će, bez sumnje, poslednji istočno-evropski vladar koji je nesmetano ostao na vlasti posle propasti komunizma, "balkanski kasapin", doživeti sudbinu svih tirana. Kružile su grozničave vesti o tri aviona kojima su Slobodan Milošević i njegova porodica otišli u izgnanstvo. Bilo je i vesti da se, kao Hitler, zatvorio u svoj bunker. Da li će biti linčovan? Ili možda, kao Čaušesku, pogubljen? Ili će možda izvršiti samoubistvo, kao što su to ranije učinila oba njegova roditelja? Mase su pevale "Ubi se i spasi Srbiju, Slobodane". Napaljeni slikama revolucije i krvavim asocijacijama na "Balkan", na stotine novinara se okupilo da bi prisustvovalo jezivom, ali telegeničnom raspletu.

Umesto toga, kasno uveče, u petak 6. oktobra, Milošević se pojavio na jednom nacionalnom TV kanalu, sa onom vrstom otmenog govora kojim se priznaje izborni poraz kakav se očekuje od američkog predsednika ili britanskog premijera. Upravo je primio vest, rekao je, da je Vojislav Košutnica pobjedio na predsedničkim izborima. (Ovo je rekao čovek koji je poslednjih jedanaest dana uradio sve da bi sprečio ovu pobjedu, pribegavajući izbornim prevarama, zastrašivanju i manipulisujući sudovima.) Zahvalio je onima koji su glasali za njega, ali i onima koji nisu. Sada planira "da provodi više vre-

mena sa svojom porodicom, posebno sa unukom Markom". Osim toga, on se nuda da će obnoviti svoju Socijalističku partiju kao partiju opozicije. "Čestitam gospodinu Koštinici na pobedi", rekao je na kraju, "i želim svim građanima Jugoslavije mnogo uspeha u narednih nekoliko godina."

Uredno obućen, kao i uvek, u odelu, beloj košulji, sa kravatom, stajao je kruto pored jugoslovenske zastave, sa rukama vrlo nisko prekrštenim ispred sebe, kao dok koji je uhvaćen u prevari. Ili kao pokajnik pred sveštenikom, što je nekada njegov otac želeo da postane. Kajem se, oče, što sam varao rata izborima, što sam upropastio zemlju, izazvao ogromno krvoproljeće i bedu kod naših suseda - ali ču od sada biti dobar dečak. Sve je bilo neumesno, nerealno, smešno u pretvarjanju da se radi o jednoj sasvim običnoj, demokratskoj promeni lidera.

Međutim, ovo je bio utisak koji je i novi predsednik želeo da stvori. Predsednik Koštinica mi je kasnije pričao da ga je Milošević telefonom upitao da li je u redu da nastupi na televiziji. Koštinica je bio oduševljen, jer je i on želeo da pokaže svima u Srbiji da je moguća mirna, demokratska promena vlasti. Nešto ranije te iste večeri, Koštinica se pojavio na "oslobodenoj" državnoj televiziji, u običnom odelu, trezven kao i uvek, odgovarajući na telefonska pitanja gledalaca i mimo govoreći o izbornim sistemima, kada se radi o najnormalnijoj stvari na svetu.

Tačno je, video sam mlađi svet kako te noći proslavlja pobedu ispred zgrade Parlamenta, igrajući i duvajući u pištaljke. Ali, većina prijatelja sa kojima sam razgovaramo - bili su to ljudi koji su godinama radili protiv Miloševića - nisu izražavali ni ljutnju ni ekstazu, već neku mešavinu uzdržanog ushićenja i zaostale neverice. Da li je on zaista gotov?

Sve je ovo bledelo pred zbumjenošću stranih novinara. Dodavola, zar ovo nije trebalo da bude revolucija? Ali, revolucija je, izgleda, počela u četvrtak uveče, a završila se u petak ujutru. Nije više bilo herojskih scena. Nije bilo prolivanja krvi. Srbi se nisu ponašali onako kako se očekivalo. Razočarali su CNN, i ABC, i NBC. Palestinci i Izraelci su bili interesantniji. Oni su se medusobno ubijali. Zbog toga je polovina TV ekipa narednog dana otišla u Izrael. Oni koji su ostali nastavili su da se pitaju: šta je ovo?

Bila je to čudna mešavina. Istog jutra kada se predsednik Koštinica uselio u veliki kabinet u Palati federacije samo nekoliko minuta pre nego što će primiti ruskog ministra inostranih poslova, izvesni "kapetan Dragan", legendarni veteran srpske pobune u Krajini, upao je sa grupom naoružanih ljudi i automatskom puškom Skorpion u ruci, u zgradu Savezne uprave carina. Došao je da izbací Mihalja Kertesa, bliskog Miloševićevog sledbenika, koji je preko Carine kontrolisao mnoge prljave poslove. Kapetan Dragan mi je rekao da je Kertes drhtao i da ga je ponizno molio da mu poštedi život.

U subotu je gospodin Koštinica morao satima da čeka u otrcanim prostorijama za prijeme Sava centra, izgrađenog u stilu sedamdesetih godina, da novoizabrani poslanici iz opozicije i Miloševićeve Socijalističke partije dovrše svoje prepiske i omoguće njegovo formalno i ustavno polaganje zakletve. U međuvremenu, jedna udarna grupa "crvenih beretki", specijalnih jedinica Državne bezbednosti u kojoj su bili i veterani iz srpskih akcija od Vukovara do Kosova, zauzimala je Ministarstvo unutrašnjih poslova. Ali, to su radili u ime opozicije Miloševiću. Ili, u najmanju ruku, dela te opozicije.

Dok su političke partije razgovarale o koaliciji za formiranje nove savezne vlade, samoproklađani "krizni štabovi" u preduzećima i ustanovama smenjivali su svoje ranije rukovodioce - u ime naroda. Jednog trenutka posmatrao sam lidera paravojnih jedinica i radikalnog nacionalistu Vojislava Šešelja kako na sednici srpskog Parlamenta napada revoluciju. Sledećeg trenutka razgledao sam pištolj koji je kapetan Dragan oduzeo od omrznutog Kertesa. Bio je to lep, lak pištolj sa drškom od ružinog drveta. Bio je napunjén sa pet zatupljenih i jednim običnim metkom.

Sve ovo vreme Milošević je mirno sedeo u jednoj od svojih vila na senovitom Dedinju i konsultovao se sa svojim starim, najbližim prijateljima. Poslednjeg dana svog boravka u Beogradu prošao sam kolima pored ovih kuća u Užičkoj ulici, skrivenih iza visokih, dobro čuvanih zidanih ograda. Nikako nisam mogao da primetim zvono na ulaznim vratima.

1.

Kakva je, u stvari, bila ta srpska revolucija? Očigledno je da postoji još mnogo nejasnih stvari u vezi sa dogadjajima u Srbiji, koji se neizbežno upoređuju sa poljskom "samo-ograničenom" revolucijom iz 1980-81. i plišanim revolucijama u Centralnoj Evropi 1989. Ali, moje sasvim preliminarno tumačenje je da je ono što se desilo u Srbiji jedinstveno kompleksna kombinacija četiri elementa: manje ili više demokratski izbori; revolucija novog, plišanog, samo-ograničavajućeg tipa; kratak revolucionarni udar starijeg tipa; i, blagi dodatak starovremenske balkanske konspirativnosti.

Prvo, izbori. Mnogi posmatrači sa strane nisu shvatili da Miloševićeva Srbija nikada nije bila totalitarni režim tipa Čaušeskuove Rumunije. To je jedan od glavnih razloga zašto je njegov nadaljevanje bio drugaćiji. Tačno je, on jeste ratni zločinac koji je prouzrokovao strašne patnje srpskim susedima u bivšoj Jugoslaviji. Ali, kod kuće nije bio totalitarni diktator. Zapravo, njegov režim je bio jedna čudna mešavina demokratije i diktature: "demokratura".

Za vreme Miloševića uvek je postojala politika i to višepartijska politika. Čak je i sam režim imao dve partie: njegovu i partiju njegove supruge.

Tenzije između njegove postkomunističke Socijalističke partije Srbije i njenе Jugoslovenske ujedinjene levice doprinele su urušavanju osnove njegove moći. Ali, opozicione partie i političari koji sada dolaze na vlast, uključujući i Vojislava Koštuniku, i sami su, poslednjih deset godina, bili deo politike. Istina je da je postojala represija od strane redovne i tajne policije, uključujući čak i politička ubistva. Ali, održavani su i izbori na kojima je Milošević pobedivao.

Naravno, ne radi se o slobodnim i poštenim izborima. Ubedljivo najvažniji stub njegovog režima bila je državna televizija, koju je on koristio da bi održavao nacionalistički mentalitet opsade, naročito kod ljudi u provinciji i malim mestima koji nisu raspolagali drugim izvorima informacija. Zbog toga je Vuk Drašković, jedan od njegovih prvih političkih protivnika, još 1991 nazvao RTS "TV Bastiljom". Postojele su, međutim, borbe nezavisne radio-stанице, kao i privatne novine. Ljudi su mogli da putuju, da kažu šta hoće i da demonstriraju na ulicama. Opozicione partie su mogle da se organizuju i sproveđe kampanje, a njihovi predstavnici su sedeli u Parlamentu i u gradskim skupštinama. Iсти Drašković, na primer, prihvatio je vlast u beogradskoj gradskoj vladi - i, prema svim izvorima, i odgovarajuće mogućnosti bogaćenja.

Novac je igrao ogromnu ulogu u politici ove siromašne i sada duboko korumpirane zemlje. A kada kažem novac, mislim na debele svežnjeve nemackih maraka nabijene u džepove crnih kožnih jakni ili iznošene iz zemlje u koferima. Granice između politike, biznisa i organizovanog kriminala bile su potpuno nestale. Miloševićev omrznuti sin Marko bio je biznismen i gangster. Pored mnoge druge imovine, bio je vlasnik jedne parfimerije u centru Beograda koja se, sasvim prikladno, zvala Skandal. U petak, 6. oktobra uveče, stajao sam sa masom ljudi koja je posmatrala nagore i opljačkane ostatke radnje. On je pobegao u Moskvu, zajedno sa Miloševićevim unukom Markom.

Vladajuća familija nalazila se u centru šire familije, u mafijaškom smislu. Ali je kum ipak poštovao formalne ustavne norme i povremeno je tražio potvrdu na izborima. Pobedivao je uz pomoć "TV Bastilje" i uz malo veštih krađa glasova - ali i zato što je mogao da računa na podeljenu opoziciju i na značajan obim stvarne narodne podrške.

Samo u svetu takve situacije može se razumeti zašto je, početkom jula, Milošević rešio da promeni ustav i da traži direktne izbore za još jedan mandat predsednika Savezne republike Jugoslavije. Sada znamo da je to bila fatalna greška. U to vreme malo ko je tako mislio.

Zašto je izgubio izbore koje je sam zakazao za 24. septembar? Prvi deo odgovora, koji je i najpozitivniji, je: mobilizacija druge Srbije protiv njega.

Uprkos kolektivnoj demonizaciji "Srba", posle onoga što su "oni" učinili u Bosni i na Kosovu, mora se vrlo često i odlučno ponavljati da je uvek postojala ova druga Srbija. Postoje Srbi koji su govorili, pisali, organizovali se i radili protiv Miloševića od samog početka. Njihova borba je bila drugaćija, ali nije bila manje teška ili opasna od borbe disidenata pod sovjetskim komunizmom. Sovjetski disidenti su rizikovali da ih KGB uhapsi. Srpski disidenti su rizikovali da ih nepoznati napadač upuca u nekoj mračnoj ulici. Nije ih bilo mnogo, ali se njihovo prisustvo osećalo.

Jedan od njih je Veran Matić, zdepasti, crnobradi, flegmatični čovek koji se uvek mogao naći u svojoj kancelariji, kako kuca na portabl kompjuteru. Zajedno sa predanim timom novinara i velikom finansijskom pomoći sa Zapada, Matić je izradio nezavisnu radio stanicu B92, koju su vlasti oduzele početkom rata na Kosovu - a koja je nastavila da objavljuje vesti preko Interneta. On je takođe razvio mrežu zvanu ANEM, koja je obezbeđivala nezavisne vesti i programe o tekućim zbivanjima provincijskim radio i TV stanicama van Miloševićeve kontrole. Dok je "TV Bastilje" optuživala Koštunicu i opoziciju da su lukeji NATO i agenti CIA, ova mreža je mirno obaveštavala delove zemlje van Beograda o stvarnim činjenicama izborne kampanje. Bilo je i manje poznatih novinara koji su zatvarani zato što su objavljivali ono što su smatrali istinom.

Studentski pokret "Otpor" bio je od vitalnog značaja. Osnovan je 1998, kao radikalniji naslednik studentskog protesta iz 1996. i 1997. Jedan aktivista mi je rekao da su članovi "Otpora" naučili na seminarima koje su organizovale nevladine organizacije finansirane od strane Zapada, kako su bile organizovane kampanje za ljudska prava i građansku neposlušnost u drugim državama, od Martina Lutera Kinga do Hrvatske tokom prošle godine. Ovo su bili studenti koji su diplomirali na predmetu "komparativna revolucija". Ali, oni su dodali na stotine sopstvenih kreativnih varijacija. Na primer, pridružili bi se dugim redovima ljudi koji su čekali ulje i šećer, u majicama na kojima je pisalo "U Srbiji je sve O.K." Pod svojom prepoznatljivom zastavom sa stisnutom pesnicom, suprotstavljali su se policiji u bezbroj prilik. Tokom prošle godine bilo je uhapšeno više od 1500 aktivista "Otpora".

Poput aktivista građanskog društva u Slovačkoj za vreme izbora 1998, kada je oboren Vladimir Mečíjer, oni su organizovali akciju "rokenrol za izbore". Popularni koncerti rokenrola bili su kombinovani sa porukama da se izaze na glasanje. Izmisili su parolu "Vreme je", što se slučajno podudarilo sa onim što su mase u Pragu izvikivale 1989. Zatim su izmisili jednu još bolju parolu, "Gotov je!". Ona je postala moto ove revolucije, zapepljena preko Miloševićevih posteru, ispisana na kapama i zastavama, ispisana u vidu grafita na gradskim zidovima i uzvikivana iz stotine hiljada grla.

Brojni su bili i drugi pojedinci u ovom svetu nezavisnih aktivnosti - u Slovačkoj su ih nazvali "trećim sektorom" - koji su dali svoj doprinos opštoj stvari. Nezavisni istraživači javnog mišljenja, od kojih su neke finansirali Amerikanci, vršili su redovne ankete koje su ukazivale na to da Koštunica pobeduje. Bezbroj dobrovoljaca i nezavisnih kontrolora glasanja učestvovao je u predizbornoj kampanji i tokom izbora. Milioni dolara sa Zapada bili su beskorisno potrošeni na projekte "građanskog društva" širom cele postkomunističke Evrope, ali ovoga puta i na ovom mestu to nije bilo uzalud.

Drugo, činjenica je da su se vrlo različite opozicione partije na kraju ujedinile. Naravno, ne sve. Pojedinačno najveća opoziciona partija, Srpski pokret obnove Vuka Draškovića, odbila je da se pridruži. Osim toga, crnogorski predsednik Milo Đukanović pozvao je na bojkot izbora i time de facto omogućio Miloševiću da dobije sve preostale crnogorske glasove. Ali, i pored svega, osamnaest partija se ujedinilo u Demokratsku opoziciju Srbije. Daleko najveća među njima je bila Demokratska partija, na čelu sa dugogodišnjim, ali kompromitovanim i nepopularnim opozicionim liderom, Zoranom Đindićem.

Treći razlog Miloševićevog poraza je što su Đindić i ostali uspeli da dovoljno potisnu svoje svadljive egoizme i da se slože oko kandidature Vojislava Koštunice, lidera male Demokratske stranke Srbije, koja se odvojila od Demokratske stranke početkom devedesetih. Koštunica je nerado prihvatio kandidaturu - Šaleći se na svoj račun, rekao je za sebe da je prvi neopredeljeni glasač - ali izbor je bio savršen. Posedovao je jedinstvenu kombinaciju četiri osobine: bio je antikomunista, nacionalista, nekorumpiran i dosadan.

Koštunica nikada nije bio član Komunističke partije. Stručnjak za ustavno pravo i političke nauke, odbranio je, 1970. doktorsku tezu o ulozi opozicije u višepartijskom sistemu. Kasnije je preveo Federalističke spise i pisao o Tokvilu i Loku. Otpušten je sa Beogradskog univerziteta jer se usprotivio Titovom ustavu iz 1974., smatrajući ga nepravednim prema Srbima. Za razliku od većine drugih lidera opozicije, on se nikada nije sreo sa Miloševićem - sve dok, u petak, 6. oktobra, komandant vojske, general Nebojša Pavković, nije organizovao kratak susret između odlazećeg i dolazećeg predsednika. "Tako sam ga", rekao mi je Koštunica sa ponosom. "prvi put sreću pošto je pao sa vlasti."

On je bio umereni nacionalista koji je podržavao Republiku Srpsku u Bosni i koji je žestoko kritikovao rat NATO zbog Kosova. Suprotno Draškoviću i Đindiću, nikada nije bio viđen u društvu sa Medlin Olbrajtom. Ostao je u Beogradu za vreme bombardovanja, dok je Đindić pobegao u Crnu Goru, plašeći se, verovatno opravdano, za svoj život.

Bio je nekorumpiran. Retko sam video skromnije partijske prostorije od njegovih. Živeo je u malom stanu sa zenom i dve mačke i vozio je stari, izubijani Jugo. I ovde je bio primetan oštar kontrast sa drugim opozicionim liderima, naročito Đindićem i Draškovićem, za koje je bilo rašireno mišljenje, zbor njihovih elegantnih odela i brzih kola, da im se novac lepi za prste - u prihvaćenom stilu većine političara u post-ottomanskom svetu.

Smatralo se da je dosadnost njegov veliki nedostatak. Ispostavilo se ovom prilikom da se i ona pretvorila u prednost. U više navrata ljudi su mi rekli da im se dopada njegov spor, razvučeni i flegmatični stil. Isticali su da je to posebno privlačan kontrast Miloševićevim herojsko-tragičarskim nastupima, ali i nastupima mnogih opozicionara, kao, na primer, preterivanjima Vuka Draškovića. "Znate", rekao mi je jedan nezavisni novinar, "ja želim dosadnog predsednika. Želim da živim u dosadnoj zemlji."

Pa ipak, Koštunica nije bio baš tako dosadan. Ponet - a ko ne bi bio - činjenicom da se našao na čelu krstaškog rata za oslobođenje svoje zemlje, bio je kreator nekoliko smelih i nezaboravnih momenata. Njegovo "Dobro veče, oslobođena Srbijo", u noći posle zauzimanja Parlamenta i televizije, uči će direktno u udžbenike istorije.

Naravno, nikada nećemo tačno znati šta je sve motivisalo najmanje dva miliona i četiri stotine hiljada Srbra da, u nedelju, 24. septembra, zaokruže broj pored imena Vojislava Koštunice. Ponudena su mi dva frapantna delimična objašnjenja.

Jedno se odnosi na bombardovanje NATO. Pitao sam političare i analitičare šta misle kada je revolucija počela. Više njih mi je reklo, često kroz zube: pa, da budemo pošteni, posle završetka kosovskog rata. Za vreme i neposredno posle rata, došlo je do patriotskog okupljanja oko zastave, što je koristilo i Miloševiću. Ali, bilo je isuviše orvelovski apsurdno čuti državnu televiziju kako proglašava za pobedu nešto što je očevidno predstavljalo istorijski poraz: stvarni gubitak Kosova, srpskog Jerusalima. U privredi stvari su se pogoršavale i svaki zahtev za stezanje kaiša opravdavan je posledicama bombardovanja. Rudari kolubarskog ugljenog basena, čiji je štrajk kasnije dao odlučujući impuls revoluciji, rekli su mi da su im posle rata plate pale sa oko 150 na oko 70 maraka mesečno. Smanjenje je objašnjeno kao doprinos za posleratnu obnovu. Međutim, njih je to razbesnelo.

Osim toga, kako ističe Veran Matić, Milošević je "vodio izbornu borbu ne protiv nas, već protiv NATO." Ali, i to je ostalo bez efekta, jer su ljudi, duboko u sebi, mislili, "Pa on je izgubio rat sa NATO, zar ne?" Ako je Matić u pravu, onda je Koštunica nesvesni korisnik bombardovanja koje je osuđivao. Ovo objašnjenje je, naravno, vrlo spekulativno i nikada se ne može dokazati. Ali, ne bi bilo prvi put u istoriji da je rat pomogao sazrevanju revolucije.

Druge delimično objašnjenje je manje dramatično, ali je takođe ubedljivo i značajno. Po njemu, vrlo mnogo ljudi koji su ranije glasali za Miloševića je jednostavno zaključilo da je bilo dosta. Voda je izgubio kontakt sa realnošću. Pošto je bio na čelu tako dugo, onda je i kriv za tekuće tegobe. Došlo je vreme za promenu. To je vrlo slično onome, kaže Ognjen Pribićević, dugogodišnji kritičar Miloševića, što se desilo Margareti Tačer ili Helmutu Kolu posle njihovih jedanaest ili šesnaest godina na vlasti. Poredenje sa M. Tačer ili Kolum može izgledati neobično, čak i uvredljivo. Ali, to je koristana podstnik na činjenicu da za mnoge srpske glasače Milošević nije bio ratni zločinac ili tiranin. On je bio samo nacionalni lider koji je uradio neke dobre i neke loše stvari, ali sada je došlo vreme da ode.

I na kraju, glasanjem ovih ljudi za Vojislava Koštunica probijena je granica od 50 procenata, koja mu je bila potrebna za pobjedu u prvom krugu.

2.

Tako su prošli izbori. Već u nedelju 24. septembra uveče, jedna sofistirana i nezavisna grupa za kontrolu izbora - još jedan deo "trećeg sektora" finansiranog iz inostranstva - saopštila je opoziciji da je Koštunica pobedio i narod se veselio na ulicama Beograda do ranih jutarnjih časova. Ali, svi su znali da Milošević neće priznati poraz i da će verovatno pokušati da "ukrade izbore", nepošteno prisvajajući dopunske glasove iz Crne Gore i sa Kosova. Ovo je bio samo kraj početka.

I zaista, Milošević je primorao Saveznu izbornu komisiju da proglaši da je Koštunica dobio više glasova od njega, ali nedovoljno da obezbedi pobjedu u prvom krugu. Zato je trebalo je da se 8. oktobra održi drugi krug izbora. Opozicija je tada, suprotno savetu mnogih zapadnih političara i sopstvenih pristalica, donela krajnje riskantnu odluku. Rekli su: ne, nećemo ići u drugi krug. Umesto toga, organizovanjem mirnih narodnih protesta, natećaće Miloševića da prizna izborni poraz. Odredili su i rok: tri sata po podne, u četvrtak, 5. oktobra.

Izborna kampanja je i inače imala elemente revolucionarne mobilizacije, slično izbornoj kampanji Solidarnosti u Poljskoj, u letu 1989. Neka vrsta je, u kombinacije revolucije i izbora. Ali, stvari su se sada jasnije razvijale u pravcu mirne revolucije novog stila. Narod je u ogromnom broju izašao na ulice Beograda i drugih gradova i demonstrirao. Opozicija je znala da to neće biti dovoljno. Pamtili su da je 1996-97. Milošević preživeo tri meseca masovnih demonstracija. Ovoga puta pozvali su na generalni štrajk. Takođe su se obratili svim građanima Srbije pozivom da, u četvrtak, 5. oktobra, dođu u Beograd na demonstracije kojima bi se okončale sve demonstracije.

Generalni štrajk je u početku bio vrlo sporadičan. Ali, zaživeo je na jednom veoma važnom mestu: na velikim površinskim kopovima uglja Kolubara, oko 45 kilometara južno od Beograda, koji obezbeđuju gorivo za proizvodnju više od polovine električne energije u Srbiji. Poređenje sa brodogradilištem "Lenjin" u Gdansku, rodnom mestu poljske revolucije iz 1980, bilo je neizbežno. Posetiti kolubarske rudnike bilo je isto kao vratiti se u istoriju i posetiti rudnike i brodogradilišta Poljske pre dvadeset godina. Isti drveni stolovi prekriveni plastikom, biljke u saksijama, čipkane zavese, beskrajne šolje čaja i narodna muzika iz starinskog radio aparata. Radnici u plavim radnim odelima, neobrijanih, garavih lica i ponovno otkrivenim dostojanstvom.

Ovde, kao i tamo, jedna od velikih tvrdava komunističke industrializacije - u kolubarskom kompleksu je zaposleno oko 17500 ljudi - okremlena se na kraju protiv svojih tvoraca. Ovde, kao i tamo, odlučujuću ulogu odigrali su kvalifikovani radnici i tehničko osoblje, koji su imali veze sa demokratskom opozicijom: poluprovodnici revolucije. Ljudi kao što je 36-godišnji inženjer Aleksandar Karić, koga su nazvali "Leh Valensom Kolubare". "ima mnogo Leha Valensi", rekao je on, "mi smo svi Leh Valense". Sedeći u kafiću, obućeni u plavi radnički kombinезон i narandžastu kapu za bezbolest, sa natpisom "1+1=2" - parolom Orvelovog heroja iz 1984, koju je preuzeala jedna grupa za kontrolu izbora - Karić mi je poverio da od svih pesama najviše voli jedan hit čuvene jugoslovenske grupe Azra. Ta pesma slavi štrajk u Gdansku iz 1980.

Kao i u Gdansku, ekonomске nevolje su pokrenule štrajk, ali su radnici odmah potčinili svoje lokalne i materijalne zahteve nacionalnim i političkim potrebama. Kada su komandant armije, general Pavković, i vladin ministar koji ga je pratio, ponudili da udvostruče plate rudara ako se vrate na posao, oni su insistirali da žele samo jednu stvar: priznavanje rezultata izbora. I tu je postojala solidarnost, ali sa malim slovom "s". U noći između 3. i 4. oktobra, broj štrajkača na rudokopu se smanjio i došla je policija. Onda su vode štrajka pozvali narod da dode i da ih podrži. Došlo ih je na hiljadu, iz obližnjeg grada Lazarevca i iz prestonice. Oko jednog od kopova policija je stajala u kordonu, ali neodlučna. Zatim su se tri starija čoveka na traktoru zaputila prema njima i politički kordon se otvorio. Bila je to scena za film - ili za spomenik.

Ne treba precenjivati sličnosti sa Gdanskom. Mogao bih sastaviti dugačku listu razlika. Međutim, štrajk u Kolubari imao je veliki simbolički značaj. On je pojačao revolucionarni polet i dodatno oslabio barijere straha. Ono što mu je usledilo imalo je čisto srpski karakter.

Rano ujutru, u četvrtak, 5. oktobra, dugačke kolone automobila i kamiona krenule su iz provincijskih gradova, iz Čačka i Užica, iz Kragujevca i Valjeva, sa bogatih ravnica Vojvodine na severu i iz srca Srbije, Šumadije,

na jugu. Konvoj iz Čačka, predvođen dugogodišnjim opozicionim gradonačelnikom Velimirom Ilićem, imao je jedan buldožer, jedan bager, kamione velike nosivosti natovarene kamenjem, električnim testerama, i, tačno je, oružjem. Oni su doslovno odgurali s puta policijske automobile koji su bili blokirali put. Drugi konvoji su se takođe probili kroz policijske blokade, što pregovaranjem, što na silu.

Većina onih koji su došli u Beograd bili su obični ljudi iz gradova koje je kontrolisala opozicija, i oni su uglavnom bili bolje informisani od njima sličnih ljudi u Beogradu, zbog delovanja lokalnih nezavisnih televizijskih i radio stanica. Međutim, često su bili u gorem materijalnom položaju od Beograđana, pa zato i ogorčeniji. Osim toga, među njima su se nalazili bivši policaci i vojnici, veterani srpskih ratova u Hrvatskoj, Bosni i Kosovu, žestoki, obrnjanih glava i sa pištoljima ispod kožnih jakni. Ljudi koji su znali kako da se bore i koji su bili odlučni da tog dana pobede.

Sa severa i juga, istoka i zapada, uputili su se u Beograd. Pridružili su se stotinama hiljada Beograđana koji su izašli na ulice, a bili su i dodatno razbešnjeni poslednjom apsurdnom i provokativnom presudom Ustavnog suda - kojom su predsednički izbori u potpunosti poništeni. Stajali su tako, među mnoštvom zastava, pištaljki i parola na kojima je pisalo "Gotov je", ispred impresivne zgrade Parlamenta u kojoj je takođe bilo i sedište Savezne izborno komisije, koja je falsifikovala izborne rezultate.

Bilo je tačno tri sata popodne - rok za revoluciju. Onda je prošlo tri sata i neko iz mase se obratio profesoru Žarku Koraču, jednom od lidera opozicije koja je odredila rok: "Dobro, profesore, prošlo je sedam minuta ..." "

Niko nije znao šta će se potom desiti. Da li je bilo baš tako?

3.

Ono što se desilo između otprilike tri i sedam sati popodne, u četvrtak, 5. oktobra, promenilo je sve. Predvođena čovekom u crvenoj košulji, prkosći policijskim pendrecima i suzavcu, masa je na juriš zauzela zgradu Parlamenta. Ubrzo potom, obližnja zgrada državne televizije bila je provaljena i zapaljena. Nekoliko drugih ključnih medijskih centara, uključujući studio i predajni centar državne televizije, kao i radio B92 Verana Matića, bili su preuzeti na miroljubiviji način. Košutnica je masi koja je bila u ekstazi i koja je slavila na ulicama poručio "Dobro veče, oslobođena Srbijo".

Ovi događaji zahtevaju da za momenat razmislimo o odnosu između slike i stvarnosti. Oni koji su na juriš zauzeli Parlament stvorili su nezabranjenu sliku oslobođenja - slicu koju su CNN i BBC emitovali širom sveta. Ova slika je tada postala stvarnost. Zauzimanje državne televizije je samo

po sebi bilo druga upečatljiva televizijska slika: "TV Bastilja" u plamenu. To je takođe značilo da opozicija sada kontroliše mesto koje proizvodi slike. A ono je pravi centar moći u savremenoj politici, a ne vojska ili policija.

Sećam se da mi je poljski opozicioni lider, Jacek Kuronj, rekao u Varšavi 1989., da bi, kada bi morao da bira između kontrole tajne policije i televizije, izabrao televiziju. Naše demokratije su televizijske demokratije. (Usred revolucije, napravili smo prekid da bi pratili Ala Gora i Džordža W. Buša u jednoj od njihovih televizijskih debata koje su mogle da budu odlučujuće za normalnije predsedničke izbore.) Miloševićeva diktatura bila je televizijska diktatura. A televizija je bila podjednako važna i za revoluciju. Od telediktature, preko telerevolucije, do teledemokratije.

Ovo je bio *coup de theatre* koji je imao efekat jednog *coup d'état*. Ko je bio autor?

Prikupio sam najmanje desetak svedočenja osoba koje su prisustvovalе zauzimanju Parlamenta i ona se znatno medusobno razlikuju. Uspeh ima mnogo očeva. Redovi onih koji su učinili herojsko delo, ili ga planirali, rastu kao broj fragmenata krsta na kome je razapet Isus. Cela, tačna i trezvana istina o ovim dogadajima nikada neće biti poznata, ali ima dovoljno dokaza da je, pored mnogo spontanosti, postojala i snažna komponenta namerno planiranog, revolucionarnog preuzimanja vlasti.

Gradonačelnik Čačka, Velimir Ilić, rekao mi je da su on i njegova grupa pripremili put za Beograd kao vojnu operaciju. Kada sam pitao jednog člana njegove prethodnice, krupnog bivšeg padobranca iz elitnog 63. padobranskog puka, šta je bio cilj operacije, on mi je odsećno odgovorio: "Da se Vojislav Koštunica pojavi na državnoj televiziji večeras u sedam i trideset." Pre nego što su krenuli, Ilić mi je rekao: "Danas ćemo se oslobođiti ili izginuti."

Nema sumnje da postoji izvesno naknadno samo-glorifikovanje u ovim pričama, ali i drugi svedoci se slažu da su momci iz Čačka bili u prvim redovima, kao i da su bili dobro opremljeni za borbu sa policijom. Jedan prijatelj iz Beograda koji je bio na licu mesta priseća se jednog mladića, starog petnaest ili šesnaest godina, koji je stajao pred zgradom Parlamenta i začikivao masu: "Zar smo vama Beogradanim potrebeni mi Čačani da vam pokażemo kako da zauzmete svoju sopstvenu gradsku kuću?" Mornčić iz provincije nije čak ni znao o kojoj se zgradi radi, ali je ipak bio spreman da je zauzima na juriš.

Čačak nije bio usamljen; bilo je mnogo gnevnih ljudi iz drugih provincijskih gradova. Kada je policija ispalila prve, teške talase suzavca, beogradска inteligencija je uglavnom pobegla u obližnje stanove, kancelarije i kafiće. Jedan moj prijatelj sreو je poznanicu koja mu je rekla: "Ovo je do sada najveći pogreb." Ona je mislila da je ustanak propao. Ali, stameni ljudi iz provincije vratili su se na trg. Oni nisu imali obližnje stanove u koje bi se

povukli, a i došli su zato da završe posao.

Čast Beograda spasili su navijači vodećeg gradskog fudbalskog kluba, Crvene zvezde. Prema svim izveštajima, oni su se takođe borili u prvim redevima. Već su imali praksu sa fudbalskih stadiona, gde su začikivali policiju pesmom "Spasi Srbiju i ubi se, Slobodane". Znali su sve o policijskoj taktici. Kasnije im je novi gradonačelnik Beograda, istoričar i opozicioni lider Milan St. Protić, zahvalio na njihovoj herojskoj ulozi. To je verovatno jedinstven slučaj da se jedan gradonačelnik zahvaljuje fudbalskim huliganim što su se razbesnili.

Čačak nije bio jedini koji je pravio planove. Gradonačelnik Čačka, Ilić, bio je član zajedničkog nacionalnog opozicionog vodstva, ali su i drugi iz tog vodstva takođe vršili svoje posebne pripreme. Zoran Đindić, lider Demokratske stranke, i mnogo značajnija ličnost od onoga što sugerše njegova skromna titula Koštuničinog "menadžera kampanje", rekao mi je da su on i njegove kolege iz opozicije imali sopstvenu šemu da zauzmu Parlament sa zadnje strane - "ali Čačak je bio prebrz za nas". Njegova desna ruka, Čedomir Jovanović, harizmatični bivši studentski lider, bio je na licu mesta, obučen u neprobojni prsluk. Još jedan buldožer se našao tamo, na njihov zahtev. Kapetan Dragan tvrdi da je primio instrukcije od jednog bliskog Đindićevog pomoćnika da zauzme televizijsku stanicu Studio B - što je on propisno u uradio, zaštitivši pritom članove obezbeđenje od ljutije mase. Nekoliko ličnosti iz opozicije reklo je da su imali sopstvene izvore informacija u policiji, koji su im davali podatke o policijskoj taktici. Malo pre sedam sati uveče čula se na zarobljenom policijskom radiju kako jedan policijski komandir kaže: "Prestanite, gotov je."

Postoji još stotine delića slagalice koje treba staviti na mesto: naknadne tvrdnje i kontratvrđnje o planiranjo i spontanoj akciji. Ali, utvrđeno je ono što je bitno. Postojaо je, posle srpske 1989 i srpske 1980, jedan kratak momenat 1917: namerna, ali ipak ograničena upotreba revolucionarnog nasilja. Teško je zamisliti da bi bez njega došlo do proboga. Ali, ono što je značajno je činjenica da koje mere je nasilje bilo ograničeno i kako se brzo zemlja vratila novom stilu mirne revolucije. Tokom sedmice aktivisti "Otpora" su već organizovali akciju da podstaknu narod da vrati robu opljačkanu iz radnji.

Covek je u iskušenju da kaže, iako se radi o opasnoj izreci - prisecajući se Odenovog čuvenog stiha o "potrebnom ubistvu" - da je upotrebljen minimum potrebnog nasilja.

4.

Ostaje pitanje zašto vojska i moćne specijalne snage policije i državne bezbednosti, ojačane u Miloševićevu vreme, nisu intervenisale, već su pre-

pustile običnoj policiji da baci malo suzavca i da zatim odustane. Jer, ove snage, dobro opremljene i prekaljene u borbi, lako su mogle da izazovu krupnoplische u centru Beograda - iako bi to, verovatno, ubrzalo mnogo krvavih kraj režima.

Ovdje stižemo do najmutnijih voda. Među tvrdnjama o vojsci je i ona da je njen šef, general Pavković, ranije poznat kao arhi-saveznik Miloševića, odbio da izda naredbu da se pokrenu tenkovi; ili, što je verodostojnije, da je, posle konsultovanja sa najvažnijim komandantima, Pavković utvrdio da oni nisu voljni da rizikuju da upotrebje svoje snage, uglavnom sastavljenje od regruta, protiv sopstvenog naroda. (Navodno, nesumnjiva većina glasača iz vojske i policije je 24. septembra dala svoj glas Koštunici.)

Zoran Đindić mi je rekao da su zastrašujuće "crvene beretke", formalno jedinica za specijalne operacije Državne bezbednosti pod komandom srpskog Ministarstva unutrašnjih poslova, bile dobine direktno naređenje da bombarduju i ponovo zauzmu Parlament i televiziju. One nisu izvršile naređenje. Umesto toga, dva dana kasnije, ove iste "crvene beretke", pod komandom izvesnog generala "Legende" Žemovića (prepoznatljivog po crvenoj ruži utezoviranoj na zadnjoj strani vrata), preuzele su Ministarstvo unutrašnjih poslova da Đindića, ili, u najmanju ruku, u tajnom dogovoru sa njim.

Pošto je Beograd Beograd, kruže još mračnije spekulacije. Od kada dolazim ovde, ljudi mi stalno pričaju fantastične priče o zaverama - unutrašnjim, ali takođe i zapadnim, posebno američkim. Ovde je svetska prestonica teorija zaverе. Ali, u ovom slučaju mislim da možda ima neke istine u njima.

Postoji teorija da su nezadovoljni bivši pripadnici armije, tajne policije i specijalnih snaga, koji su ranije razmišljali o pokušaju svrgavanja Miloševića, sada doprineli da on bude pogrešno informisan, i da ove snage ne reaguju na naređenja. Dva bivša visoko rangirana Miloševićeva generala, Momčilo Perišić (smenjen sa mesta načelnika Generalštaba 1998.) i Vuk Obradović, sada su bili među vodama opozicije i apelovali su na svoje ranije kolege, i javno i privatno, da ne deluju protiv naroda. Ali, najvažnija ličnost koja se pominje je bivši šef tajne policije, Jovica Stanišić, koga je Milošević otpustio 1998. i za koga se veruje da još ima veliki uticaj na onim mračnim beogradskim prostorima gde se susreću tajna policija, pripadnici paravojnih formacija, biznismeni, političari i gangsteri mafijaškog stila.

Koju su motivi takvih ljudi iz senke? Prvo, "da zajebu Miloševića", kako mi je to objasnio politički analitičar Bratislav Grubačić. Oni koje je Milošević iskoristio, a zatim odbacio, koristili su priliku da se osvete. Drugo, kako mi je objasnio jedan izvor blizak Miloševiću: "Da spasu sopstvene živote. I svoje pare - znate, velike pare. Možda i da bi ostali na slobodi." I da pokušaju da se nekako nagode sa novim vlastima. Što, u vezi sa ovim,

izgleda da se odnosi prvenstveno na Zorana Đindića, o kome kruže uporne glasine da je ranije imao sastanak sa bivšim šefom tajne policije.

Bio sam iznenaden činjenicom da mi je Đindić, kada sam ga upitao zašto narod nije krenuo na sedište tajne policije, slično napadu istočnih Nemaca na ŠTAZI, na brzinu odgovorio: "Ne, mi smatramo da tamo ima vredne opreme koja je potrebna svakoj državi."

Sve su ovo, ponavljam, samo pretpostavke bazirane na informacijama. Da bi se otišlo dalje, potrebljeno je istraživanje koje ja sigurno nemam nameru da vršim. Definitivno, ovo ovde ne liči na Rumuniju iz 1989, gde je grupa ljudi unutar samog režima organizovala puč koji je prikazala kao narodnu revoluciju. Ali, Beograd je grad u kome ljudi zaista imaju najčudnije veze. Izgleđa da je potrebno nešto više od patriotske uzdržanosti vojske i plišane snage mirnog narodnog protesta, da bi se objasnilo odsustvo svakog ozbiljnog pokušaja represije. Ako je malo tradicionalne balkanske konspiracije doprinelo ovom ishodu, onda, tri puta ura za tradicionalnu balkansku konspiraciju.

Tog četvrtak, 5. oktobra popodne, jedna žena je poginula pod točkovima kamiona. Jedan starac je umro od srčanog udara. Glavni urednik državne televizije i jedan broj policajaca i demonstranata bili su prebijeni. Postoje nepotvrđeni izveštaji o pogibiji dva policajca. To je bilo sve.

Ovo je gotovo ravno čudu u zemlji u kojoj je još uvek formalno vladao Milošević i koja je bila puna oružja i ljudi naviknutih da ga upotrebljavaju.

5.

Kombinacija ova četiri elementa - izbori u kojima su korišćena iskustva iz prethodnog višepartijskog delovanja, mirna revolucija novog stila, kratak revolucionarni *coup de theatre*, sa malim dodatkom konspiracije - pomaže razražnjenju zagonetke sa kojom su se novinari iz sveta susreli kada su se sjatili u Beograd. Pomaže i činjenica da različiti opozicioni lideri preferiraju različite mešavine ovih elemenata: Koštunica, Žirondinac, koji uvek želi da koristi mirna, zakonita, ustavna sredstva i javno pokazuje u kom pravcu želi da ide; Đindić, jakobinac, koji je više naklonjen direktnoj akciji; drugi su negde između.

Cetiri dana posle srpskog super-četvrtka, opozicija je, formalno, imala na vlasti samo predsednika. "Da, momentalno postojim samo ja", primetio je g. Koštunica sa svim humorom, dok smo sedeli u Palati federacije. On je bio jedina ličnost u zemlji koja je bila i legalna i legitimna. Dve nedelje kasnije, dok ovaj članak odlazi u štampu, opozicija je postigla sporazum sa do tada vladajućom Miloševićevom Socijalističkom partijom i sa Srpskim pokretom obnove Vuka Draškovića, o aranžmanima za prelaznu vladu repub-

blike Srbije, koja raspolaže najvećim delom stvarne izvršne vlasti. Izgleda da će u ovu vladu ući neki vrlo kompromitovani predstavnici starog režima. Ključna ministarstva, kao, na primer, Ministarstvo unutrašnjih poslova, biće pod zajedničkom kontrolom. Novi republički izbori zakazani su za 23. decembar i oni će označiti početak nove, i legalne i legitimne, vlasti u Srbiji.

Svuda se čuje tih šum mahanja krila golubova prevrtača. U jednom gradu u provinciji, aktivisti "Otpora" dele simbolične tube vazelinu prevrtačima. Međutim, svakoj novoj demokratiji su potrebni ovi liggavi oporučnici. Ljudi se još boje Miloševićevog povratka - vampira koji će ustati iz groba - ali vodeći članovi njegova sopstvene Socijalističke partije već traže njegovu ostavku. Njegova partija verovatno ima političku budućnost, kao i druge postkomunističke socijalističke partije u drugim državama postkomunističke Europe - ali samo bez njega.

Svet je požurio da uputi čestitke i pomoć. Na čelu je bila Francuska, ne samo kao sadašnji predsedavajući Evropske unije, već i u duhu svojih posebnih odnosa sa Srbijom. Naravno, predstoji zadatak ekonomске obnove: bruto domaći proizvod Srbije otprilike dostiže polovinu onoga iz 1989. Ali, da iskoristimo izraz jednog ekonomiste, Srbija raspolaže prednošću svoje zaostalosti. Pošto je poslednja, ona može da izvuče pouke iz svih ostalih postkomunističkih tranzicija. Mladen Dinkić, predstavnik takozvane Grupe G 17 Plus, koja se već pripremala za demokratsku tranziciju, rekao mi je da će oni primeniti kombinaciju šok terapije poljskog stila i obazrivije privatizacije. Takode, primiće veliku pomoć sa Zapada. Zašto? Zato što se, grubo rečeno, na Srbiju gleda kao na malu ali opasnu. (Rusija je opasna, ali isuviše velika; Bugarska je mala, ali nije dovoljno opasna.) To je jedno neočekivano korisno nasleđe od Miloševića. Presudan test - to smo naučili iz drugih tranzicija - će biti njihova sposobnost da uspostave vladavinu zakona u jednom veoma kriminizovanom društvu. Ovo će odlučiti da li će Srbija postati mala Rusija ili civilizovana evropska zemlja.

Ostaju dva krupna pitanja. Prvo: koja je ovo zemlja? Koštunica je pozdravio "oslobodenu Srbiju", a zatim je podneo zakletvu kao predsednik Savezne republike Jugoslavije. Crna Gora ga nije priznala kao predsednika, a on sada predlaže da se ime države promeni u Srbija-Crna Gora, što snažno podseća na predlog iz 1990. o Čeho-Slovačkoj sa crticom, kome je ubrzo usledio njihov "plišani razvod". Posle novih srpskih izbora počće pregovori o novim odnosima sa Crnom Gorom. Koštunica jasno stavlja do znanja da će poštovati rezultat referendumu u Crnoj Gori - i, na isti način, i u Srbiji, jer Srbija neće željeti da ostanu zajedno sa Crnom Gorom po svaku cenu, u jednoj neravноправnoj ili prividnoj konfederaciji.

Drugo pitanje je: Šta da se radi sa prošlošću? Na Zapadu, ovo pitanje

obično znači: šta da se radi sa Miloševićem? Hag? Košturnica je u više navrata isključio mogućnost ekstradicije. Sudenje u Srbiji? Ovo žele mnogi ljudi u Srbiji. "Holandski zatvor bio bi isuviše dobar za njega", čuo sam jedan komentar. "Neka proba srpski zatvor." Ili ga ostaviti da "provodi više vremena sa svojom porodicom"? "Zaista me nije briga što će se sa njim dogoditi", kaže Zoran Đindić. "Mi sada imamo druge prioritete."

Ali, problem prošlosti je daleko širi i komplikovaniji od same sudbine Miloševića. Veliki broj ljudi, uključujući nekoliko visokih funkcionera opozicije, bili su ranije sluge ili pristalice režima. A, osim toga, postoji velika pravljiva između jednostranog gledišta većine običnih Srba - koji sebe vide kao žrtve i Miloševića, i NATO - i gotovo isto tako jednostranog pogleda mnogih stranaca koji jednostavno vide "Srbe" kao zlikovce u odnosu na Bosnu i Kosovo. Jedna srpska komisija za istinu imala bi zastrašujući zadatak.

Ova i još mnoga druga pitanja su i dalje otvorena. Ali, već sada, posle dve nedelje, možemo sa uverenjem da kažemo neke stvari o onome što se završilo i o onome što počinje.

6.

Ako je revolucija Solidarnosti u Poljskoj bila početak kraja komunizma, ovo je kraj kraja komunizma. Bila je ovo poslednja u dvadesetčetvoro godišnjem nizu revolucija u centralnoj i istočnoj Evropi, gde je svaka učila od prethodne, ali takođe i dodavala nove elemente i varijacije. I ne samo u Evropi. Ovde se čuju odjaci sa Filipinima ili iz Indonezije. I, nadajmo se, poruke za druge zemlje. U sadašnjoj globalizovanoj politici, udaljili smo se od starih modela revolucije iz 1789 i 1917. Ako se ovo moglo desiti u Srbiji, zašto ne i u Burmi? Zašto ne na Kubi?

Oslobodenje je krupna reč, posebno za lude koji su čak i pod Miloševićem bili polu-slobodni i oko kojih još postoje ostaci starog režima - i strukture i ljudi na vlasti. Ali, oni su znatno slobodniji i ta sloboda se povećava iz dan u dan. "Prosto, dišemo slobodnije", rekao mi je jedan poznanik. Osim toga, oni konačno mogu da planiraju svoju budućnost. Jedna definicija oslobođene zemlje je da je to mesto u koje se ljudi radije vraćaju nego što iz njega odlaze. Srbija će sada biti takva zemlja.

Kao što je Mađarska revolucija iz 1956. promenila predstavu o Mađarskoj u svetu, tako će i ova Srpska revolucija promeniti sliku o Srbiji. Za razliku od Nemaca 1945, Srbi su se sami oslobođili. Ako uspeju da ubuduće sami rešavaju probleme prošlosti, njihova reputacija će biti još bolja.

Ovo je kraj balkanskih ratova. Košturnica je strastveno zainteresovan za sudbinu svojih srpskih sunarodnika u Hrvatskoj (gde ih je ostalo vrlo malo).

u Bosni, na Kosovu (gde želi da se vrati više srpskih prognanika) i u Crnoj Gori. Ali, on je čovek mira i boriće se za srpske interese pregovorima. Jedini narod koji bi možda mogao da sada započne rat na Balkanu su Albanci sa Kosova i iz Makedonije; ako NATO, sa hiljadama svojih vojnika na Kosovu, ne može to da spreči, onda mu ne preostaje ništa drugo nego da se pretvori u pevačko društvo.

Ovo je takođe i kraj srpskih imperijalnih snova. Razgovarao sam u Beogradu sa piscem Dobricom Čosićem, kome mnogi pripisuju da je rasplam-sao sve snove u Memorandumu Srpske akademije nauka i umetnosti iz 1986. - iako on to negira. U svom kabinetu u Srpskoj akademiji rekao mi je da je sada najvažnije izgraditi srpsku nacionalnu državu. Čak i ako Crnogorci žele da odu svojim putem - mada je, dodao je on, crnogorstvo (crnogorstina?) izmišljotina staljinističke nacionalne politike - neka bude tako. Neka idu. Srbi moraju da nastave sa izgradnjom svoje sopstvene države.

Ako je to ono što će se desiti - a moj predosećaj je da hoće - tada ćemo biti blizu kraja jedne još duže i još veće istorije: dva veka dugog, odlaganog i davno prekinutog procesa formiranja modernih evropskih nacionalnih država na ruševinama Ottomanskog carstva.

Ovo, sa svoje stane, predstavlja veliki izazov za Zapad, ali pre svega za celu Evropu - a naročito za Evropsku uniju. Jer, posle pada Miloševića ne postoje nikakve spoljašnje prepreke našoj izgradnji jedne liberalne zajednice, sastavljene ne samo od petnaest, već od trideset demokratskih nacionalnih država. Sada zaista imamo priliku, ali i zastrašujući zadatak, da izgradimo onu "Evropu, celu i slobodnu" koju je, podsetimo se, Džordž Bush stariji prizvao u poslednjem sumraku Hladnog rata.

Zaista se mnogo toga dogodilo između tri i sedam časova jednog četvrtka popodne.

Timothy Garton Ash

THE LAST REVOLUTION

Summary

In his essay on the change of government in Serbia, the author brings this event into the context of collapse of Eastern-European socialist regimes and finds that the most significant characteristic of the change is that, unlike general expectations of local and international analysts, it went relatively peacefully. The author concludes that what happened in Serbia is a unique combination of four elements: 1. more or less democratic elections; 2. revolution of the new, velvet, self-limiting type; 3. a brief political revolutionary coup of the older type; and, finally, 4. a slight addition of traditional Balkan conspiracy.

Key words: Serbia, revolution, conspiracy, putsch, DOS, Košturnica

Nova srpska politička misao
Posebno izdanje 1 (2001)
UDK 323.22(497.11),2000*(082)
Primljeno: 15. marta 2001.

Trivo Indić
Institut za evropske studije
Beograd

OBRAZOVANJE, NAUKA I KULTURA POSLE MILOŠEVIĆA

Sažetak: Autor raspravlja o položaju tzv. "kompleksa UNESKO" (obrazovanje, nauka i kultura) za vreme Miloševićeve vlasti i nudi predloge za poboljšanje politika u ovim oblastima. Politički programi opozicije nisu dovoljno obratili pažnju ovim problemima i bili su uglavnom usmereni na rušenje Miloševićevog režima. Obrazovanje je - od osnovne škole do univerziteta - razoren: gotovo 50 odsto jugoslovenske populacije je bez završene ili samo sa osnovnom školom, 32 odsto ima srednju školu, 3,8 višu a samo 5 odsto visoku školsku spremu. Školski sistem je vrlo centralizovan, bez učešća lokalne zajednice, nastavnika, roditelja i studenata u upravljanju školama. Nema investicija u obrazovanje, nastavni programi i metode su zastareli, profesori su slabo plaćeni, dve trećine školskih zgrada uglavnom neupotrebljive. Štrajkovi nastavnog osoblja opšta pojava, itd. Univerziteti su bez autonomije, bez moderne opreme i sa značajnim kašnjenjem studenata u sticanju diploma.

Položaj nauke i istraživačkih institucija je dramatičan: samo 0,35 odsto budžeta Srbije 1998 godine je bilo namenjeno nauci, a tek 0,22 odsto jugoslovenskog BNP za 2000 godinu je dato nauci. Nema elaborirane politike nauke, "bekstvo mozgova" je opšta pojava, a najvažniji istraživački centri nestaju.

U području kulture samo zvanične, visokopolitizirane institucije i programi čine deo kulturne politike, dok su privatne ustanove i inicijative gurnute u stranu. Nedostatak finansijskih sredstava (samo 0,40 odsto srpskog budžeta ide za kulturu), nedostatak investicija i kontakta sa međunarodnom zajednicom (UNESKO, Savet Evrope, itd), piraterija koja je pogubna po autorska prava - to su samo neki problemi sa kojima se suočava jugoslovenska kulturna produkcija. Potrebna nam je nova kulturna politika i demokratsko otvaranje u svim oblastima.

Ključne reči: Jugoslavija: obrazovanje, nauka, kultura. Kulturna politika. Politika nauke. Univerzitet.

Prirodno je da su partijski programi iznad svega usmereni ka strategiji osvajanja vlasti, a pre svega ka kritici postojeće vlasti i modelima neposrednih mera za dolazak na vlast. Osnovnu slabost domaćih stranaka vidim u odsustvu onih programskih načela koja se bave (ili bi trebalo da se bave) merama koje bi trebalo preduzeti nakon osvajanja vlasti. Ovdje će svakako biti najviše reči o neophodnim promenama političkog sistema, zahtevima da se taj sistem preobrazi u demokratsku i pravnu državu, kao i o promenama u privrednom sistemu i spoljnopoličkoj orientaciji zemlje. Ja bih rekao

ponešto o onim segmentima tranzicije o kojima se manje govorи i o kojima stranački programi uglavnom čute. To bih nazvao "kompleksom UNESKO", skupom onih politika bez kojih nema stvarnog pomaka istinske modernizacije društva, a koje se bave obrazovanjem, naukom i kulturom.

Pre svega o obrazovanju, jer bez obrazovanog građanina nema demokratije niti razvoja. "Posle hleba, prosveta je narodu najpotrebnija" - govorio je Danton u Konventu. Odavno je u ovoj zemlji obrazovanje u zaprečku, na margini državnog budžeta i brige vlasti. Njemu je namenjena funkcija socijalne kontrole nad populacijom mlađih (usvajanje kolektivističke vrednosne orientacije i važećih političkih autoriteta, tj. masovna reprodukcija konformističke ličnosti) i mehanizma za prikrivanje latentne (i stvarne) nezaposlenosti omladine. Stepen obrazovanja naših građana nije u korespondenciji sa potrebama demokratskog društva. U poslednjem deceniju XX veka SRJ je ušla sa krajnje nepovoljnom obrazovnom strukturu stanovništva: oko 10 odsto građana je bilo bez ikakve školske spreme, oko 50 odsto sa nepotpunom ili potpunom osnovnom školom, 32 odsto je imalo srednjoškolsku diplomu, dok je 3,8 odsto imalo višu školsku spremu a 5 odsto visoku. U zemljama EU (sem Portugal) procenat stanovništva sa srednjim obrazovanjem kreće se od 75 do 95 odsto od ukupnog broja obazovanih. U Jugoslaviji je svaka deseta žena nepismena (tačnije 11,1 odsto ženske populacije). Svaka peta žena koja živi na selu je nepismena. O diskriminaciji prema ženama govorili podatak da od deset nepismenih u SRJ osam su žene. Mi imamo opštine u kojima se procenat nepismenih penje i preko 20 odsto (Gadjin Han, Bojnički, itd.). Kod nas od ukupnog broja upisanih u osnovnu školu tu školu ne završi 10 odsto daka, a od ukupnog broja starosne grupe srednjoškolaca samo njih 40 odsto okončava srednju školu. Od starosne grupe za više i visoko obrazovanje (20-24 godine) samo je njih 16,5 odsto početkom dekade devedesetih bilo obuhvaćeno višim i visokim obrazovanjem. Danas je taj procenat još manji. Imamo jako malo dece u predškolskim ustanovama, ne samo zbog njihove malobrojnosti već i zbog činjenice da većina roditelja ne može da plati troškove boravka svoga deteta u njima. Više od polovine naših nezaposlenih (a tri četvrtine njih su mlađi do 30 godina) moralo bi da se dokvalificuje ili prekvalificuje ukoliko bi želeo da se zaposli. Ovde je danas radna snaga po stepenu stručnog obrazovanja ispod proseka koji je važio za radništvo bivše SFRJ. Ovo je utoliko teže jer sada nemamo sistem neformalnog obrazovanja (osnovnog obrazovanja odraslih, profesionalnog obrazovanja odraslih, permanentnog obrazovanja u struci - na svim nivoima, obrazovanja u preduzećima, obrazovanja putem medija, obrazovanja za inovacije i sl). Moderna ekonomija traži visokoobrazovane radnike, temelji se na znanju, inovativnosti i informatičkoj (digitalnoj) rev-

oluciji. Odavno je Rebeka Vest napisala kako je "moderni život trka između obrazovanja i katastrofe". A u ovom obrazovanju bitno je obrazovati za privatanje inovacija, jer je XXI vek vek inovacija. Ako niste inovativni, bićete izgubljeni ili ćete biti jeftini prirepak tude ekonomije. Sa postojećom obrazovnom strukturom ova zemlja nije konkurentna na svetskom tržištu znanja i rada, tj. nije kompatibilna sa razvijenim svetom. Mi se sada obrazujemo nasumice, prema sumnijivim procenama (ako ih uposteši), a nikako prema stvarnim, iskašanim potrebama društva i ekonomije. nema te ustavne koja bi mogla odgovoriti na pitanja: koliko, gde, šta, ko i za koga? kad je reč o obrazovanju. O zapanjnost obrazovnog sistema govore još neki podaci. Jedna trećina škola u Srbiji nema priključak na vodovod. Postoji 300 malih seoskih škola bez struje. Dve trećine škola su u tako lošem stanju da ono zahteva generalnu rekonstrukciju. Čak i novobegradskim osnovnim školama bilo je vreme kada su krovovi gotovo svih škola prokišnjivali (cf. Politika, 24. februara 1995). Samo 12 odsto škola ima podnu oblogu. Sale za fizičku kulturu ima 20 odsto škola, a jedna četvrtina njih ima biblioteku. O kompjuterima u školama i u fakultetima ne može se ni govoriti! U beogradskim srednjim školama ima iodeljenja sa 50 daka. Uz ova pretrpana odelenja ide i preopterećenost daka srednjih škola posebno, sa 30-32 časa nastave nedeljno, plus 4 časa fakultativnih nastavnih predmeta. Preopširnost i konzervativnost nastavnih programa je dodatna tema, a postojanje obveznog udžbenika (odsustvo alternativnih udžbenika i pedagoške autonomije nastavnika) govorii o personalnom i političkom monopolu koji se posredstvom Ministarstva prosvete i njegovog Zavoda za udžbenike raširio kao rak rana u našem školstvu.

Godine 1996. prosveta je u BNP učestvovala sa 3 odsto, što se nije izmnilo ni do kraja decenije. U to vreme (1995) Evropska Unija je trošila 5,2 odsto, a neke države u njoj i više (Danska 8 odsto, Švedska 7,8 odsto, Finska 7,3 odsto). U obdaništima, školama i fakultetima radi oko 126 hiljada ljudi, što je 5,2 odsto od ukupnog broja zaposlenih u Jugoslaviji. To je najobrazovanija, ali i najslabije plaćena kategorija profesionalaca u našem društву. Plate nastavnika padale su tako da od 1990. godine, kada su za 30 odsto bili veći u odnosu na prosečne plate u privredi, došle 1997. godine na nivo da budu samo za 4 odsto veći u odnosu na plate celokupnog broja zaposlenih, da bi tokom narednih godina i dalje padale. To je, s obzirom na visoku kvalifikacionu strukturu nastavnog osoblja u odnosu na ostalu populaciju, surovi pokazatelj negativno vrednovanog rada. I dok druge profesije, u tim vremenima krize, nisu radile svaki dana (mnoge industrije su radile sa kapacitetima od 10 odsto: "Viskoza", "Zastava", itd) prosvetni radnici su - kako je isticao dr Ivan Ivić, ekspert za sisteme obrazovanja - stalno i pri-

lježno obavljali svoje svakodnevne poslove u punom obimu. Kada su beda i glad zakucali i na njihova vrata i oni su se usudili (posle lekara, sudija, rudara, glumaca ili muzičara) da štrajkuju, da izadu na ulice. Bilo je škola koje su i po tri godine održavale zakonski obavezan minimum nastave, školske časove od 30 minuta, kao vid legalnog štrajka.

Novonastale nezavisne sindikate prosvetnih radnika režim Slobodana Miloševića je progonio svim mogućim sredstvima, uključujući i izbacivanje sindikalnih aktivista sa posla. Niske plate u prosveti (prosek od 65 DM) učinile su da kod god može pobegne iz nje i da talas štrajkova i do danas ne prestaje.

Snažna centralizacija i rigorozna upravna hijerarhija u školskom sistemu jesu prepreka njegovoj ozbiljnoj demokratizaciji. U Miloševićeve vreme izbor i postavljanje direktora škola sledio je kriterijume vladajuće stranke, tj. političke pripadnosti ministara obrazovanja. Time se još više potencirala loša politizacija obrazovanja i nametao mentalitet poslušničkog sledbeništva, u kome je bilo prirodno da se prosvetni radnici ne pitaju ništa ni o politici upisa, ni o školskom programu, ni o poslovima same škole kao institucije. Rad i znanje nastavnika je maksimalno potcenjeno, zatiralo se njihov kritički duh, a favorizovala slepa poslušnost i pripadnost vladajućoj stranci. U školama je dominirao sistem dovodenja "svojih ljudi", onih koji će bez pogovora glasati za odluke direktora, što je vodilo ka trajnoj negativnoj selekciji kadrova u našim školama. Iz škole su bežali najbolji i najspasobniji, ne samo zbog plata, a dolazili oni kojima su drugi putevi bili preprečeni. Škola je, tako, zakazala i kao ustanova koja je središnji nosilac stvaranja i održavanja zajedničkog korpusa socijalnih, a pre svega moralnih vrednosti.

O položaju univerziteta ne bih govorio, s obzirom na to da je ovaj časopis jedan poseban, vrlo dobar broj (u 1998) posvetio temi "Univerzitet u Srbiji". Univerzitet je delio pretešku sudbinu celokupnog obrazovanja: izložen oštrotu političkoj i drugoj represiji vladajuće koalicije stranaka bračnog para sa Dedinja i srpskih radikala. Imamo malobrojnu populaciju sa univezitetskim obrazovanjem, vrlo neujednačene regionalne distribucije (uglavnom u Beogradu i Vojvodini). Osetan je nedostatak visokoobrazovnih kadrova, pre svega u južnim i zapadnim delovima Srbije. Stalna je tendencija opadanja broja diplomiranih studenata (u odnosu na broj upisanih studenata u toku jedne godine diplomiра svega 6,4 odsto studenata u predviđenom roku). Ekstenzivne, neefikasne studije, van domaća modernizacijskih procesa, novih tehnologija i digitalne revolucije samo su posledica opšte marginalizacije obrazovanja i znanja nas i političkog podozrenja prema autonomiji prosvetnih institucija i prema mlađoj generaciji u celini. Urgentan zahtev je donošenje novog, reformskog zakona o visokom školstvu, koji će povratiti punu autonomiju univerziteta i u celini

biti izrađen u skladu sa normativima evropske akademske zajednice

Šta posle Miloševića u ovoj oblasti? Osnovni zahtev bi bio ukidanje dominantnog etatističkog modela obrazovanja, njegove pogubne političke i ideološke opresije. Nužno je ukinuti budžetski, kadrovski, programski, zakonodavni monopol koji nosi tzv. državna škola. Pluralno, demokratsko društvo zahteva punu autonomiju obrazovnog sistema na svim nivoima, slobodno kreiranje od strane građana, prosvetnih radnika i dačkih roditelja, pa i samih učenika i studenata, takvih obrazovnih formi i sadržaja koji će biti primereni potrebama novog vremena, nove ekonomije, novih građanskih sloboda. Decentralizacija ovog sistema, koja uzima u obzir lokalnu zajednicu, potrebe regionala, etnički i druge diversitete, u organizacionom i programskom smislu, oslobođenog od autoritarnih naslaga političkog pragmatizma i ideološkog fanatizma i utilitarnosti, oslobođenog od hijerarhijske potčinjenosti koja pasivizira ustanove i ličnosti u obrazovnom procesu, povratak pedagoške autonomije kao preduslova da škola bude inicijator modernizacije, građanskog vaspitanja i odgovornosti za svoj rad i za civilizacijski status zajednice - to su samo neki od uslova za trajni opravak obrazovanja danas i ovde. Treba povećati učešće obrazovanja u nacionalnom dohotku, izvući prosvetne radnike iz statusa siromaštva, prognati korupciju i komercijalizaciju iz školskih ustanova, izjednačiti položaj i odgovornosti javnog i privatnog sektora u obrazovanju, uvesti standarde i normative Evropske unije u školski sistem i učiniti ga kompatibilnim sa svetom, ugraditi tekovne informatičke (digitalne) revolucije u školstvo, otvoriti se za nove, alternativne i antiautoritarne pedagoške doktrine i projekte, itd., a pre svega učiniti da nova, postmilosevičeva politička elita vrati dignitet obrazovanju kao temelju demokratije i razvoja.

Kad je reč o položaju nauke i politici nauke u Jugoslaviji danas - tu ima samo razloga za nezadovoljstvo. Procenjuje se da je u Srbiji ministarstvo nauke trošilo 1998. godine 0,35 odsto budžetskih sredstava. Jugoslovenski procenat BND za nauku i razvoj odavno se kreće ispod 1 odsto (računa se da je u 2000 godini iznosio oko 0,22 odsto) dok je on, naprimjer, u Švedskoj 3,8 odsto, u Finskoj 2,8 odsto, Nemačkoj 2,3 odsto, itd (podaci za 1997. godinu). U osiromašenoj, izolovanoj i ratom uništenoj zemlji i ekonomiji, sa autističnom političkom elitom, nije ni moglo biti bolje. Pitanje je da li će nas i Đindićevi pikantni slogan, u stilu onog "Umesto šljivovice - kompjuteri", moći tako brzo izvući iz ove blokade razvoja. Pri tome zaista moramo uvek imati u vidu kako se u razvijenim zemljama oko 70 odsto rasta društvenog proizvoda pripisuje tehnološkim inovacijama, a ostatak radnoj snazi i kapitalu. Ovde kod nas niti je politika inventivna, niti privreda, pa kako će to biti nauka i tehnologija? Stručnjaci iz Centra za istraživanje razvoja nauke

i tehnologije, koji je u sastavu Instituta "Mihajlo Pupin", govore o teško oboleloj nauci i tehnologiji u Srbiji i o propasti "srpskog naučno-istraživačkog bića", za čije ozdravljenje bi bilo neophodno pre svega ukinuti postojeće Ministarstvo za nauku i tehnologiju. Pomenuto ministarstvo je godišnja politiziralo ovaj sektor, stavljujući ga direktno službu uskih partijskih interesa koalicije SPS- JUL (posebno tri poslednja ministra: S. Uranković, D. Kanazir i B. Ivković), udaljujući ga od stručne javnosti i nastojanja da se u zemlji izradi jedna moderna, kritična i realistična strategija razvoja nauke i tehnologije. U već poodmakle procese globalizacije ulazimo potencirajući njene ključne resurse razvoja: obrazovanje, istraživanje, inovacije i tehnologiju. Davno je još Karađorđević napravio kako je "tehnološki razvoj takav da čemo sledećih 50 godina biti obuzeti onim što u današnje vreme jednostavno ne bi bilo ozbiljno uzeto ni u kakvo razmatranje." U našoj politici još uvek dominiraju tradicionalna, magijska i intuitivna, zdravorazumska ponašanja i spoznaje, nasuprot nezadrživom talasu sve veće akumulacije i presudne upotrebe naučnog i tehnološkog znanja, pomeranja od tercijarnih ka kvartarnim zanimanjima i ciljevima postindustrijskog društva. Ključni sistemi industrijske civilizacije - saobraćaj, elektro-distribucija, agroindustrija, proizvodnja lekova - ovde doživljavaju kolaps i ne zadovoljavaju elementarne potrebe stanovništva. U te sisteme se deceniju nije ništa investiralo, a nacionalni prioriteti su bili nešto drugo ili, pak, netransparentne, ideologizirane fikcije. Ravnodušnost prema samom životu je postala oznaka nihilizma naše dosadašnje političke elite. Palate sportova (iza kojih stoje ministarstva za profesionalni sport) rasle su brže i raskošnije nego škole, biblioteke, laboratorije, fabrike. U zemlji u kojoj industrija radi sa 20-30 odsto kapaciteta, gde je oprema dotrajala, većina tehnologija zastarela, a proizvodni nekonkurentni, gde je razoren industrijско radništvo i stanovništvo dovedeno na ivicu bede, teško je očekivati da ne dođe do masovne emigracije mlađih i drugih kvalifikovanih ljudi, među kojima su i naučnici i drugi stručnjaci. Institut "Vinča" je u periodu 1991-2000 napustilo gotovo 400 istraživača, a Institut "Mihajlo Pupin" 410 istraživača. Tzv. odliv mozgova iz Srbije u svet poprimio je razmere nacionalne katastrofe. Danas većina istraživačko-razvojnih ustanova u Srbiji ostvaruje svoje prihode od svega drugog sem od naučnog rada. Poslednje tri godine je budžet Srbije za Ministarstvo za nauku i tehnologiju (1998-2000) izdvajao ista sredstva (po 800 miliona dinara godišnje), nevalorizovana prema barem priznatoj informaciji, ali što je još grde ni ta sredstva nisu u celini potrošena u poslednje dve godine! Od 1991. imamo stalni pad broja istraživača u tehničko-tehnološkim, biotehničkim i prirodnim naukama. Struktura istraživačko-razvojnog sistema je sasvim oprečna modelu najrazvijenijih

zemalja. Dok zemlje OECD imaju, prosečno, 65 odsto istraživača u industriji, 25 odsto u univerzitetima i ostatak u tzv. državnim institutima, u Srbiji je stanje sledeće: 7 odsto istraživača je u industriji, 66 odsto je u univerzitetima i 27 odsto u državnim institutima. To znači da je znanje u našem sistemu velikoj meri odvojeno od industrije ili, pak, ne zna njene potrebe.

Šta, nakon Miloševića, učiniti u ovom domenu? Ako se želi što brža stabilizacija privrede, njen oporavak i budući razvoj, prva stvar je da nova vlasti potpunosti napusti nasledenu politiku i postojeća institucionalna rešenja. Mislim da je Centar za istraživanje razvoja nauke i tehnologije Instituta "Mihajlo Pupin" u nekim svojim porukama vredi da odgovaračuće rešenja, platforma za novu, odgovornu politiku naučnog i tehnološkog razvoja. Iz tog programa izdvojio bih samo neke akcente. To je, pre svega, potreba da se očuvaju i razvijaju naučnoistraživački i istraživačko-razvojni potencijali u Srbiji (adekvatno finansiranje, uz korišćenje stranih izvora finansiranja, otvaranje prema međunarodnoj naučnoj i tehnološkoj saradnji, transformacija postojećih instituta i univerziteta u ključne komponente inovacionog sistema Srbije, povraćaj kadrova iz emigracije, restrukturiranje pojedinih grupa industrijskih preduzeća značajnih za privredu Srbije kao nosilaca strateške tehnološke politike, izrada programa razvoja nacionalnog inovacionog sistema, zaštita nacionalnih interesa u procesima privatizacije - posebno od svemoćnog lobija monopolista, kao što je to bilo u slučaju privatizacije Telekoma Srbije i pojava nepoznate kompanije "BK trejd" iz Moskve na tržištu telekomunikacija, da ne pominjemo da je neko čak i Institut Vinča stavio na spisak za privatizaciju!) Tu je i zaštita direktnih stranih ulaganja i transfera stranih tehnologija, strogo vodeći računa o naučnoistraživačkim, razvojnim, proizvodnim kadrovskim i drugim potencijalima, kao i ekološkim zahtevima i normama održivog razvoja, itd. Sledi, potom, izrada politike naučnog i tehnološkog razvoja za budući period (barem do 2010), koja bi omogućila realističnije planiranje razvoja preduzeća, opština, regiona, industrijskih grana i drugih privrednih sektora, sa jasnim prioritetima i mehanizmima adaptacije na promenje uslove okruženja i makro-trendove u svetu. Takode je nužna reorganizacija upravljanja naučno-tehnološkim razvojem u zemlji na nivou ministarstava, vlade i drugih agencija, kao i edukacija kadrova - nosilaca svih napred navedenih poslova, posebno za rad sa međunarodnim ustanovama iz ove oblasti i učešće u politikama globalnog razvoja. Urgentan je nalog i reforma univerziteta sa stanovišta potreba naučno-tehnoloških istraživanja primerenih zahtevima nauke, privrede i društva u celini, a sa ambicijom da se prihvate norme i merila organizacije i efikasnosti univerziteta razvijenih evropskih zemalja. Istraživanje, obrazovanje i proizvodnja moraju postati jedan,

neraskidiv lanac, pa se istraživanje mora vratiti u univerzitet. Neophodno je i uspostaviti sistem javne, objektivne evaluacije kompetentnosti istraživačko-razvojnih sistema, pojedinaca i programa, kao i trošenja budžetskih sredstava i sredstava iz drugih izvora za potrebe naučnotehničkog razvoja zemlje, a koji bi bio kompatibilan sa sistemom i aktivnostima Evropske Unije. Naravno, to su samo neki koraci kako bi se povratila ključna uloga nauke i tehnologije u društvenom, privrednom, kulturnom i opštecivilizacijskom razvoju naše zajednice. Na žalost, o tim koracima nećete naći tragove u dosadašnjim programima naših političkih stranaka ili ćeće, pak, u najboljem slučaju pronaći neku opštu frazu, koja više podseća na predizbornu krialiticu nego na utemeljen politički program.

I kultura je delila sudbinu obrazovanja i nauke. Država je, preko svojih organa i kadrova vodila kulturnu politiku koja je odgovarala samo oficijelnim potrebama i zahtevima, tj. duhu tzv. partijske države, koja je istraživala na našim prostorima već decenijama. Svi ministri kulture (posebno u luku od Milana Rankovića i Miodraga Đukića, preko Đoke Stojićića i Nade Perišić, do Željka Simića) vodili su računa pre svega o interesima stranačkog vrha i stranke kojoj su pripadali. Ideološke predrasude i dnevni politički pragmatizam bili su dominantni kriterijumi finansiranja i promocije kulturnih ustanova i programa. Ministarstvo je, u duhu strogog centralizma i etatizma, imalo monopol na zakonodavnu inicijativu, na finansijska sredstva (budžet), kadrove (imenovanja upravnika i rukovodilaca kulturnih ustanova), programske sadržaje, inspekcijske službe, međunarodnu saradnju. Programske opredeljenja Ministarstva ili nije bilo ili su ona ostala nedostupna javnosti. A bila su, s obzirom na sve što nam se događalo protekle decenije neophodna, posebno kada se pogleda katalog problema sa kojima se trebalo suočiti: kriza političkog modela, potreba novog definisanja srpskog kulturnog prostora (pre svega u odnosu na Srbe van Srbije), definisanje nove kulturne politike u uslovima političkog i ekonomskog pluralizma, revalorizacija kulturnog identiteta i tradicije, odnos laičke i verske kulture, prevazilaženje izolacije u odnosu na međunarodnu kulturnu zajednicu, novo definisanje jezika srpskog naroda i lingvistička normalizacija na prostoru bivšeg srpskočrvenog jezika, pojava snažnog privatnog sektora u kulturnim delatnostima, novi mediji i kultura, itd. Umesto objektivnih mera i racionalne kulturne politike imali smo konfuziju, neznanje i mrzvolju u ministarstvima i skupštinskim odborima za "kultru i informisanje", sa izraženim klijentelizmom koji je cvetao pod patronatom vladajuće oligarhive. Tipičan primer ovog poslednjeg su bili izdavačka kuća "Politika" (videot i spisak saradnika kulturnog dodatka lista "Politika"), dnevni list "Borba" sa svojom kulturnom rubrikom, Radio-TV Srbije, "Verzal Press", "Pro-

sveta", izdavač BMG, većina tzv. nacionalnih kulturnih ustanova na čijem čelu su bili članovi SPS-a ili JUL-a (Muzej savremene umetnosti, Narodno pozorište, Narodni muzej, rektorat Univerziteta umetnosti, rektorat Beogradskog univerziteta, itd), "Književne novine", Udrženje književnika Srbije poslednjih godina, Matica Srbia i iseljenika iz Srbije (pod egidom Brane Crnčevića), Savezno Ministarstvo za međunarodnu kulturnu i naučnu saradnju, Kulturno-prosvena zajednica Srbije i Beograda, TV Palma i TV Pink, BK Televizija, Jugoslovenski fond za evropsku integraciju, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, itd. Umesto moralne, intelektualne i političke obnove nakon višedecenijskog monopolja SKJ, dobili smo najgrublju političku privatizaciju i manipulaciju u sferi kulture, koja je blokirala svaku kritičku misao i modernizacijski trend.

Šta da se radi? Mora se, pre svega, izmeniti pozicija kulture i kulturnih ustanova u političkom i ekonomskom sistemu, skinuti paternalistička šapa partijske države i države uopšte sa područja kulture. Mora se kulturi vratiti kroz budžet ono što joj se uzima preko poreza, carine, doprinosa. Udeo kulture u budžetu Srbije mora preći onih mizernih 0,40 odsto i preći stopu od bar 1 odsto. Mora se omogućiti investiranje u objekte kulturne infrastrukture (domove kulture, umetničke dvorane i centre, zgrade muzeja, biblioteke, umetničkih škola, bioskopa, galerija, arhiva, pozorišta, itd), kreditiranje kulturne produkcije (izdavača, kinematografije, diskografije, tzv. "kapitalnih izdanja" nacionalne kulture, digitalizacija kulturnog nasledja, konservacija i restauracija kulturne baštine, gostovanja umetnika u svetu, školovanje umetnika, itd), povoljniji fiskalni položaj kulturnih delatnosti i tvorevinu. Neophodno je vratiti dignitet autorskim pravima, posebno pravima reproduktivnih umetnika, kojima državni mediji, koristeći svoj monopolistički položaj, nisu plaćali ništa. Postali smo najveće leglo TV piraterije u Evropi. Samo RTS duguje SOKOJ-u 28,5 miliona dinara, a bivša predsednica Privrednog suda u Beogradu Milena Arežina je te sporove odlagala u svoju fijoku. Iсти je slučaj i sa TV Politikom, čija su višegodišnja kršenja tudi autorskih prava dostigla iznos duga preko pet miliona dinara. Piraterija u domenu filma, videokaseta, izdavačkih poslova, muzike, kompjuterskog softvera, itd je problem sa kojim se moramo konfrontirati ako želimo izlazak iz međunarodne izolacije zemlje i ako želimo da sačuvamo bioskopsku mrežu i domaću video delatnost.

Treba razviti decentralizovane modele kulturne politike, koji će regionalna, okružima, gradovima i lokalnim zajednicama vratiti nadležnosti, inicijativu i novčana sredstva za kulturu. Potrebiti su programi edukacije za menadžere u oblasti kulture koji će otvoriti kulturne ustanove i delatnosti prema tržištu, novim publikama i novim sadržajima. Tzv. privatni sektor,

privatne inicijative u domenu kulture moraju uživati pred državom i zakonom isti tretman kao i javni, državni sektor, - moraju biti sastavni deo, ravnopravni partner kulturne politike zemlje. Treba hitno ukinuti sve reprezivne zakone iz prošlog režima (posebno onaj o informisanju i o univerzitetu) koji se tiču i kulture, a na rukovodeća mesta dovesti stručne, kompetentne ljude, putem javnih konkursa. Status umetničkih profesija, posebno tzv. slobodnih umetnika i prava umetnika iz radnog odnosa mogu se rešavati razvijanjem sindikata umetnika i kulturnih radnika primerenih novim socioekonomskim uslovima, a ne pod tutorstvom države i volontarizmom njene administracije. Trebalo bi preispitati i mrežu umetničkih (nižih, srednjih i visokih) škola i način njihovog finansiranja, pa čak razmisliti o tome da se i u Nišu otvorи Univerzitet umetnosti (poput onog u Beogradu) - sve u duhu tzv. demetropolizacije kulture.

Otvaranje naše zemlje prema svetu znači i povratak naše kulture u međunarodnu kulturnu zajednicu, obnavljanje članstva u UNESKO-u, u Savetu za kulturnu saradnju Savetu Europe, OEBS, Fondu svetskog nasledja i nizu međunarodnih profesionalnih i umetničkih asocijacija. Diplomacija ove zemlje mora otvoriti tzv. kulturne centre u svim većim svetskim prestonicima i rehabilitovati našu "kulturnu diplomaciju". Trebalo bi što pre obnoviti i rad Nacionalne komisije za UNESKO, učiniti od nje žarište profesionalnih kadrova i inicijativa sposobnih da domaću nauku, kulturu, obrazovanje i medije vrate na međunarodnu scenu. Srbija je područje izrazitog multikulturalizma i nova kulturna politika ne može se zamisliti bez dugoročnih i razudenih sadržaja koji bi obuhvatili sve nacionalne i kulturne identitete u njoj, tj. ono što smo ranije nazivali kulturnim i drugim pravima nacionalnih manjina. Kao potpisnici Evropske konvencije o kulturi (koju je Savet Europe usvojio 1954 godine, a Jugoslavija potpisala tek 1987) dužni smo da i u ovoj oblasti poštujemo dosegnute međunarodne standarde i zakonodavstvo. Takvo ponašanje bi nam otvorilo put da učestvujemo u radu redovnih godišnjih konferenciјa ministara kulture Europe i da se vratimo u niz regionalnih (posebno balkanskih) projekata i inicijativa. Time bismo bar delimično nadoknadili ono što smo propustili neučestvujući u Dekadi kulturnog razvijta Ujedinjenih nacija 1988-1998.

Ovde su, naravno, samo naznačeni mogući poslovi i smerovi akcije za duhovni i materijalni preporod Srbije tokom narednih godina.

Trivo Indić

EDUCATION, SCIENCE AND CULTURE AFTER MILOŠEVIĆ

Summary

The author questions position of the "UNESCO complex" (education, science and culture) during Milošević's era and offers some ideas concerning improvement of the policies in these particular fields. Political programs of the opposition did not pay attention to these problems and were directed mainly to the overthrow of the Milošević government. Education - from the elementary school to the university level- is devastated. Almost 50 per cent of the Yugoslav population is without or only has the elementary school degree; 32 per cent has high school diplomas, 3,8 per cent has higher and 5 per cent has university education. Schooling system is highly centralized and left without the participation of the local communities, teachers, parents and students in school affairs. There is no investment in education, curriculum and teaching methods are old-fashioned, professors are low-paid, 2/3 of the school buildings are mostly inadequate, teacher's strikes are generalized, etc. Universities are left without any autonomy, lacking modern equipment, with significant delay of graduation of too many students.

Position of the science and research institutions is dramatic: only 0,35 per cent of the Serbian budget in 1998 went to science, and only 0,22 of the Yugoslav BNP for the year 2000 dedicated to science. There is no elaborated science policy, brain-drain is generalized, and the most important research centers fade away.

In the field of culture only official, highly politicized institutions and programmes formed part of the cultural policy, private ones being pushed aside. Lack of funding (only 0,40 per cent of the Serbian budget goes to culture), no investment, no contacts with international community (UNESCO, European Council, etc), piracy devastating any copyright, etc., these are some of the urgent problems facing Yugoslav culture production. We are in badly need for the new cultural policy and democratic beginning in all fields.

Key words: Yugoslavia, education, science, culture, cultural policy, science policy, University.

Nova srpska politička misao
Posebno izdanje 1 (2001)
UDK 323.22(497.11),2000“(082)
Primljeno: 15. marta 2001.

Miloš Knežević
Beograd

MILOŠEVIĆEVO RAZDOBLJE: **Izgubljeni prostori - prošla vremena**

Sažetak: Slobodan Milošević je naročita pojava u novoj srpskoj politici. U Miloševićevom razdoblju razložena je velika Jugoslavija, nastala je Republika Srpska, a od Srbije i Crne Gore napravljena je mala srpska Jugoslavija. Milošević je tokom secesije došao u sukob sa Zapadom koji je ishodio agresijom na SRJ i okupacijom Kosova i Metohije. Milošević je propustio istorijsko vreme, izgubio teritorije, ugrozio nacionalnu i državnu ideju i deplasirao demokratiju. U Miloševićevom razdoblju srpski narod je raseljen, uništena je privreda, a gradani osiromašeni. Milošević je vladao autoritarno i volontaristički, izvan normi pravne države. Tokom Miloševićeve vladavine Srbija je bila upletena u četiri secesione rata. Milošević se nije uklapao u tokove svetske politike. Njegova odgovornost može se podeliti na unutrašnju i spoljašnju. Sadržaj, vrstu i stepen Miloševićeve odgovornosti trebalo bi utvrditi u skladu sa zakonima i nečelom pravičnosti.

Ključne reči: Slobodan Milošević, Jugoslavija, Srbija, Kosovo i Metohija, režim, opozicija, ličnost, odgovornost, krivica

Miloševićev hronotop

Pronicanje u događaje uvek je opterećeno prvim prizorom. Početni utisak stvari utiče na sva potonja dočaranavanja. Sve se desilo iznenada iako je dugo išekivano. Ono što se predugo čeka obično nahrapi odjednom. Oni koji su držali vlast u umanjenoj Srbiji i preostaloj Jugoslaviji bili su ubedeni da je nikada neće izgubiti. Oni koji su bili protiv Miloševićeve vlasti u trenucima malodušnosti pomisljali su da je nikada neće osvojiti. U vazduhu se osećala promena. Agonija režima Slobodana Miloševića je trajala od dana raspisanih i izgubljenih izbora do nevoljnog priznanja izbornog poraza. Na svu sreću, politički preokret ipak se dogodio beskrvno. Borba za priznanje pobede opozicije trajala je od 24. septembra do 5. oktobra 2000. godine. Provala naroda i palež Skupštine Jugoslavije desili su se u četvrtak 5. oktobra. Posle deset dana koji su protresli Srbiju jedno razdoblje je okončano. Većini se, sa razlogom, učinilo da je nastupilo neko drugo - post-miloševićevsko vreme. Ipak, ne može se znati šta je Srbija posle Miloševića

ako se ne spozna kako je živila Srbija posle razlaganja velike Jugoslavije u Miloševićevu razdoblju.

Miloševićev sledbenici su razdoblje njegove i svoje vladavine označavali kao herojski period u životu srpskog naroda. Za apologeta Milošević je predstavljao grandioznu figuru, ravnu najznačajnijim likovima srpske istorije, ako ne i veći od njih. U nekoliko srpskih gradova udvojčka rukovodstva predragala su da se Milošević proglaši narodnjim herojem. U pomućenoj svesti obavažalaca Slobodan Milošević je, po uzoru na davne i skore prethodnike, bio čas "najveći sin našeg naroda", čas "novi Vožd", čas "prevezani kodža Miloš". Tako su u promiloševičevskom turnajućenju famozne "godine raspleta" bez dvoumljenja aplogoteski imenovane kao Miloševićev vreme. Miloševićevoj obnevideloj okolini, a možda i njemu samom, jedared uspostavljeni lični režim pričinjavao se trajnim, ako ne i večitim. Rezignirani protivnici Miloševićeve vlasti su očajavali u zebnji da će Milošević vladati u granicama svojih bioloških moći, znači unedogled.

Suprotno nekritičkim hroničarima Miloševićevog režima, opozicija Miloševićevog razdoblja - DEPOS, "Zajedno", "Savez za promene", DOS - bila je sklona da vreme u kome je gušena i ponižavana označi kao mračno doba. Negativni karakter Miloševićevog razdoblja određivan je u poređenju sa prethodnim vremenima, ali i prema neostvarenim mogućnostima sadašnjosti. Čak i oni koji su iskusili nedaće titoizma počeli su Brozovo vreme da doživljavaju kao zlatno doba Južnih Slovena, spram gvozdenog doba posvadanih predsednika. Tako se skrušena Srbija srpskih titoista Petra i Ivana Stambolića, Draže Markovića i Miloša Mincića, u delu antimiloševičeva doživljavala kao idilična zemlja, spram bede i ratova Miloševićevog razdoblja. Naposletku je prevladalo mnenje da je pre sve bilo mnogo bolje, da će sutra biti još gore, da spokojnije budućnosti i boljštika sa Miloševićem naprasto nema.

Kao politički akter Slobodan Milošević je olicavao zamagljenu protivrečnost kontinuiteta i diskontinuiteta istorije. Za reformiste, kao čovek iz prevažidenih vremena, Milošević je simbolizovao konservativni produžetak strogog. S druge strane, među njegovim pobornicima doživljavan je kao blagovesnik nailazećeg doba. Jedni su ozlojedeno smatrali da Milošević konačno pripada prošlosti koja usiljeno pretrajava, dok su drugi idolatrijski verovali u svoju i Miloševićevu neograničenu budućnost. Brojni sledbenici Miloševića su u snagu njegove političke pojave učitavali svoja najdublja očekivanja. Miloševićevi protivnici su u trajanju i čvrstini njegove vlasti videli iznevrajanje svih svojih nadanja. Peti oktobar 2000. napravio je duboki rez u očekivanjima i nadanjima i jednih i drugih. Snažnim zamahom je prekinuta prividna večnost Miloševićeve vladavine.

Milošević između Stambolića i Košturnice

Gustum sledom događaja Miloševićevog razdoblje je popunilo poslednju deciju 20. veka. Pojavu Miloševića na političkoj sceni Srbije i Jugoslavije, omedava prošlost titoizma i sadašnjost vlasti koalicije DOS-a. Miloševićev razdoblje okončava period posttitizma, ali ujedno označava i druge vrste "postizma": postsocijalizam, postkomunizam, postjugoslovenstvo, postbi-polarizam itd. To je razdoblje anahronije i asinhronije, razdoblje otvorenih i zatvorenih mogućnosti, diskretnih potencijala trajanja, naglašene proletarznosti i bezbezperspektivnosti. Miloševićevu međuvremenu nije toliko kristalizano, supstancijalno doba, koliko je amorfn, nesupstancijalno razdoblje u kome je malo ko slutio šta će se dogoditi u danu posle Miloševića!

U Miloševićevom međuvremenu bilo je teško razmišljati o sadašnjosti jer je ona izmicala. Miloševićev prelazni period obeležava je brzina zbivanja dovedena do magnovenja. U Miloševićevom razdoblju živilo se ometeno i pometeno, od danas do sutra. Preticanje događaja pratilo je zloslučenje nadolazeće propasti. Obećano spokojstvo bivanja u "mirnoj i bogatoj zemlji" zamenila je psihoza poruke "Vidimo se u čitljiji" i opskurna stvarnost atentata, terorizma, svakovrsnih pogibelji, uz raketni vatromet na samom koncu. Godine opasnog življena u Miloševićevoj Srbiji većini su nametale gorko iskustvo propadanja.

Tokom Miloševićevog razdoblja raširen je osećaj naročitog unutrašnjeg vremena, posebnog nacionalnog kalendarja, u kome meseci imaju drugačija imena, a sati, minute i sekunde otkucavaju na posrbljenom časovniku. Minuti su proticali brže od sekundi, časovi od minuta, meseci od dana, godine su bile kraće od meseca. Taj, uslovno rečeno, ubrzani srpski kalendar, uticao je na prevremeno starenje i zastarevanje. U Srbiji su stasale generacije starmalih individua, starijih za čitavu deceniju od svojih evropskih vršnjaka. U Miloševićevom razdoblju mnoge je mučio osećaj propuštenog i uludo izgubljenog vremena. Kao da su spolja naturna uzbudjenja prugatala intimu i privatnost. Rđava politika se bez poziva uuvkla u svačije domove. Milošević se nastanio u glavama ljudi. Posvuda je ovladala egzistencijalna nestalnost.

Milošević je kasnio svugde gde se nije smelo kasniti; stizao je i pre vremena tamo gde nikada nije trebalo dospevati; dolazio je i odlazio najčešće u tačno odabranom pogrešnom trenutku. Nije ga bilo kada je trebalo, bilo ga je kada nije trebalo, uspevao je, bar prividno, u nevreme i nedoba. Mnogima se činilo da Milošević "vedri i oblači", da on izaziva buru i oluju. Milošević je doživljavan gotovo naturalno, kao prirodna nepogoda, neminovnost, štaviše, kao deo sinoptičke sudsbine. Mnogi ljudi na srpskom i jugoslovenskom prostoru smatraju da im je upravo On, lično Milošević, upropastio

život. U velikom delu javnog mnenja kolektivna nesreća građana i naroda vezuje se za kobnu pojavu bračnog para Milošević-Marković.

Milošević je bio (ne)snažljivi čovek turbulentnog tranzita, tranzicije i transformacije. U Miloševićevom razdoblju, baš kao što je svojevremeno upozoravao Stambolićev saradnik i Miloševićev partijski rival, Dragiša Pavlović, građani Srbije su postali masovne žrtve "olako obećane brzine". Miloševićeva ubrzanja odnosila su se prvenstveno na trenutne potrebe učvršćenja vlasti, a ne na trajnu vrednost reformi, razvoja i održanja načine građana i države. Milošević nije prihvatao potrebu promena, nježa je kao starog čoveka novo vreme na koncu bez milosti odbacio. Miloševićevu međuvreme, protkano načelnom nepotupošću i uzastopnim gubitcima, po mnogo čemu je nalikovalo bolnom okončanju jednog dugog perioda. Po uzoru na naslov Handkeovog romana čini se kao da je Milošević "pisao dugo pismo za kratki rastanak". Nepochodno po završetku njegove vladavine za Slobodana Miloševića može se reći da je bio poslednji čovek završnog razdoblja jedne epohe.

Geodestrukcija i zemljogubitništvo

Milošević je političkim potomcima ostavio podejenu, urmanjenu i osirošenu zemlju. Milošević nije posedovao prostornu kulturu niti je ispoljavao geopolitičku viziju. Nejasna svest doskorašnjeg vode režima o teritorijama sadašnje i buduće države kod građana je izazivala zbumjenost oko prirode srpskog prostora. Sve je bilo i ostalo nejasno: srpski etnički prostor, zemlje, oblasti, pokrajine, raznoimene nacionalne države, SR Jugoslavija, Srbija, Crna Gora, Kosovo i Metohija, Republika Srpska Krajina, Republika Srpska... U Miloševićevom razdoblju gotovo svi srpski prostori stavljeni su pod znak pitanja. Takva dezorientacija događala se još samo u mračnoj epohi turske okupacije.

Milošević očigledno nije bio uspešan političar. On će biti zabeležen kao gubitnik srpskih zemalja. Mada se njegova politika stalno dotalica teritorijalnih problema Milošević se prostornim pitanjima bavio uglavnom iz nužde, a ne iz sklonosti. Dubinu i kompleksnost prostornih fenomena Milošević nije dovoljno produbljeno shvatao. Prostorni karakter i saldo Miloševićeve politike može se odrediti pogledom na sadašnje državne granice srpskog prostora na Balkanu. Milošević nije uspeo da teritorijalizuje srpske zemlje, kao što su na svojim republičkim područjima učinila indipendentistička vodstva ostalih Južnih Slovena. Naprotiv, u Miloševićevom razdoblju dogodilo se deteritorijalizovanje srpskog naroda. Po kobnim ishodima Miloševićeve razdoblje odiše prostornim nihilizmom. Ustupanje i usit-

njavanje prostora, smanjivanje zemlje, lišavanje teritorija, stvaranje "tampone" i bezbednosnih zona, pojaseva, koridora, linija, povratak na siluete iz predjugoslovenskog perioda, sve to je ukazivalo na pomalanje pošasti tzv. predkumanovske Srbije.

Tokom svoje vladavine Milošević se iskazao kao geodestruktur. Što svojevoljno, što bezvoljno, što protiv svoje volje, na kraju vladavine koju je počeo u trodneloj ali celoj Srbiji i na Kosovu, Milošević je raspolažao još samo delimičnom dvodelnom Srbijom bez Kosova i Metohije. Milošević će biti upamćen kao, nadajmo se, privremeni gubitnik starog kosovskog jezgra srpske države. Milošević je u naslede ostavio toliko malo da su mnogi i zaboravili sa čime je sve raspolažao na početku svoje riskantne zemljogubitničke avanture. Najmladi celu Srbiju ni ne pamte, stariji ne mogu da je zaborave.

Milošević je samo na izgled bio racionalan političar jer je bitne aspekte upitnika u teritorijalnima pitanja podređivao opijajućoj samosvrsi moći. Spram unutrašnjeg, duboko ličnog poriva održanja vlasti, potreba zadržavanja teritorija iskazivala se tekao uzgredni činilac tekuće politike. Kroz različite etape secesije srpske teritorije su neprekidno bile predmet tajnih dogovora, razmene i trgovine. Kroz secesione sukobe srpski etnički prostor u Miloševićevom razdoblju prestanato se rasparčavao, a narod raseljavao. Gnjili plod teritorijalnih ratova (1991-1995) bio je izgon Srba sa svojih milenijumskih staništa. Određeni srpski prostori su po prvi put u istoriji potpuno ispraznjeni od Srba. Pokazalo se da Milošević nije zaštitio Srbe od progona, sasvim suprotno, mnoge je ostavio bespomoćne na cedilu. Miloševićev geopolitički kvazi-pragmatizam ogledao se u olakom napuštanju teritorija radi prividnog mira, u stvari, radi opstanka na vlasti na sive manjoj teritoriji.

Naopaka takтика teritorijalne rastrošnosti, od Kupe i Une do Bujanovca i Preševa, oslanjala se na prijemčivu devizu: "Teritorije za vlast i mir". U Miloševićevom razdoblju mira za Srbe nije bilo, njegova lična vlast je uz velike troškove održavana, a teritorije su odreda gubljene, uglavnom uz lud. Svaki secesioni korak praćen je tragičnim bežanjima srpskog naroda preko Drine, Save i Dunava, ka istočnom jezgru srpskog prostora u tradicionalnoj Srbiji. Čini se kao da Milošević s početka nije ni znao gde sve Srbi žive, a kada je, sticajem okolnosti, saznao srpsku južnoslovensku rasprostranjenost, nije izgradio određen stav povodom potrebe nacionalnog objedinjavanja. Tako se dogodilo da je srpski narod u završnici Miloševićevog razdoblja skoro u potpunosti sabijen u delimičnu Srbiju. Otuda danas u obeskosovljenoj Srbiji žive gotovo svi Srbi u zaista jednoj, ali, na nesreću, te delimičnoj polu/državi.

Srbija posle svega

Odatle, ostaje da se zamislimo nad pitanjem šta je, odista, u teritorijalnom pogledu hteo Slobodan Milošević? Prepostavimo da je Milošević na početku bio jugoslovenski integralista titolikog tipa. Meteorsku karijeru otpočeо je u kakvoj-takvoj jugoslovenskoj i srpskoj celini, a završio je u neželjenom državnom ostaku i tužnim pseudojugoslovenskim srpskim međusobicama. Miloševićeva prostorna antipolitika ogledala se u zakašnlim pristancima na volju odvajanja drugih. U Miloševićevom razdoblju svi koji su poželedali da se udalje od Srbije kao Jugoslavije, to su i učinili. Slobodan Milošević je, bio inertni jugoslovenski i srpski integralista koji, posle neuspela u očuvanju velike Jugoslavije, nije želeo ni umeo da rekonstruiše postjugoslovenski srpski nacionalni i državni prostor.

Milošević je istovremeno bio i akter i žrtva raspada Jugoslavije. Svaki Miloševićev teritorijalni gubitak praćen je slavodobitnim dokazivanjem miroljubivosti i spašavanja naroda i Srbije. Milošević, svakako, nije bio ujedinitelj srpskog naroda, ali isto tako, nije bio ni osvajač niti ekspansionista, imperijalista ili hegemonista. Milošević se povlačio i usukavao, on je bio ispod intelektualne i realpolitičke potrebe srpskog nacionalnog, građanskog i državnog jedinstva. Milošević se nalazio izvan prakse bilo kakve velikosrpske dominacije jer, jednostavno rečeno, nije izgradio prepoznatljivu teritorijalnu ideologiju. Istovremeno, nacionalne geopolitičke ideologije sačinili su, manje više, svi Miloševićevi secesioni protivnici. Njihova snaga je izvirala iz vlastite separatističke tradicije, stranog podstrekivanja i pomoći, ali i Miloševićeve nedorečenosti i bescilnosti. Miloševićeva politokratija je Srbiju haotično i mazohistički svela na ono što preostane posle totalne secesije Južnih Slovena. Kao da je time isklapljivan srpski "jugoslovenski greh" počinjen 1918. i 1945. Prostorna realnost kraja Miloševićevog razdoblja je rezidualna i krnjava "Srbija posle svega".

Kako je rečeno, Slobodan Milošević je na početku državnog rastrojstva bio projugoslovenski fantasta, da bi na katastrofalnom kraju postao "trezveni" teritorijalni minimalista. Izvan tradicije nacionalnog mišljenja srpskog pitanja, Milošević je pod uticajem supruge spao na mlaku jugonostalgiju. Predmiloševićevski mirnodopski utisak širine i veličine potpune Jugoslavije vremenom je potisnut teskom bom koja se u razdoblju embarga i sankcija izobrazila u neurozu opkoljenosti. Tegobni osećaj izolovanosti na omaljenoj teritoriji izobličavao se politokratski i kolektivnopsihološki autizam.

Nespremnoj za Evropu, Srbiji se naturala Azija. Vodenu neevropskim idejama bračnog para Srbija je gurana u Aziju. Izgledalo je da kao da se, budući da nije uspela da se objedini na potpunijem etničkom, istorijskom i

kulturnom prostoru, mala Srbija uvećava do siluete "velike" Srbije u savezu sa zaista velikom Kinom. Realnom srpskom minimalizmu dodavan je nerealni evroazijski maksimalizam. Izgledalo je kao da je Srbija u paničnoj eskapadi od južnoslovenskih suseda, od Balkana, od Evrope, od sveta. U neshvatljivoj istorijskoj perverziji, kao ostrakirani prostor nove Varvarije, nekada dinamična i otvorena Srbija počela je da podseća na zaptivenu i zamrznutu Albaniju Nedžmije i Envera Hodže. Nekada najotvorenija zemlja Istoča protiv volje svojih stanovnika zatvorena je u himeričnu samodovoljnost.

Uporedo sa širenjem azijatskih fantazija i sveslovenske sentimentalnosti stvarni prostor Miloševićeve politike je na geopolitičku javi smanjivan do nepruhvatljivih kontura najmanje Srbije. Varljivi integralizam "ranog" Miloševića izopaćen je u malosrpski separatizam koji je "kasni" Milošević ostavio kao oskudni teritorijalni amanet Vojislavu Koštunici, Zoranu Đindiću i DOS-u. Po rezignantnom obrascu "daj šta daš" i "Šta je tu je", Milošević je potomstvu ostavio razvaljenu političku kuću, rastrešenog temeljnog konzensa, poljuljanih institucionalnih zidova, bez federalnog državnog krova.

Državništvo ili poslovodstvo?

Miloševića neće pamtitи po lepoti ili snazi misli nego po poraznim učincima konkretnе politike. Da bi se domogao vlasti Milošević je kao "isukanu mač partije" od samih početaka zaoštравao najdogmatičnije stavove tzv. tvrdolinjijaša. Milošević je imao jednostavne, svima shvatljive političke ideje ali ne i neku razvijeniju političku ideologiju. Reči poput: istina, sloboda, pravda, jednakost, poštjenje, čast, junaštvo, patriotizam, nezavisnost itd., ukrašavale su Miloševićev političke nastupe, ali ga nisu obavezivale niti ometale u potezima s onu stranu političkog morala. Njegove političke ideje dospevale su iz komitetskih fundusa posttitističke nomenklature i partijskog pučišćkog iskustva.

Milošević je strukturne promene na postsovjetskom evroistoku dočekao u raskoraku ličnih ciljeva i lokalnih, regionalnih i kontinentalnih trendova. Miloševićeva arivistička biografija nije se uklapala u grupne portrete šefova Bele kuće sa amerikanoljubivim liderima postkomunizma sa Balkana i istočne Evrope. Milošević svakako nije ličio na Vaclava Havela, Sali Berišu ili Želju Želevu. Bar deset godina Miloševićevog razdoblja Srbija kao Jugoslavija bila je u zamornoj svadi sa najjačom državom sveta - Amerikom. Naposletku je Amerika (sa NATO) neumesno i nepravedno napala Jugoslaviju. Ne samo zbog toga i ne samo tada, u Srbiji je narasla amerikanofobia kao etnopsihološki pandan rusofiliji. Milošević je oličavao ljudog protivnika novog svetskog poretku. Lideri novog poretku su to znali i nisu odustajali od namere da ga sklone sa vlasti.

Na unutrašnjoj političkoj areni Milošević nikada nije bio opozicionar ili disident, štaviše, prema takvim ljudima gajio je neskriveni prezir. Dok je vladao odbacivao je zasluge disidenata iz epohe titozma. Ironijom sudbine, krah Miloševićeve vlasti izazvala je mnogočlana opozicija sastavljena od nacionalne, liberalne i socijaldemokratske frakcije demokratske stranke, popunjena brojnim disidentima, ali i prebezima i "kriticama" iz prethodne epohe. Ujedinjene demokrate su na koncu "došle glave" autokrati Miloševiću i autoritarnim miloševićevcima.

Miloševića je prvenstveno zanimala što jača i što potpunija vlast, a ne moralistička kritika i nemoćno osporavanje. Kao cenjeni aparatčik, tehnokrata i okretni bankar, uvek je bio uz vlast, operativan i odan vlastodršcima. Takav je bio sve do one prelomne tačke kada je i sam uz mogao da se popne na vrh vlasti u Srbiji. Milošević je podrobno poznavao finese forumske psihologije vladanja, mehanizme birokratskog odlučivanja i tehnike unutarpartijske kontrole. Poznavanje partije kao jezgra države koristilo mu je u relativno dugom održanju na vlasti. Direktorski i bankarsko iskustvo pomogli su mu u pretvaranju SPS-JUL-a u paradržavnu korporaciju. U Miloševićevom razdoblju postupno je izbrisana granica između državnštva i direktorovanja. Izgledalo je, kao da državom u teškim nevoljama upravlja poslovoda.

Očigledno je da se Milošević tokom svog razdoblja strasno bavio jačanjem vlasti a ne razvojem demokratije. On je, takođe, bio izvan liberalnih vizura zajednice. Demokratiju je poimao bez idealističke nežnosti, minimalistički, samo kao opšte usvojeni, dakle, neizbežni moderni izvor legitimite. Demokratija nije bila Miloševićev kredo niti politička vrednost kojoj bi težio. Zar je, posle svega, potrebo posebno istaći da Milošević nije bio zaljubljen u demokratiju, da nije olicavao pcželjnu formulu demokratskog lidera postkomunizma. Kada je pominjao slobodu to je činio samo u odnosu na spoljašnji okvir nezavisnosti naroda i države, a ne kao potrebu ostvarenja unutrašnje slobode građana. Slobodna, tj. nezavisna država u otporu mogućim osvajačima i tlačiteljima, a ne liberalna i demokratska atmosfera političkog života, obuzimala je Miloševićeve misli.

Miloševićeve početne ideje bile su skroz titističke i kardeljističke. Mihaila Gorbačova Milošević nije mogao niti hteo da shvati, evrolevcu takođe, kao ni temeljni smisao istočnog tranzisionog prezidencijalizma. U raspadu Jugoslavije učestvovao je sa integralističkim pozicijama koje su, kako je rečeno, evoluirale od kolebljivog spasavanja velike Jugoslavije do jedvitog održanja načete Srbije. Srpsko nacionalno stanovište je za Jugoslovena Miloševića bilo od početka do kraja nešto neintimno, nije ga usvojio niti ispoljavao kao vlastito ubedenje. Ono s početka bučno "Slobuo Srbine!" naposletku je utih-

nulo u zabludno raspaljenim nacionalnim osećanjima pokrenutog naroda.

Nerazrađene i nezrele misli, nagoni su postitoističkog funkcionera da se zarobi u zastarem političkim paradigmama. Milošević nije bio toliko čovek promene, koliko je olicavao promene koje su iznedrile čoveka. Milošević je bio najsigurniji u nemirnim vodama protivljenja i sukoba. Tvrdoglavost, inačenje i prezrvost ukazivali su na svadalački i arogantni karakter Miloševićeve vlasti. Kao da je delovao neki *neikos* (nesklad) između neumerenih ambicija i oskudnih mogućnosti, kao pokretač njegovih akcija. Otuda je odlazak Miloševića početni čin vremenskog uskladivanja Srbije sa svojim istorijskim položajem, preostalom snagom i mogućnostima.

"Vlastizam" kao ideologija

Retorički naturalizam Miloševićevidi iskaza upućivao je na transideološku poziciju vlasti po sebi koja ne zavisi od konkretnih ideologija, kojoj ideologija ne treba da bi efikasno opstala kao vlast. Milošević je vladao u razdoblju napuštanja jedne poluvekovne doktrine, vremenu socijalne entropije i ideoološkog vakuma. Tražiti u Miloševićevim rečenicama i postupcima jasan ideoleski obrazac izvan samopravdanja vlasti verovatno je uzaludan posao. Milošević je zarana shvatio da je pravom vladaru nepotrebno doktrinarno zaklinjanje, štaviše, da ravnjanje prema bilo kojoj određenoj doktrini sputava slobodu vladanja. Znao je da vlast zahteva jedino doslednost njenog neprepuštanja a ne doslednost moralnog pridržavanja. Otuda Milošević nije bio ideoleski dosledan jer je do danas ostala neprepoznata temeljna ideologija kojoj bi pripadao i prema kojoj bi se njegovi postupci mogli sameriti. Miloševićovo razdoblje izmiče sigurnom ideoleskom određenju. Naporima u tom pravcu ne pomažu ni eventualne kvalifikacije Miloševića kao "poslednjeg komuniste na evoistoku", "nacionalnog boljševika" ili "neostaljiniste". Pri takvim određenjima više je reč o učitavanju poželjnih ideoleskih atributa u nedefinisani smisao njegove vladavine, nego o tačnoj ideoleskoj stvarnosti njegovog režima.

Aideologična samodovoljnost vlasti asocira na postojanje izvesne kriptoideologije. Sumnjičenja Miloševića za skrivene misli, ideje pa i ideologiju, dolazila su sa svih strana i redovno daleko nadmašivala njegove zbiljske ideal-loške domaće. Na taj način Milošević je mistifikovan kao volšebni posednik izvesne, naravno nedokučene, *arcane dominandi*.

Najčešća optužba Miloševića odnosi se na njegov navodni srpski nacionalizam. Milošević je, međutim, malo ličio na nacionalistu. Milošević je pre bio ubedeni internacionalista lenjinskog i titističkog tipa, u stvari, potencijalni mondijalist, okolnostima sabijen u parohijalni antimondijalni čošak. Po strogim merilima globalnog nadmetanja Milošević je bio čedo i

pastorak mondijalizma, planetarni igrač u ne tako skromnom isečku vremena. Da kojim slučajem nije vodio Srbiju/Jugoslaviju nego Evroameriku, ona bi već bila u žestokom sukobu sa Rusijom i Kinom. Milošević nije posedovao globalnu moć ali je kao "jedan od istočnih lidera čije prezime je teško izgovoriti", kako je primetio Đordž Buš mlađi, duže vreme izazivao nesrazmerno veliku globalnu pažnju.

Milošević se nije zalagao za građansko društvo, njenju nisu bili potrebbni nacionalno samosvesni građani nego lojalni i disciplinovani podanici. "Građanizam" (Svetozar Stojanović) koji ograničava i demokratizuje vlast bio je daleko od Miloševićevog autoritarnog srca. Štaviše, tehnika njegovog vladanja, njegove ideje i idealni pokazali su da čak i ogoljena vlast, bar na momente, može da se pretvori u kvaziideologiju "vlastizma" općinjenog vlašću kao takvom. Pokazalo se da kada više ne ostane nijedno ubedljivo opravdanje vlasti i vladanja - može da istraje sumanuta težnja njihovog bezrazložnog održanja. Ipak, zadržati vlast po svaku cenu, na sreću, čak i u slučaju Miloševićeve poslovnične dovitljivosti, nije bilo moguće. Za dugo i uravnوتzeno vladanje potreban je postojani pristanak većine, legitimnost i vizija, koje Slobodan Milošević u času partijskog puča i preuzimanja vlasti (1987) nije imao, niti ih je dok je vladao partijskom državom (1987-2000), valjano utemeljio. Po svoj prilici, viziju vlastite sudbine i budućnosti srpske levice Slobodan Milošević nema ni danas, u času kada on i SPS-JUL nezaustavljivo klize niz strminu.

Voluntarizam na istanjenoj niti uzurpacije

Milošević je značajan po učincima konkretnе politike a ne po nekom drugom nepoličkom, kreativnom ili poetičkom svojstvu svoj: ličnosti. Miloševićev razdoblje je bilo hiperpolitizovano. U Miloševićevom razdoblju destruktivna politika je ugrozila ljudske živote. Vanpolitičko je svedeno na očajničke oaze privatnosti. Milošević je, zapravo, postao sinonim za jedan tip regionalne politike protekle decenije. Ivan Stambolić, koji je ustoličio Slobodana Miloševića, njegovu celokupnu politiku je označio kao "put u bespuće". U mnogo čemu Miloševićev ime i prezime upotrebljavani su kao simboli jednog tipa remetilačkog političkog ponašanja u globalnim okvirima. U tom smislu, osim unutrašnjeg značenja, prikladnog specifičnim lokalnim kriterijumima političkog, Miloševićeva politika nadmašivala je skromnu siluetu regiona i, poput Tita u prethodnoj tri puta dujoj epohi, stekla je svetsku poznatost, ponegdje popularnost i slavu, a ponegdje, i to mnogo više, stereotipnu odiozu. Prema merilima razvijenog pluralizma Miloševićev razdoblje je oslikavalo predpolitički stadijum nedovoljno diferenciranog političkog života.

Protopluralizam jakog ličnog režima i dekorativne, mestimično kooperativne i instrumentalizovane opozicije, često je imao karikaturalni karakter. S druge strane, pojedini Miloševićevi politički potezi svedeni na okolišavanja, prenебregavanja i taktiziranja, davali su povoda za zaključak o nepostojanju konzistentne strategije, odnosno sprovođenju izvesne antipolitike. Možda Milošević i nije imao eshatološku podlogu u svojoj politici? U Miloševićevom razdoblju mešale su se varijable koje su ponekad gotovo isključivo zavisile od njegove ličnosti, sa istorijskim konstantama na koje uglavnom nije mogao da utiče.

Milošević je zapovedao, bio je diktator koji nije pokazivao spremnost da primi individualne ili kolektivne odluke ukoliko su one bile suprotne njegovim htenjima. To se dešavalo uvek na počecima sukoba da bi, naposletku, jačima od sebe popuštao znatno više nego što su oni očekivali. Ni u prkosu ni u malodušnom predavanju Milošević nije iskazivao smisao za meru. Aplauze, aklamacije, referendumi i plebiscite Milošević je organizovao samo kao formalnu podršku svojim već donetim odlukama. Imanentne osobine načina Miloševićevog vladanja bile su: decisionizam, dekretizam i kazuizam, dakle, visokoprocentni nerazblaženi voluntarizam na istanjenoj granici političke uzurpacije.

Slobodan Milošević je vladao predsednički na kraljevski način u dve do tri "bratske" republike. Predsednik Milošević je izgradio sistem vladanja prilično različit od ruskog, srednjevropskog, ali i većine južnoslovenskih prezidencijalizama. U mnogo čemu, miloševićevstvo je simbolisalo nekontrolisanu vlast otpalog oblasnog gospodara, mimo pune saglasnosti gorapadnih sizerena "velikog sela". Miloševićev srpsko i jugoslovensko predsednikovanje imalo je samosvojne, tipično balkanske odlike i po njima se uklapalo u živnuli neobalkanistički ambijent nastao rasturom velike Jugoslavije. Iako je, prema kriterijumu Evroamerike, spadao u grupu zakasnih i možda suvišnih istočnoevropskih prezidencijalizama, Milošević je svom predsedničkom sistemu pridao neka svojstva karakteristična za "plebiscitarni cezarizam" (Milan Podunavac) i orientalna iskustva "sultanicama" (Slobodan Antonić). Od okolnih južnoslovenskih predsednika Milošević se razlikovao, što stvarnom, što prividnom svojeglavošću svojstvenom izabranim tzv. narodnim vladarima. Miloševićeva politika nije se uklapala u zamišljeni dizajn regiona, ali je baš zbog toga delovala kao izvor promena u regionalnom i globalnom poretku snaga.

Bespravljje i bezdržavlje

Političar Milošević, međutim, nije udovoljio svojoj najsnažnijoj žudnji, da bude upamćen i slavljen kao nenadmašni državnik. Najdublje Miloševi-

ćeve ambicije su 5. oktobra propale. Izvesno je da Miloševiću potomstvo neće podizati spomenike, niti njegovo ime nađevati ulicama i trgovima. Posle Titove smrti trebalo je da "zaživi" kolektivni Tito, onda se neko setio (možda sada zaboravljeni general Nikola Ljubičić) da bi Sloba (tada "Sloboda") mogao da posluži kao novi Tito. Rušenjem SFRJ ta namera je ubrzo napuštena, pa je predsedniku Miloševiću ostalo da bude samo ono što jeste, sebi-sličan - Predsednik. Ipak, predsednik Milošević u ponečemu je nalikovao na predsednika Tita. U njega je na početku uložena golerja titoistička nada da će da održi i spase Jugoslaviju, a potom još veća nada da je upravo On, Milošević, spasilac Srbije i srpstva. Ispostavilo se da nije uspeo ni u jednom ni u drugom. Velika Jugoslavija se raspala, mala Jugoslavija je pred opasnošću raspada, a od Srbije je amputirano Kosovo.

Mesijanizam je, dakle, bio trajna osobina Miloševićeve izbaviteljske politike. Miloševićeva politička obećanja, međutim, nikada nisu bila previše odredena, niti su iskazivala takvu profetsku snagu da bi njihovo izneveravanje moglo odmah da bude prepoznato i pretvoreno u ličnu krivicu. Miloševićeva odrešita obećanja naglo su zaboravljeni. Politička senilnost prekrivala je šaš dnevene politike.

Od predsednika Tita, međutim, predsednika Miloševića je delilo mnogo toga, a najviše nesklona istorija, drugačiji politički karakter, nesnalazljivost i nesravnjivo manje lične sposobnosti. Milošević je vladao na tri puta manjem prostoru tri puta kraće od Tita. Tito je učestvovao u dva velika rata, jednom na pogrešnoj, a drugi put na pravoj strani, dok je Milošević bio upleten u bar četiri lokalna sukoba iz kojih nijedared nije izašao kao pobednik. Titova vlast "doživotnog predsednika" prekinuta je smrću u dubokoj starosti, dok je Milošević izgubio prve slobodne (i poštene?) izbore koje je pod pritiskom upriličio.

Glamurozni Tito, ljubimac i saradnik Zapada, uspeo je da nadigra Češila, Trumana i Staljinu. Milošević, omraženik i protivnik Zapada nije uspeo da nadigra ni Buša starijeg, ni Klintonu, niti da se umili Gorbačovu, umornom Jeljcincu i poletnom Putinu. Sve što je Milošević "uspeo" jeste da ga odbace Amerika i Evropa i zaobide Rusija. Zato mu antiameričke ljubave daleke Kine, Kube, Iraka, Libije i Belorusije nisu odviše pomogle.

Gde god se pomerao Milošević, bez obzira na ustavni aranžman, pomeralo se stvarno središte moći. Kada je bio predsednik Srbije vladao je malom Jugoslavijom. Kada je bio predsednik male Jugoslavije vladao je Srbijom. Na Miloševićevoj političkoj tabli karte Srbije i Jugoslavije uvek su bile izmešane. Srbija ili Jugoslavija, vadene su po potrebi igre kao skriveni aduti iz Miloševićeve političkih rukava. Likovi Srbije i Jugoslavije su se sjedinjavali i udvajali po nervoznim taktovima oportuniteta situacije. Milošević

je kratko vreme neformalno i tajno vladao čak i svim srpskim zemljama: RSK, RS, SRJ, Srbijom i Crnom Gorom. Miloševiću su uvek postavljane prepreke, granice preko kojih i da je htio nije mogao da pređe. Na kraju vladavine spao je na stvarnu vlast u skručenoj Srbiji, a posle pada sveden je na kretanje unutar dedinskih rezidencija.

Milošević nikada nije vladao velikom Jugoslavijom, mada je po ugledu na Tita, to žarko želeo. Milošević, takođe, nikada nije vladao Velikom Srbijom, što, sugurno smo, nikada ni na jedan način nije želeo. U stvari, Milošević nije najbolje znao koju državu želi da napravi i kojom državom želi da vlada, bar to nije iskazao. Kada se bolje pogleda Milošević je oduvek uticao i vladao na više srpskih područja, u više država i poludržava. On je bio političar tranzitnog a ne definitivnog državnog stanja. U državnim improvizorijumima koje je izazivao nikada nije ispoljio niti se zalagao za jasan nacionalni i državni cilj. Kao okazionista Milošević se najviše oslanjao na prethodno jugoslovensko nasleđe i mogućnosti trenutnog stanja. Neka samostalna, uvećana ili potpunija srpska država, prema dostupnim svedočanstvima, nije bila motiv niti deo Miloševićeve nazora.

Uostalom, federalno ustrojstvo države bilo je nasledeno i kao takvo za većinu podrazumevano. Preostala država Miloševićevo razdoblja nije postala unitarna ili regionalna, nego se izopćala u fiktivnu dvočlanu federaciju. Ta država je bitno smanjena do nivoa strukturnog minimuma. SRJ je još uvek labava dualna srpsko/crnogorska federacija. Tokom secesionih ratova i posle njih, karakter, oblik, veličinu i smisao srpsko/jugoslovenske države određivala je Miloševićeva partijska oligarhija u dve preostale republike. Ustavne reforme su vršene bez neophodnog konsenzusa relevantnih političkih snaga. Ustavi nisu donošeni kao plod dugoročnog promišljanja i vizije nego na brzinu kroz neosmišljeni ustavni prakticizam odabranih partijskih ustavopisaca. Najrečitiji primer je tzv. Žablački ustav. Miloševićev voluntaristički kredo nije uvažavao vrednosti vladavine prava i pravne države. Ono što je vladalo u Miloševićevom razdoblju može se odrediti kao partijsko pravo i partijska država, prečesto slični bespravljiv i bezdržavljiv. Uništavanju tradicionalnih institucija i nacionalnom deetatizovanju pogodovala je raširena anomija.

Pristalice, poslužnici, sledbenici. Milošević je bio autokrata, diktator, možda despota, ali svakako ne i tiranin. Za razliku od Josipa Broza i Franje Tuđmana, Milošević nikada nije nosio uniformu, nije se kitio ordenjem, niti je posećivao frontove ili obilazio ranjenike. Milošević je zazirao od snage armije i srpskih vojničkih sklonosti koje bi mogle da ometu njegovu monokratiju. U Miloševićevom razdoblju vojska je slabljena a policija snažena. Štaviše, policija je počela da nalikuje na vojsku. U završnici

Miloševićev razdoblja vrhovi vojske i policije dobili su naglašeno partijski i pretorijanski karakter. Razmnožene paravojne i parapolicajске snage, uz brojne bezbednosne, obaveštajne i propagandne organizacije, uvećale su upadljivu nesrazmeru produktivnog i neproduktivnog aparata. Miloševićev razdoblje odisalo je parazitizmom i struktturnom represijom. U jednom času Srbijom se kretalo toliko naoružanih ljudi da je zemlja opasno podsećala na poluvojnu i policijsku državu.

Milošević je nastojao na jednostavnosti i kratkoći u političkom ophodjenju. Način Miloševićevog odlučivanja bio je do krajnosti ličan. Može se reći da je, po uzoru na pašićevsku anegdotu "Zna Baja šta radi", u režimskim krugovima vladao kult Miloševićevog sveznanja i svemoći. Do poslednjih trenutaka oktobarskog potresa Miloševićevi poklonici su bili ubedeni da "Sloba zna šta radi". Miloševićev režim je bio sazdan kao poslušnička i sledbenička mašinerija. U najbližjem Miloševićevom okruženju nalazila se nekolicina najodanijih i najpoverljivijih ljudi, spremnih na izvršenje svih šefovih naloga. Neki od njih su i dalje ostali nedostupni i nepoznati javnosti.

Milošević nije primao savete ma koliko oni bili korisni i dobrí, niti je trpeo savetnike ma koliko oni bili razložni i mudri. Milošević je slušao samo eho vlastitih reči i sugestije supruge kao svog alter egua. Oko Miloševića su se rojile udvorice, neinicijativni, površni i slabti političari. Slepa i ustrašena vernost Miloševiću važila je kao jedino merilo napredovanja i sticanja visokih položaja u političkom životu Srbije njegovog razdoblja. Samostalne ličnosti Milošević sa sujetnom suprugom nije trpeo u svojoj blizini. Ko god se usudio da ispolji različita shvatanja, ili dao najmanji znak nezavisnog rasudivanja, ili se, ne daj Bože, usprotivio Miloševićevoj i Mirinoj samovolji, bio je skrajan, smenjen i uklonjen sa političke scene. Miloševićovo razdoblje obeležavali su mnogobrojni ekscesi, procesi, skandali i afre. Mnogi ljudi koji su bili na visokim položajima u Miloševićevom neposrednoj okolini završili su svoj život pod nerazjašnjenim okolnostima. U javnosti je na taj način stvoreno mnenje o životnoj opasnosti bavljenja politikom u Srbiji.

Dok je vladao Milošević se starao da u svojoj režimskoj koaliciji nema protivnike i frakcije. Otpadnici njegove stranke nisu uspevali da osenče monolitnost SPS-a. Njegovi ljudi - pristalice poznate pod zajedničkim nazivom miloševčevci - u svom uspinjanju preko leštevica hijerarhije moći prolazili su više strane i višestruke provere. Milošević je bio obazriv političar visoke bezbednosne kulture. Na krajnju opreznost ga je opominjao olak način na koji je vlast u Srbiji izgubio njegov vlastiti politički otac Ivan Stambolić. Čuvena Osmaz sedница ostala je zapamćena kao poprište klasičnog političkog "oceubistva". Mitopoetički obrazac Miloševićevog uklanjanja umornog i čutljivog Stambolića sa vrha vlasti u Srbiji vezuje se

za sličan odnos kneza Miloša prema Karadordu. Nemilosrdno svrgavanje poslednjih izričitih srpskih titista tzv. stamboličevaca, tajnim i javnim dejstvom Miloševićeve klike tzv. osmosedmaša (kao prvoboraca unutarpartijske "revolucije") poučilo je Miloševića maksimalnoj opreznosti. Preterana obazritost i sklonost kriptopolitici Miloševića je kadšto koštala dugih oklevanja i zakašnjenja koja su se potom pretvarala u gubitke i poraze. Sa izvinjenjem naknadne pameti, čini se kao da je Milošević, već sa gazimestanske govornice, osluškivao nagovestaje haške optužnice. Odatle je, ne samo među zakletim Miloševićevim protivnicima, rašireno mišljenje da on Milošević iz predostrožnosti nije ostavljao neposredne tragove i dokaze o svojim delima.

Konspirativna politička kultura

U Miloševićevom razdoblju politički protivnici su klevetani kao neprijatelji i strani plaćenici. Sadašnji, postmiloševićevski političari u Miloševićevom razdoblju su imenovani kao nacionalni izdajnici i sluge inostranstva. U tom razdoblju vladao je tipičan hostilizam. Miloševićev emfatični patriotski ton računao je na lojalnost vlastitim, najčešće kraktovidim interesima. Politička kultura Miloševićevog kvazipluralnog razdoblja odisala je patvorenim tradicionalizmom i konzervativizmom. U stvari, pravi izrazi političke psihologije nove klase bili su upinkovani svetonazor i infantilni topos Bambilenda. Srpsko pitanje je odenuto u ružičasto folklorističko ruho.

U neprijatnom ambijentu varljivih političkih razlika partijske ideje i programi su proizvoljno razmenjivani i preuzimani. U stvari, monokratija, voluntarizam i uzurpacija, niučemu nisu mogle da se upodobe sa modelom potencijalno autentičnog političkog pluralizma zasnovanog na diferenciranim moćima kapitala. Početni pluralizam Miloševićevog razdoblja, uz retke izuzetke, bio je projektovan i realizovan iz oligarhijskih krugova vlasti, interesnih grupa, različitih tajnih službi. Partije su često nastajale kao terapijske grupe, hobi društva, reklamne agencije, nagrade, skupe igračke i kleptokratske družine.

Milošević je bio nepopustljivi monokrata, njemu je čak i bezazlena opozicija smetala. Inscenirane i prividne političke razlike bile su mu potrebne tek kao alibi legitimizovanja potpune vlasti. Miloševićeva politička kultura nije bila komunikacijska i dijaloska, pa čak ni masovička, nego direktna, monološka, na momente fanatizovano svadalačka. Milošević je bio osamljeni čovek kabineta, zakulisnih radnji i beskonačne kombinatorike. Sve što je bilo bitno kod Miloševića se rešavalo "u četiri oka". Mnogima je Miloševićev razdoblje ličilo na zabasavanje u nepreglednu močvaru poli-

tičkih opcija, varijanti, modusa, u stvari, intriga. U Miloševićevom razdoblju Srbija je zapala u intrigantsko cenkanje sa vlastitom sudbinom

Sukobi sa Miloševićem, koji su slučajno izazili pred lice javnosti, ukazivali su na njegovo nesnalazeњe detaljno pripremljenih scenarija. Milošević je, naprsto, voleo da zna sve unapred.

Miloševićev razdoblje su obeležavale brojne skrivene akcije, osobena kriptopolitika. Kriptopolitičke sklonosti Milošević je nesvesno preuzeo iz kominternovske tradicije ilegalnog rada, koji je baštinjen kod dogmatički orientisanih srpskih i jugo-komunista. Otuda je znatan deo poteza Miloševića vukao izvan domaćaja i kontrole javnosti. Konspirativnost Miloševićeve politike nije ishodila samo iz tajnovitih osobina njegove ličnosti, nego i iz potrebe da se, uprkos spoljašnjim i unutrašnjim protivnicima, po svaku cenu održi na kormilu vlasti. Skrivanje namera, pritajivanje, dvostručni stavovi i odlučivanje bez svedoka, uzrokovali su imidž Miloševića kao nepouzdanog sagovornika koji se ravna prema prilikama, ne pridržavaći se dogovora i obećanja. Miloševićev oportunizam je nastao, doduše, i kao posledica sličnog, a ponekad i goreg, ponašanja Miloševićevog spoljašnjeg i unutrašnjeg okruženja.

Tok Miloševićeve politike bio je gotovo pravilno nizlazan: odustajanja, odstupanja, napuštanja, narušavanja i porazi. U tom smislu, Miloševićeva politika u celini nije bila supstancialna, politika jasnog cilja i poraza zbog njegovog neostvarivanja. Suprotno tome, ta politika je bila konstitutivno neodređena i nejasna. Miloševićeva nemirenja, otpori, protivljenja i sukobi sliveni u sumarnu političku negaciju, ishodili su najviše iz trenutnih raspolaženja, neočekivanih i nerazumljivih, a ponekad i hirovitih odluka. Razlika između stvarne, ali skrivane nemoći i žudnje za opravdanjem lične moći, prevazilažena je retorički. Odatle je svaki Miloševićev politički nastup bio pažljivo planiran, nikada spontan, uvek sračunat i ubedivački. Miloševićeva retorika je bila antologiski eristička. Slobodan Milošević je, po svemu sudeći, bio najznačajniji i najveći politički demagog u srpskoj istoriji 19. i 20. veka.

Naleganje na dno bede

Milošević je u naslede ostavio dugove, porušenu i osiromašenu zemlju. U Miloševićevom razdoblju Srbija i preostala Jugoslavija su sa nivoa srednje razvijene zemlje srozane na nedostojni nivo najzaostalijih zemalja balkanskog regiona i Evrope. To strmoglavljinjanje u katastrofu nije bilo rezultat obične ekonomske krize ili poremećaja regularnih privrednih ritmova. Zastoj, opadanje, nazadak i socijalna i ekonomska propast bili su očekivani ishod razaranja zemlje, razbijanja zajedničkog tržišta i nasilne deobe ekonomije. Ali, više od toga, privrednoj katastrofi doprineli su skupi secesionistički ratovi i velika pljačka naroda koja se dogodila upravo u Miloševićevom razdoblju. Sa Miloševićem Srbija je dodirnula dno.

"Ekonomija destrukcije" (Mladen Dinkić) doveo je do bede ogromne većine stanovišta. Promenjena je ekonomska struktura društva. Samoupravna utopija je kriminalizovana. Vlasnička transformacija se izpočila u otimačinu dobara. Formirana je nova klasa u vidu kleptokratske nomenklature, u stvari, kompradorske oligarhije, bankokrata profitno intimizovanih sa partitokratima.

Neutrošeni ostaci društvenog bogatstva su raspodeljeni odanim glavarima i njihovim nezajažljivim porodicama. Ostatak je kromice sklonjen u inostranstvo. Veliki sistemi su uzurpirani i stavljeni pod privatnu kontrolu, a neki su pod sumnjičivim okolnostima prodati multinacionalnim kompanijama. Uvoz i izvoz su stavljeni pod strogi režim partijskih dozvola i kvota. Svojina je, dakle, usred državnog tranzita i ideološke transformacije eksproprijirana. Nova pseudoelita finansijske moći pobačena je u grčevima ratne destrukcije zemlje.

Miloševićevci su, za sebe i svoje obezbedili ekonomsku, zapravo antiekonomsku, rastrošnu i rasipničku slobodu. Ta nazovi sloboda zasnivala se na političkom kvazipravnu unumerenog korišćenja svih raspoloživih resursa. Ona je, kao i svaka neuvidavnost pretvorena u mahnitost, vodila u propast. Ekonomija opustošena ratom, sankcijama, embargom i izolacijom, pretvorila se u razmravljeni društveni i privatni kapital, sivu ekonomiju, u "novi biznis", sveden na utajivanje poreza, krijumčarenje, šverc, zgrtanje i pljačku. U Srbiji Miloševićev razdoblja carovale su malverzacije i korupcija neslučenih razmera. Tragedija naroda i države pretvorili su se u unošan posao ratnih profitera. Miloševićevi direktori, bankari i "biznismeni" nisu imali ekonomsku viziju izvan pukog samoodržanja vlasti. Zauštavljena proizvodnja, prinudni odmor, budučto rasprodana imovina, masovna nemaština i nezaposlenost, s jedne strane, i prisvojena i pokradena dobra, irritirajuća raskoš, unumereno trošenje i razbacivanje, s druge strane, ukazivali su na antagonizovane slojeve ogromne većine siromašnih i malobrojnih i povlašćeni sloj bogatih u Srbiji na prelomu milenijuma. Za poraze i pustoš koju su ostavili iza sebe miloševićevci su se obilato nagradili prisvajanjem tute imovine i zgrtanjem tuđeg novca. Osim što su teritorijalno, ideološki, verski i nacionalno podejeni, Srbi su u Miloševićevom razdoblju drastično socijalno i klasno raslojeni. Košutnica, Đindjić i DOS su od imućnih miloševićevaca nasledili osirotelu Srbiju latinoameričkih kontrasta. Oni koji su poraženi na svim frontovima, još uvek čvrsto drže front finansijske

moći. Obesna podedinjala Srbija, iz mafistofelovske sapunske opere nacionalne i državne destrukcije, narugala se ojađanoj i izglađneloj srpskoj periferiji. Bageri su na Terazije i pred Skupštinu, u Beograd, morali da dodu iz Čačka.

Ličnost, lično i politika

U prethodnom razdoblju izgledalo je da Miloševićeva nabusita ličnost ispunjava porozan prostor politike u meri jedinog pokretača zbivanja. Činilo se, naime, da je srpska i jugoslovenska scena protekle decenije presudno uslovljena ispoljavanjem Miloševićevog političkog karaktera. I danas mnogi istraživači smatraju da je Miloševićevo individualna (dvojna) psihika najpodesniji ključ razumevanja jugoslovenske drame.

Pojava Slobodana Miloševića u značenju univerzalnog političkog demijurga ipak označava psihološku interpretativnu redukciju anti/herojske istorije. Po ugledu na harizmatski titoizam miloševićevo se tumači kao razdoblje obojeno jednom neponovljivom, jakom i odlučnom ličnošću. Političko koje se izliva iz psihološkog i postaje psihologija politike najkomotniji je ali ne i najtačniji put tumačenja istorijske kompleksnosti Miloševićevog razdoblja. Traza isključivog psihološkog objašnjenja najbrže vodi u zablude.

Sticajem okolnosti Slobodan Milošević se ugradio u autobiografiju svakog ko je živeo u Srbiji i Jugoslaviji tokom prethodnih petnaestak godina. Milošević je postao politička opsesa, kako običnih građana, tako i posvećenih aktera balkanske krize. Obuzetost Miloševićevom ličnošću rasla je u meri porasta njegovog uticaja na sve aspekte života u krizi i katastrofi. Neki su čak bili ubedeni da prezimena bračnog para označavaju sam pojam politike. "Pa dobro, ako On ne valja, ko bi drugi mogao da valja? Vidite da nikoga nema, drugi bi bili još gor!", pitali su se i ujedno odgovarali kolebljivi sa osetnom nevericom u rečima.

U čudnovatoj srodenosti sa nesrećom Miloševićeva biografija se ulivala u intimni život većine građana. Psihografije razvojnog puta vode i vodice, postale su važan činilac razumevanja porekla kolektivne nesreće. U skorijoj srpskoj istoriji nije bilo ličnosti koja je svojom ličnom psihikom čitav niz godina u tolikoj meri obeležavala svakodnevni život građana. Građani Srbije su se budili i odlazili na počinak misleći na Slobu i Miru. Bračni par se utiskivao u kolektivnu svest, čak i kada je, zarad psihičkog mira, iz nje svesno potiskivan. Onoliko koliko su se On i Ona bavili nama, toliko smo se Mi bavili njima, možda manje i nemoćnije, ali ih je retko ko mogao prenebregnuti. Delovao je kontrapunkt ljubavi i mržnje, simpatija i antipatijsa, nešto što je bilo daleko od ravnodušnosti, već i stoga što je hazarderski i

patetično težilo sjedinjenosti u sudsbinu. Ta sudsbita, doduše, nije bila u svemu ista za sve, štaviše, veoma se razlikovala, ali je predstavljala nekakav opšti okvir. U tom smislu, može se reći da je Slobodan Milošević od zvezdanih trenutaka svog meteorskog uzdizanja do časa svog političkog sunovrata, u mnogo čemu označavao sumračnu sudsbitu srpskog naroda u poslednjoj deceniji veka.

Dogadjajna istorija se ne začinje u umu samo jednog čoveka, niti jedan čovek može da odstrani polideterminizam složenog istorijskog sklopa. Milošević je svakako oličavao odredenu istorijsku tendenciju, ali zamka je upravo u tome što Milošević nije u potpunosti personalizovao sve uzroke globalnog istorijskog toka. Mnoge stvari nisu zavisile od Miloševića, iako je Milošević od mnogih doživljavanja kao krivac koji je hrlio u susret nedaćama nepogrešivo birajući najgore mogućnosti. O tom nepodudaranju odgovornosti Miloševića sa odgovornošću drugih, bez obzira na Miloševićevu neposrednu sudsbitu, konačnu reč trebalo bi, svakako, da daju naučnici.

Pod svetлом iznetog, psihološka interpretacija srpsko-jugoslovenske krize i katastrofe, svedena na Miloševićevu političko ponašanje, mentalitet i karakter, nije dovoljna. Čak ni iscrpni Miloševićev psihološki portret ne objašnjava do kraja tendencije koje je on mestimično i sporadično olicavao na trajektoriji otvorene balkanske, jugoslovenske i srpske krize. Ta kriza svakako nije isključivi plod njegove udvojene volje. Svođenje krize i katastrofe na Miloševićevu političku psihografiju pomutilo bi eventualno jasno sagledavanje delovanja istorijskih konstanti u vremenskom isecku Miloševićevog razdoblja. Ličnost, dakle, utiče i određuje neku politiku, ali se politika ne izvodi u celini iz ličnosti. Subjektivno, personalno i antorološko, sve to tvori psihološke aspekte politike, ali svakako ne opravdava interpretacijsku redukciju Miloševićevog voluntarizma na njegove i njene lične hirove.

Hagofobija i problem krivice

Milošević i osuti vrh njegovog do juče močnog establišmenta, posle izbornog gubitka vlasti, naglo su oboleli od hagofobije. Pri prvim utiscima političkog preokreta, činilo se kao da je Milošević apsolutni krivac za petnaestogodišnje nedaće. Oslobadanje od loše prošlosti prepostavlja pronalazjenje vinovnika svih zala. U ličnosti Miloševića vinovnik nije previše tražen jer je već po davno bio pronađen. Milošević je od domaće opozicije, rukovodstava južnoslovenskih država i zainteresovanih inozemnih krugova odavno inkrimisan kao prvooptuženi za zlodela iz razdoblja jugoslovenskog i sprskog propadanja.

Sasvim suprotno, Miloševićevi verni sledbenici su glorifikovali svog lid-

era, veličajući njegove neprolazne istorijske zasluge i uznoсеći ga na olimpijske visine otpora zavojevaču. Ako su i uvidali izvesnu krvicu za poraz i slom, ako su uopšte priznavali propast, krvicu su videli među drugim činocima. Braneci i amnestirajući Miloševića, za sve su optuživali i okrivljavali Miloševićeve protivnike. Ipak, kao poražena strana na privremenom kraju destrukcije, Milošević je na lokalnom nivou imenovan kao glavni uzročnik unutrašnje nevolje. Milošević je imenovan kao krvac za tragediju i poraz jednog naroda i jedne zemlje. Mesto inkriminacija je Balkan, južnoslovenski i srpski prostor. Mesto sudenja? Po jednima trebalo bi da bude Beograd, po drugima Hag, dok treći smatraju da bi za Slobodana Miloševića sudenje u Beogradu moglo da bude gore nego optužnica Karle Del Ponte na Haškom tribunalu. Ali, mnogo važnije od izbora mesta sudenja je određenje predmeta i suštine Miloševićeve odgovornosti. Koji tip odgovornosti snosi Slobodan Milošević: istorijsku, moralnu, političku ili krivičnu, ili sve zajedno, ili nijednu od njih? Kako utvrđena odgovornost postaje konkretna krvica? Koja kazna za koju krvicu? Da li sudenje i eventualno kažnjavanje Miloševića otklanja neobrazloženu kolektivnu krvicu Srba za tragediju ratne secesije? Hoće li gradani Srbije kao Jugoslavije eventualnim kažnjavanjem Miloševića proživeti moralnu katarzu? Da li je oslobođanje od Miloševića "liberalna revolucija", ili je, u psihološkom ključu, pokušaj ratsoljivanja od nagomilanih grehova i krvic, ili nešto treće?

U protekloj deceniji Srbija je pretvorena u eksperimentalnu parcelu beznada i haosa. Današnja Srbija je očigledno pred izazovom korenitog i brzog demiloševiciziranja! Milošević je propustio istorijsko vreme, izgubio je konkretne teritorije, bio je poražen u svim ratovima koje je vodio i u koje je bio uplenut. Milošević je bio slavom ovenčani pobednik svih izgubljenih ratova. Za jedne je Milošević apsolutno krv što je započinjanje ratove; za druge je Milošević relativno krv samo zato što je te ratove izgubio; za треće Milošević nije uopšte krv jer nikakve ratove nije ni vodio; za četvrtе Miloševićeve krvice apsolutno nema jer su ratovi bili odbrambeni i pravedni...

Kakva je vajda od toga što je Milošević možda htio veliku Jugoslaviju kada je stvorio malu Srbiju. Milošević je izgubio Kosovo! Malo šta je učinio za narod koji je prizvao i u koji se zaklinjao. U njegovom razdoblju srpski narod je izgonjen i raseljen. Kidnapovani i nestali, nerazvjetljena ubistva, atentati, mnogo nevinvo i besmisleno ugašenih života, psihoza nesigurnosti i straha! Privreda je uništilo. U njegovom razdoblju dogodila se velika pljačka naroda. Milošević je odstupio od dobre srpske tradicije da se, kad je najgore, bude na pravoj, sunčanoj strani istorije. On čak nije odabran pogrešnu stranu; Milošević je sam osenčio pogrešnu stranu na koju je naveo Srbiju. Treba li još nešto, ili je i to previše?

Korišćena literatura

- Slobodan Milošević, Godine raspleta, BIGZ, Beograd, 1988.
- Mirjana Marković, Odgovor, BMG, Beograd, 1993.
- Ivica Stambolić, Put u bespuće. Odgovor na pitanja Slobodana Inića, B 92, Beograd, 1995.
- Dragiša Pavlović, Olako obecanja brzina, Globus, Zagreb, 1988.
- Borislav Jović, Poslednji dani SFOR, izdanie autora, Beograd, 1996.
- Branko Mamula, Štačić Jugoslavija, CID, Podgorica, 2000.
- Veljko Kadijević, Moje videnje raspada Jugoslavije. Vojska bez države, Politika, Beograd, 1993.
- Nebojša Pavković, Na medijskom frontu, NIC Vojska, Beograd, 2000.
- Smilja Avramov, Postherojski rat zapada protiv Jugoslavije, Veternik, LDI, Veternik, 1997.
- Živojin Rakočević, Geopolitički labyrintri, knjiga u štampi.
- Slavoljub Dukić, Izmedu slave i anateme. Poetička biografija Slobodana Miloševića, "Filip Višnjić", Beograd, 1994.
- Slavoljub Dukić, Kraj srpske bajke, B 92, Beograd, 1999.
- Svetozar Stejanović, Na srpskom delu Titonika, "Filip Višnjić", Beograd, 2000.
- Nebojša Popov, Srpski populizam od marginalne do dominantne pojave, nedeljničnik "Vreme", dodatak, br.135, 24. maj 1993.
- Božidar Jakšić, Balkanski paradosak, Beogradski krug, 2000.
- Slobodan Vučetić, U krugu poraza, Stubovi kulture, Beograd, 2000.
- Vladan Vasiljević, Zločin i odgovornost. Ogled o krivičnom pravu i raspodu Jugoslavije, Prometej, Beograd, 1995.
- Andelka Milić i Ljiljana Čičkarić, Generacija u protestu, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 1998.
- Mladen Dinkić, Ekonomija destrukcije. Velika pljačka naroda, Stubovi kulture, Beograd, 2000.
- Marko Lopušina, Lov na Miloševića, Legenda, Čačak, 2000.
- Dragan Bujošević - Ivan Radovanović, Peti oktobar - dvadeset četiri časa prevrata, Medija centar, Beograd, 2000.
- Miloš Knežević, Balkanska pometnja, DP "Đuro Salaj", Beograd, 1996.
- Miloš Knežević, Krstaraća demokratija, DP "Đuro Salaj", Beograd, 1999.
- Miloš Knežević, Evropa iza limesa, Slobodna knjiga Vladimira Maksimovića, Beograd, 2001.
- Memorandum - Šta piše a šta se čita u ozloglašenom dokumentu SANU, nedeljničnik "Duga", vanredno izdanje, jun 1989.
- Geopolitička stvarnost Srbija, zbornik, Institut za geopolitičke studije, Beograd, 1997.
- Kosovo i Metohija - izazovi i odgovori, zbornik, priredio Miloš Knežević, Institut za geopolitičke studije, Beograd, 1997.
- NATO na Balkanu. Glasovi otpora, Jugomedija-Podgorica i Vojno delo-Beograd, 2000.
- Izborna krada - pravni aspekt, zbornik, Medija centar, Beograd, 1997.
- Međunarodni krivični tribunal, zbornik, urednik Vladan Vasiljević, Prometej, Zemun, 1997.
- Slabosti demokratske opozicije, zbornik, uredili D.Obradović i Z.Pučević, Saga, Beograd, 2000.
- Račiћ hod. Srbija u transformacijskim promenama, zbornik, priredio Mladen Lazić, "Filip Višnjić", Beograd, 2000.
- Poletički vodič kroz Srbiju. Adresar SRJ, Medija centar, Beograd, 2000.
- Henti Vajnans, U ţrnju. Jugoslovenska hronika 1991-1992., B 92, 1996.

Suzan Vudvord, Balkanska tragedija. Haos i raspad posle hladnog rata. "Filip Višnjić", Beograd, 1997.
Karl Bilt, Zadatak mir, B 92, Beograd, 1999.
Zbignjев Bžežinski, Velika šahovska tabla, CID, Podgorica, 1999.
Semuel Huntington, Sukob civilizacija, CID-Podgorica - Romanov-Banja Luka, 2000.
Đen Konrad, Jugoslovenski rat, Stubovi kulture, Beograd, 2000.
Leonidas Hadžipromidis, Umorost Jugoslavije, Beogradski krug, Beograd, 2000.
Hanes Hofbauer, Balkanski rat. Razaranje Jugoslavije 1991-1999, "Filip Višnjić". Beograd, 2000.

Miloš Knežević

MILOSEVIC'S ERA: LOST REGIONS - TIMES PAST

Summary

Slobodan Milosević is a special phenomenon in newer Serbian politics. In Milosević's era, the greater Yugoslavia was disintegrated, and a small Serbian Yugoslavia was made out of Serbia and Montenegro. In the course of secession, Milosević got into a conflict with the West, which resulted in aggression against FRY and occupation of Kosovo and Metohia. Milosević has wasted historical time, lost territories, threatened national and state idea and made democracy seem inappropriate. In Milosević's era, the Serbian people was displaced, the economy was ruined, and the population pauperized. Milosević' rule was authoritarian and voluntaristic, beyond any norm of a lawful state. In the course of Milosević's rule, Serbia was embroiled in four secession wars. Milosević did not fit into the trends of global politics. Milosević's accountability can be classified into national and international. The content, type and degree of Milosević's accountability need to be established in accordance with the laws and the principle of equity.

Key words: Slobodan Milosević, Yugoslavia, Serbia, Kosovo and Metohia, defeat, regime, opposition, accountability

Nova srpska politička misao

Posebno izdanje I (2001)
UDK 323.22(497.11),2000"(082)
Primljeno: 31. septembra 2001.

Vojislav Koštunica

Predsednik SRJ
Beograd

PRAVNA DRŽAVA I PRAV(N)I REFORMIZAM

Sažetak: U prvom delu, autor daje kraći osvrt na sadržaj i status ideje pravne države na ovim srpskojugoslovenskim prostorima i konstatuje da je u periodu nakon obnavljanja srpske državnosti u 19. veku postojala jasna svest o značaju ovog pitanja i neophodnosti da se u tom pogledu drži korak sa svetom. Međutim, nakon drugog svetskog rata, u drugoj (komunističkoj) Jugoslaviji koncept pravne države je odbačen i podređen ideji "revolucionarnog prava" i "narodne demokratije". U nastavku, upozorava se na opasnost da i nakon 5. oktobra bude nastavljeno sa potencijalnim odnosom prema ideji vladavine prava, s tim što se sada javlja tendencija da ona bude suspendovana u korist magične reči "reforme". Umesto nепримиримог и самоволјног "reformizma", prave reforme, po mišljenju autora, morale bi uključivati kompletnu izgradnju sistema vladavine prava, kao i povratak srpskog društva svojim liberalnim i evropskim izvorima.

Ključne reči: Srbija, pravna država, vladavina prava, reforme, liberalizam

1. Pravna država i sloboda

Tema o kojoj danas treba da razgovaramo nije samo važna, nego je, usudio bih se da kažem, odlučujuća kada je reč o tome kako ćemo, ako ćemo, dalje. Pravna država je termin koji se često koristi; nisam, međutim, siguran da se i valjano upotrebljava, bojam se da i tu ima mnogo revolucionarnih, ili ekskluzivističkih tumačenja. U jednom svom davnom radu, pokušavajući da odgovorim na pitanje da li je međuratna Jugoslavija imala karakter pravne države, istakao sam da je neophodno, pre svega, utvrditi kakva je bila uopšte priroda tog političkog poretka, da bi se mogao potražiti odgovor na jedno po svojoj sadržini uže i konkretnije pitanje: da li je ova državna zajednica imala odlike pravne države.

Naš današnji politički poredek je tranzicijski. Krenuli smo, dakle, iz jednog autoritarnog, zapravo monističkog poretka, koji je, nesumnjivo, predstavljala partijska država, a pokušavamo da izgradimo savremeni evropski liberalizam, pluralistički, razume se. Ono što je ovde, čini mi se, izuzetno

važno, jeste da ne presadujemo slepo *tude* recepte, već da, imajući, naravno, na umu sve savremene pravne standarde, pokušamo da oživimo i onu pravnu svest koja je u nas odvajkada postojala. Jednostavnije rečeno, kad god smo imali ozbiljnu državu, imali smo i, za svoje doba, moderna pravna rešenja. Može se zapravo reći da između državotvornosti u Srbu i njihove pravne svesti postoji direktna veza; država i pravo su pojmovi koji se u mnogome preklapaju, jedno bez drugog su nezamislivi. Tako je bilo još u vreme Svetog Save; prva faza u razvoju naše državne uprave vezuje se sa 9. i 10. vek. Tako je trajalo do pada pod Osmansko carstvo. Nastavilo se, obnovljenom snagom i nikada neugasлом željom za modernošću, početkom 19. veka. Kako smo obnavljali državu, tako smo razvijali pravo i pravosudne institucije. Bila su to dva aspekta jednog istog posla, uzajamno su se dopunjivali i podsticali. Dovoljno je podsetiti da su tvorci Sretenjskog ustava pomno proučavali belgijski Ustav, donet tri godine ranije, u to vreme najzajedničnije evropsko dostignuće na planu razvoja ustavnosti. Uticaj tog Ustava posebno se ogleda u jednom od najkonzistentnijih i najdemokratskih ustava koji smo ikad imali, onom iz 1888. Samo, da naglasim nešto što je veoma važno - rešenja nisu tek tako preuzimana, već su prilagodavana i primeravana.

Što se tiče samog značenja pojma pravne države, on ne bi smeo da bude sporan, samo ako se potrudimo da se oslobodimo ideoškog i drugog nasleđa. On postoji u užem i širem značenju. U prvom, užem značenju, skoro da na to ne treba ni podsećati, pojam pravne države upućuje na neophodnost podele vlasti, na podvodenje upravne vlasti pod pravni poredak i obezbeđivanje svim pravnim sredstvima, posebno putem sudske kontrole, zakonitosti u radu uprave. U širem značenju, pravna država je samo drugi naziv za ono što se angloameričkoj pravnoj tradiciji naziva vladavinom prava, dakle poredak u kome su pravna pravila iznad svega i imaju podjednaku pravnu snagu i za one kojima se upravlja kao i za one koji upravljaju, poredak u kome je država vezana svojom tvorevinom - pravom. Ili, kako to jednostavno Gustav Radbruh kaže: "Država je pozvana da donosi zakone samo pod uslovom da i sebe samu smatra vezanom sopstvenim zakonima."

Pominjao sam Jugoslaviju između dva rata, uveren da je to važan primer. Uprkos autoritarnom poretku, postojali su elementi pravne države u ustavnopravnom razvoju Jugoslavije između dva rata. Čak i kada su mnogi od tih elemenata narušavani, a prava političkih neistomišljenika bila bودована u pitanje, svest o tome šta pravna država jeste činila je nesumnjivo jedno od važnih odlika ovog razdoblja. Smisao ove tvrdnje lakše ćemo shvatiti ako napravimo poređenje sa jednim drugim periodom u razvoju jugoslovenske

države. Reč je o prvim danima sada već bivše, druge Jugoslavije, čiji je skupštinski i javni život započeo potpunim odbacivanjem svega onoga što bi moglo imati veze sa izvornom idejom pravne države i osnovnih prava. Dok su za liberalnu političku tradiciju ljudska prava prirodna, neotudiva prava čoveka koja mu rođenjem pripadaju i koja davanjem ili oduzimanjem, proširivanjem ili sužavanjem gube svoje izvorno značenje, u raspravi o nacrtu Ustava posleratni ministar za Konstituantu Edvard Kardelj tvrdio je da "demokratska prava nisu ništa što apsolutno važi za sva vremena već se zavisno od datih prilika može proširiti ili suziti, dati ili uzeti."

Izrečeno sa merodavnog političkog mesta ovo Kardeljevo shvatanje je odmah postalo i ostalo rukovodno načelo za pravnu nauku. Istupajući decembra 1945. na sednicima ustavnopravnih odbora Savezne skupštine i Skupštine naroda kao vladin poverenik Jovan Đorđević je tvrdio da građanska prava "predstavljaju izvesna pravna sredstva data na raspoloženje našim građanima". U skladu sa ovim, Đorđević je za razliku od tradicionalnog liberalnog shvatanja o suprostavljenosti javne vlasti i osnovnih prava, odnosno ograničenosti države sferom prava čoveka, ukazivao na njihovo uzajamno prožimanje i jedinstvo: "Naša država nije zasnovana na čuvenom sukobu između građana i vlasti. Prema tome građanska prava ovde ne predstavljaju nikakvu otimačinu od vlasti, nikakvo ograničenje vlasti, nego su građanska kod naša baš formulisana u saglasnosti, u jednom jedinstvu vlasti i građana. To je omogućeno time što je kod nas državna vlast po svojoj suštini narodna vlast. I ukoliko je naša vlast jača, šira, snažnija, demokratskija, utoliko su i građanska prava šira, demokratskija i jača."

Jednom odbačena u drugoj Jugoslaviji, ideja pravne države nikada nije stekla veći broj pobornika među glavnim jugoslovenskim pravnim piscima. A stekla je i neke postojane kritičare, koji su u odnosu na pojam pravne države i vladavine prava prednost davali jednom vrednosno ispräžnenom, pravnotehničkom pojmu zakonitosti.

Onda je, krajem osamdesetih, došlo do promena, više prividnih no suštinskih, pa je, sasvim iznenadno, termin pravna država postao sastavni deo zvaničnog žargona i neizbežno mesto u programima raznih prefarbanih komunističkih stranaka. Da li treba reći da je u ovom značenju i upotrebi uloga ovoga termina više ideoška nego kritička? Uvelikoj se koristila formulacija da se odredene odluke moraju sprovesti "svim sredstvima pravne države". Da li je ona mogla da kazuje išta drugo osim da odredene opštne odluke i propise treba primenjivati bez obzira na njihovu sadržinu? Značenje izvornog pojma pravne države ili vladavine prava sasvim je drugačije. Ono ne podrazumeva samo doslednu primenu zakonskih propisa ma kakvi oni bili, već i to da ovi propisi predstavljaju opšta, tačno odredena i ned-

vosmisleno formulisana pravila koja ne dopuštaju nikakvu vrstu proizvoljnosti ili zadiranja u osnovna prava čoveka.

Neko će se možda upitati zašto sve ovo govorim. Reći će da nam je dosta izleta u prošlost i odgonetanja istorijskih belina, treba da se okrenemo budućnosti i očas posla sprovedemo te sudske i ostale preobražaje. U tome i jeste problem. Ništa ne možemo tek tako preuzeti, kao pomodnost, već moramo temeljito, iz korena, pretresti ceo pravosudni sistem. Dogodiće nam se, inače, da neke relativne pravne novine, kao što je ombudsman, koje mogu funkcionisati samo u savršenom sudskom sistemu, preuzmemu nekritički i time i samu tu instituciju izvrgnemo ruglu.

Zato bih pohvalio odluku Ministarstva pravde da povuče iz procedure i vrati na doradu Predlog zakona o izmenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srbije, jer je sadržao niz rešenja za koja bi se teško moglo reći da su valjana ili da su primerena našim prilikama. Stručna javnost je imala opravdane primedbe kako na činjenicu da su mnoge nove inkriminacije, tim zakonskim predlogom predviđene, zapravo postojale u važećem Zakonu. Nije, dakle, reč o slabostima u zakonu, već o neefikasnosti otkrivanja delikata i gonjenja počinilaca. Da budem jasniji: ukazuje se na masovnu pojавu korupcije. Za nju, međutim, pokriće postoji i u važećem zakonu (primanje mita, zloupotreba službenog položaja ili ovlašćenja) ali se to ne primenjuje zbog selektivne politike u pokretanju krivičnog postupka.

Sem toga, kod većeg broja krivičnih dela predloženo je enormno povećanje propisanih kazni, kako u pogledu minimuma, tako i u pogledu maksimuma. Opet je tu pobrana blagost zakona i blagost kažnjavanja, mada je jugoslovensko krivično zakonodavstvo već jedno od strožih u Evropi.

Zato je, ponavljam, izuzetno dobro što je taj Predlog povučen. Uveren sam da će kroz razložnu, nepristrasnu i hladnu diskusiju, doći do najboljih rešenja.

Rekao bih i neku reč o sudstvu, toj, kako je Hamilton govorio, najslabijoj i najbezopasnijoj grani vlasti, ali i najopasnijoj i sa verovatno najtežim posledicama grani vlasti, ukoliko je na delu autoritarni sistem i nema suštinske podele vlasti. Teško da ima potrebe da govorim kakve su sve zloupotrebe moguće; komunizam je tu imao nevidene rezultate.

Zato me, priznajem, plaše zakulisne i ne tako zakulisne igre oko postavljanja sudija, svejedno da li okružnih, privrednih ili nekih drugih sudova. Čini mi se da se pred našim očima, sad u ime demokratije, opet čine pokušaji da se gurne u drugi plan ideja pravne države. Pravna država kao da još treba da čeka, kao da ponovo postaje pitanjem drugog reda, kada je ponovo guši želja za ispunjenje nekog novog istorijskog testamentra.

Zadržimo se na reformama u pravosudu. Zatečeno uređenje duboko u

sebi nosi zapretene relikte starog sistema. Taj sistem je suštinski vodio dezintegraciji društva na mnoštvo medusobno zatvorenih, kako se to onda zvalo, društvenopolitičkih zajednica. Opština je bila osnovna među njima, pa su stoga i opštinski sudovi bili korifeji pravosudnog sistema. Prvostepena nadležnost opštinskih sudova povećavana je na štetu okružnih sudova, koji su postajali nadležni samo za žalbenu kontrolu ispravnosti odluka opštinskih sudova. Trostopeno odlučivanje protivilo se zahtevu za efikasnost sudskog sistema pa je - što su više opštinski sudovi dobijali prvostepene nadležnosti - stvaranje pravnosnažnosti postalo eksluzivitet okružnih sudova. Bilo je to pogubno po jedinstvo pravnog porekla i jednakost građana pred zakonom. Mnoštvo okružnih sudova - čija je mreža uglavnom pratila mrežu tzv. meduopštinskih regionalnih zajednica - imalo je moć izricanja pravnosnažnih odluka. Građani su ostali bez sudske instance koja je mogla da ujednači praksu sudova na nivou države. Taj pravosudni koncept bio je duboko suprotstavljen jednakosti građana pred zakonom i pravnoj sigurnosti.

To je ono što smo nasledili i što još nismo promenili. Trideset okružnih sudova ima moć pravnosnažnog presudivanja za krivična dela za koja je propisana kazna zatvora niža od deset godina, i gotovo u svim građanskim stvarima. Vrhovni sud Srbije iscrpljuje se u nadležnosti po žalbama na prvostepene odluke okružnih sudova kad su sudili za krivična dela za koja je propisana kazna zatvora teža od deset godina i u obimnoj prvostepenoj nadležnosti u upravnim sporovima, nastaloj zbog ekstremne i krajnje štetne centralizacije Srbije.

Vrhovni sud Srbije, opterećen suđenjem, ne može da obavlja svoju ustavnu ulogu, da utiče na praksu sudova i ujednači položaj građana pred zakonom. Okružni sudovi imaju i teorijsku i praktičnu mogućnost da stvore sopstvena pravna područja i prava građana direktno učine zavisnim od sredine u kojoj žive ili u kojoj je nastao povod za suđenje. Moderne evropske države traže ravnotežu između težnji da u svakodnevnim, socijalno najčešćim i manje vrednim stvarima sude sudovi koji su na dohvat ruke građanima, da u redim, kompleksnijim i socijalno značajnijim stvarima presuđuju viši sudovi sastavljeni od iskusnijih sudija, a da najviši sud bude instrument ujednačavanja prakse i unifikacije položaja građana pred zakonom. Ne postoji nijedan valjan razlog zbog koga isti ovi principi ne bi predstavljali pravopolitičke premise reforme uređenja sudskog sistema u Srbiji.

Ako je pitanje uređenja sudskog sistema višezačno i dopušta izvesnu kolebljivost, o položaju sudija ne bi smelo biti ikakavih nedoumica. Nažlost, ni tu još ništa iole ozbiljnije nije urađeno, ni u ravnim normi, ni u ravnim fakata. Tako je u državi u kojoj je još 1835. Sretenjski ustav propisivao

„Sudija ne zavisi u izricanju svoje presude ni od koga u Srbiji do od zakona i nikakva, ni veća ni manja vlast u Srbiji nema prava odvratiti ga od toga niti mu zapovediti da drukčije sudi nego kako mu zakon propisuje“ još na snazi zakon iz 1992. koji sam prepisuje ionako oskudne ustavne odredbe o nezavisnosti sudija, bez konkretizacije po uzoru na moderna prava i bez ozbiljnih jemstava sudske nezavisnosti. A samo u nezavisnom sudstvu možemo imati nezavisne sudsije.

Ima jedan poučan primer u vezi sa Nikolom Pašićem. Svojevremeno je, kao predsednik vlade, pozvao na odgovornost Dragoljuba Arandelovića, ministra pravde i uglednog univerzitetskog profesora, samo zato što se raspitivao za jedan sudske slučaj. Nisam siguran da bi danas to moglo da se dogodi.

Donošenje novih zakona o pravosudu nije tako težak poduhvat kako se prikazuje. Naravno, ništa nećemo postići ako sudsije podobne bivšem režimu zamenimo sebi podobnim sudsijama i zatim pokušamo da donešemo zakon koji bi to legalizovao. Postoji niz međunarodnih akata o nezavisnosti pravosuda. Pred nama je pravo bogatstvo uzora. Na nama je samo da kritički odberemo ono što našoj državi i tradiciji najviše odgovora i da to što pre pretočimo u zakone. Potrebna nam je samo stvarna zainteresovanost da se pravosude reformiše.

Ne bi bilo dobro da danas, godinu dana posle započetih demokratskih reformi, za naše sudstvo važi ona Svistova priča po kojoj sudsije predstavljaju "stalež ljudi koji je učio veština da rečima, naročito u tu svrhu nagomilanim, dokazuju da je belo crno i crne belo, već prema tome zašta su plaćeni. Sve ostalo društvo robuje tim ljudima".

Ipak, ne verujem da je to kod nas moguće. Jednostavno, uzdam se u zdrav razum naših ljudi i sposobnost da prepoznaju i razaberu. Slobodu su osvojili. Neće je pročerdati. A nje teško da ima bez uredene, pravne države.

2. Šta jesu a šta nisu reforme?

U svakom istorijskom periodu postoje reči koje se posebno često koriste, toliko često da, u izvesnoj meri, gube svoje izvorno značenje, prazne se i postaju nekako papirnate. Takva je svojevremeno bila reč progres; korišćena je toliko često da joj se značenje gotovo sasvim izvitoperilo, gubeći maltene svaku vezu sa napretkom i svodeći se, umesto toga, na nekakvo ideološki ispravno nazovi-kretanje, zapravo, tapkanje u mestu. Ne bi bilo dobro da takva sudsibna zadesi i reč reforma, a realna opasnost za to, sva je prilika, postoji. Složićemo se, verujem, da je reč reforma, najčešće u množini izgovorena, danas postala neka vrsta mantre. Njome se sve pravda, ona je izvor i utoka svih poželjnih društvenih i državnih pregnuća, zbog nje se

nešto mora i zbog nje se nešto ne sme.

Zarad reformi se, tako, mora žrtvovati poneki državni razlog, moraju se zatvoriti oči pred ponekim direktnim ogrešenjem o pravo, moraju se izigravati jedinstvo tamo gde ga očigledno nema, moraju se prenebregnuti neki od osnovnih postulata demokratije ili liberalne ekonomije - samo da bi se, tobože, brze reforme sprovele. Odmah da se razumerimo, ja sam duboko uveren da su to lažni razlozi i lažne reforme. To nisu reforme koje znače ono što moraju da znače: promene, duboke i korenite, i. što je najvažnije, bespovratne, nego označavaju površinsko preuređenje odnosa među već postojećim elementima, suštinski nepromjenjenim. Te, nazovi-reforme, na ekonomskom planu su u našoj bivšoj zemlji prvi put lansirane šezdesetih godina, sa pogubnim rezultatom. Posle ih je bilo nebrojeno mnogo; mahom su se svodile na brisanje nula na novčanicama.

Reforme, dakle, jesu preko potrebine, ali samo ako su prave. Inače se sve svodi na zadržavanje postojećeg stanja. Navešu samo jedan, u nizu mogućih primera. Da se temeljnije pristupilo reformama, ne bismo više u ekonomiji imali dirgovanje komandnim linijama partijske države (svejedno da li es-pe-esovsko jułovske ili dosovske) tj. uredbama. Imali bismo deregulaciju, zamah privatne inicijative i slobodnog preduzetništva, konkurenčiju. Uloga države se ne bi svodila - i u tome bila prenaglašena - na izdavanje dekreta i poddekreta, nego bi bila ojačana tamo gde joj je mesto: u održavanju osnovnih institucija demokratskog pravnog poretku i tržišne privrede. Tu je potrebno sprovesti prave reforme - da se zna šta je pravni poredak, šta je svojina, šta je ugovor. Znači, umesto države koja je hiperaktivna u komandovanju privredom, nama je potrebna pravna država čvrsto ukorenjenih institucija i jasne, potpuno razgraničene podelje vlasti.

Političke promene od 5. oktobra i 23. decembra zahtevale su upravo tave, duboke reforme pravnog i političkog sistema u SR Jugoslaviji i Srbiji, reforme čiji je smisao u stvaranju normativnog i institucionalnog okvira za dugoročne i dalekosežne promene u privredi i društvu. Danas, godinu dana nakon događaja koje je s pažnjom i očekivanjima pratilo čitav svet, suočavamo se sa činjenicom da je izgradnja pravne države i demokratskog sistema isto toliko težak posao, ako ne i teži, od obaranja starog režima. Možda se u ovoj konstataciji krije uputstvo za traganje za razlozima zbog kojih se naša zemlja ovako sporo, za većinu građana nedopustivo sporo, kreće putevinu reformi.

Političke promene u Srbiji nastupile su deset godina nakon odgovarajućih promena u zemljama nekadašnjeg komunističkog sistema. U toku tih de-

set godina u Srbiji, ali i u Crnoj Gori, samim tim i u njihovoj federaciji, stvoren je sistem ustanova koje nisu funkcionalne i koje su služile kao paravani za prikrivanje jednog drugog, pravog sistema moći. Nije to bila neka osobita kreacija vladajućih političkih snaga, već pre do apsurdnog kraja dovršen i u mnogo čemu savršen sistem političkog voluntarizma koji je vladao prethodnom komunističkom Jugoslavijom. Takozvana Treća Jugoslavija, u čijem izvitoperenom okviru i danas živimo, bila je, a na neki način i danas jeste, u svojevrsnom kontinuitetu sa Drugom Jugoslavijom. A!o postoji neki kriterijum koji istorijski povezuje ove državne tvorevine, onda je to navika i potreba da se izigravaju pravo i zakonitost i da se važne političke odluke donose van postojećih državnih institucija.

Na tom nasledu se temelji jedno pitanje koje i danas imamo prilike da čujemo, često iz usta nosilaca nove vlasti: kako i zašto poštovati ustav i zakone, ako je reč o starom ustavu (ustavima) i kad je reč o zakonima koje je doneo stari režim. To pitanje je samo naizgled opravdano i zapravo je nastalo u jednoj kvazi-reformisanoj, dakle suštinski nepromjenjenoj društvenoj i političkoj svesti.

Kada je o ustavima i zakonima reč, jasno je da se oni ne mogu brzo promeniti. Sadašnji Ustav SRJ ne predstavlja odgovarajući ustavni okvir u kome bi se odvijale suštinske reforme institucija. U Srbiji, a i u delu Crne Gore, postoji i nasušna potreba i političko opredeljenje da se on promeni. Problem, međutim, nije ni u ustavu ni u potrebi za njegovom promenom, već u tome da li će federalacija opstati. Problem je, dakle, u samoj državi kao federaciji sa dve članice. Bez političkog rešenja kome će slediti korektan postupak promene tog ustava neće biti ni te države ni njenog ustava. Posebno su velike posledice po Srbiju i njeno ustavno stanje, jer нико ozbiljan ne želi da ga promeni dok se ne promeni savezni ustav. To, međutim, nikako ne znači da ne treba da počnemo da se pripremamo za tu promenu i da ne treba da razradimo varijante. U ustavnom pogledu, dakle, i SRJ i Srbija predstavljaju provizorijume. Na Kosovu je državna vlast suspendovana, a umesto nje je na delu jedna kombinovana vlast međunarodne zajednice i albanskih separatista. U Crnoj Gori u vlasti učestvuju oni koji saveznu državu ne priznaju. U Vojvodini i Sandžaku pojedine stranke koje se predstavljaju kao regionalističke zapravo sprovode politiku koja ima mnogo elemenata separatizma.

Ovo stanje, međutim, ne može i ne sme da bude opravdanje ni za brzoploto nametanje tudi recepta, ni za nepoštovanje načela ustavnosti i zakonitosti. Ustav i zakoni moraju se poštovati dok se ne promene, a menjati se mogu samo u legalnom i legitimnom postupku. Sve drugo, makar kako se pravdalo razlozima ove ili one svršishodnosti, bio bi čin političke samovo-

lje, što bi pre doprinelo povećavanju nereda nego reformi i stabilizaciji uređenja. A takvih primera ima dosta. Da ne govorimo o ponašanju crnogorskih vlasti, koje gotovo u potpunosti ne poštuju savezni poredak i institucije. Ako se, pak, Srbija opredelila za uporednu reformu savezne države i Republike, onda njene ustanove i politički predstavnici u njima moraju podjednako biti lojalni i prema saveznom i prema republičkom ustavu i postojećem pravnom sistemu. Ovo, naravno, nije lako i deluje kao popravka pokvarenog broda na uzburkanoj pučini, ali drugog izbora nema.

Kada je o konkretnim reformama reč, u ovom trenutku treba brzo i efikasno uraditi ono što je moguće. Reč je o ustavnom sudstvu, pravosudnom sistemu i sistemu javne uprave. Savezni i republički ustavni sud treba što pre da počnu sa radom u svojim dopunjениm sastavima. Zadatak kadrovske kompletiranja rukovodećih sudija u sistemu redovnog sudstva Srbije još nije gotov i treba ga što pre obaviti. Uz to treba preispitati sistem zarada u celokupnom sudstvu, jer to je najbolja brana i protiv korupcije i protiv političke zavisnosti sudija. Ako bi pravosudni sistem postao funkcionalan i nezavisran, uskoro bi mogao da postane žila kucavica svih reformskih zahvata u zemlji. Najzad, kada je o sistemu javne uprave reč, i tu smo na samom početku, ako je išta temeljno i započeto. Najvažnija je ozbiljna decentralizacija, veća samostalnost opština i drugačija teritorijalna organizacija vlasti. Ali, i pre toga moguće je i neophodno započeti sa profesionalizacijom i racionalizacijom upravnih službi i osoblja.

Postoji još jedan sasvim realan problem na koji se mora ukazati: aktuelno stanje, nadam se privremeno, kada se o Srbiji radi, karakteriše odlučivanje u okvirima vladajuće koalicije kao obavezujuće za sve predstavničke i izvršne, pa i upravne i sudske, organe vlasti. Sem toga, i savezna i republička skupština deluju u nekoj vrsti straha od sopstvene privremenosti. Uopšte, taj strah od izbora, koji se, takođe, pravda tobožnjom nemogućnošću reformi ako se izbori održavaju, opet je izraz predstave o partiskoj državi.

Zašto bi izbori kočili i sputavali išta što je dobro? Zbog tog straha, skušinski život se negativno politizuje. S jedne strane, vladajuća većina u obe skupštine nije produkt jedne stranke sa jasnim programom vlade, ili uobičajene koalicije od dve do tri stranke. Nju sačinjavaju poslanici osobnog političkog konglomerata, koji su zbog svoje političke heterogenosti upućeni na *ad hoc* smernice rukovodstva koalicije. Imajući u vidu činjenicu da se ovaj karakter većinske koalicije reflektuje i na obe vlade - saveznu i republičku, teško je voditi neku osmišljenu i racionalnu reformsku politiku. S druge strane, opozicione stranke u oba parlamenta, kao gubitnici ne samo vlasti nego i čitavog prethodnog poretku, nisu u stanju da predstavljaju neku konstruktivnu opoziciju i da doprinesu razvoju pravog skupštinskog života.

Jasno je, dakle, da nam je potrebno da se postepeno formira normalna stranačka scena koja će imati značajnu ulogu u potonjoj stabilizaciji celokupnog političkog sistema.

Samou takva stranačka scena moći će da omogući povlačenje države iz onih oblasti u kojima nema mesta njenoj aktivnosti, što, razume se, važi i za vladajuće stranke. Tu pre svega mislim na kadrovsu politiku preduzeća, i ne samo preduzeća, nego i nastavnih i naučnih ustanova, nepolitičkih institucija i drugog. U striktno ekonomskoj oblasti, mislim na to da država mora da se određene politike određivanja cena, utvrđivanja kreditne politike, raspolažanja imovinom preduzeća. Znarno svi u čemu se sastoji zdrava ekonomika politika: u stabilnoj valuti, budžetu koji je pod kontrolom javnosti, liberalizaciji cena i liberalizaciji međunarodnih tokova. Ovde, međutim, dolazimo upravo do onoga što je ključna uloga stvarno reformisane, odnosno pretermeljene države i po čemu se ona razlikuje od kvazi, ili kozmetički reformisane države. Iz razvijenih zemalja često se nameće koncept liberalizacije kretanja robe, kapitala i usluga, uz istovremeno postavljanje gotovo nepremostivih barijera za kretanje rada. Ozbiljna i odgovorna država će uvek uskladiti stepen liberalizacije sa nacionalnim interesima. Kozmetički reformisana država se neće truditi oko toga, već će, možda, pokušati i iz takve nejednakosti da izvuče neku kratkoročnu budžetsku korist.

Primer koji sam naveo upućuje me na još jednu oblast u kojoj su nužni suštinski reformski zahvati i stalno balansiranje, radi ostvarivanja maksimuma nacionalnih interesa: oblast spoljne politike. Tu se suočavamo sa svojevrsnim paradoksom: uradili smo, od oktobra do dana, najviše upravo u oblasti koja postaje sve teža i neizvesnija u celom svetu. Posle onoga što se u utorak dogodilo u Njujorku i Vašingtonu, jasno je da će mnogi odnosi, mnoge politike pa i mnogi pojmovi, uključujući tu, po svemu sudeći, i pojam terorizma morati da budu redefinisani. Zasad je teško da procenimo na koji će se način to odraziti na stanje na Kosovu i Metohiji. Sigurno je samo da stvari više neće biti iste. Posle oktobarskih promena, SR Jugoslavija se vratila u međunarodnu zajednicu koja je bila suštinski drugačija od one u kojoj su živele predašnje Jugoslavije. Sada se i sama međunarodna zajednica bitno promenila u odnosu na ono kakva je bila kad smo se jesenjas u nju vratili. To samo znači da će nam biti potrebne nove, dalekosežne odluke u pogledu ciljeva i načela naše spoljne politike.

SRJ se danas graniči sa "stariim" i "novim" susedima, tj. zemljama koje su joj susedi od nastanka prve jugoslovenske države i bivšim jugosloven-

skim republikama koje su stekle nezavisnost tokom prethodnih desetak godina. Decenija ratova koji su pratili raspad bivše Jugoslavije ostavila je teško naslede u odnosima jugoslovenskih naroda: stotine hiljada ljudi su izgubile život, milioni su postali izbeglice, porodične, ekonomske, kulturne i druge veze su pokidane a nekada jedinstveno jugoslovensko tržište je izdelenjeno granicama koje se teško prelaze. Promene u većini "starih" suseda, međutim, učinile su da se njihove granice danas često otvoreni nego nove granice među bivšim jugoslovenskim republikama. I upravo tu se kriju i izazovi i šanse našeg novog položaja u regionu: naš geografski položaj i naši nacionalni interesi nas prirodno upućuju da težimo ne reviziji nego "omekšavanju" regionalnih granica, liberalizaciji prometa ljudi i robe i svim onim oblicima regionalne saradnje koji bi pospešili razvoj naših zemalja i učinili nas bližim evropskim integracijama. Izazovi se, naravno, ogledaju u tome što su te granice često potpuno porozne upravo za ono za šta ne bi smele da budu porozne: za terorizam, promet oružja i droge. Zato jedan od strateških ciljeva koja moramo postaviti na nivou regiona jeste upravo borba protiv terorizma, uz maksimalno liberalizovanje prometa ljudi i robe.

Naš strateški cilj je ulazak u Evropsku uniju a naša želja je da tamo stignemo zajedno s našim susedima. Iako se to neće dogoditi u neposrednoj budućnosti, povratak u Evropu je od suštinske važnosti i za našu spoljnju i za unutrašnju politiku. Pribavljatanje evropskog projekta u tranziciji našeg društva znači povratak onim društvenim i političkim vrednostima na kojima je počivala državnost Crne Gore i Srbije od njihovog međunarodnog priznanja krajem 19. veka. Isto onako kao što je bio kohezivni činilac u izgradnji posleratne Evrope, ovaj projekt može biti kohezivna snaga u obnovi jugoslovenske zajednice jer se oko njega može postići konsensus i Srbu i Crnogoraca i svih drugih koji s nama žive u SR Jugoslaviji. Opredeljenje za Evropu odražava i politički realizam koji nam je posle višedecenijskog lutnja danas toliko potreban. Tako će, realno gledano, naše suštinsko reformisanje na svim poljima zapravo značiti povratak nekadašnjim liberalnim korenima koje je revolucionarni pokret i njegov poredak pokušao da saseče. To sećenje korena nas je koštalo više od pola veka odsutnosti iz Evrope. Tek danas imamo priliku da to zaostajanje nadoknadimo. To ne smemo propustiti.

Vojislav Koštunica

LAW-ABIDING STATE AND NON-ABIDING REFORMISM

Summary

In the first part, the author gives a brief account of the contents and status of the idea of a law-abiding state in the Serbian/Yugoslav territories, noting that the clear awareness of the importance of this issue and the need to keep abreast with the rest of the world in this respect, existed ever since the renewal of the Serbian state in the 19th century. However, after World War II the concept of the law-abiding state was in the second (communist) Yugoslavia state dismissed and subjected to the idea of "revolutionary right" and "popular democracy". He continues to warn of the danger that after October 5, the idea of the rule of law may continue to be slighted, only this time in favour of the magic word "reforms". Unlike non-transparent and arbitrary "reformism", true reforms, in the author's view, should encompass the building of a complete system of the rule of law and the return of the Serbian society to its liberal and European sources.

Key words: Serbia, law-abiding state, rule of law, reforms, liberalism

Nova srpska politička misao

Posebno izdanje 1 (2001)

UDK 323.22(497.11).2000"(082)

Primljen: 15. marta 2001.

Dragan Lakićević

Institut za evropske studije

Beograd

AUTORITARIZAM I NJEGOVO NASLEĐE

Sažetak: U ovom tekstu autor razmatra strukturu Miloševićeve vlasti kao i uzroke koji su doveli do njegovog konačnog pada. Pri tome se kao odlučujući faktor analizira njegovo suštinsko nerazumevanje i neiskreno prihvatanje moderne predstavničke demokratije (smenjivost vlasti, sloboda medija, fer izbori). Autor zaključuje da represivna priroda i autoritarno nasleđe Miloševićevog režima ne samo da su bili glavna determinanta njegovog pada, već i dalje ostaju ključna prepreka demokratskom preobražaju postmiloševičevske Srbije.

Ključne reči: Istorija, nasleđe, interregnum.

Vlast komunista se svuda, bez razlike, legitimisala istorijskom misijom koja je objektivnim tokom društvenog razvoja dodeljena radničkoj klasi i njenoj idejnoj eliti u realizaciji budućeg, istinskog ljudskog društva. U pozadini te poznate sheme stajalo je, naizgled čvrsto zasnovano filozofsko i naučno tvrdjenje o postojanju neumitnog istorijskog determinizma u razvoju ljudskog društva: uostalom, takvo tvrdjenje ne samo da istoriji daje smisao, već, kao u slučaju marksizma, obećava i srećan ishod. Teleologija prožima ljudsku istoriju, i ko je u tu teleologiju pronikao, ko je pronašao saveznike u budućem pobedniku, sebi je obezbedio povlašćeno mesto: decenijama su komunističke partie u državama u kojima su vladale imale sve te povlastice. Samo, ovo apriorno učenje, počelo je da se u toj meri sukobljava sa empirijskim činjenicama koje su mu protivrečile, da je počelo simultano da se raspada zajedno sa sistemom koji je legitimisalo.

Poslednjih trinaest godina su dešavanja na ovim prostorima svojim nepreglednim evidencijama valjda uspele da uvere i najtvrdog deterministu da istorija nema nikakvu unapred ugradenu svrhotovitost i da sudbinom društva upravlja uglavnom samovolja pojedinaca i zbir raznorodnih slučajnosti, koje od prilike do prilike proizvode ne samo neočekivane rezultate, već i rezultate koji su potpuno u suprotnosti s prvobitnim namerama aktera. Uzmimo samo dva primera - raspad bivše federalne države i politički pad Slobodana Miloševića. U kojoj meri je Jugoslavija, od momenta kada je konstituisana

1918 godine, bila zaista istorijski rezultat „težnji“ južnoslovenskih naroda za zajedničkom državom u kojoj će slobodno izražavati svoje kulturne osobnosti, razviti zavidno materijalno blagostanje i predstavljati čvrst fundament bezbednosti i stabilnosti na Balkanu, a time, posredno i u celoj Evropi? Ovdje nije reč o idealu (kome sam sklon, ali ujedno uveren da je bio suviše visok, da bi ovako civilizacijski isparcelisanim narodima različitih religija i tradicija, bio lako dostižan), već o interpretaciji istorije po kojoj su svi raniji vekovni procesi života naroda postojali da bi u upravo tom trenutku konvergirali u jednoj tački. Zagovornici nastanka zajedničke države, pozivali su se na istorijsku nužnost, vekovne težnje slovenskih plemena za zajedništvo, itd. Protivnici nove države, kako je konstituisana, govorili su o versajskoj tvorevini, nasilnoj konstrukciji, političkoj zloupotrebi srpske krune i sila pobednika. Ali, jednom uspostavljena realnost se ogromnoj većini njenih žitelja, koji su se srodili s tom realnošću, činila kao neminovnost i prirodnost, upravo kao što je tlo po kome hodamo nešto prirodno, nešto što neminovno dotiču naša stopala.

Ali kako sada objasniti rasturanje te iste države, nakon sedam decenija i slavnog i tegobnog života. Ako pogledamo objašnjenja teoretičara i istoričara u novim balkanskim državama (anticipirajmo Srbiju i Crnu Goru kao nove samostalne političke entitete), videćemo da je objašnjenje gotovo identično: Jugoslavija je bila ili „istorijska greška“ ili neophodna „faza“ da bi se istorijski uspostavila nacionalna državna zajednica. Publicisti, a ne istoričari, se zapravo pokazuju kao mnogo trezveniji interpretatori (neopterećeni istoričističkim shemama) dogadaja time što gotovo svu pažnju posvećuju ličnostima i njihovim delima u ovom dramatičnom raspletu. Pokazaće se da su hirovi pojedinaca mnogo više imali udela na politički tok nego samosvest kolektiva, odnosno da su kolektivi najčešće bili samo slepa oruda u njihovoj borbi za moć.

Treško je naći lepsi i svežiji primer za ovu tezu nego kada je u pitanju lik i delo bivšeg predsednika Slobodana Miloševića. Malo je političara koji su na početku svoje vladavine, bar kada je reč o srpskim uglednim intelektualцима i medijima, bili više hvaljeni, kojima su se više divili, koji su svojim demagoškim obećanjima i beskompromisnim potezima više potakli infantilna očekivanja masa. Nacionalistički revanšizam je gurnut u prvi plan, a potisнутa svaka trezvena ideja ekonomskih i političkih reformi u državi, sem u obliku deklarativnih izjava. Nerešiva enigma srpske politike se zvala Kosovo i jasno izražena želja Albanca za republičkom autonomijom. Rešavanje kosovskog pitanja bilo je ključna stepenica uspona, ali i, pokazaće se, pada Slobodana Miloševića. Model koji je on izabrao u borbi protiv svojih političkih protivnika bilo je ogoljeno nasilje: dok su protivnici bili druge nacionalnos-

ti u raspadajućoj zajedničkoj državi, on je mogao da računa na podršku svog naroda (Srba i Crnogoraca), s tim što će ova podrška izostati kada je iscrpeo sve spoljašnje protivnike i morao da se, u cilju očuvanja svoje vlasti i istorijske misije (čuvanje države od „spoljašnjih“ agresora, koje je upravo i stvarao) okrene ka „unutrašnjim“. U početku „preporoda“ srpske ideje, mora se priznati, inicirano je borbeno ludilo koje je pronašlo svoje dobrovoljne učesnike, a osećaj mržnje i želje za prekranjem prethodne zajedničke države dostigao dovoljan stepen da bi se otpočeo međunalacionalni rat. Euforična plebiscitarna podrška Miloševićevoj politici zastrašivanja urodila je izranjanjem u prvi plan njegovog dostojnog kontrahenta, generala Franje Tuđmana u Hrvatskoj. I kao što obično biva kada su pitanju rušilačke euforije, kada je svet podešen na univerzalni par prijatelj-neprijatelj, kada agresivna pretinja jedne strane automatski proizvodi drugu, svako pozivanje na razum, na miroljubivost, na toleranst, na sagledavanje budućih posledica, režim i njegovi sledbenici su izjednačavali sa aktom izdaje i kukavčuka. Možda su i zato pred prve „slobodne“ političke izbore u Srbiji sva raspoloživa propagandna i represivna sredstva njegove vlasti bila upravljena protiv mandataru savezne vlade Ante Markovića i njegove partije reformista. Da je ta stranka poterala mogao bi se sprečiti rat; međutim, kako su joj protivnici bile isključivo nacionalističke stranke, i to većina pod pokroviteljstvom Miloševića, sudbina Jugoslavije bila je zapećaćena. Trebalo je razoriti ovu stranku u temelju, da bi prekrjanje teritorija zajedničke države moglo da započne.

Diktatorski maniri srpskog vode, jezik pretnji i ucena, podjednako su postali odbojni gotovo svim srpskim susedima unutar zajedničke države kao i većini evropskih država, tako da su čak i objektivno opravdani zahtevi za zaštitu nekih srpskih interesa generalno negirani i nipođaštavani. Na kraju, međunalacionalni rat, kao rezultat samovoljia nacionalnih elita, a pre svega onih u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, uveo je gradane bivše države, u stanje permanentne agonije i iscrpljujućih sukoba. „Preseljenje naroda“, kao model realizacije projekta formiranja nacionalnih država (projektanti su bili Dobrica Ćosić i Jovan Rašković) pretvorio se u otvoreni genocid, a Balkan po treći put u ovom veku zadobija status područja na kome postoji endemski šovinizam malih nacija, u osnovi nesposobnih da na civilizovan način urede svoje odnose. Milošević, svojom aragonatom politikom netrpeljivosti i osionosti, za relativno kratko vreme je od nekada relativno prospititetne republike Srbije napravio legitimnog naslednika Enver-Hodžine Albanije. Naslednika u bedi, beznadu, surorosti obraćuna sa protivnicima, međunarodnoj izolaciji.

Može se postaviti pitanje kako je moguće da se Srbija, koja je u vreme jednostranačkog sistema bivše države, imala najvitalnije i najglasnije dis-

dente, pretvori u poligon političkih eksperimenata i improvizacija, talac jedne samoubilačke politike neprikošnovenog vode? Mora se priznati da su mnogi vodeći srpski intelektualci u velikoj meri i sami bili zagovornici nacionalnog revanšizma, kao i većina tek formiranih političkih partija. Time je jedno, u osnovi bolesno stanje duha, stavilo u pogon osobu koja će navodno realizovati zajedničke nacionalne interese. Kasnije, kada je voljom međunarodne zajednice Miloševićeva politika doživila vojni poraz, ovi isti ljudi su postali nemoćni da se suprotstave mehanizmu unutrašnje diktature, diktature koja je zadobila čudovišne razmere. Kako je rat za ratom, a bilo ih je četiri, značio i novi poraz i poniženje, nezadovoljstvo ljudi je raslo, a egzistencijalna beda dosegla nevidene razmere.

Uzroci Miloševićevog pada

Milošević se, i to je jedna od osnovnih teza ovog teksta, ogrešio o dva ključna elementa politike, odnosno potenciju njihov smisao i implikacije. Prvi element je generalne prirode. Milošević je potencio ulogu predstavnike demokratije kao procesa u kome manjina može postati većina, a formalne procedure ograničiti samovolju postojeće vlasti. O čemu je zapravo reč? Kao čovek čiji se politički uspon odvijao u vreme komunističke vladavine, on je, pritisnut okolnostima, samo na rečima pristao na višestranački sistem, a da ga nijednog trenutka nije uzeo za ozbiljno. Proklamovani politički pluralizam je samo trebalo da posluži kao maska da bi novoformirana komunistička nomenklatura, i on na njenom čelu, vladala i dalje sa neograničenim mandatom. U tu svu pored preimenovane komunističke partie, stvorene su i kvazi-samostalne opozicione partie, koje su trebale da posluže, i koje su čitavu deceniju služile, da fingiraju političku borbu. Pre svega rad' kali i SPO, u zagrlijaju tajnih službi, finansijskih malverzacija pod državnim pokroviteljstvom, davali su uz socijaliste iluziju političke borbe, beskompromisne kritike režima i lažnih nada sve nezadovoljnijeg stanovništva. Ostale opozicione partie, raspršene kroz sujete lidera, ostajale su samo dekor na jednoj matrici, koja je funkcionalisala tako da je ishod unapred bio poznat.

Milošević je, kao što smo rekli, potencio smisao demokratskog procesa: on ne samo da je uveo pluralistički sistem pod prinudom spoljašnjih faktora, nego u njega nikada nije ni najmanje verovao. Politički je verovao samo u neprikošnoveni autoritet vode, snažnu centralizovanu partiju i pokorne podanike. Za njega su građanske institucije bile samo farsa, spoljašnja fasada koju treba kako-tako održavati, dok je politika bila arsaka, konspirativni dogovor nekoliko doglavnika. Milošević je prevideo činjenicu da demokratski proces podrazumeva takmičenje i da oni koji se nadmeću pred pub-

likom (glasacima) moraju da ponude što uverljivije argumente, kao i opljive rezultate politike koju sprovode. Priča socijalista se trošila od godine do godine, jer su rezultati bili u sve očiglednijem neskladu sa obećanjima. Oni za to nisu mnogo marili, jer su verovali da im monopol nad policijom, sudstvom, vojskom, državnim firmama i medijima daje neograničenu prednost. Dok je ranja komunistička vlast po svaku cenu nastojala da sakrije beneficije, koje je ubirala na osnovu svog povlašćenog položaja, novo-proklamovani principi „svojinskih reformi“ ogledali su se u očitoj pljački državne imovine i javnoj demonstraciji novostečenog bogatstva od strane vladajuće nomenklature. Načelo je bilo jasno, kao što su Milošević i Miro Marković sve državne kase bile otvorene, tako je i direktorima ključnih državnih preduzeća omogućeno da bez ograničenja prisvajaju lavovski deo društvenog kapitala. Dakle, po celoj socijalnoj vertikali model bahate bezobzirne pljačke je postao dominantan način oblikovanja nove klase: ukinute samoupravne forme kontrole u državnim ili polu-državnim preduzećima davale su određene ruke rukovodstvima za manipulacije, koje su u najvećem broju slučajeva dovole do propasti tih firmi na jednoj strani, odnosno uspona privatnih firmi njihove dece, rođaka i prijatelja, na drugoj. Dok je zvanična propaganda bučala od bojnih pokliča o zaveri neprijatelja i patriotskoj dužnosti naroda da se solidarno šrtuje za opstanak srpsva, u senci se odvijala „transformacija“ društvene imovine u privatne račune na Kipru, Švajcarskoj, Hong-Kongu, Južnoafričkoj republici, ili ka novouspostavljenim uspešnim firmama moćnih porodičnih klanova. Tokom jedne decenije srednja klasa se potpuno istopila, ostalo je 10% bogatih i 90% siromašnih. Jer ako je vođenje spoljašnje politike i očito neprijateljstvo Sjedinjenih Država i nekih zemalja Evropske zajednice prema Jugoslaviji moglo da predstavlja enigmu za običnog glasača tako da on još i poveruje kako vlast postupa racionalno u skladu sa datim okolnostima, kada je reč o uslovima u kojima on sam živi nije više moglo biti iluzija. Ljude je više od svega pogadala ogromna razlika u stilu života: naspram bede i skučenosti većine, JUL-ovska i SPS-ovska oligarhija ohole se rasipala novostečenim bogatstvom. Kriminal je legalizovan, a bogatstvo državnog vrha, ratnih profitera, kadrovika vladajuće koalicije i partijskih „biznismena“ se kočoperilo naspram običnog, krajnje osiromašenog sveta. Na kraju krajeva, vlastiti narod ne treba potcenjivati. Kako bi rekao otac atinske demokratije Perikle, premda je samo nekolicina sposobna da osmišljava politiku, svi su sigurno sposobni da o njoj sude. Ne mogu svi da vladaju i da budu zaposleni u državnoj službi, ali zato svi mogu da uzmu učešća u prosudivanju kako se vlada državom.

Drugi ključni momenat je bio poraz u odbrani srpske „svetinje“ Kosova.

Pregovori u Rambujeu su zapravo stavili Miloševića pred svržen čin. Ili da dopusti NATO paktu da ude na Kosovo, ili da ga svim silama brani. Svakom razumnom čoviku je bilo jasno da jugoslovenska armija nema nikave šanse protiv najjače vojne alijanse na svetu. Pa ipak, Milošević je odbio sporazum. Zašto? Verovatno iz dva razloga: prvo, aneks sporazuma je predviđao da trupe NATO pakta mogu da se bez najave kreću i po svim putnim pravcima u Srbiji: to je praktično značilo ne samo da je i cela Srbija pod prečutnim protektoratom, nego i direktnu pretnju predsedniku da ga te strane trupe uhapše i privедu pred Haški sud (doduše on zvanično još nije bio na listi, ali je optužnica mogla biti obelodanjena svakog časa, što se ubrzilo i dogodilo). Drugi razlog je bio taj da se NATO ne sprema na kopnenu invaziju Srbije. Računalo se da će besomučno bombardovanje biti dovoljno. Na taj način Milošević je samou kupovao vreme, odnosno godinu i po dana vlastite vladavine. Katastrofalne posledice bombardovanja, nekoliko hiljada mrtvih, kompletno uništenje vitalnih privrednih kapaciteta, razorenje putne mreže, moglo bi se staviti podjednako na teret oba protivnika.

Na kraju Kosova je opet moralno biti predato NATO aliansi i kosovskim Albancima, a većina nealbanskog stanovništva je bilo izgnano. Nije trebalo biti vešt analitičar pa zaključiti da su strahovite patnje stanovništva Srbije bile potpuno zaludne. Na sve to samointerpretacija dogadaja od strane vlasti bila je više nego groteskna: očit poraz oni su voljevno proglašili za triumf narodnog jedinstva i borbe protiv stranog agresora. Samo je sumanuta vlast mogla doći na ideju da od očite tragedije napravi propagandni trik. Poraz je proglašen za pobedu, obnova nepotrebno porušenih mostova pretvorila se u političku kampanju o mudrom rukovodstvu, patriotskim partijama i herojskom narodu. Sve je ovo zvučalo bledo i neubedljivo pauperizovanim massama, kojima se ionako bedan životni standard pretvorio u hroničnu nemaštinu vitalnih sredstava za opstanak.

U tom smislu bombardovanje Jugoslavije i stacionariranje NATO trupa na Kosovu jeste politički dokrajčilo Miloševića. Ostaci kreditibiliteta većine bili su srušeni, tako da je preostao samo očajnički pokušaj vladajućeg para da putem zastrašivanja opozicije i naroda očuva poluge vlasti.

Put bez povratka

Što su neuspesi bili očeviđniji to je panika onih na vlasti bila veća: ulazeći u rat protiv NATO pakta kao u predizbornu kampanju vladajuća koalicija socialista i radikalaca rešila je da potpuno diskvalifikuje opoziciju, satanizujući je kao kvistlinge, sistematski gušeci slobodne medije, fizički se obračunavajući sa svojim protivnicima. Poslednje poglavlje ove neslavne

politike bila je strahovlada prema vlastitim građanima: time je krug bio zatvoren. Od nezdrave mržnje i agresije prema drugim nacijama, sa okončanjem ratova, prešlo se na patološko proganja i diskvalifikacije unutrašnjih neprijatelja, a to su bili svi oni koji se nisu slagali sa ovako nerazumno, bahatom politikom, korupcijom i kriminalizacijom društva. Tako je ludost proglašena za političku vrlinu, a zdrav smisao za opstankom i prosperitetom za zločin. Ipak, u ovoj cameri opskura javno mnjenje, vodenog instinktom opstanka, okrenulo se protiv Miloševića i Šešelja i njihove pogubne spoljašnje i unutrašnje politike.

Mora se priznati da je Milošević sam sebi pripremio odlazak sa vlasti: njegova namera je bila da bar za još jednu deceniju produži svoj položaj predsednika Jugoslavije, ali je rezultat bio suprotan. Menjujući članove Ustava po svojoj volji u cilju produženja vlastitog mandata, on je prevideo okolnost da nije više toliko popularan, i da se narod, nakon desetogodišnjih trauma svih vrsta (ratova, hiperinflacije, bombardovanja) oslobođodi straha, odnosno da je njegova vladavina za većinu žitelja ove zemlje postala noćna mora. Dodatna sigurnost da proglaši predsedničke, savezne i lokalne izbore, počivala je na taktičkom planu da putem gušenja medija, satanizacijom opozicije kao stranih plaćenika i fizičkom zlostavljanju aktivista opozicione omladine objedinjene u grupi OTPOR, zastraši i diskredituje svako opoziciono delovanje.

S druge strane, srpska opozicija je po prvi put postupala zrelo i odgovorno. Njoj je išao na ruku i sticaj okolnosti da se Vuk Drašković, dotadašnja alfa i omega opozicionog delovanja, delimično povukao sa političke scene. Da apsurd bude još veći, to što udružena opozicija nije doslovno dobila nijedan minut na televiziji za svoje izborne spotove i promociju, samo je njoj išlo u prilog. Danonoćno pojavitivanje julovaca, socijalista i radikalaca na televiziji, sa svojim neuverljivom propagandom, samo je moglo da izazove revolt i poveća prisrastnost prema drugoj, nevidljivoj strani. Većina ljudi je bila svesna da samo sa promenom vlasti može nešto da očekuje u budućnosti. To se osećalo u zraku i pred same izbore: istraživanje javnog mnjenja davalo je ne preveliku, ali ipak značajnu prednost, Vojislavu Koštunici predsedničkom kandidatu opozicije u odnosu na do tada neprikosnovenog Miloševića.

Osnovna enigma za sve upućene sastojala se u sledećem: još od ranijih izbora bilo je očevidno da vladajuća stranka rezervoar svojih poslaničkih mesta, odnosno glasača (postojećih i nepostojećih), ima na Kosovu. Albanci nisu izlazili na izbore i socijalisti su mogli da automatski sebti pripišu 10% mesta u republičkom parlamentu. Sada međutim Srbija po prvi nema više kontrolu nad Kosovom, a i broj preostalih Srba u toj bivšoj pokrajini je isuviše mali, da bi vlast mogla da tvrdi da nekoliko stotina hiljada ljudi

glasala za nju i njenog predsednika. Dakle, čisto numerički, statistike pokazuju da SPS, JUL i Radikali ne mogu dobiti većinu. Ali isto tako, nezamislivo je da oni ne pobede, jer se radi o vlasti koja je sebi dodelila istorijsku misiju da izbavi svoj narod, kako iz „ponižavajućeg“ položaja koji je on imao u staroj Jugoslaviji, tako i iz mogućeg „kolonijalnog statusa“ u koji pokušavaju da je stave zapadne sile. Iz toga sledi da će postojati velike manipulacije u brojanju glasova u šta su se svih zainteresovani već mogli uveriti na ranijim izborima. Zato je ključ ovih izbora bila kontrola izbornih procedure, a pre svega brojanja glasačkih listića. I po prvi put je opozicija, uz svesrdnu pomoć nezavisnih vladinih organizacija, sprovedla striktno pokrivanje svih izbornih mesta i nadgledanje, koliko je to bilo moguće, brojanja glasova. Pokazalo se da je ovaj, tehnički nivo od iste, ako ne i još od veće važnosti, nego samo pravljenje opozicionih izbornih lista, javnih tribina, promocije i redosleda lidera.

I na kraju došao je taj dan odluke - 24. septembar. Većina građana je znala da su dosadašnji izbori u režimu režima bili farsa, da je prekrjanje izbornih rezultata bila stalna praksa: pa ipak, to je bila jedina šansa da se do promene dođe mirnim putem. Oni malo upućeniji su znali i to da vlasti neće priznati regularne rezultate, i da će biti nužno da se one na to prisile putem masovnih demonstracija. Računica je bila jasna. Čin glasanja je već značio da ljudi učestvuju u nečemu, da se nadaju, da žele promene. Tako je motivacija učesnika bila ključan faktor da bi se oni pojavili na ulicama i zahtevali da se njihova volja poštuje. Znači, poziv ne bi trebalo da dode spolja, od strane same oštećenih stranaka, već i iznutra, kao unutrašnji glas mnoštva koje se isto tako oseća učesnikom i akterom u političkom nadmetanju. Bez te, reklo bi se hardverske podrške, bez energične želje mladih da se svrgne diktatorski režim jedne porodice koja je izgubila kontakt sa realnošću, bilo bi nemoguće da dode do faktičke promene vlasti.

Već su jutarnji rezultati sledećeg dana govorili o trijumfu opozicije i sigurnom vođstvu Vojislava Koštinice. Sa malo patetike se može reći da je pobeda demokratske opozicije bio je ujedno akt karatze srpskog naroda. Nepriznavanje izbornih rezultata od strane Miloševićevog režima oblikovalo je očajnički revolt miliona ljudi. Finalni čin zauzimanja skupštine i televizije 5. oktobra, pokazao je da su ogorčeni ljudi bili spremni na borbu do kraja. Srčanom voljom mladih, kao kula od karata srušili su se dotadašnji stubovi režima: policija, vojska, sistem informisanja. I dok se dim dizaо iz Savezne skupštine (koju su zapalili službenici poraženog režima, ne bi li provocirali vojsku da reaguje) Vojislav Koštinica, izabrani predsednik SR Jugoslavije, na veličanstvenom mitingu oglasio je suton poslednjeg totalitarnog režima Evrope i početak života nove demokratske države.

Interregnum

Pad Miloševićevog režima ne samo da su gradani Jugoslavije, već i sve zemlje Evrope, a moglo bi se reći i sveta, dočekale sa velikim olakšanjem. Pokazalo se da su već oblikovani demokratski procesi, ma kako bili suzbijani, ipak doveli do svog punog smisla - da se jedna vlast zameni drugom. Zapravo, jedini faktički način da Milošević očuva svoj stil samovlašća bio je uvođenje diktature (što je on i pokušao, kada je politički aktivan narod zauzeo skupštinu i zgradu državne televizije), i to mnogo pre izbora. Već se samim činom uvođenja političkog pluralizma pokazalo da su diktatura i proceduralna demokratija nespojivi. Milošević je dugo vladao ponavljajući modele totalitarnih demokratija - veštим potsticanjem masovnih euforija i stalnih referenduma, on je više od deceniju uspevao da drži pod kontrolom parlamentarne institucije i sprovodi samovolju. Ali, i time što su otškrinuta vrata demokratskih institucija bilo je dovoljno da pojedinci i grupe osete ukus moguće slobode: bilo je samo pitanje vremena kada će mnjenje manjine prerasti u mnjenje većine. Prihvatajući ideju liberalne demokratije, dakle onog tipa demokratije koja se ogleda u poštovanju formalnih procedura, udružena opozicija je shvatila da je demokratski čin izbora od kručjalne važnosti. To je trenutak kada se samo na osnovu popunjavanja izbornih listića svaki punoletni član društva pita kome će dodeliti poverenje vršenja vlasti u jasno definisanom vremenskom razdoblju. Drugim rečima, kako bi rekao Karl Popper, reč je o do sada jedinom poznatom metodu mirne smene vlasti. Ako svaki listić predstavlja izraženu individualnu volju, ako numerički zbir tih volja znači pobedu jedne od strana u izbornoj trci, i ako je to takmičenje fer bar u tom smislu da se ne falsifikuju rezultati brojanja glasova, postoje realni preduslovi da „vlada u senči“ zameni aktualnu vlast. Normalno, uz dodatnu pretpostavku, da su svi akteri spremni da poštuju pravila igre, igre u kojoj narod ima ulogu porote. Može se reći da je Milošević ne samo bio iznenaden voljom vlastitog naroda da se svrsta uz „plačenike i izdajnike“, kako su imenovani njegovi protivnici, već je i na svaki način nastojao da tu volju izmeni (da napomenemo falsifikovanje glasova od strane izborne komisije i pretinja vojnog vrha pre 5. oktobra). S obzirom da je na kraju opozicija bila prinudena da kroz masovni protest i zaposedanje državnih institucija volju većine otevolo, Srbija je stala na samu ivicu ambisa. Da su vojska i policija bile lojalnije Miloševiću i iskoristile upad u Saveznu skupštinu i državnu televiziju kao povod za uvođenje vanrednog stanja, očigledno da bi došlo do masovnog krvoprolaća. S obzirom da je i deo mase koja je protestovala bio naoružan, odnosno činjenica da ogroman broj građana (kao nasleđe skorašnjih međunarodnih ratova i

opštu nesigurnosti) ima oružje, takva intervencija bi po svoj prilici prerasla u građanski rat. Kada se svemu ovome doda okolnost da su Sjedinjene Države stavile jasno na znanje vlasti u Srbiji da neće tolerisati takav tip sukoba, postojali su realni izgledi i za spoljašnju oružanu intervenciju sa nesagledivim tragičnim posledicama. Bilo je potreban hitan dolazak ruskog ministra inostranih poslova, koji je, očigledno uz pretnje i ukazivanjem na moguće pogubne posledice, ubedio nevoljnog Miloševića da prihvati rezultate izbora i odustane od intervencije njemu lojalnih trupa.

Novonastala situacija se pokazala kao izuzetno složena. Republički parlament je bio i dalje u rukama starog režima, što znači da su i sve poluge faktičke vlasti van pune kontrole Demokratske opozicije Srbije. Savezne institucije su ionako već godinama predstavljale praznu fasadu, bar kada je o unutrašnjem životu federalnih jedinica reč, jer je sva vlast koncentrisana u republičkim vladama. Na jednoj strani sve relevantne zemlje sveta su odmah priznale novu vlast i meteorском brzinom nastoje da SR Jugoslaviju uljiče u sve institucije iz kojih je ona bila izbačena tokom Miloševićeve vlasti. S druge strane, nastao je pravi interregnum, koji se može prevazići tek republičkim izborima, kojim bi se i republička vlast prenela u ruke DOS-a, odnosno u ruke onih koji mogu očekivati da će upravo izraženo poverenje većine ponoviti.

Očajnički pokušavajući da do maksimuma oruže narodu novu vlast, još uvek funkcionišući spreng Miloševićevog kadra učinila je niz poteza u tom pravcu. Do tada već više od godinu dana zamrzнуте cene proizvoda su najednom puštene da se „slobodno formiraju“, nastale su hronične nestašice struje po celoj Srbiji, novca za uvoz gasa za grijanje nije bilo. Mrak, hladnoća, beda. Trebalo je odmah, bez odlaganja pokazati da je nova vlast nesposobna da vrši svoju funkciju, da su obećani krediti sa Zapada puke laži i obmane, da je divljanje cena sastavnog deo nove ekonomskе politike. Istovremeno gde god se moglo novčani fondovi značajnih ustanova su ispražnjeni, dok su vidljiva ostala samo ogromna dugovanja.

Stvaranjem kriznih štabova DOS je pokušao da koliko toliko uspostavi kontrolu nad ključnim segmentima funkcionsanja privrednog sistema. Već i elementarni uvidi kriznih štabova bilo je otkrivanje nevidenih finansijskih krađa i mahinacija gotovo svih ključnih ljudi iz partijskih blizanaca SPS-a i JUL-a. Zapanjujuća je evidencija o zloupotrebljama Miloševićeve porodice i njihovih klanova: reč je o pljačkama nevidenih razmara, sistematski ruinišanjem velikim društvenim firmama, o iznošenju ogromnih količina novca van zemlje, praviljenjem pravih porodičnih finansijskih imperija od ukrađenog novca iz države: čini se da samo ruska mafija još može da se meri sa stepenom korupcije koji je vladao u Miloševićevom režimu.

Pa ipak, ostao je gorak ukus pobede. Zašto? Zato što se, čini se, stalo na manje od pola puta: ljudi su glasali za promene, za prestanak kriminolizovanih aktivnosti, za kažnjavanje onih koji su ljude iz ove države vukli u smrt, u bedu, u strah i poniženje. Nakon svega, ti isti politički lideri koji su zagovarali rat i genocid, te iste vode koje su opljačkale stotine miliona dolara, ta ista tajna policija koja je prebijala i ubijala ljudi, najspokojnije šeta prestonicom, daje televizijske intervjuve, podozrivo i cinično kritikuje tek osformljenu vlast. Nijedan sudski proces, nijedno suđenje, nijedna konfiskacija kriminalatom stečene imovine. Jedan od predizbornih sloganova Koštunice i DOS-a je glasio „Necemo revanšizam“. Međutim, ovde se ne radi o revanšizmu već o elementarnoj pravdi i odgovornosti. Država se ne može reformisati ako njom i dalje upravlja ista politička struktura, poverenje u vlast se ne može imati, ako ona brižljivo ne istraži očite zloupotrebe prethodne vlasti. Dok ljudi prethodnog režima ubrzano uništavaju dokaze o svojim zločinima, likvidiraju nepoželjne svedoke, falsifikuju imovnu stanju i slično, narod kao nemih svedok gleda ovo sablažnivo postupanje novog poreta. Nikome nije jasno ku ko tuga štiti i zašto: jer u pitanju su nesvakidašnji zločini, i to verovatno najteži koji se mogu upotpričiniti u jednoj državi. Reč je o režimu koji je bez ikakve potrebe gurnuo dve trećine bivše države u bespoštredni rat, koji je odgovoran za stotine hiljade ljudskih žrtava, za milione izbeglica. Odgovoran je isto tako i da izdaju svog naroda, za uništavanje svih kapitalnih resursa kojima je on do tada raspolagao. Znamo dalje, da je reč o sistemu koji je svesno kriminalizovao društvo od vrha do dna, učinio život i imovinu običnih ljudi nesigurnom i u osnovi bezvrednom. Bez očno je otpuštao sa posla sve one koji se nisu slagali sa ovom suluđom politikom, organizovao na stotine ubistava, proterala desetine, ako ne i stotine hiljada mlađih sposobnih stručnjaka iz zemlje. Uostalom, gotovo je nemoguće i približno navesti sve zločine i zloupotrebe bivšeg režima. Ako u jednom narodu postoji žed za pravdom, onda je to u ovom izmucenom svetu, koji je pribrao hrabrost da se suprotstavi organizovanoj strahovladi Miloševićevog režima. Zato se legitimno postavlja pitanje kako je amnezija mogla da zahvati novu vlast, kako i zbog čega ona nije spremna da izvrši i najmanji akt pravde? Da li je ona još uvek nesigurna u lojalnost vojske i policije? Ili postoje neki prečutni dogovori između nekih njenih lidera i vitalnih snaga bivšeg režima? Ili smatra da je za sve to prerano, dok se ne konstruiše istinski demokratski pravni okvir, dok nova država ne stane na noge punom snagom?

Za sada odovore ne znamo, ali se može naslutiti da ćemo verovatno u pogledu mnogo čega biti razočarani. Ljudi mnogo lakše podnose glad neko nepravdu. Nova vlast će podeleti odgovornost sa starom, ako monopol i

poverenje koje je dobila od većine građana ne opravda, odnosno ne odazove se imperativu pravičnosti. To je u ovom trenutku goruće pitanje za moralnu stabilnost društva, za poništenje kriminala kao osnovnog sredstva sticanja ugleda i bogatstva, za psihološko odvajanje od mitoloških predstava Srba kao izabranog naroda koji je okružen zlom i pohlepolom. Bojim se da će ovaj proces velikim delom izostati i da će autoritarno nasleđe još dugo uzimati svoj danak. Hrišćansko praštanje može nastati samo nakon okajanja grehova. Lično ne vidim da je iko, ko je svojim zločinima u tokom poslednjih tinaest godina pretvorio naš život u košmar sa Bošovih slika, i jednim gestom ukazao na vlastito pokajanje. Boginja pravde mora biti slepa da se sudi i prosuduje nepristrasne, ali ne i slepe da prepozna zločin i odmeri kaznu. A za sada su samo bili kažnjeni uglavnom nevinji.

Dragan Lakićević

AUTHORITARIANISM AND ITS HERITAGE

Summary

In this text, the author considers the structure of Milošević's power as well as the causes that had led to his final fall. Thereby, his essential non-understanding and insincere acceptance of modern representative democracy (recall of power, freedom of media, fair elections) is analyzed as the decisive factor. The author concludes that the repressive nature and authoritarian heritage of Milošević's regime were not only the main determinant of his fall, but have remained the key obstacle to democratic transformation of post-Milošević Serbia.

Key words: history, inheritance, interregnum.

Nova srpska politička misao
Posebno izdanje 1 (2001)
UDK 323.22(497.11),2000*(082)
Primljeno: 15. marta 2001.

Zoran Lutovac
Institut društvenih nauka
Beograd

Nova manjinska politika

Sažetak: Rešavanje manjinskog pitanja predstavljače, svakako, jedan od preduslova političke stabilnosti Srbije i pokazateљ njene demokratičnosti. Iskustvo je pokazalo da je za većinsko-manjinske odnose u zemljama tranzicije ka demokratskom političkom uredenju prioritet saradnja političkih predstavnika većine i manjine, uspostavljanje atmosfere tolerancije, pa tek onda donošenje zajedničkih dokumenata o uredenju manjinskih odnosa.

I manjinski standard OEBS-a i Saveta Evrope, koji čine evropski standard u oblasti zaštite manjina, pokazuju da suština manjinske zaštite nije u odredbama, institucionalno-pravnim okvirima nego, pre svega u politici vlade i praktičnom ponašanju svih, političkih i nepolitičkih aktera u društvu. Ukoliko je praktično ponašanje usmereno ka stvaranju duha tolerancije i međusobnog uvažavanja - i zaštita nacionalnih manjina će biti u skladu sa takvom politikom. Međutim, ukoliko je politika vlade diskriminaciona tu neće pomoći ni najbolja institucionalno-pravna rešenja, jer će nacionalne manjine faktički biti u lošem položaju.

Ključne reči: Srbija, nacionalne manjine, Savet Evrope i OEBS, standardi zaštite manjina

Srbija će se posle političkih promena u jesen 2000. godine suočiti, između ostalog, i sa zaštitom manjina u skladu sa evropskim standardom.

Ako se za evropski standard osim međunarodnopravno obavezujućih dokumenata uzmu i preporuke i odredbe medunarodnopolitičke prirode onda možemo govoriti uslovno o visokom standardu za manjine koji bi Srbija trebalo da izgradi. Uslovno, jer postoje formulacije koje državama daju veliki manevarski prostor za tumačenje postojećih odredbi. Međutim, ako se u obzir uzmu prvenstveno dokumenti obavezujuće prirode onda je taj standard, u formalnom pogledu, i pored izvesnog napretka na načelnom nivou, još uvek prilično nizak, uopšten i podložan diskrecionom pravu države da ga tumači u skladu sa svojom opštom politikom. To, međutim, nikako ne olakšava položaj novoj vlasti u Srbiji.

I manjinski standard OEBS-a i Saveta Evrope, koji čine evropski standard u oblasti zaštite manjina, pokazuju da suština manjinske zaštite nije u odredbama, institucionalno-pravnim okvirima nego, pre svega u politici vlade i praktičnom ponašanju svih, političkih i nepolitičkih aktera u društvu. Ukoliko je praktično ponašanje usmereno ka stvaranju duha tolerancije i

medusobnog uvažavanja - i zaštita nacionalnih manjina će biti u skladu sa takvom politikom. Međutim, ukoliko je politika vlade diskriminaciona tu neće pomoći ni najbolja institucionalno-pravna rešenja, jer će nacionalne manjine faktički biti u lošem položaju.

Etnička slika Srbije

Prema popisu iz 1991. godine od ukupno 9.778.991 stanovnika Srbije, Srbi su činili 65,9%, Jugosloveni 3,3%, Crnogorci 1,4% stanovništva, dok su ostatak činili pripadnici nacionalnih manjina i etničkih grupa. Prema popisu od pre deset godina najbrojniju manjinu u Srbiji činili su Albanci (17,1%), koji su ogromnom većinom bili naseljeni na Kosovu i Metohiji gde su činili 82,6% stanovništva.

Navedeni podaci poticali su iz prvog tromesečja 1991, pre krvavog ras-pada SFRJ i tek će novi popis predviđen za proljeće 2001. godine pokazati koliko su rat, političke napetosti i pritisci na prostorima bivše Jugoslavije uticali na migraciona kretanja u regionu. A upravo su nacionalna pripadnost i veroispovest odlučujuće uticali na razmere i smerove migracionih kretanja.

Tako se predivada da će barem polovina izbeglica iz Bosne i Hercegovine (oko 400.000) i Hrvatske (oko 260.000) ostati u Srbiji trajno, što će povećati udio Srba za oko 5%. Međutim, te činjenice ne umanjuju značaj manjinskog pitanja u Srbiji. Naprotiv, izbeglice suštinski predstavljaju jednu vrstu specifične manjine koja je poseban problem za Srbiju.

Srbi izbegli iz drugih krajeva bivše SFRJ specifična su manjina jer su manjina unutar većinske srpske nacije i često su, zbog različitosti u odnosu na starosedelačku većinu, predmet netolerancije. Oni su posebno osjetljiva manjina jer su im osnovna ljudska prava i slobode bili ugroženi najpre u mjestu u kojem su živeli, zbog čega su i napustili svoje domove, a zatim i u izbeglištu jer se tretiraju kao strani državljanji ili apatridi. Prema tome, izbeglice su specifična manjina ne samo faktički, nego i u formalno-pravnom pogledu: to su ljudi ogromnom većinom bez državljanstva, bez stanova, bez stalnog posla.

Netoleranciju prema njima ispoljavaju starosedeoci, bez obzira na etničko poreklo i to ne samo zbog socio-kulturnih razlika koje su sa sobom poneli iz mesta dolaska, nego i zbog uslova velike ekonomske krize i spoljnih sankcija u kojima se neretko krivac za sopstvenu lošu situaciju traži u "došljacima".

Dodatni problem izbeglica je u tome što je veliki broj njih skoncentrisan u multietničkoj Vojvodini, tako da njihovo prisustvo kod nacionalnih manjina izaziva negodovanje kako zbog svega pobrojanog, tako i zbog "narušavanja etničke strukture".

Na prostoru Srbije bez Kosova, koje je od juna 1999. godine pod međunarodnom pružnom upravom, najveće nacionalne manjine u Srbiji su Madari i Muslimani koji naseljavaju relativno homogenu teritoriju, Madari Severnu Bačku u Vojvodini, a Muslimani Rašku oblast/Sandžak... I dok će se kosovski problem rešavati uz posebnu pažnju, pa i arbitražu međunarodne zajednice, problem nacionalnih manjina postaje jedan od prioriteta nove, demokratske Srbije, koja će se suočiti sa ranije građenim teritorijalno-etničkim konceptima političkih predstavnika nacionalnih manjina. Međutim, nove političke okolnosti svakako će uticati i na političke predstavnike manjina da zatvorene etničke koncepcije autonomija gradene u vreme ugroženosti prilagode novim prilikama i da se u zajednici sa novom vlašću okrenu budućnosti.

Manjinski standard - pogled u budućnost

Rešavanje manjinskog pitanja predstavljaće, svakako, jedan od preduslova političke stabilnosti Srbije i pokazateli njene demokratičnosti. Iskustvo je pokazalo da je za većinsko-manjinske odnose u zemljama tranzicije ka demokratskom političkom uređenju prioritet saradnja političkih predstavnika većine i manjine, uspostavljanje atmosfere tolerancije, pa tek onda donošenje zajedničkih dokumenata o uređenju manjinskih odnosa. Manjinsko pitanje je pre svega političko pitanje, pa tek onda normativno i institucionalno pitanje. Sve u svemu, Srbiji je potreban novi institucionalno-pravni okvir i nova politika prema manjinama a koji bi se izgradivali paralelno i bez odlaganja. To podrazumeva:

1. vođenje na državnom nivou politike tolerancije i aktivnog pristupa manjinskom problemu;
2. izmene u unutrašnjem zakonodavstvu koje bi uključile i donošenje posebnog zakona o nacionalnim manjinama;
3. uspostavljanje bilateralnih sporazuma sa susedima o zaštiti nacionalnih manjina.

Srbija kao članica OEBS-a bi trebalo da uvažava dokumente ove organizacije koji moralno-politički obavezuju zemlje članice. Takođe, prava načela Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina koja postavljaju ciljeve zemljama potpisnicama, trebalo bi da bude obaveza demokratske Srbije. Srbija bi trebalo da stane iza ove Konvencije praktično-politički, iako ni sve sadašnje članice Saveta Evrope to nisu učinile, i time pokaže dobru volju za potpunu integraciju u evropsku političku porodicu.

Manjinski standard koji bi Srbija trebalo da uspostavi obezbedio bi prednicima nacionalnih manjina ukratko rečeno: pravo izjašnjavanja za pri-

padnika nacionalne manjine; ravnopravnost pripadnika nacionalne manjine sa pripadnicima većinskog naroda u pogledu uživanja osnovnih sloboda i prava čoveka i zabrana svih oblika diskriminacije pripadnika manjina; pravo na upotrebu svog jezika u privatnom i javnom životu (u poslovnim odnosima, pred sudovima i drugim državnim organima, u sredstvima javnog informisanja, na javnim skupovima, kulturnim manifestacijama, zatim na javnim napisima, u verskim obredima...).

Osim ovih osnovnih prava pripadnika manjina kao pojedinaca, dokumentima OEBS, a pre svega Dokumentom iz Kopenhagena, pripadnicima nacionalnih manjina garantuju se prava koja mogu uživati pojedinačno i u zajednici sa ostalim pripadnicima svoje grupe. Tako se mogu izdvojiti prava pripadnika nacionalnih manjina koja im omogućavaju opstanak i nesmetan razvoj kao posebne grupe:

- pravo na slobodno izražavanje, čuvanje i razvoj identiteta manjine (etničkog, kulturnog, jezičkog ili verskog identiteta);
- pravo na negovanje i razvoj svoje kulture (uključujući pravo osnivanja kulturnih institucija, društava, udruženja...);
- pravo na osnivanje i čuvanje, u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom, svojih prostvernih, kulturnih i verskih institucija, organizacija ili udruženja;
- pravo na ispovednje sopstvene vere, na verske škole, institucije i organizacije;
- pravo na uspostavljanje i održavanje nesmetanih međusobnih veza, kao i veza sa matičnim narodom;
- pravo da šire, imaju pristup i razmenjuju informacije na svom materњem jeziku;
- pravo da osnivaju i održavaju organizacije ili udruženja u svojoj zemlji i da učestvuju u međunarodnim nevladinim organizacijama;

Srbija bi trebalo da vodi aktivnu politiku prema manjinama, baš kao što sugeriraju relevantni dokumenti OEBS i Saveta Evrope. To bi u praksi značilo da će:

- štititi identitet nacionalnih manjina (etnički, kulturni, jezički i verski) i stvoriti uslove za "unapređenje tog identiteta" i da će, preduzimajući neophodne mere, konsultovati i organizacije ili udruženja manjina;
- nastojati da obezbede, pored učenja zvaničnog jezika, i nastavu materњeg jezika nacionalnih manjina ili nastavu na njihovom materњem jeziku, kao i "gde je to moguće i neophodno" upotrebu njihovog jezika pred javnim organima u skladu sa odgovarajućim nacionalnim zakonodavstvom;
- unapređivati atmosferu uzajamnog poštovanja, razumevanja, saradnje i solidarnosti među svim licima koja žive na njenoj teritoriji i podsticati rešavanje problema putem dijaloga na principima vladavine zakona;

- poštovati svoje obaveze iz postojećih konvencija o ljudskim pravima i drugih odgovarajućih međunarodnih instrumenata i razmotriti mogućnost pristupanja odgovarajućim konvencijama, ukoliko to još nije učinila, uključujući one kojima se obezbeđuje pravo na pritužbe od strane pojedinaca;
- sarađivati u vezi s pitanjima nacionalnih manjina sa nadležnim međunarodnim organizacijama;
- poštovati pravo pripadnika nacionalnih manjina da stvarno učestvuju u javnom životu, uključujući učešće u poslovima koji se tiču zaštite nacionalnih manjina.

Takođe, Srbija bi trebalo da uvažava preovlađujući stav u međunarodnim odnosima u Evropi da zaštita nacionalnih manjina, koja je deo zaštite ljudskih prava, ne spada u isključivi domen država, nego da može biti legitimni predmet interesovanja međunarodne zajednice. U tom smislu dobrodošla bi i pomoć institucija poput Visokog komesara za nacionalne manjine, koji je instrument prevencije sukoba u najranijoj mogućoj fazi i koji može kao neformalni posrednik uticati na smanjivanje napetosti i stvaranje uslova za delotvorni dijalog, zatim davati preporuke za vođenje odgovarajuće politike prema nacionalnim manjinama, pružati pomoć prilikom izrade zakonskih tekstova koji su od značaja za manjinsku oblast, unapređivati dijalog vlade i predstavnika manjina...

Najzad, demokratska Srbija bi prema međunarodnim obavezama trebalo da omogući praćenje sprovođenja Okvirne konvencije i manjinskog standarda OEBS.

Prepreke na putu nove manjinske politike

Kao jedan od najopštijih problema za sprovođenje evropske politike u oblasti manjinske zaštite nameće se problem prostornog okvira: na kojoj teritoriji će se uredavati manjinska problematika i kojim aktima? Na prostoru savezne države, sadašnje SR Jugoslavije, što bi bilo logično ukoliko opštane zajedničke države Srbije i Crne Gore ili paralelno na prostoru svake članice posebno, odnosno u okviru ustava i zakona članica federacije, kao i na saveznom nivou, kao do sada? Dakle, jedan od prioriteta budućeg uredivanja ovih odnosa biće utvrđivanje nadležnosti i uskladivanje Ustava dve članice sa ustavom savezne države, ako ona opštane.

Dodatni problem predstavlja nerešen status Kosova, koje se nalazi pod međunarodnom prinudnom upravom i na čijoj teritoriji se ne primenjuju zakoni Srbije i SR Jugoslavije.

U kontekstu navedenih statusnih problema Srbija će se suočavati sa

opštim manjinskim problemima i posebnim manjinskim problemima proisteklim iz specifičnog položaja pojedinih manjina. Naime, pored starih manjina na prostoru SRJ raspadom SFRJ su se pojavile i takozvane "nove manjine" koje čine pripadnici bivših "konstitutivnih naroda" Hrvati, Muslimani, te nešto malobrojniji Makedonci i Slovenci. Politički predstavnici nekih od njih traže promenu imena (Muslimani u Bošnjaci) i status nacionalne manjine. Takav status traže i neki od političkih predstavnika Roma, koji se tretiraju kao etnička grupa. Zahtevi za promenom statusa iz etničke grupe u nacionalne manjine čuju se i među Vlasima, među kojima opet postoji struja koja smatra da su oni, u stvari, rumunska nacionalna manjina. Slični problemi su između Bunjevaca i Hrvata, Rusina i Ukrajinaca...

Svakako da bi se opšti, zajednički problemi nacionalnih manjina morali rešavati najvišim i najopštijim aktima od Ustava, preko zakona do podzakonskih akata, dok bi specifične probleme, posebne manjinske probleme trebalo rešavati odgovornom politikom vlade, politikom usmerenom na uvažavanju specifičnih interesa posebnih manjinskih zajednica, politikom stvaranja atmosfere tolerancije i medusobnog uvažavanja manjinskih zajednica.

Decentralizacija Srbije

S obzirom na činjenicu da je raspoloženje građana Srbije i novih vlasti usmereno ka zapadnoevropskim integracijama potrebno je izmenama postojećeg ili donošenjem novog ustava i odgovarajućih zakona izvršiti značajnu decentralizaciju postojeće izrazito centralizovane državne vlasti u Srbiji u skladu sa iskustvima razvijenih zapadnoevropskih zemalja. Decentralizacija bi se mogla vršiti bilo putem regionalizacije po uzoru na Italiju ili Španiju, bilo putem jačanja stvarne autonomije za Vojvodinu i regionalizacije ostatka Srbije (višestepena regionalizacija). Međutim, bilo koji od dva pomenuta ili neki treći način će imati smisla samo ukoliko se podstakne neposrednije učešće građana u vršenju i kontroli vlasti i javnih poslova. Ukoliko se, pak, centralizacija samo pomeri iz Beograda u regionalne centre dobije se prividna umesto stvarna decentralizacija.

Stoga je za proces decentralizacije Srbije od suštinskog značaja donošenje novog Zakona o lokalnoj samoupravi koji bi bio u skladu sa Evropskom poveljom o lokalnoj samoupravi, a istovremeno oslonjen na tradiciju lokalne samouprave u Srbiji.

SRJ nije članica Saveta Evrope i ona, za sada, nema formalne mogućnosti da ratifikuje Evropsku Povelju o lokalnoj samoupravi. Ipak, pri donošenju Zakona o lokalnoj samoupravi novembra 1999. godine resorno ministarstvo je obrazložilo da je novi zakon u "svemu ispoštovao, a u

mnogo čemu prevazišao" principe iz Povelje. Međutim, teško je složiti se sa ovakvom ocenom imajući u vidu najznačajnije karakteristike sistema lokalne samouprave u Srbiji.

Lokalna samouprava u Srbiji u praksi ima ograničene funkcije i nadležnost, koje nisu u skladu sa Evropskom poveljom. Naprotiv, u Evropskim zemljama je nadležnost lokalne samouprave neuporedivo veća. Od donošenja Ustava Srbije 1990. godine, drastično se smanjio obim poslova i nadležnosti lokalne samouprave za račun ovlašćenja Republike. Opština je lišena bitnih nadležnosti u mnogim javnim poslovima koje je do tada obavljala u oblastima obrazovanja, socijalne i zdravstvene zaštite, očuvanja javnog reda i mira - policije, privrednih delatnosti, ugostiteljstva, trgovine i turizma, kulture.

Veliki deo javnih poslova je "podržavljen" (obrazovanje, celokupno zdravstvo, veći deo sistema socijalne zaštite i staranja, veliki deo kulture, lokalni razvoj), a da za to nije bilo nikavih potreba u prelasku sa jednopartijskog višestrančačkog sistema. Naprotiv, prelaz na višestrančački sistem je kao put ka demokratskom društvu trebalo da favorize decentralizovanost i veće učešće gradana na lokalnom nivou u obavljanju javnih poslova. Umesto toga opštini su danas preostali uglavnom komunalni poslovi.

Prosečna opština u Srbiji ima preko 50.000 stanovnika, što je čini najvećom u Evropi i što predstavlja prepreku stvarnoj decentralizaciji Srbije. Imajući u vidu principe Evropske povelje o lokalnoj samoupravi reforma teritorijalne organizacije bi značila povećanje broja opština, tako što bi se veće opštine, posebno one sa brojnim naseljima u svom sastavu, razdvojile u nekoliko novih, sa pogodno grupisanim naseljima. Savremena opština bi morala biti dovoljno velika da ima odgovarajuće osoblje i pogodnosti, ali i da bude dovoljno mala da bi sačuvala duh zajednice u kojoj svaki građanin oseća da ima mogućnosti da bude politički ostvaren.

Zakon o lokalnoj samoupravi donet 1999. godine predviđa skupštinu opštine, kao predstavničko telo sa najznačajnijim ovlašćenjima u kreiranju politike i organ konačnog odlučivanja u poslovima lokalne samouprave. Izvršni odbor skupštine je njen izvršni organ. Međutim, u praksi stvarna vlast u opštini počiva u izvršnom odboru i to iz više razloga: skupštine se retko sastaju; sumarno odlučuju o dnevnom redu o pitanjima koje po pravilu predlaže izvršni odbor; sastavljene su od velikog broja odbornika koji često nemaju potrebna znanja; skupštine nemaju razvijen komitetski rad, odnosno ne postoji stalan angažman opštinskih odbornika u radu lokalne samouprave. Skupština je u najboljem slučaju "kontrolni organ" koji periodično kontroliše rad izvršnog odbora, opštinskih organa uprave i predsednika skupštine, pre svega kroz mogućnost da ih smeni i na njihova mesta postavi nova lica.

Odbornička funkcija se, u političkom smislu, ali i u smislu predstavnika građana opštine koji su ga izabrali, iscrpljuje izborom predsednika skupštine i članova izvršnog odbora, kao i retkim postavljanjem odborničkih pitanja.

Evropska praksa u rešavanju problema potiskivanja značaja lokalnog predstavničkog tela za račun izvršnog organa može biti od koristi za reformu lokalne samouprave u Srbiji. Tako na primer, u mnogim zemljama nema izvršnih odbora, kao posebnih organa, već se praktikuje odbornički rad po komitetima, koji pokrivaju sve značajnije poslove koji su u nadležnosti lokalnih vlasti i u kojima pored odbornika sede i obični građani, odnosno stručnjaci za pojedinu oblast.

Nadzor centralnih (državnih) izvršnih organa prema lokalnoj samoupravi je predviđen Zakonom o lokalnoj samoupravi je razgranat a u praksi vrlo čest. Ministarstva mogu od lokalnih vlasti tražiti izveštaje, podatke i obaveštenja, kako o poverenim, tako i o poslovima koje lokalna samouprava obavlja kao sopstvene. Razlozi zbog kojih se, na primer, "privremene mere" mogu uvoditi dati su uopšteno i dozvoljavaju mogućnost krajnje fleksibilnog tumačenja.

Decentralizacija je neophodna Srbiji jer obezbeđuje bolju alokaciju resursa prema potrebanu građana. Ona neposrednije uključuje zajednicu u odlučivanje o prioritetima, stvara osjećanje lokalne važnosti i doprinosi da se brže reaguje na potrebe zajednice u celini. Lokalne vlasti, bez obzira na nivo na kojem su organizovane, treba da poseduju instrumente za rešavanje problema koji se pojavljuju u njihovoj oblasti. Novim Zakonom o lokalnoj samoupravi trebalo bi da se definišu ti instrumenti. Zato ovaj Zakon spada u sistemske i veoma važne zakone. Njime se, u stvari, demokratija približava građanima.

Odnos građana prema međunarodnim odnosima

Što se samih građana Srbije tiče, kako pokazuju istraživanja javnog mnenja koje je vršio Centar za politikološka istraživanja i javno mnenje Instituta društvenih nauka, oni su daleko zadovoljniji međunarodnim odnosima u regionu i mestu u kojem žive nego međunarodnim odnosima u samoj Srbiji, što je stabilan nalaz dobijen u istraživanjima u drugoj polovini 2000. godine.

I dok je na nivou Srbije u proseku preovladavalo relativno nezadovoljstvo, u regionu apsolutno većinsko zadovoljstvo, u mestu življenja je dominiralo zadovoljstvo međunarodnim odnosima (na nivo od oko 80%). Posle političkih promena na saveznom i predsedničkim izborima potvrđenih oktobarskom odbranom izborne pobjede, ocene međunarodnih odnosa su poboljšane i na nivou Srbije, ali su one očigledno više odraz nade, nego stvarnog poboljšanja

koje se objektivno nije moglo desiti u tako kratkom roku.

Ovi nalazi potvrđuju da nezadovoljstvo međunarodnim odnosima iskazano za celu Srbiju nije plod loših odnosa u neposrednom okruženju, odnosno da nije plod neposrednog negativnog iskustva sa susedima drugih nacionalnosti, nego da je uglavnom indukovano "odozgo", odnosno politikom centralnih vlasti. To opet ukazuje da bi promena politike vlade u pravcu razvijanja duha tolerancije naišla na dobar prijem u većini lokalnih sredina, jer su građani velikom većinom i sada zadovoljni međunarodnim odnosima u njima.

Izvlačeci pouku iz raspoloženja građana Srbije očuvanje uglavnom dobroj međunarodnih odnosa na lokalnom i regionalnom nivou uz aktivnu politiku tolerancije centralne vlade formula je za otklanjanje međunarodnih napetosti i predupređivanje eventualnih sukoba u budućnosti.

Istraživanja javnog mnenja posle oktobarskih političkih promena u Srbiji pokazuju da nove vlasti imaju iza sebe poverenje i strpljenje građana, a naročito pripadnika nacionalnih manjina. Od novih vlasti se očekuje da promene opštu klimu u društvu i promene politiku vlade u pravcu razvijanja duha tolerancije što bi u budućnosti mogao biti ključni faktor dobroih međunarodnih odnosa.

Nova savezna vlast predstavljena DOS-om već je pokazala znake dobre volje u tom pravcu imenovanjem Rasima Ljajića, predsednika koalicije Sandžak, za ministra za nacionalne i etničke zajednice u Saveznoj vladi. Tim činom DOS pokazuje da je spreman da prihvati da politički predstavnici nacionalnih manjina budu na ključnim mestima na kojima će moći da utiču na pitanja koja se njih neposredno tiču.

Ono što tek predstoji jeste očuvanje uglavnom dobroj međunarodnih odnosa na lokalnom i regionalnom nivou uz aktivniju politiku tolerancije centralne vlade kako bi se otklonile potencijalne međunarodne napetosti i predupredili eventualni sukobi u budućnosti, a zatim i stvaranje adekvatnog institucionalno-pravnog okvira za manjinsku zaštitu.

Zoran Lutovac

NEW MINORITIES POLICY

Summary

The resolution of the minority issue represents not only the precondition for the political stability of a state community, but it is also an indicator of its level of democracy.

The general common problems of national minorities would certainly have to be solved with the highest and most general constitutional acts, ranging from the Constitution and laws

to supplementary legal acts, while specific problems, particularly minority problems, should be resolved through suitable governmental policy, that is, a policy channelled towards respecting the specific interests of the separate minority communities, a policy to generate an atmosphere of tolerance and mutual respect amongst the minority communities.

Serbian authorities should conduct an active policy towards minorities, as suggested in the relevant OSCE and Council of Europe documents.

Serbia should respect the prevailing stand in international relations in Europe that the protection of national minorities, which is part of the protection of human rights, does not fall exclusively into the domain of state, but may also be a legitimate object of interest for the international community.

Key words: Serbia, national minorities, Council of Europe and OSCE minority standard, Framework Convention for the Protection of National Minorities

Nova srpska politička misao

Posebno izdanje I (2001)

UDK 323.22(497.11),2000“(082)

Primljeno: 15. marta 2001.

Predrag Marković

Institut za savremenu istoriju
Beograd

USPON ILI PAD SRBIJE POSLE MILOŠEVIĆA

Stare i nove srpske obmane merene svojim i tuđim iskustvom

Sažetak: U ovom radu, mogućnosti političkog, društvenog i privrednog razvoja Srbije posle Slobodana Miloševića poreda sa iskustvom same Srbije (i Jugoslavije) u ranijim istorijskim periodima, kao i sa iskustvom drugih zemalja, pre svega zemalja u tranziciji. Analizira se srpska elita, sa stanovišta kontinuiteta sa periodom Titovog komunizma i periodom vlasti Slobodana Miloševića. Zaključuje se da nijedan segment elite, a pogotovo intelektualna, ne uliva poverenje svojim kvalitetom, što će se neminovno odraziti na razvojne šanse srpskog društva u budućnosti.

Ključne reči: 5. oktobar, demokratija, boljevizam, gradanstvo i birokratija.

Osnovni problem za ovakav rad je opšte prirode i postavlja se uvek kada dođe do istorijskih poređenja i analogija. Naiyme, nije svako istorijsko poređenje opravdano i suvislo. Nalaženje odgovarajućeg "partnera" za poređenje, možda je najvažniji korak u takvom jednom poduhvatu. Dopustite mi da parafraziram čuveni početak Ane Karenjine, pa da kažem kako sve srećne nacionalne istorije, ili pojedine epohe u nacionalnoj istoriji, liče jedna na drugu, a svaka nesrećna je priča za sebe. Srpska sudbina posle 1989. godine zaista na prvi pogled izgleda kao jedinstveni niz nesrećnih okolnosti, pogoršanih nerazumnim činovima na svim ravnima političkog, društvenog i privrednog života. Kako je meriti u odnosu na:

- a) svoje istorijsko iskustvo,
- b) istorijsko i sadašnje iskustvo drugih zemalja.

1. Stanje Srba u Titovojo Jugoslaviji i uticaj tog stanja na slobizam i postslobizam

Pre sunovrata, činilo se da cela bivša Jugoslavija, uključujući i Srbiju, ima najbolje razvojne šanse od svih zemalja istočne i istočnosrednje Evrope

(ovo drugo je naziv kojim sebe vole da zovu Poljaci, Mađari, Česi, Slovaci i Slovenci, u želji da podvuku svoje srodstvo sa "srednjom" Evropom). Po svim merilima, Jugoslavija je bila u prednosti: pozapadnjačen bankarski sistem, narod poprilično upoznat sa zapadnim načinom rada kao i sa zapadnjačkim sistemom vrednosti uopšte, pristojna infrastruktura i srazmerno visok standard. A i sloboda u društvenom i političkom životu je, činilo se, bila veća nego u zemljama na istoku i severoistoku Jugoslavije.

Da li su to zaista bile solidne osnove za budući razvoj, ili je blagostanje Jugoslavije bilo samo kratkovečni proizvod profiterstva u hladnom ratu? Ovom prilikom nećemo ulaziti u složenu priču o političkoj odrižnosti zajednice, već ćemo samo promatrati društvene i privredne osnove. Preopšimo razmatranje političkih okvira zajednice dovelo bi nas u iskušenje da veći deo odgovornosti prebacimo na razne spoljne činioce, od bivše braće do velikih sila, a to nam nije namera. Imali bismo štošta da zamerimo i braći i svetu, ali od toga vajda nema. Nekako mi se čini suvišlje razmišljati o našim greškama i obmanama. Navodno se promišljanjem razvoja i vodenjem zemlje bave "elite". I termin "elita" i termin "narod" stavljaju pod znake navodnika, ne zbog ironije, već zbog sumnje u svoju sposobnost da do kraja odredim sadržaj oba pojma.

2. Politički i privredni položaj srpskih elita u titoizmu, slobizmu i posle

2.1. Tzv. "intelektualci"

Možda bi trebalo razdvojiti nekoliko glavnih grupa u okviru elite srpskog naroda. Da počnemo od tzv. intelektualne elite. Kakav je bio položaj srpske "elite" posle Drugog svetskog rata? Mi Srbi smo naročito od sredine osmdesetih godina razvili čitave naučne podžanrove o nepravdama podenesenim u komunističkoj, pa čak i u kraljevoj Jugoslaviji. Ta Jugoslavija nam je, sudeći po mnogim radovima iz različitih disciplina, svasta radila. Veruje se da je titoizam svesno uništavao srpsku "elitu", kao uostalom i srpsku nacionalnu svest u celini. Nema sumnje da je komunistički režim bio opterećen predstavom o srpskom velikodržavnom hegemonizmu, koju je uprkos nesrazmernom srpskom učeštu u revoluciji preneo iz svoje kominternovske prošlosti. Međutim, istini za volju, treba biti svestan nekoliko značajnih detalja. Prvo, komunistički režim je nastojao na simetriji u međunacionalnim odnosima. Po tom načelu, najopasniji za zajednicu je nacionalizam najvećeg naroda. U to su čvrsto verovali i srpski komunisti, od Petra Stambolića do Latinke Perović. Sledеći po opasnosti je bio hrvatski, pa tako redom. Ovakva tvrdnja svakako važi za period posle

Drugog svetskog rata, kada su, na primer, četnici bili oštire tretirani od domobrana, ali ne i za period zrelog titoizma posle liberalizacije pedesetih godina. Srpski nacionalisti su malo robijali u poređenju sa hrvatskim ili albanskim: navedite mi ozbiljna imena nacionalno svesnih Srba koji su posle 1952. godine proveli duže vreme na robiji, sem Mihajla Đurića i Gojka Đoga. Nasuprot hrvatskim nacionalističkim disidentima, a da i ne pominjemo Adema Dernacija. I srpska crkva je posle rata ozbiljno proganjena, da bi od kraja pedesetih godina režim digao od toga ruke, smatrajući je potpuno bezopasnom (videti rade Rade Radić).

Srpska "disidenteška" inteligencija se, dakle, užirila pod Titom. Bilo je pomalo igre mačke i miša, poneke zabrane knjiga i predstava, poneko je izbačen s posla. Režim je jednom rukom kažnjavao, a drugom gladio srpske intelektualce. Režiserima su jedne godine zabranjivani filmovi, druge su dobijali milionska (u današnjim deviznim cenama) sredstva za svoje artističke eksperimente. Ako to uporedimo sa strahotnim iskustvima Josifa Brodskog, Solženjicina, sa podzemnim stvaralaštvom poljske inteligencije, ili sa bizarnim društvenim degradiranjem čeških disidenata posle 1968. godine, moramo priznati da je svaka priča o mukama srpskih intelektualnih disidenta pod Titom, u najmanju ruku preterana i neumesna.

Naravno, tek je sladak život bio intelektualcima pristalicama režima. Svako je mogao da završi školu, ni doživotni posao nije bio veći problem. Zamislite desetine hiljada "intelektualnih" radnih mesta po televizijama, domovima kulture, centrima za idejni rad i gde sve ne. Za mene kao naučnog radnika simbol intelektualne ležernosti u titoizmu bile su stipendije. Legendarni RZAMTES je delio stipendije svakom ko je pitao. Pri tome su iznosi bili veći nego što su iznosi dobrih zapadnih stipendija. Na primer, za Britaniju se dobijalo 1400 funti mesečno, a nije morao da se zna ni jezik. Za najbolju današnju zapadnu stipendiju, kao što je Humboldtova, polaže se jezički ispit, a pare su manje.

Kakvog to ima uticaja na Srbiju u vreme Slobodana Miloševića i posle njega? Svakakve. Prvo, dok su se u istočnoj Evropi disidenti kalliti pišući bez prestanka po ludnicama, umnožavajući knjige na prokrijumčarenim šapirografima i kseroks-mašinama, srpski disidenti su se baškarili od prijema do prijema, od kafane do kafane. I, kada je došla promena, Poljaci, a nešto manje Česi i Mađari, imali su gotovu alternativu, i paralelni sistemi političkih i kulturnih institucija, sastavljen od ljudi koji su možda i preterivali u želji da potpuno raskreste sa komunizmom. I što je najvažnije, ljudi su povadili debele knjige pisane u potaji, skrivane od tajne policije, u kojima su razmatrana goruća društvena pitanja. Naši disidenti su pretili zabranjenim rukopisima iz fioka, ali uglavnom nisu postizavali da ih napišu (od vesel

og života). Intelektualci odani režimu su zatvorili oči, nadajući se da će ako nastave da rade po starom, sve biti isto kao pre.

Naravno situacija nigde u bivšem socijalizmu nije bila kristalno čista, svugde se veći deo starog režima prestrojio na stranu pobednika, ali je bitna činjenica da je plebiscitarno izražena želja čitave zemlje da se krene potpuno novim putem. Kod Srba je deo intelektualne elite koji je već bio u aparatu zadovoljno nastavio sa radom u vreme Miloševićevog uspona, u veri da je srpskom vodi uspelo da nade neku prečicu kojom bi se prešlo u novo doba, a da se ne izgube blagodeti titoizma. Deo takozvanih disidenata pripao je režimu, videvši u Miloševićevom puču nacionalno oslobođenje. Drugaćije orijentisani "disidenti" i deo pristalici starog režima se distancirao od režimskog nacionalizma. Neki su postali protivnici režima kada su oterani sa položaja (jedan pisac zbog koga je pre Slobodana Miloševića menjao zakon, kako bi ovaj bez škole postao direktor ogromne izdavačke kuće, sišavši sa položaja postao je ogorčeni protivnik slobodizma). I pored legende koju su posle rado i sami širili, režim Slobodana Miloševića ih nije preterano progonio, tako da se nastavila stara igra iz vremena titoizma, ali u drugačijim društvenim i međunarodnim okolnostima. Naravno, režim Slobodana Miloševića nije tako lako davao pare svojim disidentima kao Titov, ali se u globalizovanom svetu pojavio jedan novi finasjer: velika NGO i GONGO mreža (GONGO znači Governmentally Organized Non-Governmental Organization). Ova grupa disidenata je očuvala ležerni način života titoističke opozicije: od vorkšopa do vorkšopa, od tribine do tribine. Putovalo se dosta, lile su se suze nad Sarajevom, Albancima i ostalim žrtvama represije. Rat u Jugoslaviji i režim u Srbiji postale su neobično omiljene teme širom sveta. Dobro organizovani beogradski "disidenti" i "slobodni misiloci" jedva da su stizali na avion, koliko su širom sveta objašnjavali svoje i narodne patnje. Najskupljii su bili razni performansi i ekstravagantno organizovane izložbe. Pravi mučenici borbe za demokratiju devedesetih godina nisu bili evropski umreženi filozofi bez knjiga i titula, ali u džipovima, niti ekstravagantno obučene aktivistkinje prestoničkih odbora i udruženja, već oni provincijski novinari, oni gimnazijски profesori, oni lokalni čudaci koji su stvarno tučeni i zatvarani, izbacivani s posla i bojkotovani, a sve to bez mogućnosti da nadu uhljebljive u kakvom sa strane finansiranom odboru ili udruženju. Baš kao i njihovi prethodnici iz doba titoizma, ovi globalno orijentisani disidenti uglavnom nisu uspeli da naprave dovoljno ozbiljnih rada i analiza, čast izuzecima. Ostali su se delili na dve grupe. Jedni su samo blebetali na vorkšopovima, a oni vredniji su se pretvorili u intelektualnu verziju Gorana Bregovića. Šta to znači? Pa jednostavno, ako zapadnjaci hoće da u jugoslovenskom ratu vide proizvod divljačke, turbo-folk, antiurbane,

antievropske, antimoderne i svakojake druge "domorodačke" kulture, ako teže tome da čitavu jugo-dramu svedu na proizvod balkanskog krvološtva i divljaštva, prodaćemo im tu egzotičnu sliku. Dakle, isto kao što Bregović i Kusturica izvoze trubač i lomljavičić kao autentičnu kulturu, mi ćemo dati malo intelektualne argumentacije za egzotičnu sliku Srbije i Balkana. Još će se dugo voditi rasprave o tačnosti ovakvog "esencijalističkog" pristupa, ali takva egzotična slika svakako služi za smirivanje savesti. Jer, ako se pokaze da je rat za jugoslovensko nasleđe specifičan proizvod divljačkog lokalnog, po svemu neevropskog svetonazora, onda ni Evropa ni svet nisu nimalo krivi. S druge strane, izlapali "nacionalno svesni" intelektualci, kada progovore o "zaveri Vatikana", "trilateralu", "neshvaćenom srpskom nacionalnom biću" i sličnim ezoteričnim temama, samo potvrđuju utisak o odvojenosti Srbija i srpske kulture od Evrope. Sam njihov jezik i terminologija jednostavno su neupotrebljivi van kruga naše intelektualne čaršije.

Da li ima neke koristi i od "mondijalista" i od "patriota" u obnovi srpske države i kulture? Obnova kulture će se vršiti na dva fronta: na frontu popravljanja srpskog imidža u svetu i na frontu obnove temeljnih kulturnih ustanova. U svetu nam, s obzirom na činjenicu da su "patrioti" izopšteni iz glavnih intelektualnih tokova u svetu, što zbog lažne političke korektnosti, što zbog stvarnog primitivizma njih samih, ostaje oslonac na "mondijaliste". Ironijom sudbine, ma koliko se ogradivali od srpstva i lokalizma, njih u svetu gledaju isključivo kao na predstavnike Srbija. Ostaje da se vidi kako će njihovo delovanje uticati na sliku o Srbima u intelektualnim krugovima, ali to u "vrlom novom svetu" vizuelnih medija i nije najvažnije. U svetu televizije, utisci se menjaju brzo, a emotivna poruka ne zavisi od intelektualne prefinjenosti. Na našu sreću, bager revolucija je bila izuzetno medijski efektivna, a njen utisak je zasenio sve gore pomenute priče. Izbledeće naravno i slika bageraških revolucionara i slika Srbija koji bombarduju Sarajevo. Sigurno će ime Srbija i Srbin zvučati poznatije nego ime nekog drugog narodiča od desetak miliona duša. Znači, pojам Srbin će biti "brendovan" kako bi rekli novokomponovani stručnjaci za marketing. Valja videti šta s tim da se učini.

Mnogo je ipak važnije kako obnoviti temeljne ustanove u kulturi. Sada će mnogi slobodoumni umetnici i intelektualci ući u zvanične institucije. A tamo neće dovoljno oštro kritikovati režim na lošem engleskom jeziku, ili držati plamene govore po celu noć. Nije bilo slade borbe od borbe rečima po alternativnim obrazovnim i kulturnim institucijama, zasnovanim na mnogo oponicionog šarma i malo konkretnog materijala. Sasvim će druga stvar biti obnova školskih biblioteka, sala za fizičko, lokalnih pozorišta i bioskopa. A još teža stvar će biti dovodenje naučnog rada na bilo kakav međunarodni nivo. Privlačnost intelektualca-žrtve rata se brzo izgubi, što su

već videli bošnjački umetnici i naučnici. Još će brže da izveti privlačnost "žrtava" režima u Srbiji, kada je reč o međunarodnom finansiranju. Ostaće samo ozbiljne stvari, a sve što je imalo karakter političke provokacije i agit-propovskog (na post-moderni, evropski način) političkog spektakla ostaće bez inostranog novca. I titoizam i slobizam i antislobizam su pomalo nавikli većinu srpskih intelektualaca na nerealnu sliku o svom značaju, kao i na to da se bave visokom politikom i (inter)nacionalnom strategijom. Da li će veterani borbe protiv novog svetskog poretku, ili oni drugi, koji su se nemilosrdnim pričanjem i šetanjem borili protiv poslednjeg evropskog diktatora, umeti da se spuste na prozaične zadatke popravljanja nivoa školske i univerzitetske nastave, ponovnog otvaranja bioskopa, i pre svega dobrog i obilnog stvaranja, u disciplinama za koje su školovani? Za narodni napredak je važnije da svako selo dobije teren za košarku i odbojku i pristojnu biblioteku, nego bilo kakav političko-propagandni "projekt".

2.2. Privredna elita

A privredna elita? Neki posmatrači sa strane kao i oni u samoj Srbiji, govore o tome da Srbiji tranzicija tek predstoji, što nije sasvim tačno, bar kada su preduzetnici u pitanju. Ipak je stvorena nekakva privatnička preduzetnička elita, koja je možda delom kleptokratska, ali po tome je slična preduzetničkim elitama u mnogim (ne svim) socijalističkim društвима. Mnogi bi voleli da vide mere revolucionarne konfiskacije usmerene protiv novobogataša koji su se zajimali na narodnoj muci. Drugi smatraju da je potrebno što pre stabilizovati privredni život sa zatećenim ljudima, bez obzira na moralnu i političku cenu. Ioshod će, sudeći po hrvatskom iskustvu, biti mešovit: poneka ritualna konfiskacija, dosta sudskih procesa vezanih za nezakonito stечenu imovinu u kojima će stradati zvučna imena. Brojčana glavnina kleptokrata na nižim leštvicama bivšeg režima sačuvache svoje imanje. Mnogi od njih su pozicije stekli još u doba socijalizma, što isto nije neobično za ostale zemlje u tranziciji.

U Bugarskoj je srednji ešalon tajne policije, dakle probranih komunističkih kadrova, postao kičma "sive ekonomije". Komunisti srednjih godina su se lako prilagodili. Stari komunisti su imali više teškoća sa prilagodavanjem, pa su mnogi od njih završili na ivici prosjačkog štapa. U Madarskoj deo poslovne elite čine bivši funkcioneri, deo bivši sitni privatnici, a deo povratnici iz inostranstva. U Rusiji je ideo tajne policije u zakonitim i nezakonitim privrednim i političkim operacijama zavidan, isto kao i ideo mladih (u ono vreme) partijskih kadrova.

Ono što je bitno nije toliko način sticanja imanja, koliko pravila igre. To jest, da li je kleptokratska elita u stanju da preraste u pravu međunarodno

kompatibilnu elitu, koja posluje po opшteprihvaćenim standardima ne samo pravne države, već i po merilima zakonitog međunarodnog poslovanja.? Ruski mafijaši na primer, posle deset godina intenzivnog delovanja pokazuju tendenciju da se statusno približe "normalnom" poslovnom čoveku po evropskim standardima. Deca im se školuju po koledžima, a čitao sam nedavno u radu jednog od najboljih mlađih ruskih sociologa, Volkova iz Sankt Petersburga, da umesto obrijane glave i kajla sada nose otmene italijanske naočare (naravno bez dioptriјe) popularno nazvane "nuljonke". Međutim, upravo je u Rusiji država na velikim mukama pokušavajući da obnovi elementarna pravila zakonitog poslovanja, kao što je plaćanje poreza. U kojoj će meri ljudi koji su se obogatili Švercom i neplaćanjem dažbina, pristati na nova pravila igre? U nekim manjim društвima kao što su kosovsko i albansko, čini se da je kriminal pojeo pravnu državu. Druga opasnost vreba od loše koncipirane strane pomoći, koja stvara moćnu grupu "distributera" pomoći, koji, zadovoljni svojim delom plena, nemaju razloga da se ozbiljno bave razvojnom politikom zemlje. Takva pojava se vidi takođe u subsaharskoj Africi, Severnoj Koreji, a u blažoj formi i u Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori. Naravno, ova pojava je povezana sa kriminalizacijom države u svim navedenim slučajevima. Ova pitanja su, kao i uvek, jasnija nego odgovori. Ako smo optimisti, možemo nagadati da je Srbija na putu da se pretvorí u kriminalnu oazu i da se novo vođstvo od početka ogradivalo od mogućnosti da zemlja postane pasivan primalac pomoći. Na našu sreću ili nesreću, opečeni iskustvom sa Bosnom i Kosovom, strani donatori sigurno neće tako olakot da novac bez kontrole.

Kolika može da bude uloga dijaspore? To je vrlo popularna priča, ali kao i većina drugih, koje kolaju našom stručnom i inom javnošću, nedovoljno je proverena. Ako pod "diasporom" podrazumevamo gastarbajtere, odgovor je dvosmislen. Oni jesu pomogli pošiljkama svojim porodicama da održe glavu iznad vode tokom rata i sankcija, kako u Srbiji, tako i u Republici Srpskoj. Dakle na nivou golog preživljavanja njihova je uloga bila ogromna. Međutim, kada je reč o ozbiljnim investicijama, koje prevazilaze nivo kafana i zanatlijskih radnji, teško da bi se moglo naći dovoljno gastarbajtera veličine Milana Panića, Milana Jankovića (Zepter). U svakom slučaju, male investicije i sitna preduzeća mogu da odigraju blagotvornu ulogu u smanjivanju broja nezaposlenih i povećanju tražnje.

2.3. Politička elita

Međutim, i za utvrđivanje kleptokratske poslovne elite u red, i za stvaranje povoljne atmosfere za ulaganje pečalbarskog i stranog kapitala, potrebno je dobra državna uprava, koja uliva poverenje u državu i sve njene insti-

tucije. Potrebna je, dakle, kvalitetna politička elita. Gotovo svaki Srbin misli da bi bio dobar fudbalski selektor i dobar predsednik države. Ali, kada dode do konkretnih državnih poslova vidi se da je kadrovska snaga sadašnje vlasti malena, a državne potrebe velike. Da li možete da zamislite kojim bi nekompromitovanim kadrovima popunile svoj deo državnog aparata stranke Žarka Korača, Demohrišćanska stranka i Nova Srbija? Problem kadrova se postavio još 1997. godine kada je dobijeno nešto malo lokalne vlasti, a sada je akutan.

Komunisti su sličan problem, 1945. godine, rešili na taj način što su inkorporirali sve stare strukture, koje nisu bile preterano "kompromitovane". Tako je kraljevski ambasador Ivo Andrić, odmah posle povratne postao predsednik Saveza književnika Jugoslavije. Prema nekim istraživanjima mladih istoričara, gradanski stručnjaci su bili na većini operativnih privrednih funkcija (tehnički, komercijalni direktori i sl.). Naravno, uz to je kombinovan i "skojevski" način regrutovanja državnih funkcionera, pri kome su dvadesetpetogodišnji generali, bivši učitelji, studenti i zanatlije, postajali ministri i generalni direktori. Srpsko gradanstvo je, kao i svako drugo širom istočne Europe, bilo poslušno, o skojevcima i da ne govorimo. Gotovo svi Titovi saradnici su, na primer (sem Moše Pijade) bili daleko mlađi od njega, što je verovatno imalo povoljne posledice na njegov autoritet. Kombinaciju "inkluzivnog" i "skojevskog" principa primenjuje i sadašnji srpski režim. Naravno, nade se i poneki iskusni dosovski kadar, a da nikada nije bio komunista. Ipak, situacija sa kadrovima je olakšana time što se režim osipao godinama, tako da su mnogi od najboljih kadrova sadašnje vlasti (Čović, Dušan Mihajlović) otpadnici od starog režima, ali ljudi koji imaju značajno političko i administrativno iskustvo.

Međunarodna iskustva su različita. Najdramatičniji obračun sa starim aparatom desio se u istočnoj Nemačkoj, gde su gotovo potpuno izbačeni svi sredovečni kadrovi kako iz državnih ustanova, tako i sa univerzitetima i iz preduzeća. Na njihova mesta su uvezeni zapadni Nemci. Ova mera je prilično opteretila odnose bivših istočnih Nemaca sa svojom zapadnom braćom. U drugim zemljama bilo je raznoraznih kombinacija. U Rumuniji je liberalna inteligencija imala primedbu na Jona Iljeskua i njegove bivše komuniste dok se nije videlo da je njegova alternativa Vadim Tudor, kombinacija Šešelja, Vučurevića i Žirinovskog. Međutim, kao što smo već rekli "diferencijacija" u Srbiji teče već desetak godina, te polazna osnova nije identična onoj u istočnoj Evropi 1989. godine. Režim Slobodana Miloševića je birao za saradnike sve lošije ljude, da najgori sadašnji partijski i udvorički ključevi teško mogu da ga dostignu, sem u pojedinačnim, srazmerno retkim slučajevima. Može li se zamisliti gori direktor televizije od Milanovića? Teško.

3. O mogućnostima elite

Kako god bila sastavljena nova srpska intelektualna, privredna i politička "elita", postavlja se pitanje do koje mere bilo kakvo rukovodstvo može kontrolisati razvoj jedne zemlje. Rumunija je na primer imala i leve vlade (Iliesku) i desne (Konstatinesku), isprobala je "modele" specijalnih savetnika, probala je i da odbije savete, a u svakom slučaju je ishod bivao jadan. Na drugom kraju spektra je Poljska, koja je posle dve decenije propaganja postala najuspešnija zemlja u tranziciji. Neki kažu da je to zbog brzih i nemilosrdnih mera privatizacije i liberalizacije tržišta. O tome neka pišu pozvanići od mene, pre svega ekonomisti. Ja ču se zadržati na istorijskom vidu razvojne politike. Već sam izrazio sumnju u mogućnost "elite", pogotovo u maloj zemlji, da potpuno kontroliše razvoj. Evo istorijskog primera: Srbija krajem XIX veka, i Jugoslavija tridesetih godina. Jesu li Milan Stojadinović i njegovi ljudi bili slabije kakvoće od Vladana Đorđevića, Gerzića, i raznih drugih političara pred kraj dinastije Obrenović, koji su birani više po kriteriju lojalnosti, nego po sposobnosti? Svi smo čitali Domanovićevu "Stradiju", gde se opisuje, naravno sa svim satiričnim preterostima, stanje u srpskoj državi na prelomu vekova. Pa ipak, ta država je i sa takvim ljudima ostvarivala stabilan privredni rast, neprekidni trgovinski suficit, poboljšavala je iz godine u godinu kvalitet svih svojih ustanova. Reč je, dakле, o periodu pre privrednog i političkog "burna" 1903-1912. godine. U stvari, Srbija je samo učestvovala u opštem globalnom i regionalnom razvoju *bel epok-a*. A u vreme Stojadinovićeve vlade, svetska privreda se oporavljala posle najteže ekonomske krize u istoriji. Dakle, manevarski prostor mu je bio drastično sužen.

Posle Drugog svetskog rata, Titova Jugoslavija je procvetala u vreme "Velikog Buma" 1948-1973. godine, kada nije bilo zemlje u Evropi koja se nije dinamično razvijala. Ona je, doduše, mimo drugih, izbegla prvi naftni udar 1973. godine, ali ju je oborila dužnička kriza početkom osamdesetih. Stoga priče o genijalnim rukovodiocima socijalističkih gigantica treba užimati sa izvesnom rezervom, jer je položaj cele države bio neobično povoljan, a čitav razvoj se dešavao u jednom od najpovoljnijih trenutaka evropske privredne istorije.

Devedesete godine, u kojima se odigrava naša drama, SAD opet prolaze kroz jednu deceniju prosperiteta, a nešto manje i zapadna Evropa. Dve, tri zemlje bivšeg istočnog bloka učestvuju u tom napretku (Poljska, Česka, Madarska), ostale slabo posluju. Srbija je tada potpuno izolovana, čak se planiraju i paralelni putevi kojima je trebalo da se po prvi put za nekoliko milenijuma zaobide moravska dolina. Rumunija i Bugarska na našu sreću

nisu bile u stanju da izgrade te puteve. Na kraju veka, Srbija se burno vraća na svetsku privrednu scenu, ali izmenjenu. Sjedinjene Države ulaze u recessiju, a zapadna Evropa održava nešto sporiji rast. Već smo pomenuli da su se donatori i finansijeri opekl na Kosovu i u Bosni. Da je povoljni trenutak za uključenje u svetski privredu, ne bi se baš moglo reći. Ali i ovakva procena je stvar ekonomskih stručnjaka. Možda bi jedan istoričar trebalo da govori o potencijalu društva za takvo jedno pregnute, u perspektivi novije istorije. O tome ima mnogo mišljenja, uglavnom proizvoljnih. Govori se o velikoj sposobnosti i stručnosti naših naučnika i inžinjera, poslovnih ljudi i lekara. Ako takve stvari merimo na primer, brojem patenata, takvo samopouzdanje dolazi pod znak pitanja. Jer, taj broj je bio dramatično niži nego u većini drugih evropskih zemalja daleko pre dolaska Slobodana Miloševića. Ne dažbože da podvrgnemo društvene i humanističke nauke kakvom međunarodnom poređenju (recimo, da merimo broj citata, ili broj radova izdatih u relevantnim publikacijama). I sve to govorim imajući u vidu situaciju pre Slobodana Miloševića. Za vreme njegovo, i posle njega, stvari su se samo mogle pogoršati. Možda bi ovde mogla da pomogne najnovija, naučno-inžinjerska dijaspora, koja je stekla nova znanja i tehnike po svetu. Kina ima poseban program finasiranja povratka stručnjaka, koji podrazumeva i drugačije plate i drugačije radne uslove za povratnike. Moje lično mišljenje je da bi trebalo računati pre na stariju generaciju, nego na mlade iseljenike. Mladi iseljenici se još bore za egzistenciju u novim zemljama, a stariji ljudi su dovoljno iskusni, već zamoreniborborom za opstanak, a verovatno bi bili skloniji da poslednje radne godine provedu u opuštenijoj i manje takmičarskoj atmosferi zavičaja, a da pri tome ne postavljaju preteške uslove. Ovo je, međutim, samo jedno uzgredno razmišljanje. Za pravi sud je neophodan znalač dinamike tržišta rada, kako na Zapadu, tako i kod nas.

Ako bismo u par reči hteli da opišemo srpsku elitu, možda bi mogao da se izrekne sledeći surov sud: politička elita je nasumično sakupljena, "privredna" je pod sumnjom, intelektualna nije valjala ni pre, a sada je još gora.

4. "Narod"

Ovde dolazimo na pitanje o tome da li je titističko blagostanje bilo stvarna osnova za dalji razvoj. U celoj bivšoj Jugoslaviji, a uspomena na stvarna osnova za dalji razvoj. U celoj bivšoj Jugoslaviji, a uspomena na lagodno samoupravljanje finansirano tudim parama dovela je do toga da narod nerado gleda na bolove tranzicije. Ali su posledice tog odbijanja da se istripi tranzicijska defloracija različite. Slovenija je do sada uspela da sačuva standard, uprkos problematičnoj privatizaciji i zatvorenom tržištu. Hrvatska tajkunska privatizacija obogatila je gospodare rata iz dinarskih

krajeva, što se ne bi moglo reći za narod. O ostalim republikama koje žive od strane pomoći i pod stranom upravom besmisleno je govoriti. U Srbiji je situacija dvostruko.

Na primer, mnogi socijalistički industrijski giganti u Srbiji uklonjeni su što ratom što krizom, što i pored brutalnosti metoda predstavlja nekakav tranzicijski rezultat, uporediv sa tranzicijskim posledicama u nekim drugim zemljama. Da li će simbolički zaposleni radnici u fiktivno postojećim fabrikama prihvati stvarni gubitak zaposlenja, ostaje da se vidi. Tu ipak postoji jedan zračak nade. Deset godina propaganja možda je prevaspitalo bivše samoupravljače da budu kadri stići i uteći i na strašnom mestu postojati.

Ali, postoje i opasnosti. Na prvu je ukazao ekonoma Mihajlo Andrenko, koji kaže da postoji nivo bede ispod koga bilo kakva pomoći nema pozitivnog privrednog efekta. To se vidi u gotovo celoj subsaharskoj Africi na najstrašniji način, a može se u ublaženoj evropskoj formi posmatrati u Bugarskoj i Rumuniji. Ispod jedne granice osiromašenja, stanovništvo gubi privredni sposobnost, bez obzira na bescenje radne snage. Druga opasnost je u eroziji radne i poslovne etike. Dugotrajno bezakonje razara radnu etiku, isto onako kao što je razara i egzistencija u sferi sive ekonomije, izvan granica reda i poretka. Već na jednoj, na prvi pogled banalnoj pojavi, kao što je nepravilno parkiranje, vide se razmere nepoštovanja zakona ne samo u sferi rada, već u svakom segmentu svakodnevice. Videli smo da je poštovanje zakona problem i kod "preduzetničke elite", a možda je još dublji kada su u pitanju "široke mase". Postoje utešni primeri, kao što su posleratna Nemačka i Austrija. Tamo je posle Drugog svetskog rata bila potpuno razorenata društvena i privredna struktura (setite se samo filmova "Treći čovek" i "Brak Marije Braun"). Cma berza je postala jedini pravi izvor profita. Valutna reforma je potpuno zbrisala crnu berzu. Srbi svakako nisu Nemci, a koliki je njihov kapacitet da se vrati (ili da uđe) u zakonima uređen način rada i života, pitanje je na koje svi čekamo odgovor.

U svakom slučaju, sposobnost "naroda" u Srbiji da opstane u gotovo nemogućim uslovima, osobina je koja može, ali i ne mora, da uliva optimizam. Optimista može da tvrdi kako će ta prilagodljivost najgorim okolnostima omogućiti lakše snalaženje u poboljšanim okolnostima. Pesimista će reći kako je ta osobina izvitoperila životnu filozofiju, stvorivši čoveka koji živi od danas do sutra, koji je, zadovoljan malim, nesposoban da se prilagodi bilo kakvom dugotrajnjem i sistematičnjem poduhvatu koji bi iziskivao dugoročnije planiranje života i odloženu gratifikaciju.

Meni lično se čini da je "narod" manje omanuo od "elite". Ne bih voleo da me shvatite kao nekakvog neonarodničkog mistika u ruskom devetnaestovkovnom stilu. Ne verujem u "tajnu naroda", u njegovu "dušu" ili

"snagu". Jedino mogu da konstatujem da su greške svake pojedinačne "elite" bile velike, a da je "narod", od koga se očekivalo da bude samo primitivan, odan folku i autoritarnom vodi, nadmašio očekivanja. Timoti Garton Eš je bio u pravu. Kuka i motika su zbacili Miloševića, baš ona krežuba, "nevospitana" provincija. Nekoliko mojih prijateljica, otmenih dama, veterana borbe protiv režima po užasno oštrim tribinama, panel diskusijama i okruglim stolovima u zemlji i inostranstvu, bilo je razočarano neprošćenim ponašanjem prevratničke mase (zamislite, bazde na rakiju i slušaju nacionalističke pesme). I ja lično bih najviše voleo revoluciju divnih dama u mini suknjicama (baš kao u jednom filmu Želimira Žilnika), praćenu zvucima eksperimentalne urbane muzike, ali to do sada nikome nije uspelo. Naravno, puk će se vratiti svojim "prostim" delatnostima, usmerenim na preživljavanje. Da li će ta energija moći da se mobilise za pravi boljitički, zavisi zaista od elite, ovaj put bez znakova navoda.

Predrag Marković

THE RISE OR DECLINE OF SERBIA AFTER MILOŠEVIĆ

Summary

In this paper, the outlooks for political, social and economic development of Serbia after Slobodan Milošević are compared to the experience of Serbia itself (and Yugoslavia) in earlier historical periods, as well as to those of other countries, first of all the countries undergoing transition. The Serbian elite is analyzed from the standpoint of continuity with the period of Tito's communism and the period of Slobodan Milošević's rule. It is concluded that no segment of the elite, especially not the intellectual elite, inspires confidence with its quality, which will inevitably reflect on the development chances of the Serbian society in the future.

Key words: Serbia, communism, titosim, Milošević, elita

Nova srpska politička misao
Posebno izdanje 1 (2001)
UDK 323.22(497.11),2000"(082)
Primljeno: 15. marta 2001.

Pavle Milenković
Filozofski Fakultet
Novi Sad

OTVORENI REČNIK SRPSKE "OKTOBARSKE" REVOLUCIJE

Sažetak: U ovom krajnje fragmentarnom i otvorenom spisu predlažu se glavne odrednice za jedno buduće multidisciplinarno iščitavanje rukopisa revolucije. Ovde, reč je o uspostavljanju analogije između francuske buržoaske revolucije i DOS-ovske demokratske revolucije. Zavisno od nivoa i kluča u kojem se ovo iščitavanje odvija, kao i u zavisnosti od toga da li je revolucija završena ili još uvek traje, moguće je dodavati nove reči i relacije sa deskriptivnim, analoškim, teorijskim, literarnim ili nekim drugim sadržajem. Odrednice u ovom rečniku mogu se, dakle, tretirati i kao sledeće

Ključne reči: Demokratija, DOS, Elektrodistribucija, Giljotina, Globalizacija i demokratija, Haški sud, Jakobinstvo, Luj, srpska oktobarska revolucija, Jazz, Košutnica kao Robespier, Ljubav, Mentaliteti, Ministar i dvorska luda, Otpor, Poslednji diktator, Revolucija, Turbo-fok, ideologija, Restauracija, Smeđe, Socijalizam kao feudalizam, Srednja klasa i demokratija, TV Bastilia.

Demokratija: (u pripremi)
V. Globalizacija, demokratija

DOS - skraćenica za Demokratsku Opoziciju Srbije, ali takođe i za operativni sistem odn. programski jezik korišćen masovno pre ofanzive Microsoftovih programskih paketa, odn. Microsoft programskog jezika. Pretestizovani, "televizičan", mediokritetski SPS-ovsko JUL-ovski "Windows" omogućavao je svima da, uz minimum uslova, "participiraju" na mreži raspodele moći i uticaja. Sistemski minimum da bi se učestvovalo u primeni ovoga sistema bila je pre svega partijska knjižica SPS-a, ali je bilo moguće konektovati se na mrežu i preko tugeg naloga (rodaci i prijatelji - funkcioneri na različitim delovima SPS ili JUL mreže), potom posedovanje "intra-mreže" (njiva, livada, voćnjak, bašta kao dodatni izvor prihoda). Poznato je da je ovakav operativni sistem stalno "padao", ali se voljebno opet ponovo "dizao". Jednostavan, efikasan, vizuelno nepovlađujući DOS tek

treba da dobije svoje mesto i primenu. Kojom će brzinom DOS biti opšte i prihvaćen zavisće ne samo od njegove uspešnosti i aplikativnosti, nego i od prijemčivosti korisnika, naviklih na prethodni operativni sistem, koji, istina, nije radio, ali je stvarao privid da radi, što je, sa stanovišta "hardverskih" potencijala, većini korisnika bilo dovoljno.

V. "TV Bastilja"

Elektro distribucija: Gradanska revolucija donela je elektrifikaciju duha, a glavni dispečer bio je Immanuel Kant. "Aufklärung" demokratske zajednice sadržan je u univerzalizmu i individualizmu, u moralnoj odgovornosti, u samosvesti i kreativnosti svakoga člana te zajednice.

A glavni dispečer srpskog demokratskog "Aufklärunga" - EPS, častila je "svetlost" tu negde oko izbora, po "recepisu" nasledenom od Starog Režima, kao i tolikih godina do sada. Da bi nas naizmenično ostavljala u mraku i neizvesnosti, u čudnim, toplim noćima "povratku u budućnost", pre nastanka velikih izuma kao što su sijalica, frižider, jafa keks i slično. Sve dok trešnje nisu procvetale u januaru.

Ova kombinacija realnosti i "virtualnosti", Matrixa i Kanabixa, indukovana je kod nacije stanje izmenjene svesti: svima su proširene zenice, svi se cimaju kad se upali sijalica, svi kašju i suše im seusta.

Gilotina: Promena poretka, promena diskursa, skupova objašnjenja ili interpretacija, to je havarija koju unosi diskontinuitet, "rez, presek, prelom, granica", kako veli Fuko. Taj upad, preuzimanje teritorije od strane stranca ne menja samo tehnike, prakse, legitimacije, nego i preuređuje, klasificuje precizno locira objekte u prostoru. Oslobođena Bastilja čuvala je u sebi pred kraj Starog Režima, tek nekoliko pijanaca i ludaka. Ta, iz sadašnje perspektive neadekvatnost, govori o nesposobnosti Režima da prepozna i protumači različitost. Gubitak smisla za razliku znači netoleranciju i agresivnost, govori o atrofiji sistema, o njegovoj sporosti i zaostalosti. Kao što je monarhistički Stari Režim koristio primitivne kaznene tehnike, tako je komunistički Stari Režim koristio Ideologiju kao spravu za mučenje - TV Dnevnik je bio jedna od takvih sprava.

Novi poredak ne ukida Bastilju, novi poredak usavršava Bastilju dajući joj novu formu. Mnogo efikasniji, on pokazuje smisao za klasifikaciju-ljudaci u ljudice, prestupnici u zatvore. Efikasnost: kraj mistifikaciji, apologija brzini. Eto zašto gilotina, kao sasvim urbana tvorevina, "dokument-monument" epohe (Fuko), traje do danas, kao i bicikl, pegla, ili kravata. Njome sada seckamo povrće, a u američkim filmovima mafijaši odrubljuju glave kubanskim cigarama.

Ali to nije više mašta, to je industrija. Giljotina, dakle, nije samo mašina za ubijanje, nego mašina, triumf elegancije i brzine, kontovska pozitivistička glorificacija uspešnosti i postignuća, fascinantni predak američkom Fordu i Rostfrei noževima podjednako.

V. "TV Bastilja"

Globalizacija, demokratija: Da li je projekat globalizacije u stvari realizacija hegelovske ideje o kraju svetske istorije, odn. objektivizacija svetskog duha koji, najzad, zauzima svoju pripadajuću teritoriju? Ako je tako, onda je globalizacija, kao kraj francuske buržoaske revolucije, završetak i potpuna legitimacija jedne ideologije. Aleksis de Tokvil je ovaj proces, koji je, u njegovo vreme otvoren sa projektom jednakosti, bratstva i slobode, video kao afirmaciju osrednjosti. Jednakost po Tokvili vodi u prosečnost, u smeravanje ekstrema u statističku srednju vrednost, u kulturnu i političku medianu koja otpušta senzibilitet i otvara prostor za ideološka manipulisana. Ako je tako, onda i projekat globalizacije nije drugo nego okupacija osrednjosti, analfabetska standardizacija koja omogućava i nepismenima da koriste kreditnu karticu, učestvuju na izborima, raspravljaju o kamatnim stopama, ili daju svoje "mišljenje" u telefonskoj anketi.

Time se, svakako, iznova otvara pitanje suštine demokratije, ali ono ovdje neće biti ni načeto.

V. demokratija; Revolucija, turbo-folk, ideologija

Haški sud: (u pripremi)

V. Poslednji diktator

Jakobinstvo: U okviru svoje sociološke interpretacije jakobinstva, Ogisten Košen, dirkemovski orijentisan istoričar francuske revolucije, pokazuje kako su akteri jakobinskog terora zapravo idealni tipovi jednog novog vira akcije. Prvi put u istoriji se pojavljuje jedno polje u domenu koga se mogu iskazati svi članovi zajednice, a to je polje političke akcije. Mechanizam kojim se ono sa apstraktnog nivoa realizuje u zajednici jesu demokratske procedure. Ali to je shvatanje demokratije kao neposrednog i doslovнog uvida svakoga građana u mehanizme i efekte vlasti, demokratija podvrgnuta direktnoj kontroli građana. Košen objašnjava na koji način je "pripremljen" ovaj model, pred kraj, pred propast Staroga Režima. Po monarhiji su, u ono doba, postojala razna društva, udruženja istomišljenika. Ona su, kao male, ezoterične skupine, elite pionira demokratije, raspravljale o raznim stvarima, sučeljavale mišljenja, argumentovale, i, praktično, uvežbavale bitnu dimenziju demokratije, konsenzus.

A onda je došla komercijalizacija. Onda su se takva udruženja umnožavala, sve do dimenzije jedne svesti, jedne kolektivne svesti. A ta svest je jakobinstvo. Ili, kaže Košen, idealni tip jakobinstva.

Nije li koncepcija "nevladinih organizacija", fondova "za razvoj demokratije", i fondacija za "podršku neprofitnom sektoru", zapravo "doradena" koncepcija onoga o čemu Košen govori? Društva istomišljenika: nisu li to danas razna Udrženja građana? Ta, preduzetnički organizovana proizvodnja i potrošnja određene svesti, indukuje takođe ono o čemu Košen govori. Jedno novo političko polje, jedan novi jezik kojim se to polje ustrojava. U osnovi, proizvodnja ideologije. Tiranija društvenog, veli Košen, tiranja demokratije, koja postaje apsolutna. Učestvuju svi. Svi prosuduju, svi su na proveri, i ništa nije sveto. To se, uostalom, zove javnost. Ali druga strana te javnosti u jakobinskom slučaju bila su kolektivna, javna pogubljenja, jer, nekako tih dana rođena je i gilotina.

U tom pogledu, jakobinska i srpska "oktobarska" revolucije nisu slične, naprotiv, opozitne su. Srpska revolucija je blaga - blaga da blaža ne može biti. Polomljene stolice iz skupštine svedoče o blagosti istorijske distante, o nesvesnom kolektivnom iskustvu koliko donosi proteklo vreme između dva Stara Režima, dva terora, dve revolucije. Jer, to je mekana, soft, plišana varijanta jakobinskog terora: Luj je pomilovan, njemu se ne sudi, i, uopšte, funkciju gilotine ovde igra televizija (što je, u rumunskom slučaju, izgleda da sasvim drugačije!) - koja, oslobođena, nova - pogubljuje Miloševića u njegovom poslednjem nastupu, onom u kojem on "upravo saznaće" da je Košunica "pobedio na izborima", itd.

Ono što pak jeste ili bi moglo biti zajedničko jeste mehanizam funkcionisanja izvršnih organa, ta žurba da se prazni prostor vlasti popuni, da se vakuum koji se oseća zbog prebrzog rušenja "Starog režima" što pre premesti, jer, ne treba zaboraviti, u oba slučaja, rušenje Starog Režima primljeno je sa nevericom. Akteri su: G17, DOS, Pokret "Otpor", Nezavisni sindikati, Rudari, "Menadžer" DOS-a Zoran Đindić, Prelazna vlada, Mladen Đinkić, itd... Svi na istom frontu, i na svim frontovima u isto vreme, da bi tu sasvim produvalu mešinu zaustavili da se ne raspukne, već da se izduva, pa da se zakripi... Onaj ko svime upravlja, onaj ko u vrlo kratkom vremenu pokušava da kontroliše, da razume situaciju jeste Košunica, koji je u ovoj analogiji novi Robesprijer.

Zato komesari: Đindić, za kojeg svi shvataju da neće ostati tu gde jeste jer želi da, umesto Velikog Vezira postane Kalif... Dinkić, koji shvata da su moderne revolucije, ako ih još uvek ima, revolucije novca i kapitala, koje, na koncu, obezbeduju najvišu moć. I toliki drugi koji, do kraja revolu-

cionarnog dana, mogu postati Dantoni, Sen-Zisti, Maraai itd.

Najzad, tu su i oni koji su greškom "režisera" skroz iz drugog filma, kao Milo Đukanović, koji je svakako bliži sicilijanskoj, negoli jakobinskoj duhovnoj tradiciji.

V. DOS; Košunica, Robespjjer; Luj, srpska "oktobarska" revolucija

Jazz: U srpskom slučaju, predstavlja sve što je suprotno turbo-folku. Jazz je američki, liberalan, moderan. Turbo-folk je nacionalan, konzervativistički, zaostao. Jazz je demokratičan, pruža mogućnost svima da se iskažu (od "triangliste", preko svih mogućih duvačkih gudačkih i žičanih instrumenata, do perkusioniste), dok je turbo autoritaran i seksistički, balkanska pornjava između harmonike i pevaljke. Jazz je maštovit: od sola i dueta, preko trija i tako redom, do big-banda - različit je. Turbo-folk je opsesivan, nemaštovit, uvek u istom, ili gotovo istom formatu: bubnjevi, bas gitara, harmonika, glas, najčešće ženski (gde-gde još i klavijature). Jazz je "intelektualistički", donekle neprohodan, elitistički. Turbo-folk pak "prost", afektivan, populistički. Najzad, jazz je muzika srednje klase. Srednja klasa kod nas je umrla.

Treba, međutim, znati da se jazz, kao uostalom ni bilo koja druga muzika osim "narodne" ne sluša po autobusima. A autobusima se, još uvek, vozi 90 % našeg stanovništva.

V. Revolucija, turbo-folk, ideologija; Srednja klasa i demokratija

Košunica, Robespjjer: Košunica i Robespjera povezuje, čini se, više od "revolucionarnog dogadaja", koji je, u ovom povezivanju, verovatno najmanje značajan. Obojica su po obrazovanju pravnici. Po ideoleskim opredelenjenjima, po intelektualnim sklonostima, demokrata i legalista su i jedan i drugi. Robespjjer je, istina, bio manje naučnik, više aktivista. Pisao je pamflete, držao govore, o revoluciji. Košunica je pak, pripremio za štampu i opremio predgovorom delo Hane Arent "O revoluciji". I jedan i drugi su izbili na političku scenu naglo, donekle šokantno. Najzad, obojica su principijelni idealisti, pomalo naivni u svojoj demokratskoj posvećenosti. Da li to znači da će i Košunica, kao što je bio Robespjjer, postati žrtva mehanizma koji je personificirao?

Košunica je nacionalista - "meki" - što je bio i Robespjjer. Zapravo, Gradenin je omogućio Naciju - ne treba zaboraviti da je to bila francuska revolucija. Zbilja, da li će Srbin, koji je pod Miloševićem bio loš nacionalista, postati, u srpskoj, Košuničinoj demokratskoj revoluciji, dobar nacionalista? Ali, čini se da je to manje bitno od onoga što je teže merljivo, i što je više jedna tanana psihologija: kakve sklonosti, kakve navike imaju Košunica i Robespjjer? Da li vole kafu pre ili posle ručka? Da li spavaju popodne? Da li

igraju šah, da li vole Mocarta? Šta misle o astrologiji? Da li kijaju na polen?
V. Jakobinstvo

Luj, srpska "oktobarska" revolucija: Ako je, zbilja, sudbina socijalizma u nekim aspektima slična sudbini Starog Režima, onda su komunistički lideri emanacija jednoimenog Vode, koji se tokom dugog vremena samo-reprodukuje po ugledu na monarhistički model. To bi značilo da „od Lenjina do Slobodana Miloševića, svi komunistički lideri mogu biti razumevani kao "Lujevi", unutar internacionalistički shvaćene zajednice komunista. Tako bi urušavanje komunističkog/socijalističkog starog režima išlo sukcesivno, počinjalo bi sa padom Berlinskog zida odn. sa raspadom "mätze" (Sovjetski Savez) a završilo se sa padom "TV Bastilje" (treća Jugoslavija). I, shodno tome, "revolucionaru" ulogu jakobinaca u domaćem, tj. srpskom slučaju odigrao bi "kolektivni akter", oličen u nekoliko različitih subjekata, nošenih istom maticom: G17, pa G17+, DOS, Pokret "Otpor", kao i razni drugi pokreti i udruženja, kao i "individualni" akteri: "menadžer" Zoran Đinđić, Mladen Dinkić, različiti "slobodni" i neslobodni intelektualci, najzad, sami građani, svako za sebe, i svako pojedinačno.

Da li to znači da će Komunizam preživeti na simboličkom nivou, kao što je to slučaj sa Monarhijom? To bi značilo da će komunističke vode uskoro obavljati samo ritualne funkcije, kao britanska, ili švedska kraljevska porodica. Čini mi se da se, donekle, to negde već i dešava. Nije li Kina krenula tim putem? Nije teško zamisliti trenutak u kojem kineski generalni sekretar partije prima delegacije i potpisuje ugovore, ali jedino po uputstvu konzorcijuma japija, tehno-birokrata, menadžera, bankara: kapitalistički komunizam. Ne govorim, dakle, o restauraciji komunizma, ne ni o evoluciji, već o eklekticizmu. Verovatno je to reč koja treba da označi fuziju "svetskog kapitalizma" i lokalnog, "etno" ambijenta.

Možda ti prelazni oblici i nisu tako loši. Oni omogućuju blažu i bezbolniju transformaciju sistema, uz samo jedan uslov: strpljenje. Raspored kontejnera po ulicama "prestrukturiraće" za jedan dan, firmu, preduzeće, za nekoliko meseci, tehno-birokratsku strukturu, uz malo sreće i dosta pameti, možda, za godinu dana. Koliko je potrebno za strukturu mentaliteta? Može, ali za to treba vremena, kao i za sve glomazne strukture, protivurečne i inertne, teške, ali naučene sa lakoćom, jer nam se dopadaju, jer ih volimo.

V. Srednja klasa i demokratija, DOS, Poslednji diktator; Mentalitet

Ljubav: Mi smo voleli njega, "on je voleo nas". I to je bila ljubav.

V. Poslednji diktator

Mentalitet: U Lisjen Fevrovoj koncepciji, mentalitet je glavni predmet istorije mentaliteta, jedne, u suštini, modifikovane dirkemovske kolektivne svesti, jedne psihologizovane hronike senzibiliteta. No već je Aleksis de Tokvil, proučavajući razloge propasti Starog Režima, ustanovio kategoriju mentaliteta u objašnjenju aristokratije i aristokratske svakodnevice. Sam Dirkem govorice o nemačkom mentalitetu, u jednom antiratnom spisu, u periodu Prvog svetskog rata.

Moglo bi se dokazivati da je kategorija mentalitet ključ za razumevanje Balkanske istorije. Iracionalnost Balkana, dugo trajanje sukoba i tenzija, šizoidna, izokrenuta evolucija nestabilnosti i stresa, to je ono što remeti modernu metodologiju dugog trajanja, i daje istoriji Balkana privilegovan mesto. Veber, takođe, pada na jugoslovenskom društvu jer u njemu nema ničeg racionalnog. Sa stanovišta Veberove sociologije, mi ne postojimo kao predmet proučavanja. Mi smo predmet jedne fenomenologije, a ne sociologije. Razumeti balkansku istoriju može samo neki istočni Frojd - kada bi takvog bilo. Ali svakako ne institucije medunarodne zajednice, odn. njene, do dana današnjeg veberovske birokrate, mladi politički japići koji su o Srbima i Hrvatima i muslimanima i Šiptarima naučili sve, iz knjiga. Ali koji, kada dođu ovde, ništa ne razumeju, nervozno se osmehuju i preznojavaju im se dlanovi. Za njih, mi nismo normalni, mi smo ludaci.

A u stvari, psihološki i karakterološki gledano, ja bih to rekao ovako. Da nas zanosi kolektivna svest, ali i polu-urbani otpor, koji je, u stvari, inat. Prvo se katkad, a poslednjih stotinak godina najčešće, realizuje kroz autoritarizam. Drugo se, katkad, a u poslednje vreme ne baš, iskazuje kao individualizam. Ali takva situacija dovodi do stanja nemira, i zato smo onda takvi: ne možemo da se odlučimo da li ćemo slušati tatu, ili ipak nećemo. A u stvari, nećemo da slušamo. U mnogo prelepih slučaja ta, antropološka neuroza proishodi kreativnošću. A u još mnogo više ružnih, proishodi agresijom i depresijom, naizmenično.

Nažalost, kolektivno gledano, agresijom po nama, i depresijom, po nama.

Tako da nisu oni iz evropske zajednice u pravu, samo nas ne razumeju, u stvari nas i ne vole, i jednoga dana sve će im se vratiti.

V. Poslednji diktator

Ministar i dvorska luda: Funkciju dvorske lude iz Starog Režima u komunističkom režimu preuzimaju Vodini ministri i predsednik vlade. Suština preokreta je u tome što je su prethodnom Starom Režimu lude zasmevala Kralja, dok u novom Starom Režimu ministri zasmejavaju Narod.

V. Smech

"Otpor": U jeku priče Pariz je osvanjavo izlepljen plakatima na kojima je motrilo Veliko Oko, sa natpisom: "Oko koje sve vidi". Sveprisutnost svetih ciljeva Revolucije, sveprisutnost Demokratije koja je na svakom koraku, koja opominje. Otporaški bager sa velikih panoa po gradovima, na koncu, po bedževima, zadenut o tinejdžerske jakne, poručavao je: "Samu vas gledamo". Taj rez u diskursu demokratije, taj povijeni ton, ta podignuta čelična pesnica samo je varka, to je samo post-moderna glijotina, smrt kroz grafički dizajn. Crno-beli "Otpor", sa momcima i devojkama urbanim, inteligentnim, odevnim kao ležerni pripadnici evropske, uostalom i američke srednje klase nisu pogubili, niti će pogubiti, nikoga. Oni su isuviše fini, mlađi i lepi, i nagrada "MTV" dodeljena im je, u osnovi, za grafički dizajn.

V. DOS; Jazz

Poslednji diktator: Zamislite jednog diktatora, ili osobu veoma moćnu, ili ambicioznog i inteligentnog autokrata, ili, naprsto, veoma snažnog čoveka koji je odjednom ostao bez svoje snage. (Ošišani Samson, kao u onoj staroj jevrejskoj priči). Zamislite takvog čoveka koji, kao kakav tigar iz Borhesove priče - nemoguć i istinit u isto vreme - ostaje bez svega onoga što simboliše njegovu moć, snagu i vlast: bez legitimitetu svoga naroda, izigran od političkih saveznika, ponižen od političkih protivnika. Najednom sasvim sam, probuden, kao životinja, između dva slepa instinkta - instinkta ljubavi i mržnje, unutar veoma uskog kavezeta. Narod koji ga je do juče toliko voleo sada pokazuje da ga mrzi. Njegovi saradnici, koji su ga do juče poštivali, počinju da mu se izruguju. Politički protivnici, koje je sam do toga optuživao za izdaju, prete mu narodnim sudom, optužujući ga za izdaju. Njegov svet se ruši, ili bolje, dolazi na meru merljivih granica. Pravilan razmak između rešetaka osvećuje ga: neizmernost bivše moći uporediva je sada sa ograničenim jedinicama koje su prebrojive. Shvata da je njegov svet, svet koji je bio zasnovan na lažima, takođe bio laž. Ali taj svet sada tako naglo, tako brutalno poprima stvarne veličine, obuhvatne sa svega nekoliko koraka: kavez. Jedina poveziva činjenica tog, za njega novog sveta sa ostalim svetom jest još čuvari njegovog kavezeta, oni koji ga štite i teže rečima da će sve biti u redu. Eto kafkijanske situacije: čuvari su u isto vreme i klučari, i sudije. Te prebrojive jedinice dakle sada su još jedino vojska i policija. Nestao je zanos snage. Samo gola struktura, klimavi kostur vredan sažaljenja, ali ne i samilosti. Naučen da gordo, i najčešće namršteno iskazuje svoju moć, jednu pomalo turobnu moć, on se obraća ovoj zaveri. Obraća se tom užasnom svetu koji ga je do juče zadovoljavao, a sada izdao, rečima: "Prošle godine strane vojske smo pobedili i one se više neće usudititi da nas ponovo napadnu, osim ako ovamo ne bi došli sa pozivnicom koju bi uputili

i potpisali naši unutrašnji neprijatelji uz obrazloženje da je to jedini način da sačuvamo živote, iako bi to bio upravo najsigurniji način da ih izgubimo". Ali, neverovatna pobjeda o kojoj govorи zapravo je bila poraz, poraz iste te vojske kojoј se obraćа. Osim toga, ona je vrlo rđava pretinja: prošle godine, veli, strane vojske. Ove, unutrašnji neprijatelji. Vojsci: profesionalcima, oficirima, onima koji su trenirani da imaju čast i da tu čast brane, mlađim samurajima, kaže: "I vi i vaši roditelji treba da znate da politika mira koju vodi naša zemlja i za koju je uspela se izbori, znači da nihovi sinovi više neće ginuti. Ratovi su iza nas". Spolja, ovo je fraza. Iznutra, ovo je laž.

Ali, kome se on obraća? Onima koji su spremni da poginu za njega? Jedino još onima koji su najbliži njegovom vrlo ograničenom svetu, njegovom veoma suženom prostoru u kojem je zatočen. Onima što mu dočaptaju ponude iz velikog sveta, dotoruju nagodbe, naredbe, pretnje, ili poklone. (Nastavice se...)

V. Revolucija kao ponovno vraćanje; Haški sud

Revolucija kao ponovno vraćanje: Da li je revolucija uvek sumorno vraćanje nasilja i kolektivne euforije? I da li je uvek skrnavo razračunavanje sa nasleđem, sa očevima? Ako je tako, onda revolucija ne donosi ništa novo: doslovno pogubljenje Luja XIV, kao i simboličko pogubljenje Slobodana Miloševića edipalna su osvetu pobunjenog naroda nad ocem. Pa još i sušti bezobrazluk, neaspitanje, kao kad uputite ružnu reč roditelju - eto zašto je svaka revolucija prosta, bez obzira šta donosi. Revolucionarno rušenje autoriteta, rušenje idola i zasnivanje novih ideologija, sve te ozbiljne i važne stvari u svom nastanku nalikuju često dečaćkom izrugivanju koje prevršuje granice, i koje izmiče kontroli. Ako je tako, onda je i revolucija ponavljanje: ponavljanje terora većine, neartikulisana pravda koja dolazi pred vrat i napačuje račun Narodne Čiste Volje.

Uostalom, re-volvo. Latinski ponovo vraćanje, u astronomiji ciklično kretanje planeta, po izračunatim putanjama. Matrica revolucije tako je ponovila, zapravo trajna: različiti akteri smenuju se na prethodno zadatim pozicijama, kao u pitagorejskoj igri, u kojoj univerzalni i nepromenljivi entiteti tokom vremena zauzimaju različita obličja.

V. Revolucija i dugo trajanje

Revolucija i dugo trajanje: Fransoa Fire, istoričar francuske revolucije, u okviru svoje sociološke istorije revolucije konceptualizira ovu kao pojavu dugog trajanja. Revolucionarni perpetuum značio bi da se revolucija negde začinje, a onda traje, uzimajući sebe različita obličja, kao demon koji opseda dušu, a potom i telo, nemoćno da se odupre. Za kolektivno telo

naroda, oličeno u institucijama, a potom u senzibilitetima, sistemima verovanja i mišljenja to znači obmanu, koja, u dugoj balkanskoj evoluciji nasilja i netrpeljivosti, traje zbilja isuviše dugo. Toliko dugo, da okončava u zaboravu, ili u mazohističkom praštanju koje otvara prostor za nova tlačenja, koja su zapravo ona stara, samo, tek, u prerušenom, "novom" obliku. Otud potreba za početkom, za raskidom, otuda novi kalendari, imena ulica, novi običaji, novi rituali i mitovi.

Otud, najzad, i priča o Balkanu kao o ekskluzivnom terenu za socio-loško-istoriografsku reinterpretaciju. Da li na Balkanu pada Brodelova paradigma o dugom trajanju? Tj., da li je moguća drugačija istorija Balkana, od političke istorije, odn. dogadjajne istorije kao istorije diskontinuiteta?

Revolucija, turbo-fok, ideologija: Suština manipulacije je u tome da manipulišete se nečijim "slabim tačkama". Najuspelija manipulacija je ona u kojoj objekt te manipulacije nema uvid da je izmanipulisani, ili je taj uvid u toj meri naknadan, da nema više nikakvog značaja po dalji razvoj situacije. Nacionalizam i turbo-folk predstavljali su glavna težišta miloševićevske vlasti. Istovremeno, turbo-folk predstavlja jedan od glavnih socioloških fenomena za razumevanje ideoloških prilika u jugoslovenskom društvu s kraja osamdesetih i tokom devedesetih. Dekonstruisana socijalna struktura, planski decentrirana srednja klasa i neadekvatno pozicionirani novi bogataši vrlo lako mogu se čuti. Turske melodije, balkanski ritmovi, pro-zapadne harmonske linije, MTV aranžmani, svetska produkcija - galimatijas koji potpuno odgovara identitetu prosečnog građanina-seljanina srpskog-jugoslovenskog društva. Istinski efekti srpske "oktobarske" revolucije biće merljivi tek pošto domaći konzumenti "kulturnih" proizvoda nauče šta je predjelo, šta glavno jelo, a šta desert. Ali, i pre svega, da ima hrane koja nije zdrava za stomak, niti je za jelo uopšte.

V. Jazz; Srednja klasa i demokratija

Restauracija: U svim onim segmentima u kojima se revolucionarni preverat pokazao kao nekvalitativan i neplodotvoran, javlja se prostor za restauraciju. Ovde, argument bi mogla biti brzina: stvari se ne odvijaju dovoljno brzo, odn. nisu uskladene sa očekivanjima. Istoriski, kao i teorijski gledano, restauracija je moguća. Ona bi se, dakle, mogla odvijati u nekoliko pravaca. 1) Povratak Starog Režima. Ponovni dolazak komunista na vlast, u trenutku kolektivnog razočarenja, budući da je "i sada isto kao i pre". 2) Dolazak novog Napoleona, kao sumiranje delimičnog demokratskog (revolucionarnog) bilansa i starih autokratskih vrednosti koje nisu prevaziđene. Ko bi mogao biti novi Napoleon?

Smeđ: Kažu da je smeh demonska pojava. Isus se, kažu, nikada nije smeđao, tek bi se, ponekad, ozbiljno smešio. Komunistički lideri rado su se, i lako smeđali. Slobodan Milošević predstavlja redak izuzetak, nije se smeđao, uglavnom je bio namršten, i ozbiljan. Tek, tu-i-tamo, po neki smešak.

Neki pak, koji su sa njime bili u neposrednom kontaktu, vele da je neobično šarmantan. I da se smeje.

V. Poslednji diktator

Socijalizam kao feudalizam: Cinični nastrojeni kritičari sada već "bivšeg" socijalističkog režima uobičavali su da ovaj porede sa feudalizmom. I zbilja: ova trija društva pripadaju grupi "zatvorenih" i "sporih" zajednica sa planskom odn. dirigovanom privredom. Oba počivaju na "pravima" i "privilegijama" stečenim u van-ekonomskim sferama. I feudalizam, kao i socijalizam, u okviru sopstvenih ideoloških sklopova, temeljili su legitimitet na apstraktno shvaćenoj zajednici (kraljevih podanika, partijskih podanika), odn. na vladavini pojedinca koji tu zajednicu olicava (Kralj, Generalni Sekretar Partije, Voda). Već po volji i mašti onoga ko to čini, analoško poređenje ovoga tipa moglo bi se proširiti ili modifikovati, sa manjom ili većom uverljivošću.

Pri čemu treba odmah reći da takav postupak nema preveliku teorijsku vrednost. Zaključivanje po sličnosti, recimo, nije ništa superiormije u odnosu na zaključivanje u različitost. Ali nemam ambiciju da otvaram ovde tu veliku priču, izuzev što ću reći (bez pretenzije na preveliku originalnost) da teorijsko mišljenje treba da objedini svoj predmet kako u sličnostima, tako i u različitostima, u odnosu na neki drugi predmet unutar iste klase.

V. Srednja klasa i demokratija

Srednja klasa i demokratija: Oba društva karakteriše razorenja ili neiskazana srednja klasa. Ali na direktno suprotan način. U prvom slučaju, kriza je rezultat nastajuće srednje klase. U drugom, nestajuće. Srednja klasa je ogledalo građanskog poretku i njegovih institucija. Bez nje, nemoguće je zamisliti modernu, odn. sve one vrednosti moderne koje se sada, u jednom militantnom koliko i univerzalističkom naletu, nameću u okviru onoga što se zove "globalizacija", "novi svetski poredak", itd.

Rodno mesto tog sistema mišljenja, kao i tog skupa vrednosti, ili, ako se hoće, te ideologije, jeste francuska revolucija, sa jakobinskim terorom kao kulminacijom fenomena koji se u političkoj teoriji može nazvati totalnom demokratijom. Istoriski gledano, taj fenomen realizuje se najčešće kroz diskontinuitet, odn. krizu. Ogisten Košen, u okviru svoje sociološke istorije jakobinstva, kao i Aleksis De Tokvil, u okviru svog tumačenja propasti

Starog Režima, pokazali su veoma dobro kako se povlačenje ili atrofija bazičnih zona sistema, pre svega onih u sferi političkog govora, odn. artikulacije političke volje, neizbežno izopačavaju u radikalizam. Nemogućnost ostvarivanja relativne političke volje u realnim okolnostima kompenzira se u neostvarljivom, fantastičnom programu apsolutne političke volje.

To bi značilo da je Stari Režim, onaj, kao i ovaj, nestao jer nije bilo mogućnosti da se politička volja artikuliše, tj. reč je o nedemokratskim tipovima zajednica. Srednja klasa - odn. građanska klasa - nije više imala ni kakvih mogućnosti da se iskaže u ambijentu koji vrednuje jedino plemička i aristokratska prava i privilegije. Režim je, u svoj sutan, i tu tanku vezu sa "kolektivnim" političkim telom prekinula. Nije li to i sada slučaj? Jer, Stari Režim propao je podjednako zbog inflacije privilegija klase aristokrata, kao i zbog ekonomске inflacije (kao i zbog centralizacije državnog aparata). Ne moramo reći da je SPS bila dinastička partija, ali možemo, modernim političkim žargonom, reći da aristokratska struktura, po svojoj interesnoj orijentaciji, jeste bila politička partija.

Tom inflacijom klasa aristokrata je praktično razvodnjena i ukinuta. Treba ponovo uzeti u ruke Tokvilov "Stari režim i Revolucija", pa videti koliko je, na simboličkom nivou, kao i na nivou mentaliteta, frapantna podudarnost duhovnih prilika pred kraj monarhističkog, odn. komunističkog režima. To je pokušaj da se predstavi kako je "sve u redu". Neefikasni sistem reanimira se kroz centralizaciju (administrativno-birokratska, u prvom slučaju, partijsko-birokratska u drugom), što povećava frustraciju subjekata kojima je prostor artikulacije političke volje sužen (aristokratija na zalasku i srednja klasa u usponu u francuskom slučaju, SPS pristalice na zalasku, "srednja" klasa na zalasku u srpskom slučaju). Zajednička posledica jeste da "centralna" nema više uvid u realno raspoloženje svojih "gradana", tj. u program političke volje. Farsičnost "skupštine staleža", kao i srpske republike skupštine u poslednjih deset godina, je u tome što u oba slučaja zastupnici gradanstva, kao i zastupnici opozicije govore potpuno drugačijim jezikom.

Drugim rečima, na stvari je simbolička koliko i stvarna revolucija. Ona ne znači samo promenu političke-ideološke opcije, već i promenu političkog govora.

Nije li, zbilja, u dlaku isto i danas? Srednja klasa u Srbiji razvodnjena je i uništena klasnim savezom vlasti i političkih elita, sa potkupljenim "radničkim" slojem, kao i savezom sa "nouveau riche", "turbo" elitom izrasлом na razvalinama krize, na problematičnim resursima, u godinama kada se gladovalo. Jedno od oružja kojim je izvršeno ovo ubistvo jeste kić. proizvodnja neukusa, jedna sistemска deestetizacija koja je postepeno, ali efikasno, otupljivala čula i snižavala kriterijume.

V. Revolucija, turbo-folk, ideologija; "TV Bastilja"

"TV Bastilja": - Fraza potiče od Vuka Draškovića, opozicijskog lidera za koga će se verovatno pokazati da je u godinama koje su prethodile revoluciji zasluzio svoje mesto "reformatora" manje kao uspešan političar, a više kao afektivni aforističar i emotivni tragičar (i svakako, kao upečatljiva pojava sa harizmatiskim potencijalima). Pad "TV Bastilje", prizivan tokom poslednjih desetak godina, označio je prelazak na jednu drugu frekvenciju, kao što je pad Bastilje označio početak francuske revolucije, odn. prelazak na drugi poredak stvari. U oba slučaja, Bastilja predstavlja kvintesenciju izopačene zajednice, demonstraciju njene snage ali i tačku njene slabosti, Baš-Čeličikov vrapca koji, u klopci, ostaje prikovan za zemlju. Ako je francuska Bastilja bila tamnica tela, onda je srpska "TV Bastilja" tamnica duha. Paradoksalno, što je postajala opasnija, bivala je krvki (tj. što je bila slabija, bila je opasnija). Na kraju se predala bez borbe, i, svakako, mnogo manje dramatično nego u rumunskom slučaju.

Verovatno je da će "TV Bastilja" na kraju ostati poznatija kao trovačica kulture, odn. proizvođač kiča, nego li kao agent Slobodana Miloševića. Svaka televizija voli da prikazuje svog Predsednika. Ali "TV Bastilja" činila je to kontraproduktivno i sa krajnjim neuskosom.

Pavle Milenković

AN OPEN GLOSSARY OF SERBIAN "OCTOBER" REVOLUTION

Summary

In this highly fragmentary and open essay, the author suggests main references for any multidisciplinary readings of revolutionary phenomena. It is possible to apply new words and relations, with descriptive, analogical, theoretical, literary or any other sense, which can be related to the current or any future, revolutionary act. Words and terms in this glossary can be treated as a following

Key words: Democracy, DOS, Socialism as feudalism, Jacobinism, Louis and Serbian "October" revolution, middle class and democracy, "Otpor", laugh, Prime-minister and Joker, Revolution as a return, The last Dictator, Košutnica as Robespierre

Nova srpska politička misao
Posebno izdanje I (2001)
UDK 323.22(497.11).,2000*(082)
Primljeno: 10. januara 2001.

Andrej Mitrović
Filozofski fakultet
Beograd

PRESECI, PREKIDI, PREVRATI I PREOKRETI

Beleška o istoriji Srbije povodom 5. oktobra 2000

Sažetak: U istoriji postojanja moderne srpske i jugoslovenske države (od 1804 do danas), unutar osnovne hronologije koju čine datumi ustanaka, sticanja suvereniteta, svetskih ratova, prihvatanja monarhističkog ili republikanskog modela, takođe kapitalističkog ili komunističkog uzora, postoje mnogi preseci ovognog političkog toka, poput neredovnih i izuzetno čestih uklanjanja monarha ili planiranih, odnosno iznudjenih reformnih projekata. U tom mnoštvu preokret od 5. oktobra 2000 je sušinom mogućnost dubokog zaokreta ka modernoj državi prosperitetu, ali je iskorijevanje te mogućnosti postalo neizvesno zato što nije sa vlasti odmah uklonjen društveno-politički činilac moći prošlog režima, koji je, dok je vladao bio daleko od poštovanja i zakona i čoveka.

Ključne reči: 5. oktobar, preseci i preokreti, promene političkog pravca, smene vladara, demokratija, republika, kraljevina, boljiševizam, staljinizam, građanstvo i birokratija.

Nižu se i već se u nedelje okupljaju dani, demokratski preokret načinjen 5. oktobra 2000 sve više tok vremena čini prošlošću. Ono što se u predvečerje dana-preokreta nagovestilo, iste večeri je postalo očevидно. Bio je to daleko-sezan, oslobođajući istorijski dogadjaj, s legitimitetom otpora bedi i neslobodi, nenasilan ustanak nenaoružanog naroda, iskazan - ne treba se varati da je moglo biti manje ljudi ako se iz vida ne gube sve za dogadanja odlučne ulice - milionskom masom Beogradsana i gradana pristiglih iz svih krajeva Srbije. Jednovremeno su ključala urbana mesta širom zemlje. Ubzro su krenule doseteke: "Beogradskna oktobarska revolucija", "Veliki oktobar Srbije".

Beograd se priklučio dve stotine godina dugoj evropskoj, dakako i svetskoj istoriji demokratskih preokreta, izbornih akcijom naroda vođenog prastarom težnjom za pravdom i slobodom, tačnije pravom da se proživi svoj život, uvek kratak i jedini, saglasno mogućnostima civilizacionog trenutka. Ujedno se i priklučilo demokratskim prevratima kojima su zem-

lje srednje i istočne Evrope ponovo ušle u svet još 1989-1992. godine. Otvoreni su vidici: živeti u skladu sa svetom, u okvirima - nikako malih mogućnosti - svetovne naučne, tehničke i tehnološke civilizacije. Čuje se, može se pročitati, sasvim jednostavna a bitna želja: živeti normalno. Bio je to istorijski dan, s njim je počelo i novo istorijsko vreme. Programska reč život, jer su doista motiv činili osnovni uslovi postojanja, bila je odlučujuća. Dogodenom odgovaraju reči najdubljih i najdalekosežnijih značenja, one ponajbolje objašnjavaju zašto je narod morao oteti sebi suverenitet koji mu pripada i inače.

U demokratskim državama se ovakvi dani cene, obeležavaju, pamte, slave, katkad im se i daju prikladna imena. U francuskoj bogatoj demokratskoj tradiciji, takođe i u naučnoj istoriografiji na odgovarajući distancijski način, imenom "Tri slavna" obeležavaju se 28., 29. i 30. juna 1830, dani u kojima je slomljena decenija i po dug pokusuš obnove države i društva starog režima, onog još iz vremena od pre revolucije iz 1789. Na stranicama Jadnika je Viktor Igo, uz sve drugo, sačinio ep samom pokušaju revolucionarnog osvajanja sloboda. Delakroina Sloboda koja vodi narod 30. juna 1830. blistava je lepotom i moći svoje misije, Gavroš je tu uz njeno koleno kao jedan od onih koji osvajaju budućnost koja počinje, radost preko barikada da nosi neodoljivi juriš naroda. Ipak, osetljivo oko s kraja 20. veka zapala na toj prelepoj i rečitoj slici mrtve i umiruće, a i dečak mlatara pištoljčinama... Ne umanjuje to značaj zbivanja, ali svest sazrela u vremenu zlih ne priznaje rado pravo sili i nasištu, ne želi da broji mrtve čak i kada oni imaju najdalekosežnije istorijsko opravdanje.

U Beogradu se sve završilo za otprikilike tri sata. Troje ljudi je, prema vesti koja kruži, platilo životima, ali ne zbog povreda nanetih od neke od dveju sučeljenih strana, nego ili zbog svog zdravstvenog stanja i/ili nesrećnog slučaja. Utihnulo je pominjanje nešto preko dve desetine ranjenih. Izgorele su dve zgrade simboli režima, sedišta omražene televizije i policijska stanica u centru grada, goreli su i delovi Narodne skupštine, slupana su neka sedišta stranaka ozloglašenog režima. Istina, nisu izostali lopovi i pljačkaši, ostao je njihov rušilački trag. Koliko je predašnja vlast bila osiona i grubā, društvo je njihov rušilački trag. Nemilo koje se dogodilo je daleko od čestih krvoprolaća prilikom ovakvih dogadanja kroz vremena i širom sveta. Predstavnik "naroda revolucija", ministar spoljnih poslova Francuske, došao je i čestitao Srbiji što je "ispisala još jednu slavnu stranu evropske demokratije". Sutradan nakon preokreta, 6. oktobra negde odmah posle podneva, novinarka radija jedne neutralne zemlje, od kako postoji demokratske, zamolila je objašnjenje

kako se moglo dogoditi da toliki masa ljudi nastupi tako odlučno i mirno i disciplinovano "posle svega što se ovde odigralo, šta ste preživeli, nakon sankcija, bombarovanja, međunarodne izolacije, iscrpljivanja ...?" Uz "Tri slavna" pariska dana, nije li svet dobio "Tri veličanstvena" beogradска sata? Demokratski, ali i praktično beskrvi srpski oktobar 2000! Vrata u novi, 21. milenijum. Koji je tu, na ulazu, već!

Ali, ne pojavljuju li se nejasne konture velikog znaka pitanja?

Hronološki okviri hronologije mnogih prekida

Istoria Srbije u modernom dobu je protekla u vremenima nastanka nacija usmerenih na izgradnju demokratskih država i sukobljenih sa autokratskim carevinama; izazova fašizma opredeljena u Kraljevini Jugoslaviji, bez obzira na sva odstupanja nametnuta mestom u datom vremenu, za zapadni svet velikih demokracija; potom i sučeljavanja boljševičkog socijalizma i kapitalizma kao deo socijalističke Jugoslavije koja je tragala za posebnim putem. Survala se u vremenu zarobljenosti sukobom sa modernim u godinama tiranije korupcionaša zakeničenih istovremeno perjanicama nerazumnog nacionalizma i degenerisanog stalinizma (sic!). Počeci su u ustanku 1804, i državni razvitak se nagovestio u godinama mira započetim 1815. i kasnije sadržaje stekao vazalni statusom 1830, konačno se оформio s međunarodno priznatim suverenitetom 1878. godine. Jugoslovensko doba je stalo teći 1918. godinom, najpre gradansko, onda od 1945. socijalističko, koje se razvija iz boljševičko-komunističkog obrasca u traganje za samoupravnim modelom i deli se na Titovo i postitovsko vreme, a završava godinama režima nastalog septembra 1987. godine.

Tok su dva puta presekli svetski ratovi 1914-1918. i 1941-1945, doneli su smrt, krv i rušenja, a i delili i svadili jugoslovenski svet, stvorili u njemu skrivene snažne naboje mogućih budućih sukoba. Prvi se može uzeti kao katalizma koja se još mogla i prevladati, drugi je bio hijatus koji je obnovio negdašnja i doneo nova neprijateljstva i ostao u dubinama neprevladan. Međutim, kraljevina (1918-1945) i republika Jugoslavija (1945-1991) su bile suštinski dve sasvim različite države i time, iako ne sinhronne nego sukcesivne, sučeljene su one istorijski kao dva oprečna stanja: kapitalizam naspram socijalizmu, kolektivističko i individualističko, parlamentarna i sovjetska država, višepartijski i jednopartijski politički sistem, elita gradanstva i elita partijsko-partijske birokratije.

Opšti hronološki okvir, sa 1804-1941. dugim usponom uprkos kolebanjima pa i presecima, onda 1945. sa dalekosežnom promenom pravca i usmerenjem koje nije donelo dobro, u ovom tekstu samo očrtavaju istorijsko

područje jednoj osobitoj a dominantnoj pojavi koju čine neobično mnogobrojni preseci i prekidi, u boljem slučaju i značajna kolebanja unutar kontinuiteta u političkim osnovama, dakle i u funkcionisanju vlasti, sve ovo podjednako i u vazalnoj i u nezavisnoj Srbiji, u građanskoj kraljevini i socijalističkoj republici Jugoslaviji. To što ti prekidi nisu bili iste vrste samo je deo iste teme, jer se sa usložnjavanjem prekida različitim karakterima i vrstama, cela problematika samo dalje nameće i to ne samo kao zanimljiva nego i naročito značajna. U ovom prilogu je zadatak ograničen da te prekide pokaže, ali i sa namerom da otvor mogućnost kasnijih ocena preokreta od 5. oktobra 2000. tim pre što njegov značaj sigurno nije sporan, ali je njegov domašaj, paradoksalno, postao nejasan usled neforsiranja promena nakon dragocenog početnog preokreta i stvorene mogućnosti da se osloboodi od olovnog balasta već srušenih struktura moći.

U istoriji Srbije ima odista dosta promena političkog vlastva i s tim povezanim ili nezavisnim promenama pravaca kuda zemlja ide. Kada se već osvrće na istorijsku prošlost, dobro je odeliti se načelno od prakse koja se u politički aktualnem istorijskim tekstovima sreće tokom cele jugoslovenske krize, jer: a/ savremenost je poseban odeljak čovekovog vremena sa svojim, najpre iz sebe samih razumljivim sadržajima, potom naravno i u okviru posebnih celina trajnijih pojava i osnovnih dužih tokova istorije; b/ treba uvažiti diskontinuitet u celini istorije kojoj pripada proučavan segment savremenosti; c/ znanja o prošlosti ne nude rešenja za jednostavna i tačna shvatanja savremenosti i njenih tema; ona mogu jedino dopunjavati stručnu, potom i političku i opštu kulturu, time doprinositi razmišljanju, konačno i razumevanju savremenosti. Dakle, reč je o stanovištu suprotnom porobljavanju sadašnjice prošlošću, nametajući uprošćene sugestije o čak nekakvoj kauzalnoj povezanosti, bez diskontinuiteta. Skica sa činjenicama koja sledi, poštuje autonomost današnje stvarnosti unutar istorije i nema drugu svrhu nego da podseti, eventualno i pomogne da se unekoliko bolje razume neosporno posebna problematika poslednjih zbivanja u Srbiji.

Srbijine promene vladara

"Praistoriju" naglih preokreta posredstvom promene vladara čini kod Srbija vreme Nemanjića sa neredovnim smenama na prestolu i promenama u redosledu nasleda. Jedanaest decenija moderne srpske države (1804-1914), dve i po decenije Kraljevine Jugoslavije (1919-1945), tri i po decenija socijalizma (1945-1987) i nepuna decenija posttitovog doba (1980-1987) izuzetno su zanimljive usled učestalosti, načina, karaktera, unutrašnjopolitičke i spoljnopolitičke uzrokovane, takođe i zbog dubine promena, sastavnica

neodgovovljivih diskontinuiteta istorijskog toka. Treba napomenuti da prelazak vlasti sa Karadorda na Miloša Obrenovića bio posledica diskontinuiteta ustanka i stvaranja države 1813-1815, dakle ne pripada temi o preokretima koji mogu biti i neka vrsta prevrata. Ovo u dovoljnoj meri važi i za ubistvo Karadorda 1817. godine.

Kneževi Miloš (1839), Mihailo (1842) i Aleksandar (1859), onda i kralj Milan (1889), otišli su iz zemlje pod pritiskom nezadovoljstva njihovom vladavinom. Mihailovu drugu vladavinu je prekinuo nepolitički atentat (1868), Aleksandar Obrenović je izboden noževima svakog od oficira-atenatora, koji su tom grozotom među sobom podelili krvicu (1903). Petar I je zbog neustavnog odstranjuvanja Pašića s vlasti na zahtev organizacije Crne ruke, na abdikaciju prisiljen od Rusije (poslanik Hartvig, jun 1914). Svoj niz od nekoliko knjiga iz istorije Srbije od sredine 19. do početka 20. veka je Slobodan Jovanović okupio izrazom "ustavna istorija" (postepeni nastanak ustavne države Srbije kroz tokove političke istorije) i pružio mogućnost da se iskušenja vladara razumeju posredstvom problema poštovanja i prekoračivanja ustavnih normi (uključiv i Petra I). Sledeće razdoblje, dugo nešto više od četvrt veka, donelo je navedenom nizu četiri veoma različita primera: Aleksandar I Karadordević je januara 1929. uveo ličnu diktaturu, nova promena je došla s njegovom pogibijom u atentatu 1934., tada stvoreno regenstvo pod vodstvom kneza Pavla je oborenio državnim udarom vojske i masovnim demonstracijama krajem marta 1941., kralj Petar II je lišen vlasti 1945 godine.

Ovim je bilo završeno istorijsko vreme izraslo iz ustanaka 1804 i 1815., najtačnije je nazvati ga građanskim dobom (s obzirom na društveni sloj i civilizaciju koji su vodili napred), a prema njegovom samorazumevanju još i nacionalnim dobom. Ukupno je bilo devet prinčeva (knezovi Miloš, Mihailo i Aleksandar, kraljevi Milan, Aleksandar, Petar I, Aleksandar I i Petar II, u međuvremenu i prvi od trojice regenta knez Pavle). Od 1839. do 1914 dogodilo se sedam smena na prestolu (uz tri državna udara Aleksandra Obrenovića 1893, 1897 i 1903, za koje smatramo da, uprkos svojoj političkoj važnosti, nisu uistinu duboko menjali prilike), do 1945 još tri, dakle ukupno deset, a kada se doda još i jedan kraljev državni udar (Aleksandar 1929) dolazi se do ukupno jedanaest političkih preokreta u oko 107 godina, u proseku do 1914 (Kneževina, pa Kraljevina Srbija) svake nepune osme, do 1945 (Kraljevina SHS i Jugoslavija) svake nepune desete godine. Bilo je tri promene dveju dinastija na prestolu (1842. dolaze Karadordevići, 1859. Obrenovići, 1903. opet Karadordevići). Na vlasti se izmenjalo ukupno devet prinčeva, a od njih je bilo svrgnuto i iz zemlje protjerano njih šest (Miloš, Mihailo, Aleksandar, Milan, Pavle i Petar); na presto

se vratilo samo dvojica (Miloš i Mihailo). Jedino je Miloš, došavši ponovo na kormilo zemlje, umro prirodnom smrću kao vladalač, u svojoj zemlji je još umro Petar I, koji jedini nije bio proteran posle abdikacije. Dvojica su bili žrtve atentata u Srbiji (Mihailo i Aleksandar Obrenović), jedan u inostranstvu (Aleksandar Karađorđević, sahranjen u Srbiji). Ubijena je i jedna kraljica-supruga, Draga Mašin-Obrenović. Očevidno je sve ovo nevesela istorijska tema. Srođna crnogorska dinastija Petrovića imala je svojih tragedija (ubistvo Danila, izgnanstvo prestolonaslednika Danila, potom i kralja Nikole sa celom porodicom).

Kontinuitet stalnih početaka

Prekidi i novi počeci prouzrokovani različitim, ipak uvek političkim uzrocima domaćeg ili stranog porekla, ispunili su istoriju jugoslovenske države, proglašene krajem 1918. Hronologiju ovog procesa čine uvek politička, ali doista raznovrsna zbiravanja. Od donošenja ustava nove države Kraljevine SHS, kojim je uvedeno parlamentarno ustrojstvo (1921), prošlo je nekih osam godina kada je proglašena kraljeva diktatura i ubrzo potom država je dobila ime Jugoslavija (1929). Sledio je oktobrski ustav kojim je uveden kontrolisani parlamentarizam (1931), a nakon opet oko osam godina je došlo do korenite promene, jer se Hrvatska sporazumno izdvojila u banovinu, čime je do tada jednostavna država usložena i u njoj nastao izraziti corpus separatum (1939), a uporedo se stao pojavljivati i slovenački zahtev za spajanju. Nešto više od godinu i po dana potom je došlo do puča spoljopolitički inspirisanog i značajnog, čemu je sledio napad Nemačke i Italije i vojni slom Jugoslavije (mart-april 1941), koja je svoju vlast nad teritorijom, nakon političke borbe iz emigracije i snažnim ustaničkim snagama u zemlji, ponovo uspostavila nakon pobjede Saveznika (1945).

Česte mre vlasti na preuređenju političkih prilika, unutarpartijske ili tačnije unutarrežimskе borbe i obračuni, kao i spontana ispoljavanja suprotnih politika i retki javni masovni protesti, jedno su od obeležja prilika koje su nastale u prve dve-tri godine mira nakon Drugog svetskog rata, u kojima su se neosporno premoćni komunisti najpre zaputili za primerom koji je nudio SSSR, uveli jednopartijsko uređenje i u staljinističkoj varijanti isključivu boljevičku ideologizaciju, građanstvo brutalno odstranili kao sloj sa ulogom u društву, privrednu podržavili (1945-1947). Mada je lična vlast čelnog komunističkog lidera potrajala praktično dobroj trideset i pet godina (1945-1980), a njegovog nešto ublaženijeg sistema još sedam godina (1980-1987), već se 1948 počelo odvajati od krutosti početnog pravca i nastojao naći novi put, biće nazvan samoupravni socijalizam. Sve je započelo

raspravljanjem sa staljinizmom nasilnim rečima i političkom silom oko toga, svedeno na skicu, ko je bolji i pravi komunista, iza čega se krila borba oko hegemonije i samostalnosti, ali što se od 1950 (zakon o radničkim savetima) postepeno pretvara u civilizovanje "takmičenje" oko toga čiji je sistem više socijalistički (naravno, uz očuvanje vlasti jedne partije i dominaciju jedne ideologije). U stvari je toj Jugoslaviji postojala stalno nedovoljno stabilna politička situacija i problemi sa privredom, ali što je vreme više prolazilo do uloge je sve uspešnije dolazila birokratija lokalističkih privilegija i sposobnosti koje se nisu nametale dalje od sva okorelijeg uskog vidokruga. Otuda mnoštvo čestih političkih presecanja s novim, većim ili manjim usmeravanjima osnovnog pravca, što se objašnjavalo eufemizmom "dinamika razvitka našeg društva", ali ipak i sa povećavanjem, istina stalno kontrolisanih sloboda i uvažavanja humanih vrednosti, čini se danas i iznudenih objektivnim problemima. Hronologija promena je ovako svodišiva: 1953. ustavni zakon o novim osnovama političkog porekta; 1958. opredeljivanje za kontrolisanu demokratizaciju; 1964. javno se nacionalno pitanje, ali kao "rešeno"; 1965. je privredna reforma otvorila put ograničenoj tržišnoj privredi, uporedi i mogućnosti zapošljavanja radnika u inostranstvu; 1966. politički potres, u stvari reforma moćne političke policije i smanjivanje njene uloge i nadležnosti; 1968. studentske demonstracije; 1971. nacionalna i izrazito desničarska vremena i njihov neuspeh u Hrvatskoj; 1972. smenjivanje "liberal-a" u Srbiji; 1974. donošenje novog ustava s priznanjem suverenitetu federalnim jedinicama; 1976. zakon o udruženom radu. Titova smrt 1980 je u datom sistemu bila politička činjenica od izuzetnog značaja, a 1981. je propraga pokušaj pobune Albanaca, koji je otkrio i ojačalost uopšte regionalizma osmišljenog nacionalizmom širom države. Sledio je poraz demokratskog krila u vladajućoj partiji u Srbiji i dolazak autoritarne grupe partijskih funkcionera na vlast 1987. godine, a time su nacionalna i regionalna trvjenja prerastala u krajnje oštре političke sukobe i sve je krenulo ka obraćunima, konačno i oružanim od 1991. godine.

Ako se uzme da razdoblje počinje krajem 1918. i završava se 1991. (vreme "velike" Jugoslavije), dakle traje oko sedamdeset dve godine, u njemu je bilo devetnaest velikih potresa ili preokreta (bez dvaju svetskih ratova i raspada države u procesu od jeseni 1987). Prosek učestalosti promena je bio: svakih 3,6 godine. Ako ponovo ne uračunamo prelomice početka i kraja razdoblja, onda je u Kraljevini Jugoslaviji (1918-1941) bilo za oko 21 godinu pet takvih presecanja, prosečno svake 4,2 godine. U Titovskoj republici je za oko 42 godine (1945-1987) bilo čak četrnaest presecanja, što znači svake treće godine neka javna uzbuna. Poreklop boljevičko-staljinistički, u stvari neideološki i zasnovan na korupciji, režim koji

je postojao od kraja septembra 1987. sam sobom je bio vanredno stanje, sve drugo nego egzistencija neke iole savremene države. Kraj je označio, ovo je presekao 5. oktobar 2000, kada se u novi vek i milenijum zaputilo obodreno i, ponovo, sa demokratskim obrascom.

Prekide su imali i drugi, često politički i socijalno dublje, istorijski dalekosežnije. Moderna Francuska je prošla kroz razdoblja revolucije (i strahotnog terora), onda Prve republike i Prvog carstva (1789-1815), restauracije starog poreta s absolutističkim kraljevstvom (1815-1830), pa revolucije 1830, liberalne kraljevine i opet revolucije 1848/49, onda vremena Druge republike (1848-1852) i Drugog carstva (1852-1871), revolucije 1870 s pokušajem komune 1871, Treće Republike (1871-1941), fašističkog intermeča s Petenom u Višiju (1940-1944), onda Četvrte (1946), pa Pete republike (1958, koja je upravo nedavno ponovo, ali mirno, vodeći računa o ustavu i plebiscitarnoj proveri, ograničila moć predsednika).

Šta će biti od tri veličanstvena sata?

Skica činjenične analize promena u Srbiji kroz noviju istoriju, otkriva mnoštvo većih ili manjih, dubljih ili plićih cenzura. Međutim, 5. oktobar 2000. nije cenzura ni svojim smisлом ni dogadanjem koje ga čine. U njega su se ulili oni mnogi sati tokom niza godina u kojima su sve samosvesniji gradani mogli nešto malo od svoga prava povratiti, otkinuti demonstriranjima. Niz ovih demonstracija je očratio istoriju građanskog puta ka preokretu, na njima su odrastala deca u naručju ili idući sa roditeljima, bile su to godine koje postepeno postaju deo ponosne istorije, na ulice su kad više kad manje brojno izlazili gradani uopšte, ali treba pribrojati uistinu mnoga javna istupanja slobodnih sindikata, penzionera, štediša, hrabrih i upornih profesora srednjoj školi. Daci su jedne godine dugo "držali" Terazijsku česmu, studenti su u nekoliko mahova prednjaci... O slavi šerpi i, posebno pištaljki, nastale su bajke. Vrednost ovog dogadjaja, ako samo da rezultat, biće u tome da je prekretnica po značaju vredna svim ranijim datumima koji su označavali proširivanje sloboda, ali i sa posebnostu ponovo otkrivene vrednosti demokratske države.

Međutim, ako 5. oktobar ostane cenzura, postane dogadjaj koji je obeležio, ali nije razdvojio vreme propadanja od budućnosti koja je spas, biće to ipak datum koji najavljuje novu, ponovljenu akciju u kojoj će neki novi datum obeležiti konačno ostvarenu neophodnu prekretnicu kojom će sutra odmah početi. Od 5. oktobra se veoma teško može daleko stići u nazad, a veoma lako veoma daleko napred. Ipak, ostaju misli koje se i okupljaju i beže od ključnog koje je očevидно. Te misle ne mogu, a nekako ni same ne žele, da se podrede sistematicnom. Izkustvo sa boljševizmom naravno rada

podozrenja u revoluciju, a i pravo je desničarski uverenih da je ne trpe. Međutim, revolucija je već tri veka suštinски uzeto izraz i sredstvo demokratije i u tom svojstvu je stvarala i stvara nove po čoveka bolje prilike, takođe i u poslednjoj deceniji. Istorische prilike moraju biti iskorisćene od delatnih ljudi. Ono što se moglo 5, moglo se nekako drugočaći i 6, već 7. ne bi više baš lako išlo... Propušteno opterećuje i usložnjava bar veoma dugi period vremena koje dolazi. Šta znači biti legitimista prema kršćiocima svih pravila i zakona, ne samo božjih i čovekovih nego i njihovih sopstvenih?

Zapinju misli za dve činjenice koje su, dosadašnja opšta iskustva kazuju, skidane s dnevnog reda, kao stvar demokratske razumne politike, uvek prvog i drugog dana velikih prekretnih pokreta gradana. To su sklanjanje sa vodećih mesta ljudi bivše politike, pogotovo režima koji nije znao meru svoga ponašanja (dakle samo sklone, ne da im se sudi bez suda); drugo, otvaranje vrata zatvora odniah i za sve političke zatvorene. Mešaju li se tako različite stvari kao što su pravo i politika? Politička ocena i akcija spontanog istinskog demokratskog su pravo na političke poteze, one nužne za ostvarivanje demokratije. Koliko ljudi ovde pamti izuzetnu moralnu vrednost nemačkog filma rečitog naslova: Ubice su medu nama!

Razmišljanje kao da nudi jedan odgovor: glasalo se 23. septembra ipak pre svega, možda i samo, za brže i temeljnje promene, one najdalekosežnije u pravcu života. Politika je na potezu, da bi nastale mogućnosti za preobražaj. Politika određena razumom i granicama demokratičnosti. Demokratija nije slabiji partner u sukobu sa nedemokratijom, ona ima pravo da se brani i u odmeravanjima sa antidemokratskim pokazala je od druge polovine 19. veka da to ume primenjujući sredstva odlučnog štićenja zakonitosti. Vajmarska republika je imala jedan od najuzornijih ustava, ali se od zla nije umela odbraniti. Svetu je dovoljan taj jedan takav primer. U vremenu zlih, demokratija, poštujući sebe i čuvajući svoje vrednosti, pokazuje da nije slaba država. I ne dopušta da oni drugi iskorisćavaju njene ustanove da bi je uništili. Samo, narodni suverenitet zasluguje legitiman tretman, zar ne?

Andrej Mitrović

SEVERANCES, INTERRUPTIONS, COUPS AND REVERSALS

Summary

In the history of existence of modern Serbian and Yugoslav state (from 1804 to date), within the basic chronology comprising the dates of uprisings, acquisition of sovereignty, world wars, embracing of monarchist or republican model, as well as of capitalist or communist model, there are many severances of the main political stream, such as irregular and

extremely frequent eliminations of monarchs, or planned, that is, forced reform projects. In the abundance, the reversal of October 5, 2000, comprised the possibility of a deep turn toward modern state of prosperity, but the realization of the possibility has become uncertain because of the failure to remove from power immediately the socio-political agents of power of the former regime, who, while in power, were far removed from both abiding by the law and respect for men.

Key words: October 5th, democracy, Bolshevism, citizenry and bureaucracy.

Nova srpska politička misao

Posebno izdanje 1 (2001)

UDK 323.22(497.11), 2000“(082)

Primljen: 15. marta 2001.

Aleksandar Molnar

Filozofski fakultet,

Beograd

SVRGAVANJE VLASTI SLOBODANA MILOŠEVIĆA

Sažetak: U članku autor argumentiše da je 5. oktobra započela Jugoslovenska revolucija. Njena prva faza - svrgavanje Slobodana Miloševića kao tiranina - je okončana.

Međutim, njena druga faza još nije ni počela. Jugoslovenska revolucija će biti potpuna kada bude donet i primenjen novi jugoslovenski ustav.

Ključne reči: Srbija, demokratija, revolucija

Početak revolucije u Jugoslaviji?

Trinaestogodišnja vladavina Slobodana Miloševića u Srbiji i Jugoslaviji mogla bi se podeliti na tri perioda: 1) posttotalitarni, 2) demokratsko-despotiski i 3) tiranski. Prvi period je trajao od njegovog osvajanja republičke vlasti 1987. do prvih višestračnih izbora 1990. u Srbiji, drugi od prvih višestračnih izbora do saveznih predsedničkih izbora 2000, dok je treći vezan za period od 25. septembra do 5. oktobra 2000, u kojem je Milošević odlučio da zadrži vlast, uprkos porazu na izborima i da ubuduće vlada bez i onog minimuma „narodne podrške“, kojeg je ranije uspevao da namakne manipulisanim izborima. Njegovo svrgavanje sa vlasti 5. oktobra 2000. otuda ima karakter svrgavanja tiranije.

Na jednom drugom mestu je bilo reči o glavnim elementima demokratske ustavne države i njenoj suprotnosti u totalitarnom režimu (Molnar, 2000). Totalitarni režim je prikazan kao jedan dinamičan model: u samom početku, dok su revolucionarne strasti još uvek jake a bezobzirnost prema neprijatelju ne poznaje granice, totalitarni režim je u stanju da pojačava svoju kontrolu nad podanicima (kroz raspaljivanje fanatizma, zaoštrevanje terora, uvođenje prinudnog rada itd.), ali vremenom ovaj trend prestaje, projekat svetske revolucije biva napušten i počinje trend labavljivanja kontrole. Tada nastupa period posttotalitarizma, u kojem vlast posttotalitarne partije postaje ogoljeni *raison d'être* samog režima, dok podanici stiču odredene

slobode u privatnoj i intimnoj sferi. Pošto je dinamika posttotalitarizma involutivna, to i problemi posttotalitarne partije da očuva vlast vremenom postaju sve veći i veći. Na kraju, suočena sa nadolazećim slomom, posttotalitarna partija može da produži agoniju i da svoj privremeni spas pronađe u demokratskom despotizmu.

Miloševićev demokratski despotizam

To je slučaj koji se dogodio u Srbiji potkraj osamdesetih godina. Nakon izvornog totalitarnog perioda u istoriji Jugoslavije posle Drugog svetskog rata, koji traje do sukoba Tita sa Staljinom (1945-1948), i kraćeg međupериода (1948-1950), otpočinje period posttotalitarizma u Jugoslaviji. Ovaj period traje praktično sve do 1990. iako se tokom poslednjih tri godine njezinvog trajanja dešavaju promene, koje nagoveštavaju prelazak u novi period - period demokratskog despotizma. Tokom prve tri godine svoga samovlašća u Srbiji Milošević odstoji od titozima i razgradije posttotalitarni model vlasti. Od 1990. u Srbiji je na delu čisti demokratski despotizam, u kojem se posttotalitarni Savez komunista Srbije transformisao u Socijalističku partiju Srbije, oktroisao ustav sa mešavinom autoritarnih i demokratskih elemenata i zadržao svojinsku kontrolu nad privredom i svim ključnim medijima masovne komunikacije. Mešavinu komunističkih i nacionalističkih elemenata, koja je karakterisala „samoupravnu“ ideologiju starog režima, SPS je sada prilagodila novonastalim potrebama (u uslovima urušavanja SFRJ), povećavajući koncentraciju potonjih elemenata u odnosu na prve. To je bilo moguće upravo zato što je i stara posttotalitarna („samoupravna“) ideologija sadržavala nemalu dozu nacionalizma (pre svega u koncepciji prava naroda na samoopredeljenje, kao „integralnog dela samoupravljanja“), tako da je SPS mogla mirne duše da se nadoveže na ovo naslede i da ga samo inovira, kako bi ga upotrebla kao mobilizaciono sredstvo u predstojećim ratovima za jugoslovenske naslede.

Glavni problem pred kojim se, tada još titista Milošević našao 1987. kada je osvojio vlast u republici Srbiji i kada je želeo da krene u osvajanje vlasti nad preostalim republikama bivše SFRJ bio je vezan za nemogućnosti prenošenja Brozove autoritarne vlasti. Jospi Broz je, naime, za svoga života uspeo da ustavom sankcioniše neponovljivost svoje (komunistički formulisane) harizme. Pošto je Ustavom iz 1974. bio proglašen za doživotnog predsednika SFRJ, posle kojeg tu počast više nije mogao da nasledi nijedan aparatičik, onaj ko je među njima pretendovao na to da postane Brozov naslednik morao je da se za to i izbore. A u uslovima ustavno sankcionisane feudalizacije SFRJ, u kojoj je svaka republika i pokrajina prerasla u dobro

utvrđeni feud, borba za osvajanje vlasti ravne Brozovoj značila je - rat. To je ujedno i glavni momenat koji najperspektivnijeg kandidata - Slobodana Miloševića - nagoni da tako rano odustane od komunističkog pravoverja i posegne za demokratskim despotizmom, kao i da posle prvih neuspeha u pokoravanju cele SFRJ prede na alternativni plan stvaranja Velike Srbije (kojom bi - gotovo je suvišno i pominići - on vladao u skladu sa nacionalističkim pravoverjem). Najvažnije obeležje jedne demokratsko-despotske vlasti jeste da predstavlja naličje ratne politike, koja se rukovodi nacionalističkim ciljevima. Zato je i Miloševićeva vladavina živila od ratova koji su na pojedinim delovima teritorije SFRJ (u Sloveniji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i na Kosovu) vođeni u periodu 1991-1999. i nacionalističke mobilizacije srpskog (a delimično i crnogorskog) naroda za aktivnu participaciju u njima. Ta vladavina se može podeliti na dva dela: prvi traje od 1990. do 1995., drugi od 1995. do 2000. U prvom periodu Miloševićev demokratski despotizam se temelji na ratovima koji se vode izvan teritorije SRJ i okončava se potpunim porazom u Hrvatskoj leta 1995. (pad srpske marionetske države na teritoriji Hrvatske i progon Srba iz ove države) i delimičnim porazom u Bosni i Hercegovini jeseni iste godine (tzv. Dejtonskim sporazumom očuvan je državni i teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine, dok je međunarodna zajednica bitno ograničila Miloševićev uticaj na teritoriju srpske federalne jedinice - Republike Srpske).

U drugom periodu (1995-2000) Miloševićev demokratski despotizam je već bitno oslabljen i nateran u defanzivu, tako da se još održavao zahvaljujući staroj, ali sve produbljenijoj krizi na Kosovu i novoj krizi u Crnoj Gori. Milošević je još uvek bio dovoljno jak da ove krize podgreva, pri čemu je bio i dovoljno slab da ih reši u svoju korist i time stabilizuje svoju vlast na onom delu teritorije na kojem se SRJ još uvek nominalno prostirala. Ako je u prethodnom periodu Milošević profitirao od ratova koji su se realno vodili na teritoriji Hrvatske i Bosne i Hercegovine, on je sada profitirao od straha da bi moglo doći do nekog sličnog rata na Kosovu i u Crnoj Gori. Taj Damoklov mač koji je neprestano visio nad glavom stanovnika SRJ bio je osnovni stub Miloševićeve razdrrmane vlasti i zato nijedna kriza nije smela biti rešena: i na Kosovu i u Crnoj Gori moralo je tinjati određeno vanredno stanje, koje preti da eksplodira u rat. Nacionalistička propaganda, koja je ranije bila ofanzivna i zagovarala osvajanja po Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, sada je postala defanzivna i raspaljivala strah od komandanja SRJ, „međunarodne antisrpske zavere“, na čelu sa Amerikom, kao i „uništenja srpskog naroda“, koje je navodno već počelo u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, a predstoji i u samoj Srbiji. Međutim, Milošević nije mogao dugo da kontroliše krizu na Kosovu i na kraju su ga, nespremneg i

nevoljnog, u rat uvukli Oslobodilačka vojska Kosova i NATO-pakt. To će se pokazati kao udarac koji Miloševićev režim neće uspeti da izdrži, iako će silom nastupiti tek 24. septembra iduće godine.

Tokom svih 13 godina, koliko je trajala Miloševićeva vlast, ona je nai-lazila na snažno suprotstavljanje. U periodu 1987-1990. ti otpori gotovo isključivo dolaze izvan (uže) Srbije, iz preostalih republika bivše SFRJ (kao i iz dve srpske pokrajine, dok njihova autonomija nije bila ukinuta) i iz jednog dela zapadnih zemalja (SAD-ju, kao što je poznato, još najupornije tražile mogućnost da se s njim nekako nagaode). Unutar Srbije, Milošević u to vreme uživa veliku popularnost, dok mu se oni koji mu ni tada nisu bili skloni ne suprotstavljaju. Ta situacija se menja u sledećem periodu, kada je Miloševićev režim pokazaо svoje pravo demokratsko-despotsko lice: demonstracije na ulicama Beograda 9. marta 1991. označile su kraj uzlažne zvezde srpskog vode i početak opadanja njegove popularnosti i porasta spremnosti građana Srbije da mu se suprotstave: prvo akcijama građanske neposlušnosti, a zatim i preduzimanjem otpora tiraniji.

Gradska neposlušnost Miloševićevog vlasti

Veoma teška ustavna situacija u miloševičevskoj Srbiji (i, kasnije, Saveznoj Republici Jugoslaviji) suočavala je njene gradane sa velikim problemima kada je trebalo da definišu svoj odnos prema saveznoj državi, odnosno federalnoj jedinici, u kojoj su živeli. Njihovo političko nezadovoljstvo i želja za promenama mogli su se, teorijski gledano, artikulisati u tri pravca (koji se medusobno nisu isključivali). Prvo, oni su se mogli udružiti u pobunjenički savez sa ciljem da obore Miloševićev režim i organizuju se u ustavotvornu konstitutivnu vlast, koja bi napravila diskontinuitet sa postojećim ustavnim poretkom i po prvi put donela jugoslovenski, odnosno srpski ustav kao izraz demokratskog pučkog suvereniteta. Drugo, oni su mogli poštovati proceduru za promenu postojećih ustava (odeljak IX Ustava Jugoslavije i čl. 132-134 Ustava Srbije) i težiti da se organizuju u inovativnu konstitutivnu vlast. Treće, oni su mogli prihvati ulogu konzervativne konstitutivne vlasti i štititi postojeće odredbe o osnovnim pravima čoveka od pojedinih zakona i političkih odluka postojeće vlasti (bez dovodenja u pitanje njenog legitimitet), koristeći se slobodom govora i javnog istupanja (čl. 39 Ustava SR Jugoslavije), kao i mirnog okupljanja (čl. 40 Ustava SR Jugoslavije i čl. 43 Ustava Republike Srbije).

Pošto su prve dve opcije u prvi mah bile, svaka iz svojih razloga, nerealne, poslednja opcija se pokazala kao najatraktivnija, stavljajući na dnevni red gradsku neposlušnost prema odredenom zakonu ili političkoj odluci

Miloševićeve vlasti. Opredeljenje za ovu opciju moglo se pravdati sa dva realno-politička argumenta. Prvo, nezadovoljni građani su bili svesni da nemaju dovoljno snage da bitnije promene ustavnu situaciju u državi u kojoj žive (a pogotovo ne da silom obore Miloševićevu vlast) i da je zato bolje da se koncentrišu na pojedine slabe tačke sistema (a to je upravo „klimava“ ustavnost po kriterijumima samih postojećih ustava), na kojima je uporna i dobro osmišljena akcija mogla doneti uspeh. Drugo, nezadovoljni građani nisu morali sasvim odbaciti oktroisane ustave, jer ih ni nosioci ustavotvorne konstitutivne vlasti nisu doneli baš prema sopstvenom nahodjenju, nego su jednim delom morali voditi računa o ispunjenju međunarodnih uslova o poštovanju osnovnih prava čoveka. Zato se konzervativna konstitutivna vlast u Srbiji (odnosno Jugoslaviji) mogla sasvim mirne savesti posvetiti zaštiti svih onih međunarodno iznudenih ograničenja, koje su srpske i jugoslovenske vlasti morale sebi ustavno da propisu.

Prilikom tromesečnog Gradskog protesta 96/97 zbog krade glasova u velikim gradovima Srbije na lokalnim izborima novembra 1996. imali smo slučaj u kome je opcija gradske neposlušnosti prevagnula i, što je još bitnije, istražila nasuprot policijskoj represiji, koja je bila primenjivana od kraja novembra do početka februara 1997. (upor. podatke do kojih je došao Fond za humanitarno pravo: Pod lupom, 1997). Tom prilikom, građani su odlučno i uporno ustali u odboru svog opštег aktivnog biračkog prava, ne dovodeći (ozbiljno) pitanje sama pravila izborne utakmice, niti izborne pobjede kandidata SPS-a (u opštinama u kojima su oni regularno ostvareni). Time se pokazalo da je u Srbiji, u veoma nepovoljnoj ustavnoj situaciji, ipak moguće ne samo preduzeti jedan akt gradske neposlušnosti, nego ga i krunisati uspehom.

Istraživanja javnog mnjenja, sprovedena posle uspešno okončanog Protesta 96/97, davala su interesante uvide u stavove građana Srbije o gradskoj neposlušnosti uopšte i mogućnostima njene primene u nekim budućim prilikama, kada ponovo postanu nezadovoljni pojedinim političkim odlukama i zakonima. U nastavku će se navesti odgovarajući rezultati iz dva istraživanja javnog mnjenja u Vojvodini, koja je obavila agencija „Scan“. Prvo je urađeno na reprezentativnom uzorku od 1.162 ispitanika krajem maja i sredinom avgusta 1997., a drugo na reprezentativnom uzorku od 1.600 ispitanika krajem maja 1998.

U prvom istraživanju se pokušalo utvrditi, pre svega, šta Vojvodani misle o Protestu 96/97 sa polugodišnje vremenske distance. Iako je ovaj protest imao svoja glavna uporišta u većim gradovima tzv. uže Srbije (gde su malverzacije prilikom lokalnih izbora bile sasvim evidentne), ni Vojvodani nisu ostali pasivni, tako da su mogli po prvi put steći iskustvo

praktikovanja građanske neposlušnosti. Rezultati istraživanja su pokazali da je među Vojvodanima prevaleo kritički odnos prema rezultatima Protesta 96/97. Iako se 52% ispitanika nije slagalo sa time da su protesti pogoršali političko stanje u Srbiji, više od polovine ispitanika (57,1%) je poricalo uspešnost protesta. To, drugim rečima, znači da su Vojvodani Protest 96/97 skoro odmah po njegovom okončanju percipirali kao prevashodno neefikasan protest – protest koji dugoročno nije doneo ni pozitivne, ni negativne promene u političkom životu Srbije. Stav Vojvodana po ovom pitanju možda najbolje ilustrije podatak da je najveći deo (42,8%) ispitanika bio voljan da prizna da su protesti bili u svom neposrednom ishodu uspešni (tj. da su zahtevi za priznavanjem autentične volje birača na kraju bili usvojeni od strane vlasti), ali da kasnije nova lokalna vlast nije opravdala poverenje građana. Samoskriviljena propast koalicije „Zajedno“ tako je bacila senku i na sam Protest 96/97, bez obzira na činjenicu da je on u mnogobrojnim prevažišao sopstveni povod (tj. protest zbog diskriminacije ove koalicije i njenih birača na lokalnim izborima novembra 1996).

Iskustvo stećeno u Protestu 96/97 je interesantno sa stanovišta predviđanja šta bi gradane moglo da očekuje prilikom narednog protesta. Pritom je naročito značajna bila procena ponušanja policije, ako bi se susrela „oči u oči“ sa demonstrantima koji protestuju. Zato je ispitanicima postavljeno pitanje na kakve posledice mogu računati ako učeštuju u prijavljenim (legalnim) demonstracijama. Nešto više od jedne trećine ispitanika (36,2%) se složilo sa time da je hapšenje od strane policije u tom slučaju verovatno ili čak vrlo verovatno. Procenat onih koji su povredjivanje od strane policije smatrali verovatnim ili vrlo verovatnim još je veći - 42,1%. Na drugo strani, nešto je manji bio broj ispitanika (po 28%) koji su smatrali verovatnim ili vrlo verovatnim da bi zbog učešća u prijavljenim demonstracijama mogli imati nepristupnosti u komšiluku i porodicu, odnosno probleme na poslu. Odatle proizlazi zaključak da je među Vojvodanima postojao najveći strah od policijske represije, koja je ostala da visi kao Damoklov mač nad glavama velikog broja potencijalnih učesnika u demonstracijama, bez obzira na to da li su legalne ili nisu.

Uprkos tome, u istraživanju se samo 28,8% ispitanika izjasnilo kao potpuno nesklono protestima i demonstracijama, što znači da je 71,2% Vojvodana moglo sebe sasvim komotno da zamisli kako protestuje (demonstrira) zbog određenih ciljeva. Među ovim ciljevima je na najveće prihvatanje nailazila upravo zaštita zagarantovanih osnovnih prava čoveka (31,7%). Zaštita ekonomskih interesa je takođe bila zastupljena u značajnoj meri (22,8%), dok preostali ciljevi (moralni, politički i drugi) izgleda da nisu bili tako atraktivni za Vojvodane, pošto se za njih opredelilo ukupno

16,8% ispitanika. Ovi podaci sugerisu da osnovna prava čoveka imaju najveću privlačnu snagu u opredeljivanju za učešće u nekom protestu, odnosno demonstracijama (iako je sasvim izvesno da bi svest o kršenju zakona mogla uticati inhibitorno na samo uzimanje učešća u nekom konkretnom protestu, odnosno demonstracijama).

U istraživanju sprovedenom 1998. ispitanicima je data prilika da se izjasne o ba pojavna oblika građanske neposlušnosti: prema određenim političkim odlukama i prema zakonu. Na pitanje da li građani imaju pravo da mirnim demonstracijama izražavaju neslaganje sa određenim odlukama vlasti 60,3% ispitanika odgovarilo je potvrđeno. Daljih 16,9% je svoj potvrđan odgovor uslovilo time da je u konkretnom slučaju zloupotrebljena vlast i prekršen zakon. Odatle se vidi da je ponovo vrlo mali broj Vojvodana u potpunosti odbija mogućnost da građani mirnim demonstracijama iskažu svoje neslaganje sa određenim postupcima vlasti. Njih 7,7% je, kao razlog za to navelo ugrožavanje javnog reda i bezbednosti zemlje, dok je 5,5% iz svih, pa tako i mirnih demonstracija video uticaj „stranih faktora“.

Ako se po ovom pitanju može reći da je dobijena zaista vrlo jasna i koherentna slika raspoloženja u Vojvodini, sasvim drugačije stvari stoje u pogledu drugog oblika građanske neposlušnosti. U teoriji se ne pravi razlika između političke odluke i zakona kao objekta građanske neposlušnosti, pošto i u jednom i u drugom slučaju građani stavljam na iskušenje demokratski princip većine. Uoba slučaja, građani ne postavljaju pitanje legitimite vlasti, ne dovode u pitanje to da je vlast koja je donela određenu odluku ili zakon izabrana na demokratski način, odnosno da je procedura koja je rezultirala samom odlukom ili zakonom bila demokratska. Pa ipak, u ovom istraživanju se pokazalo da Vojvodani prave i te kako veliku razliku između ova dva slučaja. Za 28,6% ispitanika zakon predstavlja demokratski izraz volje većine, koji svaki pojedinac treba da poštuje samim tim što je pristao na pravila demokratske političke igre. Daljih 19,8% ispitanika je dogmatski osporavalo građansku neposlušnost prema zakonu iz jednostavnog razloga što iza zakona stoji najviši autoritet države, dok je 13,7% izjednačavalo građansku neposlušnost prema zakonu sa pobunom protiv vlasti i njenim obaranjem. Naposletku, samo jedna petina ispitanika je priznala da građani imaju pravo na neposlušnost prema zakonu kada je po njihovom mišljenju on nepravedan, pod uslovom da ne dovode u pitanje demokratsku vlast koja ga je donela.

Nasilje je po pravilu vrlo nepopularno sredstvo za postizanje političkih ciljeva u očima prosečnih građana. Kako pokazuju podaci istraživanja sprovedenog 1997, to važi i za Vojvodane: 28,9% ispitanika je odobravalo politički motivisanu upotrebu nasilja protiv stvari, a 12,1% i upotrebu nasi-

lja protiv ličnosti. Međutim, u slučajevima u kojima bi država ukinula neka osnovna prava čoveka (i to ne samo ona elementarna kao što je pravo na život, nego i npr. slobodu izražavanja mišljenja) čak svaki drugi ispitnik je bio sklon da opravda upotrebu sile od strane građana. Otprilike isti broj je smatrao da ne treba zazirati od rizika ako postoji uverenje da se nešto može postići demonstracijama. Na taj način se pokazalo da među Vojvodanima postoji veća spremnost da se prilikom demonstracija posegne za nasiljem nego što su oni to bili voljni da eksplicitno priznaju - ali pod uslovom da cilj demonstracija bude zaštita osnovnih prava čoveka. Ovaj zaključak je, kao što ćemo u narednom odeljku imati prilike da vidimo, vrlo bitan, pošto ukazuje na to da je Protest 96/97 delovao kao katalizator spremnosti velikog dela stanovništva da upotrebni i nasilje ako mu se ugrožava određeno - za njega veoma bitno - osnovno pravo. Kada Slobodan Milošević sa nekoliko godina bude odlučio da jednom delu građana ponovo ukrade aktivno pravo glasa, oni će već biti pripremljeni da na to reaguju mnogo agresivnije i nepokolebljivo nego 1996-1997.

Ako bismo sada pokušali da rezimiramo sve što je u ovom odeljku izneseno, mogli bismo reći da su Vojvodani u poslednjim godinama miloševičevske Srbije u najvećoj meri hteli da žive u jednoj državi koja će poštovati osnovna prava čoveka i da je postepeno rasla njihova spremnost da se za takvu državu bore - ako treba i protiv Miloševićevog policijskog aparata. Građanski protest 96/97, iako mu težište nije bilo u Vojvodini, očigledno je učinio dubok utisak na Vojvodane, tako da su oni postali sasvim spremni da prihvate građansku neposlušnost kao legitimno sredstvo borbe protiv svih budućih postupaka vlasti koji bi nalikovali izbornim mahnijacijama SPS-a na lokalnim izborima novembra 1996. Što je možda još važnije, oni su postali spremni da zaštitu svoga osnovnoga prava idu tako daleko da upotrebe i nasilje. Time je postalو moguće da od građanske neposlušnosti učine odlučujući korak napred - u pravcu vršenja otpora tiraniji.

Otpor Miloševićevoj tiraniji

Poraz koji je Milošević doživeo u ratu protiv oružanih snaga NATO-pakta i tzv. „Kumanovska kapitulacija“ koju je potpisao jun 1999. pokazali su se kao početak njegovog kraja. Nacionalna sramota, zdržušena sa ekonomskim propadanjem i erozijom moralja, pospešili su rezistenciju građana Srbije (Jugoslavije) na režimsku propagandu i pojačali njihovu rešenost da se leđa skinu ogromno breme Miloševićeve katastrofalne vladavine. Njegov demokratski despotizam više nije delovao, zato što se „voda“ ogromnom delu građana Srbije ukazao kao osramoćeni i poniženi

stari čovek, tretiran od najvećeg dela sveta kao običan kriminalac (za kojim je tribunal u Hagu raspisao poternicu). To se najbolje moglo videti prilikom izborne kampanje septembra 2000. Umesto da i dalje sporadično „silazi s nebesa“ i svom narodu objavljuje bezvremene istine o borbama Srbija sa silama zla, nestajući odmah netragom iz profane svakodnevnice, Milošević se sada nije „skidao sa malih ekranâ“: posredstvom kontrolisane televizije cela Srbija ga je moglo videti kako obilazi poluprazne varoši i sela i zasipa dosadnim praznoslovljem opskurne likove u sumornim enterijerima. Njegovi najponzorniji poslušnici su tako, sasvim nesvesno, odigrali ključnu ulogu u demaskirajuju njegovog političkog leša.

Veliki dorin osrušenju Miloševićevog režima dala je studentska organizacija „Otpor“ nastala polovinom 1998. Studenti su imali jedan kontinuiran proces učenja protestnog ponašanja od 1992. Cilj silaska Slobodana Miloševića sa vlasti postavljen je u studentskoj populaciji već juna 1992, ali je bio izigran dovođenjem na čelo savezne države Dobrice Čosić i Milana Panića, koji su vrlo brzo po prolasku krize i sami uklonjeni. Tom prilikom su studenti mogli da nauče da je svrgavanje Slobodana Miloševića isuviše krupan cilj koji bi se mogao iznudit običnim studentskim protestom. Stvari su se promenile 1996/1997, kada je došlo do krađe glasova na lokalnim izborima. Tada je studentski protest bio potpomognut građanskim protestom u borbi za jedan mnogo skromniji cilj: odbranu aktivnog biračkog prava i priznavanje rezultata lokalnih izbora. Taj cilj je ostvaren samo polovično, pošto je Milošević popustio tek pod stranim pritiskom i to u apsurdnoj formi donošenja posebnog zakona, kojim je zamjenjena volja naroda priznavanjem njenog sadržaja. Time se pokazalo da su za relativno beznačajan cilj priznavanja rezultata lokalnih izbora snage morali da udruže studenti, građani i međunarodna zajednica. Ubrzo nakon toga došlo je propasti koalicije „Zajedno“, koja je organizovala građanski protest 1996/1997 i to je studentima moglo da govori da će univerziteti ubuduće ostati na vetrometini Miloševićeve arbitrarne vlasti. A kada je Milošević maja 1998. rešio da udari na univerzitete, donoseći maksimalno represivni Zakon o univerzitetu, videlo se da studenti, potpomognuti jedino njihovim profesorima, nisu u stanju da običnim protestima postignu jedan tako skroman cilj kao što je povlačenje spornog zakona. Najradikalniji pripadnici studentskog protesta mogli su tada da dođu do dve ključne konstatacije. Prvo, uobičajenim protestima se u Srbiji više neće moći od Miloševića iznuđivati ni najskromniji ustupci; i drugo, da bi se u Srbiji desile bilo kakve promene potrebno je ukloniti uzročnika celokupnog političkog haosa - a to je bio sam Milošević sa svojom klikom. Obe konstatacije vodile su zaključku da je na dnevni red u Srbiji došlo pružanje otpora Miloševićevoj tiraniji. Ovaj deo studenata je, osnivajući novu organizaciju i dajući joj ime „Otpor“, na

manje ili više artikulisan način anticipirao dalji sled događaja: Miloševićevu uzurpaciju vlasti nakon ponovne krade glasova (biraćima opozicione koalicije DOS), ovoga puta na neuporedivo važnijim izborima za Predsednika SRJ, preduzimanje otpora toj uzurpatorskoj tiraniji i izazivanje lančane reakcije urušavanju trulih institucija ustavnog uredenja.

No, možda je za Miloševićev pad najvažnije bilo to što je u vlastitoj zemlji bio lišen ne samo harizme, koja ga je ranijih godina nepobitno krasila, nego i mogućnosti da građanima pruži elementarnu zaštitu i time inhibira njihovu spremnost da se aktivno angažuju na njegovom obaranju. Spirala ratovanja, koju je 1991. tako zdrušno započeo na krilima nacionalizma, sada ga je mlela: Srbija (Jugoslavija) je počela da nalikuje moneti za potkusiuranje, koja nema snage da zaustavi komadanje sopstvene teritorije i unutrašnje rastakanje građanskog stanja. Parole poput one da se „Srbija neće saginjati“ mogle su sada da zvuče još samo kao otuzna lakrdija. Perspektiva novog rata, kroz koji bi se i Crna Gora otceplila, bila je samo deo scenarija u kojem su se nizali Vojvodina i Sandžak. Milošević ne samo da više nije mogao da zagovara militantnu i nacionalističku ideologiju Velike Srbije, kao u vreme vrhunca njegovog demokratskog despotizma, nego se više nije uspevao iskobeljati iz destruktivne spirale ratnih i mirnodopskih poraza, koja je gutala sada već teritoriju (Male) Srbije i (kako se činilo, već sasvim užalud prekinute) živote građana Srbije. Time je cena očuvanja Miloševićeve vlasti postala ogromna: zemlja se našla u potpunoj izolaciji prema svom neposrednom (evropskom) okruženju, ekonomija je takoreći bila dotučena, svi ratovi izgubljeni, teritorijalni integritet Srbije (Jugoslavije) doveden u pitanje, a sigurnost i bezbednost građana bez skoro ikakvih garancija. Ovaj bilans Miloševićevog desetogodišnjeg demokratskog despotizma je većini građana Srbije sasvim jasno otvorio perspektivu pada u prirodno stanje i ojačao njihovu rešenost ne samo da podrže opozicionu koaliciju DOS, nego i da se sami angažuju na blagovremenom zaustavljanju spirale nasilja.

Prička se pojavila na izborima od 24. septembra 2000, na kojima je predsedniku SRJ Slobodanu Miloševiću protivkandidat bio Vojislav Koštunica. Posle izbora, koje je izgubio već u prvom krugu, Milošević je ponovo učinio isto što i novembra 1996: pokušao je da ukrade glasove. I ponovo se desilo isto što i 1996: počeo je talas građanske neposlušnosti po celoj Srbiji. Međutim, ovoga puta se stvar nije zaustavila na građanskoj neposlušnosti. Ulog je bio prevelik, mogućnost inostranog posredovanja je bila isključena, baš kao i šansa za donošenje nekog novog lex specialis, i obe strane su znale da povlačenja više nema. A kada je Savezni ustanredni sud, kao poslednja regularna instanca ovlašćena da postupa po žalbi oštećene strane, 4. oktobra uveče

prosledio državnim medijima konfuzno saopštenje, koje se moglo tumačiti svakako, ali prvenstveno, kao pružanje prilike Miloševiću da odustane ne samo od drugog kruga izbora, nego i da po njega sasvim nepovoljnijih predsedničkih izbora uopšte, stvorena je kritična masa građanskog nezadovoljstva spremnog da podstakne pobunu i upražnjavanje otpora tiraniji.

Situacija u kojoj su se ujutru 5. oktobra 2000. našli građani koji su prethodnih dana upražnjivali građansku neposlušnost protiv krađe glasova na predsedničkim izborima od 24. septembra bila je kritična. Iz njihove perspektive gledano, na mestu Predsednika SRJ sedeо je uzurpator, koji je iskoristio svu svoju preostalu moć da natera sve pripadnike relevantnih institucija da poniste volju puka, iskazanu na izborima, i onemoguće izbor Vojislava Koštunice za Predsednika. Ustavni poredek je u jednom svom delu bio poništen, čuvan ustava se stavio na stranu onoga koji ga je poništilo, a na mestu Predsednika sedeо je uzurpator - što znači tyrannus ex defectu tituli. Ali, priča se ne završava na tome. Taj uzurpator se već ranije pokazao kao neprijatelj svih nosilaca vlasti koje ne može da kontroliše i kao glavni razoritelj svih političkih institucija čim bi se pokazale kao pretesne za njegove arbitrarne naume. Na osnovu tog iskustva građani su mogli vrlo realistično sebi da predstave na što bi ličio život u Srbiji (Jugoslaviji), ako bi njome nastavio da vlasti Slobodan Milošević, okružen „neprijateljima“ iz opozicije i uveren da više nikada ne može dobiti izbore regularnim putem. To je građanima govorilo da su za uzurpatora dobili jednog tyrannus ex parte exercitii, tj. čoveka koji, lišen obzira kada se obračunava sa protivnicima koji su mu osporavali samo deo vlasti, sada, u situaciji kada je bila ugrožena njegova celokupna vlast, može biti spreman i na najgore zločine.

Tokom 5. oktobra je ovaj, u manjoj ili većoj meri samosvešten način razmišljanja preovladavao kod tako velikog broja ljudi da je dostignuta kritična masa za izvršenje prava na otpor tiraniji. Predvodenjim najodlučnijim ljudima, koji su bili spremni da prvi jurišaju na zgrade Savezne skupštine i Radio Televizije Srbije, i uz skoro prečutnu podršku policije, čije su pojedine jedinice pokušavale da osuđuje njihove namere, oni su uspeli da svrgnu vlast Slobodana Miloševića i nateraju Savezni ustanredni sud da doneše rešenje kojim potvrđuje pobedu Vojislava Koštunice u prvom krugu izbora za Predsednika SRJ. Iako ovaj prividno „legalistički“ način okončanja izborne krize u Srbiji (Jugoslaviji) podseća na institut „pomoći ugroženoj državi“, koji propisuje Bonski ustav, ipak se za učesnike zbivanja od 5. oktobra ne može reći da su štitili „slobodarski demokratski poredek“, pošto jedan takav poredek nije postojao ni u Srbiji, ni u Jugoslaviji, već da su započeli Jugoslovensku revoluciju.

Jugoslovenska revolucija tako je započela kada je DOS preuzeo na sebe

ulogu pobunjeničkog saveza i pokrenuo dovoljno veliki broj ljudi da svrgnu tiraniju Slobodana Miloševića. Međutim, ona još uvek nije završena: u momentu pisanja ovih redova revolucija teče i pred sobom ima još mnogo toga da postigne. Posle prvog revolucionarnog koraka, DOS očekuje drugi korak, koji se sastoji u omogućavanju privodenja bivšeg tiranina pravdi, nakon čega sledi treći korak - u pravcu stvaranja uslova za sazivanje ustavotvorne skupštine, i to prvo na jugoslovenskom, pa tek onda na srbijskom nivou. Dokle god se na ovaj način ne dode do „temeljnog konsenzusa“ (koji predstavlja vrhovnu političku vrednost u demokratskoj ustavnoj državi), u Jugoslaviji neće prestati opasnost od nastavka svih retrogradnih trendova, koji, pre ili kasnije, vode nazad u „prirodno stanje“. Pode li pak DOS-u za rukom da uspešno okonča ovaj posao, izbegne revolucionarne rotacije i u dogledno vreme od Jugoslavije načini stabilnu demokratsku ustavnu državu, Jugoslovenska revolucija će se moći okončati kao jedna uspešna ustavotvorna revolucija.

Literatura:

- Koštunica Vojislav i Čavoški Kosta (1990): Stranački pluralizam ili monizam.
Posleratna opozicija - obnova i zatiranje, Beograd: *Privredno-pravni priručnik*
Molnar Aleksandar (1994): Osnovna prava čoveka i raspad Jugoslavije, Novi Sad:
Visio Mundi Academic Press
Molnar Aleksandar (2000): „Totalitarna vlast i „modernizacija““. Novi prilog polemici sa
Milićevskom neoboljeličicom školom“, *Sociologija*, god. 42, br. 1:107-134
Pod lupom: politička upotreba policije protiv građanskog protesta u Srbiji 1996-
1997. godine (1997), Beograd: Fond za humanitarno pravo

Aleksandar Molnar

OVERTHROW OF MILOSEVIC'S REGIME

Summary

In the article the author argues that on the 5th of October 2000 the Yugoslav revolution started. Its first phase - deposing Slobodan Milošević as a tyrant - is completed. Its second phase, however, has not yet begun. The Yugoslav revolution will be accomplished as soon as new Yugoslav constitution is made and implemented.

Key words: Serbia, democracy, revolution

Nova srpska politička misao

Posebno izdanje 1 (2001)
UDK 323.22(497.11),2000*(082)
Primljen: 15. marta 2001.

Dušan Pavlović

Institut za Evropske studije
Beograd

POPULISTIČKI KATANAC

Sažetak: Tekst analizira razloge koji su doprineli porazu Slobodana Miloševića na septembarskim izborima 2000. Odeljak 2. analizira promenu raspoloženja u biračkom telu koje je signaliziralo zamor biračkog tela od etničkog nacionalizma. Odeljak 3. objašnjava sustinensku strukturu promenu unutar Srpske opozicije koja se desila samo dva meseca pre septembarskih izbora. Odeljak 4. raspravlja o nekim sistemskim pretpostavkama koje su omogućile Miloševićev poraz. Konačno, odeljak 5. izlaže tezu o populističkom katancu koja objašnjava zbog čega Milošević nije mogao da izbegne direktnе predsedničke izbore iako je za to imao prilike.

Ključne reči: Nerazvijeni sultanizam; slobodni izbori; populistički legitimitet.

Brojke i slova

Odgovoru na pitanje „Zbog čega je pao Slobodan Milošević?“ može se pristupiti iz nekoliko uglova. Objašnjenja koja bih odmah na početku želeo da odbacim su ona hegelijanska. Po ovim objašnjenjima Milošević je pao usled pravca kretanja svetskog duha. Ovu tezu je nedavno modernizovao Frensis Fukujama u svom tekstu „The End of History“ iz 1989. u kome predviđa kako će svi režimi sveta jednog dana postati liberalne demokratije. Kod nas je ovakav pogled jedno vreme zastupao Slobodan Antonić koji je u svom tekstu iz 1994. izrazio uverenje kako će jednog dana Milošević pasti nakon čega će se i u Srbiji uspostaviti demokratski poređak. Kao ključan argument kojim podupire ovu tvrdnju Antonić uzima kretanje svetskog duha pa svoj tekst završava retoričkim pitanjem „Zašto bi Srbija bila jedina zemlja gde lukavstvo uma neće na koncu pobediti?“ (Antonić, 1994: 31) U filozofiji i religiji, gde je sloboda određivanja empirijski neproverljivih uzroka neograničena i poželjna, ovakva argumentacija drži vodu. U politikologiji ovakva argumentacija nema nikakvog smisla. Svuda gde nije moguće empirijski identifikovati uzroke neke pojave, treba da se zaključi kako takvi uzroci ne postoje.

Postoji, međutim, jedna ozbiljnija varijanta ove teorije prema kojoj promene i karakter režima zavise od geografskog faktora. Jedna formulaci-

ja ove teze može se naći u tekstu Kopštajna i Rajlja pod nazivom „Explaining the Why of the Why“ iz 1999. Ovi autori tvrde da je geografska blizina ne-komunističke zemlje komunističkoj odigrala značajnu ulogu prilikom uspešne ekonomske transformacije (Kopstein & Reilly, 1999: 616-7). U vreme dolaska Miloševića na vlast, kao i u vreme njegovog pada, Srbija oko sebe nije imala nijednu kapitalističku zemlju sa razvijenim sistemom liberalne demokratije, ali je u poslednjih par godina ostala bukvalno jedina zemlja u regionu u kojoj se režim nije promenio. Geografska blizina, odnosno spoljni činilac promena uticao je na tok dogadaja i političke procese u Srbiji. Smatram da je ovo objašnjenje prihvatljivo, iako odbijam da mu dam presudnu ulogu u odgovoru na pitanje „Zašto je pao Milošević?“

Ako se, dakle, odbace empirijski nepoverljive teorije, a geografska objašnjenja uzmu kao pozadinska, prvi ozbiljniji kandidat koji se nameće za objašnjenje Miloševićevog pada je sociološke prirode. Najprije rečeno, Milošević je pao što je izgubio podršku u biračkom telu. Ovako formulisan, ovo predstavlja jedan trivijalan odgovor i svaki sociolog će ga, nadam se, potkrepliti empirijskim istraživanjima u kojima bi trebalo da se vidi zbog čega je došlo do ovakve promene u srpskom biračkom telu u vremenu od poslednjih republičkih izbora 1997. na kojima su Socijalisti, Julovci i Radikali skupa osvojili ogromnu većinu glasova od 62,3%, do septembarskih izbora ove godine gde je Leva koalicija osvojila 31%. a Radikali doživeli debakl osvojiviši nekih 10% glasova izaslih birača. (Svi podaci u tekstu koji se odnose na rezultate izbora navedeni su prema Službenom listu SRJ od 10. i 13. oktobra, br. 55. i 56.)

Jedan od istraživača koji je najmanje godinu dana pre septembarskih izbora ispravno predviđao kako razmišlja srpsko biračko telo bio je Srećko Mihajlović. On je sa svojim istraživačkim timom, koji je od septembra 1999. do septembra 2000. bio podržavan resursima Centra za proučavanje alternativa, obavio ukupno četiri velika istraživanja. U svim ovim istraživanjima jasno se videlo da je jedan od uzroka gubitka podrške levih snaga zamor građana Srbije nacionalizmom i nacionalnim pitanjima od kojih, narodski rečeno, nema leba. Tako je npr. Kosovsko pitanje - kao jedno od najprobicičnijih varijanti srpskog nacionalnog pitanja koje je ikad dominiralo srpskom političkom scenom - već dva meseca nakon završetka rata sa NATO-om, postalo pass. U istraživanju sprovedenom u julu 2000. tek je 10% građana Srbije tvrdilo je da je kosovsko pitanje najvažnije političko pitanje, a u istraživanju sprovedenom u septembru, pred same izbore, isto je tvrdilo svega 4%. Mihajlović je već u septembru 1999. nedvosmisleno formulisao tezu da je opijenost nacionalnim temama u Srbiji nakon rata za Kosovo definitivno završena iz čega je proizilazilo da će na narednim

izborima izgubiti svako ko bi od tog pitanja htio da pravi politički kapital.

Bilo kako bilo, detaljnije analize ovog aspekta Miloševićevog pada ostavljaju sociolozima. Ono što ja imam da kažem na ovu temu ne dodiruje se sa rasploženjima u biračkom telu iz sledećeg razloga. Miloševićev režim je u poslednjih pet-šest godina svoga postojanja počeо da pokazuje sultanističke tendencije. Jedna od osobina sultanizma, o kome će više reći biti u Odseku 3, je da postoji prečutni ili izričit sporazum o funkcionsanju sistema između sultana, njegovih poslušnika i opozicije. Ova atribucija sultanističkog režima čini identifikovanje biračke volje građana bespretnom, pa se može reći da se sve do izbora 2000. društvena strukture bile manje bitne za razumevanje opstanka Miloševićevog režima. Stoga bih u ovom tekstu želeo da ispitam sistemske i strateške prepostavke kojima se objašnjava Miloševićev pad. Ostatak teksta će biti ovako organizovan. Odsek 2. analizira promenu strategije opozicionih voda i pokazuje da kakve je promene unutar opozicije došlo u toku izborne kampanje 2000. Odsek 3. klasificuje Miloševićev sistem kao sistem sa sultanističkim tendencijama i pokazuje da se na sistenskom nivou razlozi za Miloševićev pad moraju tražiti u nesposobnosti režima da do kraja iskorumpira opoziciju i ukine instituciju slobodnih izbora. Odsek 4. objašnjava zbog čega je Miloševićeva odluka da ide na neposredne izbore bila greška, dok će poslednji odsek, verujem, biti najzanimljiviji budući da se u njemu objašnjava zbog čega se Milošević uopšte odlučio da ide na neposredne izbore i da li je imao bilo kom drugog rešenja za svoj opstanak.

Zašto je Nikola Tesla izmislio struju?

Do septembarskih izbora srpska opozicija je bila najgora opozicija u Evropi. U svim Evropskim zemljama u poslednjih deset godina vlast se smenila barem jednput, a samo u Srbiji ni jednput. Srpske opozicione vode deset godina nisu mogu da pobedu Miloševiću iako je za to bilo prilike. Kada kažem „najgora“ ne mislim na opoziciju u celini, već najpre na njene vode, i to u prvom redu Vuka Draškovića i Zorana Đindića. Ovi ljudi se nalaze u srpskoj politici već skoro deset godina, a njihov učinak je-nikakav. Kada su bili nadomak rušenja režima (9. mart 1991, 17. novembar 1996.) nisu imali hrabrosti da idu do kraja; kada su izazivali Miloševića na izborima, svaki put su gubili od njega.

Bez obzira na to, ovi lideri nikada nisu politički odgovarali za svoje mršave rezultate. Iako ih je Milošević neprestano pobedavao, ni jedan od njih nije smogao snage da sam sebi kaže „Dosta!“ Ako se još iko toga seća, u trići za predsednika Amerike 1988. godine protivkandidat Džordžu Bušu

bio je Majkl Dukakis, demokrata. Nakon što je izgubio na izborima, povukao se iz politike i niko nikada više nije čuo za njega. Koliko puta je potrebno da Vuk Drašković izgubi na predsedničkim izborima da bi se povukao iz politike? Politička odgovornost podrazumeva odlazak sa političke scene nakon neostvarenih obećanja i političkih poraza. Vuk Drašković je potrošio dosta vremena na smenjivanje predsednika lokalnih odbora SPO-a, ali sam sebe nikako da smeni. Bilo je upravo dirljivo oktobra i novembra 2000. gledati ovog čoveka kako, uprkos izbornom brodolomu koji je doživela njegova stranka i dalje pokazuje želju da ostane na čelu SPO-a i predvodi opoziciju. (Vidi njegov intervju Blic News-u od 8. novembra 2000.)

Prema teoriji aktera, što predstavlja teoretski okvir iz koga ja analiziram propast režima Slobodana Miloševića, najvažnije je ono što se dogada među političkim akterima. U jednom svom tekstu iz 1998. godine analizirao sam strukturalni raspad koalicije „Zajedno“ u proleće 1997. Tu sam tvrdio da je ključni uzrok raspada ove Koalicije bio strategijsko ponašanje opozicionih voda i suprotni karakter njihovih ciljeva (Pavlović, 1998). Drašković i Đindić su se oko pitanja lidera demokratske opozicije i jedino rešenje koje su obojica bili sposobni da smisle bilo je „ili ja, ili niko“. Rezultat je bio raspad Koalicije i još tri godine Miloševićeve vladavine. Jedna od posledica ovakvog stanja u našoj opoziciji je odvraćanje pažnje sa glavnog cilja opozicionog delovanja u režimu sa sultanističkim tendencijama: rušenje potencijalnog sultana koji predstavlja ključnu prepreku uspostavljanju demokratije. Sve ove godine naše opozicione vode nisu imale cilj da ruše Miloševićev režim, već da se bore za uspostavljanje pogodnih početnih pozicija za neke naredne političke okršaje. Osim izbora iz 1990., kada Miloševića još nije bilo moguće pobediti, i izbora iz 1992. kada se opozicija složila oko zajedničkog kandidata, može se tvrditi da su skoro svi ostali izbori bili su posledica ovakve strategije srpske opozicije. Borba opozicionih stranaka svodi se na utvrđivanje pitanja ko je najjača opoziciona stranka koja će diktirati uslove udruživanja ostatku opozicije i tako obezbediti sebi pogodnu poziciju za dilovanje sa Miloševićem.

Leta 2000. opozicija je odbacila ovu strategiju. Principi udruživanja opozicije su se radikalno promenili kada je Đindić početkom avgusta izjavio da je Koštunica prihvatljiv predsednički kandidat iz koga bi mogla da stane celokupna opozicija. Ovo je prvi primetio novinar Stojan Cerović tvrdеći da bi „Koštunica možda još dugo čekao da u opozicionim strankama nije došlo do suštinske promene kojoj je najviše doprineo Zoran Đindić. On je, naime, prvi od tih lidera pristao da ne bude sam sebi najvažniji i da stane iza nekog drugog, a mogao je da dokazuje kako je njegova stranka veća od DSS. Time

je obavezao i sve ostale manje stranke da nesebično slede njegov primer, a s druge strane potpuno izludeo Vuka Draškovića i razotkrio sve njegovo destruktivno samoljublje koje je toliko dugo paralisalo opoziciju“ (Vreme, br. 504, 2. septembar 2000.). Ovaj korak u stranu i pristajanje na pozadinu ulogu (Đindić je dobio mesto menadžera kampanje) značilo je da se opozicija više neće iscrpljivati oko toga ko je u njoj broj 1; ko je potok, a ko reka, i ko se uliva u koga. Kako je primetio Cerović, na svemu tome Đindić je mogao da insistira: njegova stranka je bila jača i veća od Koštunice; Demokratska stranka bila je osovina Saveza za promene, koji je imao visok rejting u biračkom telu; a sam Đindić je bio jedan od najzaslužnijih što je u post-kosovskom ciklusu opozicija uopšte nešto radila. Đindić se pokazao većim kalkulantom od Draškovića: ono što Drašković nikada ne bi uradio Đindić je usvojio kao svoju ideju vodilju - koraknuo je u stranu i pustio Koštunicu u pravi plan.

Đindićev odlazak u pozadinu omogućio je demokratsku transformaciju jednog dela srpske opozicije. Ukoliko bi neko pokušao da utvrdi lične motive za ovakav Đindićev potez, verovatno bi mogao da nade sve osim želje za uspostavljanjem demokratskog poretku. Nešto slično sugerisao je u jednom svom tekstu Aleksandar Tijanić (Danas od 27. oktobra 2000). Tijanić, u dve reči, tvrdi da je Đindićeva namera da napravi „medijski, finansijski i policijski sistem“ kojim će zajedno sa Milom Đukanovićem srušiti Koštunicu i postati Milošević umesto Miloševića. Uprkos odjecima i reagovanjima koje je ovaj tekst isprovocirao, mislim da je Tijanić u suštini namirisao osnovu političkog programa Zorana Đindića, iako to ne mora da znači da će Đindić uspeti svoj program da sproveđe u delo. Ono što je meni bitnije da istaknem u ovom tekstu je da se demokratija često rada neintencionalno. Možda je Nikola Tesla izmislio struju jer ga je nerviralo da čita pod svećama, ali je od toga koristi imalo celo čovečanstvo. Đindić je najverovatnije imao preče ambicije da uspostavljanja demokratskog porekta u Srbiji, ali je njegov potez u prvi plan izbacio čoveka čiji osnovni cilj nije bio da ostatku opozicije pokazuje ko je u njoj broj 1, već da sruši Miloševića i promeni režim. Onaj deo opozicije koji je još uvek funkcionsao po starim načelima je na septembarskim izborima propao. Sve vreme kampanje, tako reći do samog njenog kraja, pripadnici SPO-a su tvrdili kako je ostatak opozicije napravio katastrofalan grešku što nije uvažio zahteve „najveće i najjače opozicione stranke“, kao da je to bio jedini cilj u izbornoj utakmici. Bilo je prosto zapanjujuće u kojoj meri su građani Srbije bili sposobni da na septembarskim izborima odvoje žito od kukolja i kazne Draškovićev SPO za ovo desetogodišnje zamajavanje. SPO-ov kandidat Vojislav Mihajlović dobio je na ovim izborima 2,95% glasova, a SPO negde oko 6% i svega

jedno poslaničko mesto u Veću republike.

Mislim da ovde ima dovoljno materijala za izveđenje prvog razloga Miloševićevog pada. Pobeda Vojislava Koštunice i DOS-a na septembarskim izborima 2000. omogućena je reorganizacijom principa na kojima je opozicija funkcionisala poslednjih deset godina. Da se to nije desilo, Milošević bi još jedanput pobjedio, a cela opozicija bi doživela sudbinu koju je nakon poslednjih izbora doživeo Vuk Drašković i SPO.

Nerazvijeni sultanizam

Miloševićev režim je u poslednjih nekoliko godina počeo da pokazuje sultanističke tendencije. Sultanizam je sistem koji počiva na političkim monopolima. Na vrhu sistema je jedan čovek, odnosno porodica okružena poslušnicima koji su se tu našli isključivo zbog svoje odanosti sultunu. Cilj sultana i ljudi oko njega je materijalno eksplorisanje nacije i zemlje, a rezultat je opšta korupcija u društvu (Linz & Chechabi, 1998: 7). Miloševićev režim, međutim, nije bio sultanizam u svojoj razvijenoj formi, već se pre moglo govoriti o sultanističkim tendencijama. Postojao je, naime, jedan važan element u kome se Miloševićeva verzija sultanizma nikako nije slagala sa idealnim tipom sultanizma onako kako je on definisan u *Sultanistic Regimes*. U sultanizmima, naime, nema slobodnih izbora, a nema ni opozicije. Opozicija je u ovakvim režimima upadljivo lažna, odnosno režimska, a izbori predstavljaju paradu (isto, 18, 20). Miloševićev sultanizam je već od 1992. počeo da se kreće u tom pravcu, odnosno da ispoljava sultanističke tendencije. Od 1992. pa do svog pada, Miloševićev sistem se ne održava većinom u biračkom telu, već kombinacijom izbornih krađa i sklapanjem dilova sa korumpiranim delom opozicije.

Milošević je, u stvari, prve izbore izgubio najverovatnije već 1992. u nadmetanju sa Milanom Panićem, tadašnjim saveznim premijerom. Ono što ga je tada spasilo bila je izborna kradja omogućena kršenjem izbornog zakona. Naime, izborni materijal sa glasačkih mesta za republičke i savezne izbore u Srbiji nije, nakon obavljenog glasanja, upućen izbornim komisijama devet izbornih jedinica, kako su to predviđali član 92 republičkog zakona i član 84 saveznog izbornog, nego opštinskim izbornim komisijama, koje pomenuti izborni zakoni uopšte ne pominju. Potpuno nenadležne biračke komisije su u mnogim slučajevima „pregledale materijal“ i „sredivale podatke“, koje su dostavili birački odbori, što predstavlja flagrantnu povredu izbornog postupka“ (Goati, 1999: 130). Iako su tada mnogi sumnjali u to kako je Milošević mogao da pokrade izbore, posle svega onoga što se dešavalo na izborima 1996., 1997. i 2000. nema nikakve sumnje da je izborna kradja sa izborima

1992. postala neodvojivi deo miloševičevskih izbora.

Osim manipulisanja izbornim procesom, Milošević se pokazao kao pravi majstor u korumpiranju lidera opozicionih stranaka. U sultanizmima opozicija glumi opoziciju, bez pokušaja da ugrožava osnovne stubove sultanove vlasti. Sultan uspeva da napravi sporazum sa delom opozicije ili celom opozicijom pa tako stvara privid da je sistem demokratski. Tako u sultanističim režimima imamo izbore „ali sultan uvek nekak pobeđi“ (Linz & Chechabi, 1998: 18). Prvi primeri korupcije opozicije pojavili su se nakon republičkih i saveznih izbora 1992. kada je sa Šešeljem uspostavljena jedna neformalna koalicija; potom je lažnu opoziciju počeo da igra Dušan Mihajlović nakon republičkih izbora u decembru 1993; zatim Vuk Drašković u letu 1997; i, konačno, opet Šešelj nakon izbora 1997/8. Sve te godine Milošević je imao manjinsku podršku u biračkom telu, ali ga je stalno dilovanje sa delom opozicije od 1992. spašavalo pada. Sve ovo govorim zbog toga što želim da kažem kako postoji jedna posebna vrsta političkih režima u kojima ključ razumevanja njihovog karaktera predstavlja analiza strategijskih odnosa političkih aktera, a ne raspoloženja biračkog tela. Biračko telo je već 1993. pokazalo da ne želi Miloševića. Ali šta to vredi kada se našao jedan Dušan Mihajlović i za par ministarskih mesta pradao Miloševiću još četiri godine života. Da je Milošević kojim slučajem opstao na vlasti još koju godinu nakon septembarskih izbora 2000. režim bi najverovatnije korumpirao celokupnu opoziciju, preveo je na svoju stranu i pretvorio se u razvijenu formu sultanizma.

Da bi pokazao u čemu je bio problem sa Miloševićevom sultanizmom uporediš ga sa režimom Vladimira Mečijara, bivšeg premijera Slovačke. Ovaj režim je takođe pokazivao sultanističke tendencije, ali je Mečijar izgubio izbore oktobra 1998. baš usled svoje nesposobnosti da se obračuna sa institucijom slobodnih izbora. U svom tekstu "The End of Meciarism", Steven Fiš analizira sistem vlasti Vladimira Mečijara i klasifikuje ovaj sistem kao posebnu vrstu autoritarnog sistema različitu od sultanizma. Za razliku od sultanizma, Mečijarov sistem je bio otvoren, dok Mečijar nikada nije imao hrabrosti da se obračuna sa izbornim procesom i ukine ga (Fish, 1999: 50-1). Smatram, međutim, da postoji još jedna podvarijanta autoritarnog sistema koja može da se smesti između mečijarizma i sultanizma. To je Miloševićev nerazvijeni sultanizam. On se razlikuje od mečijarizma u tome što je, usled ekonomskih sankcija međunarodne zajednice iz 1992. bio zatvoreniji u ekonomskom smislu, ali se potpuno podudara sa mečijarizmom u svojoj nesposobnosti da ukine izborni proces.

Milošević je, baš kao i Mečijar, činio sve da obesmisli instituciju slobodnih izbora. Ko god je imao priliku da prati poslednje izbore za predsed-

nika Srbije iz 1997. i 1998. na kojima je Milan Milutinović pobedio uz pomoć 200.000 glasova Kosovskih Albanaca, mogao je da vidi na šta liči ismevanje izbornog procesa. Međutim, Milošević nikada nije imao nameru da ukinе izborne institucije. Izbori su neophodni elemenat svakog demokratskog sistema. Ali još važnije od toga je da se kaže kako izbori podrazumevaju jednu neizvesnost. U demokratiji niko ne može da predviđi ishod izbora zbog čega se demokratija definije kao „poredak u kome „vladajuće“ partije gube izbore“ (Przeworski, 1991: 10). U sultanističkim, kao i u komunističkim sistemima, nema neizvesnosti, pobednik se unapred zna, a izbori su formalnost. Srpski izbori iz septembra 2000. nisu pokazivali takve osobnosti. Sve do samog kraja niko sa sigurnošću nije mogao da kaže ko će pobediti na tim izborima. Milošević je koristio mnoge resurse (iako ne sve) koji su mu stajali na raspolaganju da bi oslabio šanse opozicije da na tim izborima ostvari dobar rezultat: policija je tukla Čiporaše; generali su pretili upotrebu vojske; ministri zatvorili hapšenjima, sudjenjima i затvaranjem medija; televizija je izveštavala isključivo sa skupova Leve koalicije, optužujući DOS i Koštunica da će prodati Srbiju Amerikanima za šaku dolar; legendarni Zakon o informisanju je od oktobra 1998. do jula 2000. primjenjiv ukupno 66 puta, a totalni zbir kazni koje su platili uglavnom nezavisnim medijima dosegao je sumu od oko tri miliona nemačkih maraka. Uprkos svim ovim preprekama, DOS je pobedio Levu koaliciju sa 43% naprema 31%, a Koštunica Miloševića sa 50,24% naprema 37,15%.

Ovaj odsek nudi dva zaključka koji su bitni za razumevanje pada Miloševića. Prvo, Miloševićev sultanizam nikada do kraja nije uspeo da prevede celu opoziciju na svoju stranu. Opozicija koja je septembra 2000. pobedila Miloševića bila je prava, a ne lažna opozicija. Drugo, izbori koje je Milošević organizovao, uprkos tome što su bili nepošteni i nefer, ipak su imali neophodnu demokratsku osnovu. Kada ovo kažem, imam na umu neizvesnost koja je karakterisala poslednje izbore od 2000. Neizvesnost oko toga ko će biti pobednik karakteristika je demokratskih izbora. Milošević nikada nije ukinuo izborni proces i to mu je jednog dana došlo glave.

Miloševićeve greške

Po teoriji aktera proizlazi da postoje režimi gde malo šta zavisi od narodnog raspoloženja i javnog mnenja, a mnogo šta od strategija političkih aktera, čak i onda kada su one u suprotnosti sa javnim mnenjem. Validnost ove hipoteze može se testirati na nekoliko primera u istoriji Miloševićevog režima. Da je Milošević na vreme smenio Dušana Mitevića, ne bi došlo do krize od 9. marta u kojoj je Milošević mogao da izgubi vlast. Da Milošević

nije pogrešno procenio apatiju u biračkom telu uoči novembarskih izbora 1996, ne bi došlo do Krize od 17. novembra u kojoj je Milošević opet mogao da izgubi vlast. Implikacija ovakvog pristupa tumačenju dogadaja je da Milošević ne bi izgubio septembarske izbore da nije napravio nekoliko grešaka. Načelno imam puno razumevanja za objašnjenja koja pad Miloševića objašnjavaju njegovim greškama, ali sam sklon da tvrdim da je stvar malo kompleksnija od isključivog svodenja objašnjenja na Miloševićeve greške. Ovaj odsek će se stoga pozabaviti onim što je već opšte mesto u objašnjavanju Miloševićevog pada - naime, tezom da je Milošević pogrešio što je odlučio da raspire neposredne izbore i na njima učestvuje.

Milošević je na mesto predsednika Jugoslavije izabran u Saveznoj skupštini jula 1991. na četiri godine. Po Ustavu SR Jugoslavije predsednik bira Savezna skupština i jedino ga ona može smeniti ukoliko se ustanovi da je predsednik prekršio Ustav (Članovi 87, 97). Iako mu je mandat isticao u julu 2001, Milošević je ipak 6. jula 2000. godinu dana ranije, isposlovao od Savezne skupštine usvajanje ustavnih amandmana po kojima se predsedniku omogućuje da se još najmanje dva puta kandiduje za predsednika Jugoslavije, ali ovaj put tako što će se birati na neposrednim izborima (Amandman V). Iako danas Ljubiša Ristić tvrdi kako je ovo bila presudna Miloševićeva greška (Vidi "njegov intervju Vremenu, „Miloševićeve greške“, br. 511, od 19. oktobra 2000.), tvrdim da je u letu 2000. to bio najbolji potez koji je Milošević mogao da odigra.

Teza koju sam branio u Odseku 2. je da se srpska opozicija često ponašala kao jedan od stubova Miloševićevog režima u kojоj gradani nisu videli alternativu Miloševiću. Miloševićeva odluka da ide na neposredne izbore bila je zasnovana na pretpostavci da će se opozicija i dalje tako ponašati, a ono što se sa opozicijom događalo u poslednjih godinu dana podržavalo je ovakvu pretpostavku. U čemu je, dakle, bila poenta Miloševićevog optiranja za neposredne izbore i očekivanja da će mu opozicija pomoci da sačuva vlast? Podele u opoziciji i različiti ciljevi opozicionih aktera omogućili su Miloševiću 1993. da vlada naredne četiri godine, a 1997. još tri. Isto je trebalo da se desi i septembra 2000. Ne samo da se očekivalo da će Drašković ponovo početi da ucenjuje ostatak opozicije čuvenim „potok-reka“ argumentom, nego se smatralo da se tako nešto neće moći izbaci ni u ostatku opozicije. Međutim, desilo se nešto što нико nije očekivao: jedan deo opozicije uspeo je da nađe predsedničkog kandidata koji nije imao za cilj da izigrava lažnu opoziciju, već da pobedi Miloševića i sruši režim.

Osim ove kalkulacije sa nejedinstvom opozicije, Milošević je iznenadnim raspisivanjem neposrednih predsedničkih izbora računao na iznenadenje u opoziciji. Opozicija se bila spremala za savezne i lokalne

izbore, a sada su se, odjedared, u celoj priči pojavili i predsednički. Opozicija nije imala spremnog predsedničkog kandidata. Međutim, ne samo da ga nije imala, bio je sasvim nejasno kako bi ga opozicija uopšte mogla naći. Karta na koju je Milošević igrao bila je da pola opozicije neće uspeti da se dogovori oko jedinstvenog kandidata, a da druga polovina uopšte neće izaći na te izbore. Kako je već tada bilo dobro poznato, SPO - za koga se u tom trenutku još uvek mislilo da predstavlja najjaču opozicionu stranku, jer je na prethodnim parlamentarnim izborima iz 1997. sam osvojio 19,1% glasova - objavio je da će bojkotovati bilo kakve izbore. Čim je DOS nago-vestio da će njegov kandidat biti Vojislav Koštunica, SPO je najavio da odustaje od bojkota i da će njen kandidat biti Vojislav Mihajlović, jedna bezbojna figura koga su jedva poznavali i svi pripadnici SPO-a, a kamoli srpski birači. Ovakva podela u opoziciji je bila upravo ona na šta je Milošević računao kada je promenio savezni Ustav i raspisao predsedničke izbore. Opozicija je bila na putu da opet počne da se svađa, prepire i prepucava oko toga ko je koga prešao, što je građanima trebalo da ogadi opozici-ju i natera ih da je ne podrže.

Možda je potrebno navesti još i to da je i sam Milošević u trenutku raspisivanja izbora stajao daleko bolje od Leve koalicije i bilo kog opozicionara ponašob. U jednom istraživanju agencije *Stratedžik marketing* koje je obavljeno u periodu 17-22. juna izšlo je da bi ujedinjena opozicija koja je u tom trenutku bila daleko od ujedinjenja, dobila Levu koaliciju sa 37,6% naprema 30,9%. Ali bi na izborima za predsednika Jugoslavije pobedu odneo Milošević sa 24,2%, dok bi sledeći iz njega bio Vuk Drašković sa 8,4%. Koštunici je tada davano svega 4,1% šanse (Blic, 12-13. jul 2000.). I ovo je još jedna potvrda razloga koji su naterali Miloševića da ide na neposredne izbore što pre, kao i moje tvrdnje da je u tom trenutku bio najracionalniji potez koji je Milošević mogao da odigra. Miloševićeva odluka, dakle, nije bila nikakva greška u onom trenutku u kome je doneta, jer je bila zasnovana na realnim prepostavkama. Ali je postala greška u onom trenutku kada su te prepostavke isčezele.

Populički katanac

Strategijska kalkulacija i prepostavka da opozicija neće moći da se ujedini oko jedinstvenog kandidata bili su motivi koji su opredelili Miloševića da ide na neposredne izbore. Da tih povoljnih okolnosti nije bilo, Milošević se ne bi odlučio za neposredne izbore. Teza koju sam ovde nazvao populički katanac nije nespojiva sa objašnjanjem koje naglasak stavlja na Miloševićeve strateške greške, ali celoj priči daje jednu novu dimenziju. Po-

tezi o populističkom katancu, naime, Milošević iz psiholoških razloga nije mogao da se odluči za bilo kakve druge izbore osim neposrednih na kojima će on učestvovati. Da bi se bolje razumela suština ove teze, potrebno je da se vratimo na period 1988/9, odnosno u godine u kojima je Milošević bio promovisan u neprikosnovenog vođu srpskog naroda. Miloševićev dolazak na vlast može se podeliti u dve faze. Prva je osvajanje vlasti u partijskom aparatu. Ta faza okončana je 8. sednicom septembra 1987. Druga faza sastoji se u tzv. mitinzu istine koji su se dešavali tokom 1988. i 1989. Milošević nije postao neprikosnoven voda svih Srba osvojivši vlast na 8. sednici, već nakon mitinga istine. Ti mitinzi, na kojima je tokom ove dve godine učešća uzelo više od polovine srpskog biračkog tela, referendumski su ustoličili Miloševića na tronu Srbije.

Tipološki koncept koji najbolje opisuje početak Miloševićeve vlasti je cezarizam. Prema Miljanu Podunavcu, cezarizam je rudimentarno-demokratska forma vladavine gde se prepliću momenti „plebskičarne akumulacije, političke apatije naroda pretvorenoj u bezvoljnu masu, demagogije i harizmatske vlasti“ (Podunavac, 1993: 157). Verzija srpskog cezarizma sastojala se u jednoj interakciji između Miloševića i ogromne većine srpskog naroda koja je oko Miloševića izgradila auru nedodirljivog i nepobedivog vode čiji je zadatak bio da srpskom narodu vrati snagu i čast koje su Srbi izgubili nakon Kosovske bitke 1389. godine. Način na koji je Milošević izabran za vodu svih Srba i sadržina koja je pratila njegov izbor predodredili su način na koji će Milošević u budućnosti tražiti poverenje od biračkog tela. Godinu dana nakon što su završeni mitinzi istine, Skupština Srbije donosi Ustav Srbije po kome se predsednik bira i razrešuje neposredno (Članovi, 86, 88). Skupština SFRJ, međutim, iako je je imala sličnu strukturu kao i Skupština Srbije, a iste ustavotvorce, samo dve godine kasnije donosi savezni ustav po kome se predsednik republike bira i razrešuje u Saveznoj skupštini a ne neposredno (Članovi 78, 97). Ove razlike u ustavnim rešenjima objašnjavaju se time što je Miloševiću, koji je išao na mesto predsednika Srbije, bio neophodan populistički legitimitet koji ostali političari nisu smeli da imaju. Na isti način se objašnjava Miloševićev neuspeo pokušaj promene Ustava iz ranog leta 1997., kao i Ustavni armandmani od 6. jula 2000.

Neposredni izbori vrede više nego posredni. Jednom kada vas narod izabere imate više legitimiteta nego kada vas izabere parlament. Isto to misli i Huan Linz kada analizira opasnosti od predsedničkog sistema. Osim toga, Linz smatra da ovaj sistem neprestano generiše potrebu za traženjem čoveka vanrednih sposobnosti (Linz, 1993: 126). Miloševiću je populistički legitimitet bio potreban jer je narodno nezadovoljstvo godinu dana nakon pre-

stanka rata sa NATO-om bilo sve veće i veće. Uspeh neposrednog izbora Miloševića za predsednika Jugoslavije bi opoziciji zapušio usta, potpuno je uništo, a njemu dalo legitimitet pred svojim biračima i međunarodnom zajednicom i, što je najvažnije, obezbedilo mu još četiri godine nesmetane vlasti, sa tendencijom da se ona pretvorи u doživotnu.

Nije Milošević odlučio da ide na neposredne izbore zato što je morao, već zato što je to jedini način na koji znao i mogao da potvrdi svoj legitimitet i status vode. Uprkos svojoj birokratskoj prirodi, Milošević u politici može da opstane jedino ukoliko ga narod neposredno bira zbog ostvarenja nebeskog cilja. Bilo je racionalnije da je Milošević 6. jula promenio ustav tako što bi sebi obezbedio da ga opet bira parlamentarna većina. Da je tako odlučeno, mi onda 7. oktobra ne bismo gledali Koštuniku kako polaže zakletvu pred Saveznom skupštinom, nego bi opet gledali Miloševića čije bi političke stranke u skupštini imale apsolutnu većinu.

Neposredan izbor Miloševića za srpskog vodu je ono što je utemeljilo Miloševićev dolazak na vlast. U toj formativnoj fazi manje je bilo važno šta je on uradio kao genije aparata, a više šta je uradio na mitinzu. Ono što ovde hoću da kažem je da političar, koji je u formativnoj fazi bio izabran populističkom metodom mora svoje mesto neprikosnovenog lidera neprestano da potvrđuje na isti takav način. Milošević je neprestano hteo da ponavlja „izbore“ iz 1988/9 godine jer je to bio jedini način da zadrži harizmu koju je tada stekao. Smisao teze o populističkom katanacu je da se Milošević našao „zaključan“ unutar populističkog načina promovisanja u vodu, odnosno da nije mogao da zamisli da svoj legitimitet potvrđuje na neki drugi način. Predsednički izbori iz 1990. i 1992. uspeli su dva puta da obnove Miloševićevu harizmu, ali je usled pretvaranja režima iz cezarizma u sultanicam ova harizma počela da se krnji sredinom 90-ih. Milošević je smatrao da su mu potrebbi još jedni neposredni izbori kako bi se harizma ojačala. Na svu sreću na njima nije pobedio. Ali da u srpskom političkom sistemu institucija neposrednog izbora predsednika republike nije postojala, sasvim je moguće da bi se ta harizma okrnjila daleko ranije i da bi građani Srbije u Miloševiću videli ono što on zaista jeste: jednog bivšeg partiskog aparatchika i trećerazrednog bankara do guše ogreznog u korupciji.

Navedena literatura:

- Antonić, Slobodan (1994). „Mesto i uloga parlamenta u Srbiji (1990-1994)“, u: *Gledišta*, Vol. XXXV, No.1-6, str. 23-32.
- Chechabi, H. E. & Linz, Juan L. (1998). *Sultanistic Regimes*. Baltimore: The Johns Hopkins University.
- Kopstein, Jeffrey S. & Reilly, David (1999). „Explaining The Why Of The Why“, u: *East European Politics and Societies*, Vol. 13, No. 3, str. 613-24.

- Linz, Huan L. (1993). „Perils of Presidentialism“, u: Diamond, Larry & Plattner, Marc F., „Eds.“ *The Global Resurgence of Democracy*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University, str. 108-126.
- Fish, M. Steven (1999). „The End Of Meciarism.“ u: *East European Constitutional Review*, Vol. 8, No. 1-2, New York: New York University, str. 47-55.
- Goati, Vladimir (1999). *Izbori u SRJ*. Beograd: CESID.
- Pavlović, Dušan (1998). „Srpska opozicija u 1997. godini“, u: *Nova srpska politička misao*, Beograd: Vreme, str. 100-131.
- Podunavac, Milan (1993). Odrednica „Cezarizam“, u: Matić, Milan [Redaktor], *Enciklopedija političke kulture*, Beograd: Savremena administracija, str. 156-163.
- Przeworski, Adam (1991). *Democracy and the Market*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dušan Pavlović:

THE POPULIST LOCK

Summary

The article examines the reasons that brought about the downfall of Slobodan Milosevic. Section 2 discusses the shift in the electoral body that had signalized the dying down of ethnic nationalism. Section 3 analyzes the essential structural change within the Serbian opposition that occurred only two months before the September 24 elections. Section 4 points at some system preconditions that facilitated Milosevic's defeat. Finally, section 5 advances the thesis of the populist lock. The thesis explains why Milosevic opted for direct presidential elections without being forced to do so.

Key words: undeveloped sultanism, free elections, populist legitimacy.

Ognjen Pribićević
Institut društvenih nauka,
Beograd

ZAŠTO JE OVAJ PUT USPELO?

Sažetak: U ovom tekstu se analiziraju razlozi Miloševićevog pada. Prema mišljenju autora, glavni razlog Miloševićeve smene leži u promjenjenoj političkoj klimi u Srbiji. Građanima Srbije je bilo dosta Miloševićeve politike, ratova i siromaštva. Na Miloševićev poraz, takođe, uticali su još neki razlozi kao što su: 1. U poslednjih nekoliko godina Milošević je osetno izgubio osećaj za realnost 2. Ovoga su puta i radnici bili protiv njega 3. Milošević je odabro izborni zakon koji je, zapravo, direktno radio protiv njega 4. Za protivnika je imao u narodu veoma popularnog Vojislava Koštunice.

Ključne reči: Milošević, Srbija, izbori

Konačno je i u Srbiji pao Berlinski zid. Posle trinaest godina vladavine otisao je poslednji evropski diktator - Slobodan Milošević. Na izborima održanim 24. septembra leva koalicija na čijem čelu se nalazio Slobodan Milošević doživela je pravi debakl. Na predsedničkim izborima Milošević je izgubio od predsedničkog kandidata Demokratske opozicije Srbije Vojislava Koštunice. Milošević je dobio 37%, a Koštunica 51%. U saveznom parlamentu Demokratska opozicija Srbije osvojila je 48% glasova, a partie leve koalicije 30%. Na lokalnim izborima opozicija je osvojila praktično sve gradove u Srbiji. Na predhodnim lokalnim izborima opozicija je osvojila 32 grada i opštine, a sada čak 92 uključujući i neka najjača uporišta socijalista kao što su Novi Beograd i Svilajnac. Na izborima za glavni grad Beograd socijalisti su od mogućih 110 mesta osvojili samo 4 a Demokratska opozicija 102.

Režim Slobodana Miloševića je odmah priznao poraz na lokalnim izborima, ali je odbio da prizna pobedu Koštunice na predsedničkim izborima. Savezna izborna komisija, pod Miloševićevom kontrolom, danima je odlagala objavljivanje rezultata, da bi konačno, deset dana nakon što su izbori održani, objavila da je Koštunica pobjedio, ali sa 49% prema 37% što je značilo da se mora ići u drugi izborni krug, jer prema postojećem zakonu da bi pobjedio u prvom krugu kandidat mora dobiti preko 50% glasova. Ovakva izborna krađa izazvala je pravu lavinu nezadovoljstva građana

Srbije, koji su kao i 1997. nakon izborne krade na lokalnim izborima, počeli da se u velikom broju okupljaju na trgovima i ulicama gradova Srbije. Gradani su tražili da se prizna izborna pobjeda Vojislava Koštinice.

I kao što to obično biva sa svim diktatorima u poslednjim časovima njihove vladavine u Slobodan Milošević je na kraju svoje vladavine učinio po sebe fatalnu političku grešku. Umesto da prizna pobedu Koštinice i pokuša da spase što se spasiti može, on je preko Saveznog ustavnog suda doneo odluku o ponistiavanju rezultata predsedničkih izbora u Srbiji. To je bio „okidač“ koji je na ulice Beograda izveo preko pola miliona ljudi koji su nasilno upali u Saveznu skupštinu i preuzeli sve televizijske stanice u Beogradu, uključujući i državnu televiziju. Sledeće veče Milošević se pojavio na „oslobodenju“ državnoj televiziji i čestitao izbor Vojislavu Koštinici za predsednika Jugoslavije. Vrlo brzo Vojislav Koštinica je dobio i podršku armije, koja je označila kraj ere Miloševića i početak mirne tranzicije u Srbiji.

Cilj ovoga rada je da analizira rezultate ovih izbora i razloge odlaska Slobodana Miloševića sa vlasti kao i da ukaže na moguće pravce daljeg razvoja političke situacije u Srbiji.

U savremenoj teoriji koja se bavi problemima tranzicije ističe se nekoliko razloga koji su dovodili do sloma savremenih autoritarnih režima: poraz u ratu, kao što je bio slučaj sa Grčkom sedamdesetih i Argentinom osamdesetih godina; izborna kada, kao na Filipinima osamdesetih godina, ili ekonomski slom. Režim Slobodana Miloševića je već sredinom devedesetih godina objedinio sve ove elemente i bilo je samo pitanje vremena kada će pasti.

U ovom radu ukazaćemo na nekoliko elemenata koji su po našem mišljenju presudno uticali na izborni poraz režima Slobodana Miloševića. Prvi i najvažniji razlog je da se u Srbiji u poslednjih godinu dana promenila ukupna društvena klima. Naime, isto onako kako pre trinaest godina niko nije mogao zaustaviti uspon Miloševića nošenog na talasu srpskog nacionalizma, isti tako sada Milošević nije mogao zaustaviti svoj nizlazni trend. „Na delu su bili društveni zakoni, a ne nekakve zavere,“ ispravno je istakla sociolog Vesna Pešić. U poslednjoj deceniji Milošević je izgubio četiri rata - u Sloveniji, Hrvatskoj, Bosni i ovaj poslednji na Kosovu - već jednom izvršio veliku izbornu kradu i bio uhvaćen u njoj - 1997. gradani Srbije su masovno demonstrirali protiv izborne krade na lokalnim izborima.

Međutim, ono što je najvažnije jeste da je tokom njegove vladavine Srbija totalno osiromašila i da je prosečna plata od 752 nemačke marke iz 1990. godine pala na svega 87 marke u 2000. godini. Nevladina organizacija G17 plus objavila je „Belu knjigu“ o katastrofalnim rezultatima Miloševićeve vladavine. U njoj se vidi da je srpska industrija 1999. godine proizvela svega jednu trećinu onoga što je proizvela pre deset godina. Čak i prema zvaničnim podatcima stopa nezaposlenosti je najveća u Evropi. Od 1987. do 1999. stopa nezaposlenosti je povećana sa 16% na 27%. Nakon kratkotrajnog zaustavljanja hiperinflacije 1994. veoma brzo je došlo do ponovnog uspostavljanja crnog kursa dinara. Od 1994 do danas vrednost nemačke marke na „crnom“ deviznom kursu je porasla za 2.800%. Društveni proizvod Srbije je 1999. bio 40% od društvenog proizvoda 1989. Prema ovoj analizi od 99 posmatranih zemalja same 8 ima veći stepen korupcije od Srbije. To su Tanzanija, Honduras, Uzbekistan, Azerbejdžan, Indonezija, Nigerija i Kamerun. Po ovoj analizi nevladine organizacije G17 plus za godinu dana obnovljeno je samo oko 5% od ukupne direktnе štete od NATO bombardovanja. Da se obnova nastavila tim tempom odnosno „oslanjanjem na sopstvene snage“ ukupna šteta bi bila nadoknadena tek za 19 godina.

Tokom Miloševićeve vladavine Srbija je doživela jednu od najviših hiperinflacija u ljudskoj istoriji. Za par godina uništeno je bogatstvo stvarano generacijama i omogućeno njihovo koncentrisanje u rukama Miloševićeve oligarhije. U kolektivnu svest nacije urezalo se da se rad, štednja i poštovanje ne isplate.

Suočen sa potpunim osiromašenjem, porazima u ratovima, korupcijom narod jednostavno više nije mogao da izdrži. Otuda su i ovi poslednji izbori imali referendumski karakter. Glasalo se protiv režima S. Miloševića a ne za ovu ili onu stranku opozicije. Tako na primer, čak i na biračkom mestu gde je sam glasao Milošević je dobio 246 glasova a Koštinica 510. U Miloševićevom rodnom gradu Požarevcu Koštinica je dobio 2.200 glasova više od bivšeg predsednika Jugoslavije.

Pored ovog najvažnijeg razloga za izborni poraz i odlazak Miloševića uticalo je još nekoliko razloga. Prvo, Milošević se u poslednjih nekoliko godina, kao ustalom i svi diktatori, okružio velikim brojem birokrata i poltrona, posebno iz stranke svoje supruge - JUL, a koji su uspeli da u potpunosti anesteziraju njegov smisao za realnost i da ga ubede u to da ga narod voli i da će sigurno pobediti na direktnim izborima za predsednika Jugoslavije. Stoga je Milošević sam promenio zakon o izboru predsednika Jugoslavije. Prethodni zakon je previdao posredno biranje predsednika preko poslanika u Skupštini Jugoslavije. Milošević je nelegitimno promenio taj zakon, mimo volje drugog člana jugoslovenske federacije - Crne Gore, i zašao na izbore po zakonu koji je sam doneo i izgubio ih.

Drugo, nakon rata na Kosovu Milošević je izgubio svoj najveći rezervoar za izbornu kradu. Naime, nakon što su Kosovo zaposele međunarodne

trupe on je izgubio mogućnost da falsifikuje izborne rezultate i sebi i svojoj partiji pridoda gotovo pola miliona glasova lažnih glasova Albanaca sa Kosova kao što je to radio na prethodnim izborima.

Treće, po prvi put od 1990. u proteste protiv Miloševića uključili su se i radnici. Naime, većina istraživača je u svojim analizama isticala da razloge ranijih neuspela opozicije da obore Miloševića treba tražiti upravo u činjenici da se radnička klasa držala po strani i da su u protestima uglavnom učestvovali intelektualci i omladina. Ovaj put radnici su značajno, a po nekim procenama i odlučujuće, uticali na obaranje Miloševića. Naime u petak 29. septembra radnici u rudniku uglja Kolubara su stupili u generalni štrajk sa jednim jednim zahtevom - da se prizna izborna volja građana i da se prizna pobjeda Koštunice. Usled štrajka rudara u Srbiji a posebno u Beogradu došlo je do velikih nestaćica električne energije što je samo još više povećalo nezadovoljstvo građana prema Miloševiću i ubrzalo njegov pad.

Cetvrti, pogrešno procenjujući raspolaženje javnog mnjenja i siguran u svoju pobjedu Milošević je uveo takozvani nokaut sistem na lokalnim izborima koji je favorizovao najveću stranku. Međutim, najveća stranka nije više bio SPS kako je to Milošević očekivao, nego DOS. Upravo zahvaljujući takvom sistemu SPS je sa gotovo 30% osvojenih glasova u Beogradu osvojio svega 4 odbornička mesta od 110 mogućih. Imajući ovo u vidu šef beogradskih socialističkih Ivica Dačić je rekao da kada je reč o lokalnim izborima „socialisti ne mogu da se ljute na bilo koga jer su sami doneli zakon koji ih je odveo u izborni poraz.“

Peto, Milošević je na ovim izborima za protivkandidata imao Vojislava Koštunicu, političara kome je bilo veoma teško bilo da zameriti. Naime, po prvi put od 1992. iz jednog kandidata je stala gotovo cela opozicija (sa izuzetkom Srpskog pokreta obnove koji je na ove izbore izašao sam i doživeo težak poraz). Takođe, u poslednjih nekoliko godina Koštunica je uspeo da se prikaže domaćoj javnosti kao čist, nekorumpiran političar koji je dosledan demokrata, ali i izrazito anti-NATO orijentisan političar. Takav imidž je doneo veliku popularnost Koštunici u najširim narodnim masama koje su žezele promene ali su i dalje bile izrazito anti-američki orijentisane zbog prošlogodišnje NATO agresije na Jugoslaviju. Po prvi put Milošević je imao protiv sebe političara kome ni njegovi najveći protivnici nisu mogli da pronađu neku bitniju manu ili slabost. Zbog toga su tokom izborne kampanje socijalisti izbegavali da direktno napadaju Koštunicu, već su u prvi plan isticali da je on samo „lutka“ u rukama Zorana Đindića, predsednika Demokratske stranke.

I na kraju treba reći da su i u Srbiji kao pre toga u Slovačkoj i Hrvatskoj nevladine organizacije značajno doprinele pobedi opozicije. „Ima nas više“.

„Izadi na crtu“, „Glasam da talasam“, „Otpor do pobjede“ - bili su glavni sloganii koji su nevladine organizacije pozivale građane da izadu na izbore i glasaju protiv Miloševića. Rezultat rada nevladinih organizacija vidljiv je pre svega u činjenici da je ovaj put na izbore izašlo preko 70% građana što je velika promena u odnosu na izbore iz 1997. kada je izašlo svega nešto više od 50%. I pre izbora se znalo da što više ljudi izade na izbore veće su šanse da se pobedi Milošević. I upravo se to dogodilo - veliki broj ljudi je izašao na izbore i Milošević je pobeden.

Predsednik Demokratske stranke Zoran Đindić je ovako ocenio rad nevladinih organizacija tokom izborne kampanje: „Mi smo im jako zahvalni. Oni su stvarali ambijent za naše političke poruke. U atmosferi velikog sumnjičenja u iskrnenost političkih lidera, jako je bio važan kredibilitet nevladinih organizacija koje se ne bore za mandate. Time je stvorenoo zdravstvo tko i za buduću političku scenu.“

Na republičkim izborima održanim 23. decembra DOS je osvojio 176 mandata i tako zadobio dvotrećinsku većinu u skupštini. Tek sa ovom pobjedom može se reći da je prenos vlasti u potpunosti završen i da je započela nova post-Miloševićeva era u Srbiji.

Nova srpska vlada će se pre svega suočiti sa problemima potpuno uništene ekonomije i ogromnih očekivanja osimrašenog stanovništva da će se stvari praktično preko noći promeniti na bolje. Međunarodna zajednica je već jasno stavila do znanja da je spremna da pomogne putem skidanja sankcija i davanjem humanitarne pomoći. Međutim, za ozbiljniju pomoć međunarodna zajednica postavlja jedan uslov koji se za sada iz razumljivih razloga ne spominje previše glaso, a to je isporuka Miloševića i svih drugih osumnjičenih za ratne zločine Haškom tribunalu. Novi predsednik Jugoslavije je već nekoliko puta izjavio da i ne razmišlja o Haškom sudu. U intervjuu španskom listu El País Koštunica je izjavio da „Miloševićeva sudbina nije među njegovim aktuelnim prioritetima i da će Milošević za svoja dela odgovarati pred srpskim narodom“ Predstavnici međunarodne zajednice se imajući u vidu glavni cilj - odlazak Miloševića i stabilizaciju novoupostavljene demokratske vlasti- za sada ponašaju kao da ne čuju ove Koštunicine izjave, ali je sasvim sigurno da će se i pod pritiskom svetskog javnog mnjenja kao i događaju u susednoj Hrvatskoj (koja je upravo ovih dana isporučila više desetina osumnjičenih za ratne zločine sudu u Hagu) ovo pitanje već na proleće naredne godine postaviti u prvi plan.

I na kraju treba reći da kada je reč o budućoj spoljnoj politici novih vlasti u Srbiji onda treba reći da se praktično svi lideri Demokratske opozicije Srbije zalažu za brže uključivanje Jugoslavije u UN, Savet Evrope, Svetsku banku, Međunarodni monetarni fond i druge najvažnije institucije medunarodnog prava.

rodne zajednice. Međutim, kao i kada je reč o unutrašnje - političkim pitanjima tako i na planu spoljne politike postoje razlike između lidera DOS-a. Tako na primer, predsednik SRJ Košunica je više puta ponovio svoje opredeljenje za tzv. Evropsku politiku De Golovskog tipa i veoma kritično govorio o ulozi SAD u Evropi i na Balkanu. On se založio da se SAD što pre povuku sa Balkana i da se smanji njihovo prisustvo u Evropi. Ova politika Predsednika Košunice za sada nailazi na dobar prijem kod građana Srbije kod kojih su nakon agresije NATO koji se izjednačava sa SAD, veoma izražena anti američka osećanja. Drugi najznačajniji lider DOS-a Z. Đindić se u svojoj spoljnoj politici u velikoj meri vezao za Nemačku, ali ta politika zbog poznatih istorijskih razloga, nema veću podršku u Srbiji. Za sada jedino se SPO otvoreno založio za ulazak Jugoslavije u NATO, ali ta stranka nakon poraza na prethodnjem izborima nema neki značajniji politički uticaj.

Imajući sve ovo u vidu postavlja se pitanje kakvi su izgledi budućih odnosa između Srbije i SAD. To će pre svega zavisiti od toga ko će se učvrstiti na vlasti u Srbiji u narednih nekoliko godina. Za sada najveće šanse ima Vojislav Košunica koji je prema svim istraživanjima javnog mnjenja nekoliko puta popularniji od svojih glavnih konkurenata. Imajući u vidu dosta tvrde stavove koje Košunica ima u pogledu stava prema SAD za očekivati je da će budući odnosi Srbije i SAD biti u velikoj meri opterećeni pre svega problemima izvođenja Miloševića pred sud u Hagu i budućeg stajusta Kosova. Naire, nije realno očekivati da će Košunica lako odustati od svog stava da Miloševiću ako već treba suditi za ratne zločine onda to treba da bude u Beogradu, a ne u Hagu. Oko Kosova treba očekivati da će SAD i Košunica lakše doći do zajedničkog stava budući da ni SAD, bar za sada, ne dovode u pitanje stav da Kosovo treba da ostane u okvirima Srbije i Jugoslavije.

Ognjen Pribićević

WHY WAS IT SUCCESSFUL THIS TIME?

Summary

In his article, the author is explaining the reasons why Milošević was ousted. He thinks that the main reason was changing political climate in Serbia. People were fed up with his politics, wars, poverty. Also, his defeat was consequence of several other reasons such as: 1. In last couple of years Milošević lost his sense for reality; 2. This time workers were against him; 3. He chose election system which was working against him; 4. This time his contender was Vojislav Košunica, an extremely popular politician.

Key words: Milošević, Serbia, elections

Nova srpska politička misao

Posebno izdanie 1 (2001)

UDK 323.22(497.11),2000“(082)

Primljen: 15. marta 2001.

Miroslav Prokopijević

Institut za Evropske studije

Beograd

DVA PUTA ZA PRIVREDNE REFORME?

Sažetak: Ako se komunizam sastoji od sprege totalitarnog režima, komandne privrede i vladavine partie, tranzicija od ovog stanja stvari ka nekoj vrsti tržišne demokratije trebalo bi da bude u najmanju ruku trojaka, i da obuhvati prelaz od totalitarizma ka demokratiji, od vladavine partie do vladavine zakona, i od komandne privrede na slobodno tržište, mada sudbavne tranzicije (reforme), kataraktočno gledano, zavisi od uspeha demokratije i vladavine zakona, ona, dugoročno gledano, zavisi od uspešnosti privrednih reformi.

Dokazuju se da postoje dve vrste reformi - uvođenja slobodnog tržišta i regulisana reforma. Reforma uvođenja slobodnog tržišta iziskuje stabilna prava privatne svinjine, slobodu ugovaranja i tržišta, slične investicione šanse za strance i domaće, stabilnu valutu, niske poreze, umerenu državnu potrošnju, slobodan transfer profiti, itd. Nasuprot tome, regulativna reforma garantuje svojinska prava ali sa određenim ograničenjima, stranci su diskriminisani u odnosu na domaće građane, valuta je podložna inflaciji, porezi su visoki i zasnovani na progresivnoj poreskoj stopi, državna potrošnja je ogromna, transfer profiti je ograničen, postoji mnogo subverzija i propisa koji se odnose na tržište, itd.

Takođe se iznosi da je regulaciona reforma manje skupa na kratke staze ali donosi manje prednosti na duge. Nasuprot tome, reforma uvođenja slobodnog tržišta košta više tokom uvođenja, ali su njene prednosti mnogo veće na duge staze. Pošto je sadašnja vlast neskliona riziku, verovatno je da neće biti uvedena ni reforma slobodnog tržišta niti regulaciona reforma. Očekuje se samo šminka za *status quo*.

Ključne reči: Srbija, ekonomija, reforme, liberalizacija

Gоворити данас о привредним реформама у Србији прерано је у оперативном, али не и у концептуалном смислу. Да би реформе могле да се спроводе, власт треба да имају контролу над ситуацијом, што nije slučaj, па је за реформе оперативно рано. Али, nije рано имати визiju реформи у концептуалном смислу, укључујући накре свих важнијих привредних закона са којима се рачуна. То је нешто што су странке DOS-а у основним нацелима одавно morale jasno da artikulišu i zakonski pripreme. eventualnih razloga da u javnosti nema ni koncepta ni konkretnih zakonskih предлога може бити много - zauzetost drugim пitanjima, razlike u interesima i mišljenjima članova коалиције, укључујући и mišljenje da nije потребна radikalna promena sistema, već samo промена власти.

Dopuštam da bi sutra neki političari i ekonomisti mogli biti upravo za ovo poslednjepomenuto. No, postojeći sistem je tako jadan, kao uostalom i njegovi rezultati, da bi nekome ko bi imao ideju da ga samo malo kozmetički dotera trebalo natprirodno umeće, da bi birače, stručnjake, stranke, međunarodnu zajednicu ili investitore ubedio da tako treba da bude. Zato eliminišem iz razmatranja opciju da se ovaj sistem zadrži uz mali *make up*.

Reforma, dakle, mora podrazumevati promenu sistema; pod njom će ovde podrazumevati prelaz od starog komunističkog, ili možda, nacional-socijalističkog sistema, oslonjenog na totalitarnu vlast, komandnu privredu i vladavinu jedne stranke (ili čoveka), ka nekoj vrsti slobodnog režima, koji se oslanja na demokratiju, tržišnu privrodu i vladavinu prava. Ovde će biti reči samo o privrednom delu tranzicije ili reforme. Na kraju će biti reči i o izboru mandatara reformske vlade i trenutnoj intelektualnoj i političkoj atmosferi u taboru 'novih snaga'. Ali i kada se stvari tako ograničene, prethodna karakterizacija reforme nije dovoljno precizna bez tačne specifikacije rešenja u određenim sferama.

Dva puta

Načelno se može reći da su moguća dva tipa reforme - liberalna i delimično liberalna (slobodna i regulisana). Naravno, moguće su i neke njihove kombinacije, ali to će ovde ostaviti po strani, jer svaki čitalac može napraviti kombinaciju koja bi mu se svidala. Reforme u oba oblika moraju zahvatiti sve osnovne oblasti koje su za privrodu relevantne, kao što su privatizacija, vlasnička prava, unutrašnje tržište i spoljašnja razmena, cene, ulaganja, poreski sistem, budžet, valuta. Ali, oblik reforme će se veoma razlikovati u zavisnosti da li je reč o liberalnoj, ili delimično liberalnoj, kao što će se razlikovati i rezultati.

Osnovna svrha liberalne reforme je potiskivanje države sa tržišta i ograničavanje njene funkcije na nadgledanje minimalnog skupa pravila pod kojima se tržišna utakmica odvija. Bez oslobadjanja tržišta od države nema efikasnog korišćenja resursa. Liberalna reforma se zasniva na sankrosanktnosti privatne svojine, privatizaciji privrednih resursa, oslobadjanju spoljnog tržišta (prosečna carinska stopa do 4%, uklanjanje svih necarinskih barajera) i unutrašnjeg tržišta, otklanjanju monopolova i podsticanju konkurenčije, slobodnim cenama (uključujući slobodno formirane kamatne stope i cene radne snage), jednakim uslovima poslovanja za domaće i strance (u svim sektorima, uključujući vojnu industriju ili poljoprivrednu), slobodnom transferu dobiti, jednostavnom poreskom sistemu sa malim brojem niskih poreza (uz što manje izuzetaka) - recimo, porez na dohodak do 15%, VAT 10-12%.

bez poreza na korporativnu dobit (alternativa: porez do 5%), niskim državnim izdacima (do 20% GDP) uz tvrdvoj budžetsko ograničenje, odsustvu subvencija, stabilizaciji valute (inflacija do 3% godišnje). Uz te sistemske reforme, bilo bi potrebno i radikalno kresanje državnih agencija (parlament do 100 poslanika, do 9 ministara /koji pokrivaju veći broj resora/, dvadesetak ambasada, raspuštanje vojske /alternativa: profesionalna vojska do 10.000/ i svodenje policije na oko 30.000, radikalno kresanje državne administracije). Ovo su samo neki od ključnih detalja, a pretpostavlja se da bi ostala rešenja bila u istom duhu, kao i da bi operacionalizacija ovog programa mogla biti kruta ili pragmatična. Parafrasirajući reči Adama Smita, liberalni program bi se mogao sažeti u nekoliko reči, kao što su zaštita imovine, privatizacija resursa, sloboda tržišta, niski porezi, mala državna potrošnja, stabilna valuta i podnošljiva deoba pravde.

Delimično liberalna, regulisana reforma bi bila nalik onome što predlažu razne grupe stručnjaka (većina iz G17, 'Socijaldemokratija', itd.). Iako je u tim grupama bilo i liberalnijih stručnjaka, tamo ipak dominira vizija snažnog ograničavanja tržišta, pa bi privatna svojina bila bazično zaštićena, ali snažno ograničena (porezima, kontrolom cena, granama ulaganja, transferom dobiti, restriktivnim naslednjim pravom), unutrašnja i spoljašnja razmena bi bile delimično liberalizovane (carinske stope 10-20%), monopolbi bili regulisani, većina cena slobodna (ali bi neke cene roba i usluga bile kontrolisane ili zamrzнуте, kamatna stopa ograničena, a cena rada propisana), domaći preduzetnici bi imali prednosti nad strancima (koji ne bi mogli da uđa u neke sektore), postojala bi ograničenja za transfer dobiti, poreski sistem bi bio složen, sa mnogo poreza, raznih stopa i mnogo izuzetaka (najviše stope poreza na dohodak bi bile 35-50%, korporativni porez 30-45%, VAT 15-22%, itd.), državni izdaci 40-45%, više raznih vrsta subvencija (za neke robe, mlade stručnjake, neke male i srednje firme, itd.), inflatorna valuta (10-25%). Ovaj program računa sa velikim oslanjanjem na strane netržišne fondove (MMF, SB, EBRD), što je neminovno, pošto nije atraktivan za veći obim direktnih ulaganja. Ova vizija reforme računa sa približno istim brojem poslanika u parlamentu, sa izvesnim smanjivanjem broja ministara (recimo, za jednu trećinu u odnosu na ranije rešenje), zadržavanjem broja ambasada na približno postojećem nivou, izvesnoj vrlo umerenoj racionalizaciji i delimičnoj modernizaciji državne uprave, smanjivanju policije za 20 hiljada, zadržavanju vojske uz izvesno smanjenje efektiva i skraćenje opštih vojnih službi na 6 meseci, itd. I ovde se podrazumevaju drugi detalji u sličnom duhu; naravno, i ova vizija bi mogla da ima kruta ili pragmatičnu operacionalizaciju. Ovaj program može da se sažme rečima - snažna regulacija tržišta uz ukus autarhije i birokratske diskrecije.

Cena reformi

Ako je dobra prethodna gruba konceptualizacija osnovnih reformskih mogućnosti, onda je ključno pitanje koliko bi svaka od dve verzije reformi koštala, još preciznije, koje su prednosti i nedostaci pri implementaciji svake od njih. Sažeto rečeno, nedostatak liberalnog koncepta je što je kratkoročno skuplji, a prednost je što je dugoročno bolji. Prednost delimično liberalnog koncepta je što je kratkoročno jeftiniji, ali je dugoročno lošiji. Šta ove procene praktično znače.

Viša kratkoročna cena koja nastaje pri realizaciji liberalnog koncepta reformi potiče iz nekoliko izvora. Prvo, veće bi bile same promene u odnosu na postojeće stanje, što znači i veći trošak (više likvidiranih firmi, više radnika bez posla /makar to bilo kratkotrajno/, više onih koji moraju da se prekvalifikuju, itd.). Drugo, izlaskom politike iz privrede i osiguravanjem potpune nezavisnosti Centralne banke (ako bi postojala domaća valuta) političari bi izgubili na značaju, jer ne bi imali uticaja na privredne i monetarne tokove, a i otpao bi prostor za demagogiju po kojoj mi kao pojedinci bez njih ili ne bismo preživeli ili bismo živeli mnogo lošije. Treće, oni birači koji budu plaćaći veću cenu promena, mogu privremeno da okrenu ledja reformskim političarima, koji će to platiti padom popularnosti. Energičnije promene bi dodatno podstakle antireformske snage na politički, medijski i drugi javni otpor reformi. U te snage spadaju nacionalisti, razne levičarske grupe, sindikati, političko krilo crkve, itd. Te snage bi govorile o 'otvaranju vrata eksploataciji', 'izdaji predaka', 'rasprodaji zemlje stanicama', uvodjenju 'grubog, korejskog kapitalizma' i mnogim drugim stvarima, koje su sa ozbilnjog stanovišta besmislice, ali o kojima svejedno mora da se vodi računa u situaciji kada su medju biračima masovno prisutne predrasude, jer je ova populacija fanatizovana nekoliko decenija kako bi se njome lakše manipulisala, a da pritom nije imala nikakvu priliku da vidi demokratiju, tržište i vladavinu prava, ili da uživa u njihovim pogodnostima. Četvrti, privredni rast i bogaćenje preduzetnika, rast standarda srednjeg i viših slojeva, što su predviđive posledice otresite reforme, doveli bi dugoročno do jačanja stranaka koje bi se zalagale za veću preraspodelu bogatstva u korist siromašnijih slojeva stanovništva, tako da bi reformski političari posle 5-6 godina sami morali da izvrše denominaciju reformi ili da se suoče sa gubitkom vlasti (ako demagogija protivnika reformi naidje na veliki odjek među biračima). Birajući između ostanka na vlasti uz denominaciju reformi i odlaska sa vlasti bez denominacije, pisac ovih redova odmah glasa za odlazak sa vlasti. (Antireformske snage koje potom dodu kratko će ostati na vlasti, jer će se ubrzo videti da su njihova obećanja demagoška i prazna. Tako će se

reformisti već na sledećim izborima vratiti na vlast i u narednih 6-8 godina okončati reforme, osiguravajući da zemlje bude među 20% ekonomski najlobodnijih u svetu, što garantuje sigurnu poziciju njenih firmi na tržistemima.)

Ne treba izgubiti iz vida da bi pretežno neoliberalni koncept reformi imao troškove za sve pomenute stavke kao i liberalni, samo što bi oni bili niži. Naravno, i pogodnosti od neoliberalne reforme bi bile manje. Što bi reforma bila sporija, nekonzistentnija i nepotpunija, pogodnosti bi opadale, a troškovi rasli. U nekom prosečnom smislu takva reforma bi vodila relativno stagnatnoj, polautarhičnoj, slabo konkurentnoj, snažno regulisanoj, korupcionej i generalno neefikasnoj privredi, koja nije u stanju da znatnije poveća dohotke ili zaposlenost, niti da obezbedi valjano funkcionisanje države, uključujući servisiranje nasledjenog javnog duga. Takva reforma bi umesto da povećava, smanjivala slobode pojedinca. Otuda bi ona dugoročno konzervirala ostajanje u siromaštu, a najavljeniji delovi populacije (preduzetnici, stručnjaci, uspešni) bi sistematski nastavili da se iseljavaju u razvijene zemlje. (Migracije te vrste su savršeno u redu u slobodnom svetu ako se odvijaju dvostrano, ali ako idu samo u jednom pravcu, onda je to pokazatelj da sa emisionom zemljom nešto bitno nije u redu.)

Zato mi se čini da se isplati platiti cenu radikalne protrožišne reforme, jer samo takva reforma obećava valjane rezultate. Nadalje, velike ekonomске slobode bi podsticale i ličnu slobodu uopšte. Privreda bi bila zdrava, zasnovana na prirodnim ravnotežama i sposobna za konkurenčku utakmicu sa firmama iz sveta. Zaposleni bi moralni ozbiljno da zasuču rukave, ali bi imali sigurna radna inesta (možda ne u određenoj firmi, ali izvesno u okviru domaćeg tržišta, usled konkurenčnosti firmi) i dohoci bi realno rasli godišnje najmanje 6-10%, a taj rast bi imao realno pokriće u rastu produktivnosti. (Ovakav rast produktivnosti u stabilnim i razvijenim tržišnim privredama nije moguć, ali bi u Srbiji bio moguć zbog toga što je trenutna produktivnost ogromnog broja firmi katastrofalno niska.) Dobre poslovne prilike bi stimulisale domaća ulaganja iz slamarica (naravno, i iz formalne štednje koja bi se obnovila), značajan priliv stranih ulaganja, čime bi stopa nezaposlenosti u vrlo kratkom roku pala sa 50% ili više, na oko 20%, nastavljajući i dalje da opada, ali znatno sporije. Država bi dobila izvesne prihode i lakše bi se servisirale tekuće obaveze.

No, bez obzira na prednosti, liberalni koncept reformi za sada ima malo šansi da se sproveđe. Dva osnovna razloga su za to. Ogromna većina birača i političara pretežno je orijentisana na svoje kratkoročne interese. Kao što su preduzetnici retki među ljudima, tako su i medju političarima retki liberalni političari-preduzetnici, poput Megi Tačer u Britaniji, Klausu u Češkoj ili Marta Lara u Estoniji. Umesto da se suoče sa kratkoročnim troškovima

energičnih reformi, koji bi mogli da ih oduvaju sa vlasti pre nego što pristignu dugoročne koristi, nove političke vlasti u Srbiji bi mogle da se odluče da troškare ono što dobiju kao pomoć sa Zapada, gledajući da reforme budu što bezazlenije po njihovu vlast. Birači će rado prihvati ovu strategiju, naročito posle Miloševićeve dijete, jer sve ostaje isto, a džepovi su puniji - od strane pomoći. (Navika da se parazitski živi negovana je i pod Brozovim režimom.) Tek kada se ta sredstva iscrpe, birači i političari će početi da razbijaju glavu kako dalje.

Drugo, liberalne reforme nisu verovatne i zato što medju stručnjacima i u strankama one trenutno ne uživaju neku veću popularnost. Većina stručnjaka koji se danas nalaze u političkoj orbiti je možda razočarana u klasičnu komandnu privredu, ali nema nikakav entuzijazam za slobodno tržište. Mnogi od njih veruju da su ljudi iz Miloševićevog režima samo pogrešno koristili birokratske komande u privredi, a da će njima taj posao bolje poći sa rukom. Oni još nisu shvatili da birokratska volja nema mesta u privredi, jer tamo postoje mnogo bolji, tržišni mehanizmi. Ogorčna većina političara od svih ustanova tržišne privrede zna samo novac kada ga vidi u sopstvenom džepu i biće zauzeta njegovim sakupljanjem, a za to je održanje na vlasti nužan uslov. Zato je verovatno da će naša reforma, toliko koliko je bude (iako je bude!), biti delimično liberalna, pa će i rezultati biti delimičan. To znači da će se odvijati uz mnogo teškoća i nekonistentnosti, a prema devizi "loš koncept, mršavi rezultati". Pisac ovih redova bi, naravno, bio srećan kada bi se njegova procena pokazala kao netačna, jer bi reformski profit bio mnogo veći, svejedno da li se on meri individualnom slobodom ili dohotkom.

Problem Miloševića i socijalizma

Kada tumači današnjih zbivanja budu imali nešto veću vremensku distancu za procenjivanje dogadjaja oni će verovatno vrlo lako doći do zaključka da se Srbija relativno lako oslobođila Miloševića, iako svi znamo koliko je to bio dug i mukotrpan proces, a da je imala mnogo više muke da se oslobođi socijalizma. Danas to možemo da naslutimo po rasprostarenosti socijalističkih shvatanja i po nizu drugih detalja iz javnog života. Izgleda kao da neki ekonomisti iz 'G 17' prosto žure da nadim javnim politikama socijalističkog profila izblamiraju i promene i snage koje treba da ih sprovedu.

Sa lošim potezima i sugestijama ovi ekonomisti su počeli pre nego što se razšao suzavac pred Saveznom skupštinom. Imena ču izostaviti, jer poenta nije ukazivanje na ličnosti, nego na greške, koje proističu iz generalno pogrešnog razmišljanja o ekonomiji.

Tako smo najpre čuli da je u redu da zaposleni preuzimaju firme, jer samoupravljanje navodno nije imalo samo loše, nego i dobre strane. Ako se može shvatiti krajnje privremena kontrola nekih firmi od strane zaposlenih (koja bi morala biti okončana čim se formirala nova vlast u Srbiji), kao neka vrsta 'noćobdije' (eng. *night watchman*), da Miloševićevi gangsteri ne bi nastavili njihovu pljačku, nikako se ne može shvatiti pohvala samoupravljanju. To je sistem koji se pokazao kao loš i o tome postoji dosta teorijskih evidencija, a mi nažalost imamo i mnogo praktičnog, vrlo lošeg iskustva. U ekonomiji je dobro poznato da i mnogo meška verzija samoupravljanja, koja se zove 'saodlučivanje' (nem. *Mitbestimmung*), a koja je korišćena u velikim firmama nekih zemalja, poput Nemačke - dala jadne rezultate. (Neke od najboljih studija o ovim pitanjima napisao je jedan naš ekonomista koji se davno iselio u SAD - Svetozar Pejović. Čudno je da to prenebregavaju 'reformski' ekonomisti, zato što se upravo oni pozivaju na valjano korišćenje domaćih resursa, uključujući i intelektualne. Valjda zato, što to odgovara njihovom kratkoročnom demagoškom interesu.)

Zatim smo čuli zahteve ekonomista iz G 17 da firme ne povećavaju cene, koje su veoma podsećale na pretnje. Ubroz je jedan od vodećih autora G 17 izrašao sa predložima koliko treba da koštaju mleko ili hleb. Te inicijative su se kasnije ustalile. Znači, nastavlja se praksa po kojoj cene određuju birokrati, a ne tržište. Čovek se pita po čemu se ti zahtevi razlikuju od istih takvih, koje su protekle decenije iznosili funkcioneri Miloševićevih vlada, poput Radmilovića, Božovića, Mirka Marjanovića, dvojice Tomića i mnogih drugih. Tačno je da je odlazeći režim liberalizovao cene samo da bi zagorčao život novoj vlasti, ali bi bilo pogrešno da nova vlast u savladavanju problema koji time nastaju koristi iste, nasilničke metode. Ne znam šta bi sve moglo da se uradi (jer nema ni savezne ni republičke vlade), ali mi pada na pamet da bi preko Carine, koja je u rukama nove vlasti i Predsednika SRJ, moglo da se donese privremeno rešenje, da se liberalizuje spoljnja trgovina po uzoru na ono što je Crna Gora letos uradila, svodeći prosečnu carinsku stopu na ispod 4% (uz uklanjanje necarinskih barijera). Sa formalnog stanovašta to, naravno, ne bi bila savršeno legalna, ali bi bila savršeno protrižnična odluka. Sa banditskim režimom se ne može izaći na kraj misleći samo na legalizam; oni koji to prigovaraju treba da kažu što je to bilo legalno i legitimno od 1945. do danas. Ako je u ovom periodu bilo malo toga i legalnog i legitimnog, onda neka nelegalni potezi nove vlasti barem budu protrižni, a ne antitrižni. Tako ćemo razumeti da žele da napuste stare metode i da krenu u dobrom pravcu.

Treće, velika je nepromišljenost obećavati da će se tzv. stara devizna štednja isplaćivati već od 1. decembra 2000. (ako to treba da bude više od

150 maraka godišnje, koliko je obećala i stara vlast), što smo čuli pre nekoliko dana a možda i već zaboravili, u situaciji kada nema novca ni za krajnje elementarne stvari, kao što je uvoz struje. Nove vlasti, naravno, moraju servisirati javni dug (gde spada i pokradena štednja), ali to ne može početi pre nego što budu imale uvid u postojeće stanje, kontrolu nad situacijom i barem neka slobodna sredstva koja bi se mogla iskoristiti u pomenute svrhe.

Krunu na hrpi nepromišljenosti koje serviraju neki 'reformski' ekonomisti predstavlja predlog da se već 1. novembra (ili par dana kasnije) uvede nova valuta. Teško je prosto verovati da je tačna ta vest, koju su 22. oktobra kao nezvaničnu preneli neki elektronski, a 23. i neki pisani mediji (npr. "Danas", str. 1). Ne samo da nove vlasti još ne kontrolišu političke i druge prilike, nego nije ništa uradjeno na privatizaciji, kresanju budžetskih i para-budžetskih izdataka, reformi poreskog sistema, itd., bez čega nova valuta ne može biti ništa bolja od stare. Ako nove vlasti u ovom pogledu žele da povuku dobar i protroštan potez, onda za početak treba da legalizuju nemačku marku, kao što je to uradjeno u Crnoj Gori. Jednog dana, kroz nekoliko godina i ako se reforma bude valjano odvijala, može se uvesti novi dinar. Naravno, ni to nije neophodno, jer se i kasnije može zadržati marka (evro, dollar). Malo je verovatno da će buduće monetarne vlasti, ma ko one bude, moći da emituju nacionalnu valutu i približno sličnog kvaliteta.

Najava da će nova valuta sada uvesti je prosto besmislica, a najava da će na jednoj od novčanica biti lik 'vojvode Mišića' je pokazatelj da bar neki iz nove vlasti žele da nastave praksu Brozovih i Miloševićevih bandi o devaluiranju svega i svačega za svoje jeftine avanture, čiju cenu kasnije plaćaju svi pojedinci iz ove zemlje. Takvim potezima se ovo podneblje ne može učiniti boljim mestom za život.

Čovek bi se jedino mogao nadati da u DOS-u ima bar nekih treznih glava i da su u mogućnosti da učine nešto da se brod koji ide u pravcu prodemokratskih i protrošnih promena ne razbije već na početku plovidbe, zato što za njegovim kormilom sede neki ljudi koji po svojim shvatanjima pripadaju 'prošlim vremenima'.

Nažlost, kako vreme protiče sve se više može sumnjati da je DOS u stanju da obuzda svoje najuticajnije članove u njihovim socijalističkim ambicijama. Kada jedan čovek želi da određuje sve, od cene hleba, mleka ili gradskog prevoza, do količine novčane mase, kada isti čovek određuje kada i koji firme treba zauzeti, koga gde (ne) postaviti, kada će stići gas ili struje (usput se pokaže da izražena mišljenja nemaju ničega sa realnošću, jer su prosto lažne najave), kada govori kako će se dinar vratiti u Crnu Goru, onda je jasno da taj čovek u svojim rukama želi da koncentriše ogromnu moć i da sam (umesto tržišta) određuje cene i tokove roba i usluga. Ta prak-

sa je poznata samo iz centralizovanih, neatržišnih sistema, puput socijalizma ili komunizma. Okolnost da se današnji junaci ne zovu Broz, Lenjin ili Brežnjev, nego nekako drugačije, a da se njihove ustanove ne zovu CK ili Politbiro nego G 17, ništa ne menja na stvari, jer je praksa identična.

Trenutno stanje stvari je takvo da se loši znaci umnožavaju, umesto da se smanjuju. Da čudjenje bude potpuno, štampa i elektronski mediji su kao omajdijani ovom novom generacijom socijalističkih demagoga i manipulatora i umesto da takve prakse kritikuju ili čak ismeva, jednostavno je parališana, blokirana autocenzurom - i začutala. Oni koji ne veruju u slobodno tržište, vladavinu prava i demokratiju ne mogu doneti te vrednosti u zemlju i biti glasnik jednog slobodnog i prosperitetnog društva.

Miroslav Prokopijević

TWO WAYS FOR ECONOMIC REFORMS

Summary

If communism consists in conjunction of the totalitarian regime, command economy and the rule of the party, transition from this state of affairs to some kind of market democracy should be at least threefold, and include a move from totalitarianism to democracy, from the rule of the party toward the rule of law, and from command economy to free market. While the fate of transition (reform) in the short run merely depends on the success of democracy and the rule of law, in the long run it depends on the success of the economic reforms.

It is argued, there are at least two kinds of reforms - free market and regulated reform. Free market reform requires stable private property rights, freedom of contract and the market, similar investment opportunities for foreigners and domestic people, stable currency, low taxes, modest state expenditures, free transfer of profits, etc. In contrast, regulatory reform guarantees property rights but with some limitations, foreigners are discriminate compared to local people, currency is inflationary, taxes are high and based on progressive tax rate, state expenditure soar, profit transfers are restricted, there is a lot of subsidies and regulation around the market, etc.

It is also argued, that regulatory reform is less costly in the short run, but that it brings less advantages in the long run. In a contrast, free market reforms cost more during implementation, but their advantages in the long run are much large. Since the current Serbian government is risk averse, it is likely that neither free market nor regulated reforms will be implemented. Just a make up of the status quo is expected.

Key words: Serbia, economy, reforms, liberalization

Nova srpska politička misao

Posebno izdanje I (2001)

UDK 323.22(497.11),2000*(082)

Primljeno: 15. marta 2001.

Branko Radulović

Pravni fakultet

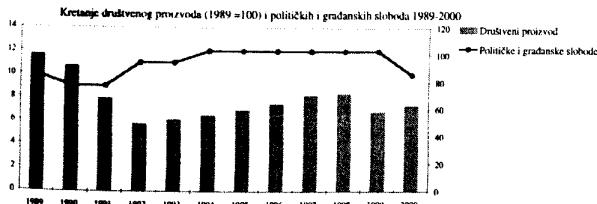
Beograd

POLITEKONOMSKA ANALIZA VLADAVINE SLOBODANA MILOŠEVIĆA

Sažetak: Rad prikazuje dva nivoa delovanja Miloševićevog režima na privrednu. Strateški pristup može se prikazati poznatim principima vladanja u autoritarnim režimima. S druge strane, taktički nivo bio je bogat instrumentima i veoma inventivan. Ipak, dezinvestiranje, društvena svojina, virtualna zaposlenost imali su ograničen rok trajanja. Jedina šansa prdužavanja političkog života bila je potpuno ukidanje političkih i građanskih sloboda. Ne usudujući se da to i učini, režim je zbačen demokratskim prevratom. Demokratija lišena liberalizacije i kreiranja tržišnih institucija, sama ne može da reši nagomilane probleme. Upravo to je opasnost sa kojom se danas susrećemo opterećeni teretom Miloševićevog nasleda.

Ključne reči: Milošević, politički režim, Srbija, instrumenti ekonomске politike

Politički režim Slobodana Miloševića teško je nazvati određenim imenom. Prisustvo brojnih karakteristika autoritarnog režima bilo je evidentno, ali se ne može govoriti o diktaturi. "Nations in Transit" Freedom House-a svrstava je ovaj režim čak u grupu tranzicionih društava, a ne u konsolidovane autokratije. Sa ekonomskog aspekta, takođe je teško naći adekvatan izraz za privredni sistem koji je imao neka obeležja centralno-planskog sistema i karakteristike ratne privrede s jedne strane, uz "prvobitnu akumulaciju kapitala" kakva je vidana samo u fazi liberalnog kapitalizma i nekolicinu neuspešnih zemalja u tranziciji s druge strane. Pomenuta publikacija ponovo svrstava srpsku privredu u srednju, odnosno tranzicionu grupaciju, a ne u

statične privrede. Razlog ovakvog rezultata pre je naslede SFRJ, no zasluga režima. Konačno, iako je reč o subjektivnim ocenama, verujem da one ipak prikazuju Srbiju u pravom svetlu tokom vladavine Miloševićevog režima. Pri tome treba imati u vidu specifične okolnosti koje su Srbiju svrstavale možda pre u grupu zemalja pod sankcijama, nego u prave tranzicione privrede.

Grafikon opisuje kretanje društvenog proizvoda i političkih i građanskih sloboda. Dva osnovna trenda jasno su vidljiva. U pogledu sloboda, režim je bio liberalniji u samom početku da bi zatim do svog kraja ostao u grupi zemalja sa niskim nivoom političkih i građanskih sloboda. Kretanje društvenog proizvoda beležilo je nagli pad u prvih godinama "tranzicionog šoka", praćenog sankcijama i ratnim sukobima, nakon čega beleži spor i oporavak, a zatim dolazi do novog drastičnog pada tokom sukoba 1999. godine.

Sa aspekta vremena Milošević je imao zanimljivu putanju odnosa prema privredi. Načelno svaki režim donosi odluku o novou kontrole koju će imati nad privredom. Pojedini autoritarni režimi i te kako su pravili razliku između ekonomskih i političkih sloboda koje su obezbeđivali. Pinočheov režim u Čileu dugo je važio za najuspešniju ekonomiju Južne Amerike, dok su privrede jugoistočne Azije beležile procvat upravo za vreme autoritarnih režima. Režim je išao suprotnim smerom u odnosu na npr. bivšu SFRJ, od relativno otvorene privrede ka autarkiji, od sve liberalnije definisanog okviru ekonomskih aktivnosti ka njihovoj kontroli. Rok upotrebe ovih instrumenata bio je ograničen. Kejnزوim rečima - na dugi rok Milošević je bio mrtav. Jedini način da se produži koliko toliko vladavina, bilo je zavodenje prave diktature. Milošević se nije na to odlučio. O razlozima se može spekulisati, ali kao najprihvatljiviji čini se ponavljanje loše političke procene, koje su do tada bile karakteristične pre svega za spoljnu politiku režima.

Kako bismo mogli da objasnjimo ovakve trendove? Da li su oni posledica dnevno-političkih dogadanja ili iza njih stoji nešto što bismo mogli nazvati namerom? Najjednostavniji, a možda i najtačniji odgovor je da postoje elementi i jednog i drugog. Namera redistribucije bogatstva i održanja vlasti po svaku cenu je postojala, ali su načini ostvarivanja bili vodenici dogadanja.

Početak vladavine možemo vezati za korišćenje klasične argumentacije u korist autoritarnih režima u prvim fazama tranzicije, prema kojoj je veoma teško istovremeno sprovesti ekonomske i političke reforme. U Srbiji u to vreme dominiralo je slično mišljenje o autoritarnoj vlasti kao nužnom zлу duduše ne radi ekonomskih reformi; već zarad rešavanja nacionalnog pitanja. Na ekonomske reforme gledalo se sa podozrenjem. Pored toga, nesigurnost efekata ekonomske reformi kod pojedinaca doveća je do toga da birač glasa protiv reformi, čak i kada zna da bi od njih korist imala većina. U Srbiji su se radnici na primer suprotstavljali privatizaciji, čak i kada su

verovali da će većina njih imati korist od nje. Razlog je nesigurnost svakog od njih u sopstvenu sposobnosti da opstane u novoformiranom sistemu. Ovaj strah od promena bio je izuzetno prisutan sve do polovine devedesetih. Poznavajući veoma dobro ovakav način razmišljanja režim je zaigrao na ovu kartu. Naravno majstorstvo koje je režim ispoljio stalno nalazeći nove "nacionalne" probleme skrećao je pogled sa ekonomskih prilika.

Time dolazimo do dve ravnin delovanja Miloševićevog režima u privredi. Prvi su relativno jednostavna načela kojih se on držao, a koja se nimalo ne razlikuju od onih koje koristi ili je koristila većina autoritarnih režima i koje je još Aristotel definisao kao principe na kojima počivaju diktature. Ove uslovno rečeno teze su lako dokazive.

Drugi nivo predstavlja znatno komplikovaniji mehanizme koji su korišćeni kako bi se postigli ekonomski ciljevi srpske nomenklature, pri čemu bi oni istovremeno bili politički održivi.

Ipak, treba biti oprezan prilikom pripisivanja svih negativnih efekata Miloševićevoj politici. Uticaj sankcija i rata s jedne i tranzicionog šoka sa druge strane svakako su presudni. Preuzimanje dela odgovornosti za sankcije, a time i njihove posledice zavisi od mere u kojoj je Milošević bio "policy maker" ili "policy taker".

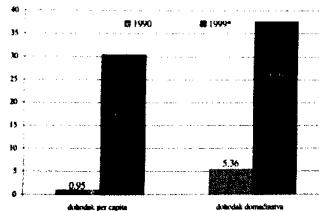
Strategija

Ilustrujmo gore navedene teze na Miloševićevom primeru jednostavnim činjenicama.

TEZA 1: Autoritarni režimi (diktatori) konstantnim osiromašenjem naroda skreću njegovu pažnju od politike ka čistom preživljavanju.

Tokom vladavine Miloševića došlo je do drastičnog uvećanja broja siromašnih. Pokazatelj siromaštva dat je kao odnos domaćinstava i stanovnika sa tekuciim dohotkom ispod linije siromaštva. Poredjenje je dato za 1990. i 1999 god.

Grafikon pokazuje drastično procentualno uvećanje populacije siromašnih. Jedan deo srednje klase prešao je u siromašne slojeve stanovništva, dok se drugi nalazio na samoj granici. S obzirom da je režim tokom celokupnog perioda u ratnom ili poluratnom stanju, redistributivna politika

karakteristična za takve periode nije delovala. Time je stvoren politički predušlov - bez srednje klase teško se uspostavlja stabilno demokratsko uređenje, odnosno autoritarna vlast se učvršćuje.

TEZA 2: Autoritarni režimi nalaze neprijatelje u okruženju, kako bi narodu bio potreban voda.

Ova teza se je zaista očigledna na primeru Srbije devedesetih. Počev od decembar 1989. godine, kada su uspostavljene sankcije Srbije protiv Slovenije, režim je insistirao na svojoj samodovoljnosti. Sankcije UN u vidu trgovinskog i finansijskog embarga, zabrane vazdušnog i železničkog saobraćaja uvedene krajem maja 1992. godine, bile su prvo potoštene krajem iste godine, a zatim delimično ublažene 1994. godine. Kao i neprijatelji se nisu prikazivale samo susedne zemlje sa kojima je bilo sukoba, već celokupna međunarodna zajednica. Vrhunac ekonomske nemoći i neprijateljstva sa međunarodnom zajednicom podudaraju se u 1999. godini. Milošević je sve ove godine nastupao kao neprikosnoveni lider.

Mehanizmi vladavine

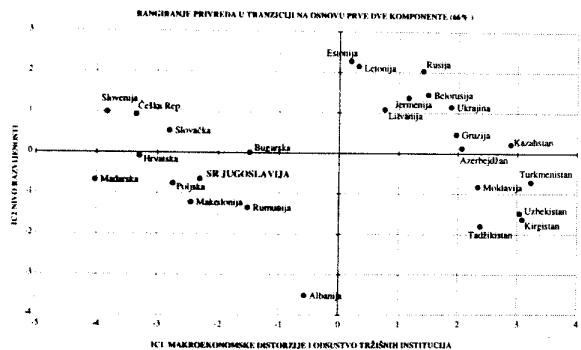
Miloševićeva vladavina obeležena je nizom instrumenata korišćenih radi učvršćivanja njegove vlasti, a koji su se odnosili na privredni život. Mehanizmi su bili kako institucionalne prirode, tako i u vidu mera ekonomske politike. Između pojedinih instrumenata veoma je teško napraviti preciznu granicu, sprovođenje mera ekonomske politike ili insistiranje na institucionalnim rešenjima vodilo je do ostvarenja određenih ciljeva, koji bi i sami postajali instrumenti korišćeni radi održavanja na vlasti. U tom smislu pokušaj njihovog nabranjanja ne počiva na rigoroznim ekonomskim kriterijumima, već je jednostavna deskripcija instrumenata korišćenih od strane režima kao i njihovog dejstva ne privrednu aktivnost. Ova lista nema pretenzije da bude potpuna, već se može shvatiti kao subjektivna ocena značaja pojedinih instrumenata korišćenih od strane režima u Srbiji.

Ipak, sa sigurnošću se može tvrditi da je njihova upotreba zahtevala izuzetnu "kreativnu destrukciju". Naravno ne "kreativnu destrukciju" u šumpeterijanskom smislu kao preduzetničkog uništavanje starog radi stvaranja novog, produktivnijeg i efikasnijeg, već uništavanja svega radi opstajanja na vlasti, pri čemu se kreativnost vezuje za inovativnost upotrebe instrumenata.

Pri nego što počnemo da nabrajamo ove mehanizme potrebno je navesti još jedno preim秉tvo Miloševića. To je relativno dobar inicijalni privredni položaj SR Jugoslavije. Inicijalni položaj zemalja na početku tranzicije zavisi je od velikog broja faktora - nivo bruto društvenog proizvoda izražen u kupovnoj moći, učešće industrije odnosno nivo "preterane" industrijalizaci-

je usled socijalističkog načina privrednog razvoja, bogatstvo prirodnim resursima, inicijalni stepen liberalizacije i postojanja demokratskih institucija, vezanost za tržište SEV-a, nivo obrazovanja, niz mera makroekonomskih distorzija - prisustvo cenovne kontrole i paralelnog deviznog tržišta, lokacija, učešće urbanog stanovništva u ukupnom itd. Da bi smo imali u vidu sve ove faktore najlaže je upotrebiti multivarijacionu analizu - odnosno metodu glavnih komponenti kojima bi smo mogli da ocenimo sveukupni položaj zemalja u tranziciji.

SR Jugoslavija, nije imala istu startnu poziciju poput Slovenije, ali je pristala grupaciji zemalja sa relativno visokim nivoom razvijenosti uz izuzetno prisustvo makroekonomskih distorzija. Ukoliko bismo imali u vidu da je Kosovo svojom izuzetnom nerazvijenošću "vuklo" rezultat SR Jugoslavije na dole, onda je ovaj relativan položaj nešto bolji nego što to prikazuje grafikon. Glavna ograničenja Srbije bila su preterana industrijalizacija, vezanost za tržište bivše SFRJ i SEV-a, niz makroekonomskih distorzija. Ipak, Srbija je u odnosu na većinu bivših socijalističkih privreda sa znatno boljim položajem ulazila u proces tranzicije.

Ova relativno dobra startna pozicija omogućila je duži period krize i jednostavniju upotrebu sledećih mehanizama.

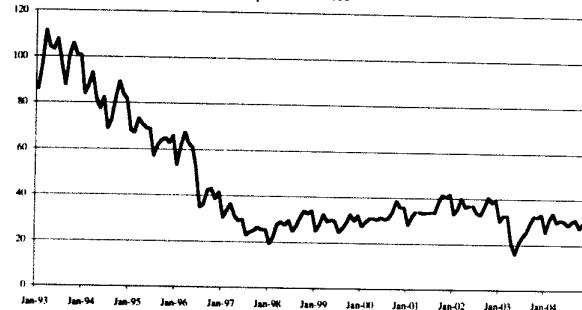
1) Kadrovska selekcija. Uslovno rečeno politika ljudskih resursa imala je izuzetan značaj za održavanje režima. U političkoj ekonomiji u modelima koji se bave diktaturama, uobičajeno je formulisanje modela prema kojima je vladar okružen sa dva tipa saradnika. Prvi su oni koji žele maksimizirati političke moći. Ova grupacija ispunjava dodeljene zadatke i nije

sklona korupciji jer u njoj vidi opasnost za dalji napredak na političkoj ljestvici. Preferenciju političke moći u odnosu na sticanje bogatstva je razumljiva, jer se lišavanje privilegija na nižoj stepenici višestruko isplati na višoj. Druga grupacija ne ispoljava veće političke ambicije. Ona je fokusirana na sticanje materijalnog bogatstva putem korupcije po osnovu stečenih privilegija. Miloševićevu vladavini obeležila je svojevrsna tranzicija kadrova iz prve u drugu grupaciju. Na samom početku vladavine lojalnost upravljačkih struktura činila se dominantnom funkcijom ponašanja. Direktori su bili zadovoljni održavanjem *status quo*-a u preduzećima, čime su bivali zaštićeni od svojinskih i upravljačkih promena unutar preduzeća, kao i od efekata pogrešno donetih odluka. Mechanizmi podsticaja za efikasno upravljanje preduzećem i racionalno korišćenje resursa gotovo da i nisu postojali. Time se čitav period karakteriše odsustvom odgovornosti i inicijative. Sa maksimizacijom političke moći prva grupa svoju privrednu aktivnost sve više vezuje za korupciju. Drugoj grupaciji od samog početka pripadalo je veliki deo nižih slojeva nomenklature. U sistemu bez sankcija on, budući lišen političkih ambicija, biva umešan u korupciju. Pri kraju vladavine praktično svi saradnici našli su se u drugoj grupaciji. Za režim je ovo bio moć sa dve oštice. Sistem je došao u fazu kada se "strateški" zadaci nisu mogli efikasno ispunjavati. Jednom delu upravljače elite kao i nižim pripadnicima nomenklature, odgovarala je promena postojećih okolnosti. Negativan efekat ovakve selekcije po privredu je ogroman.

2) Društvena svojina. Kao oblik podeljene kolektivne svojine bez jasno definisanog titulara, društvena svojina je pružala odličan manevarski prostor "saradnicima" režima. Nijedno zakonsko rešenje nije predviđalo ukinjanje institucije društvene svojine, pa je čak i poslednji zakon o privatizaciji nazvan zakonom o svojinskoj transformaciji. Iako je načelno forma privatizacije bila insajderska, odnosno privilegovani položaj po sticanje vlasništva su imali zaposleni u preduzećima, nikada se suštinski nije insistiralo na ovom procesu. U posmatranom periodu zapravo dominantan model transformacije bio je oblik "spontane" privatizacije. Ovakva privatizacija nije dovodila do dokapitalizacije i restrukturiranja preduzeća, niti je obezbeđivala popunu budžeta ili pravednost u distribuciji društvenog bogatstva. Pored toga, društvena svojina je u devedesetim na videlo izbaciла, u punom svetu, svoju višedecenijsku suštinu - partijsku svojinu. Mere sprečavanja promene svojinske strukture bile su različite - od potpunog poništavanja procesa privatizacije 1994. godine, do onemogućavanja ostvarivanja prava datih zakonom (u jednom periodu vremena zvanični kurs je jedino korišćen prilikom obračuna sticanja prava na besplatni upis akcija,

čime se vrednost višestruko umanjivala i time demotivisala kretanje u postupak privatizacije). Povezanost politike i ovih preduzeća bila je očigledna. Široka ovlašćenja direktora koji nije bio odgovoran nekom drugom telu, bila su ključni mehanizam kvazi-feudalnog načina vladanja. Privatna inicijativa nije u potpunosti bila blokirana, što pokazuje i njen rastući udio u ostvarivanju bruto društvenog proizvoda. Ipak, ona se uvek nalazila pod raznim ograničenjima, kako bi se sprečila mogućnost drugačijeg rasporeda ekonomskе moći.

Industrijska proizvodnja Srbija
prosek 1989=100

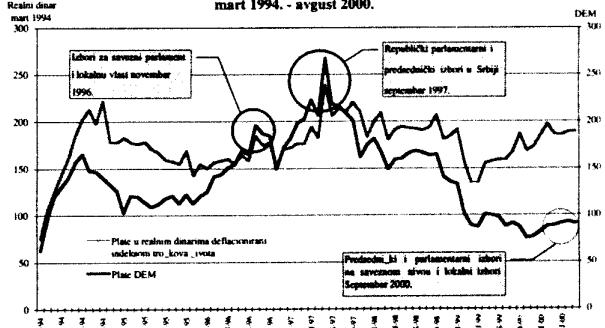

3) Dezinvestiranje i tolerisanje gubitaka Dezinvestiranje možda predstavlja i osnovnu karakteristiku srpske privrede, koja najbolje opisuje stanje u kome se ona nalazi. Velika preduzeća u državnoj i društvenoj svojini danas posluju sredstvima koja su otpisana u iznosu od 85%, tako da se prosečna starost opreme meri decenijama, a ne godinama. Za jedanaest godina srpska industrija spala je na oko 30% proizvodnje iz 1989. godine. Gubici su uglavnom koncentrisani u velikim državnim i društvenim preduzećima u nekoliko industrijskih grana - elektroprivredi, proizvodnji naftе i gasa, proizvodnji čelika i gvožđа i proizvodnji transportnih sredstava. Na nešto preko 900 preduzeća otpada oko 90% dugova. Kod jednog broja preduzeća, mahom proizvođača strateških roba i usluga namenjenih domaćem tržištu, gubici su formirani usled cenovne politike kojom je kupovan socijalni mir. U drugim sektorima gubici nastaju usled gubitka tržišta, odnosno nedovoljnog korišćenja kapaciteta. Polovinom prošle godine oko 25.000 preduzeća u Srbiji bilo je netekvidno i trebalo je da uđe u postupak stečaja, dok je stečaj otvoren samo za 1000 preduzeća. Princip odgovornosti imovi-

nom gotovo da i ne postoji. Na ovaj način privredni subjekti su se umesto odgovarajućim ekonomskim institucijama - bankama, privrednim sudovima, obračali centrima političke moći. Na taj način funkcionisao je čitav niz neformalnih - "izmeštenih" institucija.

4) *Politički ciklusi*. Milošević je veoma dobro znao da ekonomski isprati političke cikluse. Prelazak sa nacionalne retorike na socijalnu demagogiju, nikada nije bio praćen bez kratkoročnog poboljšanja životnog standarda. U predizbornu trku Milošević se upuštao uvek prethodno obezbediši sredstva kojima je kupovao glasove. Izvori ovih sredstava su se menjali. Prvobitno je korišćena primarna emisija. Kako je ovaj način ograničen s obzirom na inflatorne efekte i kasnije potencijalne probleme, u idućoj iteraciji Milošević je koristio sredstva od prodaje Telekoma. Konačni poraz je delimično i odraz nemoći da se predizborni trik ponovi. Dalja prodaja "porodičnog srebra" u sumnjivim okolnostima i na krajnje netransparentan način usledila bi sa sigurnošću da nije bilo zabrane investiranja u SRJ od strane EU i SAD.

Predizborno kretanje plata u Srbiji
marta 1994. - avgusta 2000.

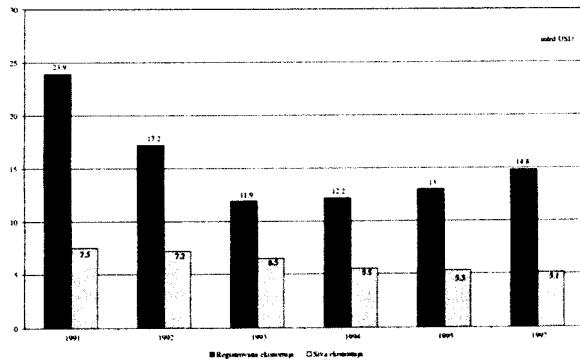
5) *Cenovna kontrola*. Resursno ograničenje sa kojim se susretoa režim, vodilo ga je u sve veću kontrolu cena. Pred kraj režima direktna i indirektna kontrola obuhvatala je skoro 50% roba i usluga. Cenovne distorzije koje su nastale u ovakvim okolnostima imale su za posledicu stvaranje gubitaka u velikom broju preduzeća koje su svoje proizvode bile primorane da nude ispod cene koštanja. Mechanizam subvencija kao protivteža cenovnoj kontroli funkcionisao je u rudimentarnim oblicima, ne uspevajući da nadokna-

di ni polovinu gubitaka. Kupovina socijalnog mira i održavanje kupovne moći vođena je time na osnovu trošenja nacionalnog bogatstva. Preduzeća koja su snosila najveći deo ovih troškova - elektroprivreda, komunalna preduzeća i prehrambena industrija, akumulirali su gubitke i neizvršene obaveze. Sporedni efekat cenovne kontrole bili su nestašice. Disciplina političkih rukovodilaca preduzeća popuštalā je u trenucima kada bi preduzeća bila dovedena na rub staze. U tim trenucima "trade-off" između uništavanja preduzeća i koristi rukovodilaca bi nestajao, jer je marginalni prinos rukovodilaca bio jednak nuli. Iz potpuno uništenog preduzeća nisu se mogle ostvarivati rente. U povoljnijim momentima političkog ciklusa, po završenim izborima, povremeno bi bilo dozvoljeno uskladivanje sa tržišnim cenama. U tim trenucima kontrolisane cene bi prebacile svoj ravnotežni nivo, kako bi se zaštitile od ponovnog formiranja dispariteta. Na srednji rok obe grupacije proizvoda i usluga, i one kontrolisane i one nekontrolisane, beležile bi sličan nivo inflacije. Pri svom kraju režim je pokušao represivnim merama da obezbedi bolju snabdevenošću tržišta. U tim trenucima poslednji pokušaj koordinacije nije mogao da da rezultate jer je sistem bio u potpunoj entropiji.

6) *Sistem javnih prihoda*. Preko dve stotine različitih vidova poreza, doprinosa i taksi i visok nivo realnog opterećenja spadaju među osnovne karakteristike Miloševićeve vladavine. Kreiranjem sistema u kome su svi privredni subjekti bili primorani da posluju na nelegalan način, stvoren je mehanizam zastrašivanja. Taktika čestih izmena propisa i nelogičnog formulisanja bila je osnova ovog mehanizma. Nepravičnost sistema se ogledala u potrebi kreiranja brojnih izuzeća za pripadnike nomenklature, dok su ostali bili primorani da plaćaju previsoka poreska opterećenja. Pored "saradnika" i ovde su se izuzeća koristila radi očuvanja socijalnog mira, pa su brojna "politički" značajna preduzeća bila oslobođena od plaćanja doprinosa i drugih dažbina. Diskriminacija je time imala dvostruku ulogu. Netransparentnost sistema kao željena karakteristika postignuta je donošenjem velikog broja podzakonskih akata i poreskih olakšica.

7) *Siva ekonomija*. Skoro celokupni period obeležila je koegzistencija zvaničnih i nezvaničnih privrednih aktivnosti preduzeća i stanovništva. Društveni i državni sektor bili su veoma aktivni u sivoj ekonomiji. Državni zvaničnici, rukovodnici preduzeća i zaposleni, povezivali su se sa neformalnim sektorom kako bi obezbedili fleksibilnost preduzeću, ali i ličnu korist na osnovu društvene ili državne svojine. Siva ekonomija posledica je izbegavanja administrativnih propisa (dozvola, zabrana, i sl.) za određene ekonomske aktivnosti i visokih poreskih stopa. Najčešći razlog seljenja aktivnosti u sivoj ekonomiji bilo je pomenuto mnoštvo propisa o deviznom

i spoljnotrgovinskom poslovanju, visoka inflacija, visoke poreske stope, promenljivi poreski propisi, propisi o zapošljavanju i kvalifikacija radne snage, složenost registracije preduzeća. Sa stanovišta nacionalnog blagostanja siva ekonomija imala je pozitivnu ulogu i pokazivala je spremnost gradanja za preduzetnički način. Naravno pre svega siva ekonomija bila je ekonomija opstanka. Odrzog toga je i dominacija trgovine i korišćenje državne imovine, kao i orijentacija poslovanja na kratak rok. Prelazak iz sive u regularnu privredu biće veoma bolan. Ljudi lišeni osećaja obaveze plaćanja poreza, poštovanja određenih pravila igre teško se mogu navići na normalan način obavljanja poslovnih aktivnosti. Milošević je dopuštajući to ujedno i razvijao osećaj straha od promena. Radnik koji je dobijao veoma nisku platu, imao je regulisano socijalno i penziono osiguranje, a svoju malu zaradu kompenzirao je u sivoj ekonomiji. Racionalno promišljanje ovih ljudi video je kao pretnju bilo kakvu promenu koja bi nagovestila mogućnost ukidanja "stečenih" prava u sivoj ekonomiji.

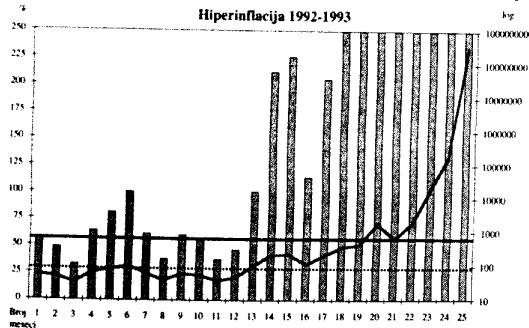
Graf. Odnos registrovane i sive ekonomije

Izvor: Ekonomski Institut

8) **Virtuelna zaposlenost** Iako su svoje troškove života u velikoj meri podmirivali iz sive ekonomije, a isplate kasnile više od nekoliko meseci, Milošević je uspevao da ubedi lude da su suštinski i dalje zaposleni. Stvarni posao supstituisan je izuzetno niskim platama (često i bez ikakvog plaćanja) i formalnim statusom zaposlenosti. Donošenjem podzakonskih akata o zabrani otpuštanja zbog dejstva sankcija, Milošević preuzimanje odgovornosti za gubljenje radnih mesta hiljadu zaposlenih prenosi na sankcije, a

sebe predstavlja kao staratelja radničke klase. Savršeni alibi u vidu sankcija iskorušen je da se sakrije činjenica o tehnološkom i ekonomskom višku radnika. Privredni šokovi koji su pogodali srpsku privredu uvećavali bi ovaj višak - gubljenje tržišta bivše SFRJ, gubljenje tržišta bivšeg SEV-a, sankcije, ratovi. Razlog vezivanja radnika za preduzeće imao je jedinu racionalnu komponentu u vidu korišćenja zdravstvenog, socijalnog i penzionog osiguranja, ali ako se ima u vidu činjenica da su ti fondovi bili prazni, onda se i taj racionalni momenat njihovog ponašanja gubi. Zvanična stopa nezaposlenosti u Srbiji je daleko ispod stvarne stope, koja obuhvata i skrivenu stopu nezaposlenosti. Procene ukupne nezaposlenosti - otvorene i skrivene - kreću se do 35%. Naravno, dodatno preim秉stvo režima je i gubitak jednog od najznačajnijih potencijalnih protivnika - organizovanih radnika, koji su ga, uostalom, i doveli na vlast. Marionetska državna sindikalna organizacija je tokom posmatranog perioda više delovala kao partijski organak, dok su preostale sindikalne organizacije bile nedovoljno jake i slabno organizovane usled razbijenog radništva.

9) **Inflacija.** Jedan od osnovnih načina finansiranja različitih potreba režima bilo je inflatorno finansiranje. Sve zemlje koje su imale klasičnu hiperinflaciju - doživljavale su je kao jednokratnu i akutnu hiperinflaciju. Hiperinflacija u SRJ je izuzetak - stubići koji prelaze liniju 50% označavaju broj meseci u kojima je mesečni nivo cena iznad 50%. Od svih makroekonomskih pokazatelia. U velikoj meri hiperinflacija je bila svesno izazvana od strane političke elite. Brojni su uzroci hiperinflacije - od egzogenih faktora (raspad države, rat, tranzicija privrednog sistema, spoljnoekonomski šokovi) do endogenih faktora (redistribucija bogatstva, loša ekonomska politika, nekompetentnost državnih organa, nespremnost plaćanja troškova obraćanja sa inflacijom). Hiperinflacija je ubrzala drastično raslojavanje

društva, uništavajući onaj deo radno aktivnog stanovništva u prosveti, zdravstvu, državnim institucijama. Takođe veliki dužnici izašli su pročišćeni od svojih dugovanja, čime je novi krug neracionalne alokacije sredstava mogao da počne. Mogućnost korišćenja monetarne politike odraz je niskog stepena kako personalne tako i finansijske nezavisnosti centralne banke. Kratkorajnost mandata, pri čemu u jednom periodu i nije bilo guvernera, kao i visoko i učestalo odstupanje od projektovanog kretanja novčane mase, odobravanje kredita za kvazibudžetske aktivnosti (krediti fondovima socijalnog osiguranja, krediti Elektroprivredi itd.) ilustruju ovaj visok stepen zavisnosti.

10) *Odbegli kapital, doznake i piramidalne štedionice.* Tokom devedesetih godina SRJ je zabeležila ukupni trgovinski deficit u iznosu od oko 14 milijardi dolara. Manji deo ovoga oko 3,5 milijardi bio je pokriven suficitom u usluzama, dok se veći deo finansirao po osnovu doznaka, kapitala koji je pobegao iz Srbije početkom devedesetih pre i u toku ratnih sukoba, uključujući sredstva Narodne banke bivše SFRJ, novcem prikupljenim po osnovu funkcionalisanja piramidalnih štedionica i drugih alternativnih vidova koji su se menjali tokom vremena (od Zajma za preporod Srbije, sa početka vladavine, do monetarnih udara pri njenom kraju). Veliki deo ovih sredstava ostao je nevidenitiran ili nerazvrstan, ali se nameće kao jedino logično objašnjenje finansiranja pomenutog deficita. Različiti izvori imali su i različitu svrhu. Doznakama se finansiralo preživaljavanje stanovništva, a sumnjivim kapitalom su se popunjivali robni deficiti. Na taj način se vršilo prelivanje novca uz ostvarivanje visokih profitnih stopa po osnovu privilegija uvoza i omogućavalo nesmetano ponavljanje ovog procesa. Pomenuti izvori imali su izuzerno značajnu ulogu u održavanju režima. Mechanizam je delovao poput sistema spojenih sudova. U periodima kada je procenjivano da stanovništvo raspolaže značajnim sredstvima stavljan je u upotrebu neki od pomenutih mehanizama koji bi ta sredstva prelio u privatne džepove ili budžet.

11) *Mediji.* Niz medijskih kampanja tokom deset godina trebalo je da stvore utisak privrednog oporavka, rešenosti države da se obračuna sa korupcijom, priliva stranih direktnih investicija, samodovoljnosti privrede ... Kampanje su pratile političke cikluse, predstavljajući katalizator delovanja ostalih instrumenata.

Veoma dinamičan vremenski period vladavine Slobodana Miloševića sam po sebi čini neminovnim izostavljanje možda veoma važnih instrumenata koji su vezani za ekonomiju - represivni aparat, sudstvo, odnose sa pojedinim zemljama, itd.

Ex Post

Pre desetak godina mnogima se činilo, što su izbori više-manje potvrdili, da bi benevolentni diktator u Miloševićevom liku mogao lakše i uz manje protivljenja da sproveđe reforme - "uveze ekonomske slobode i time poboljša životni standard", a nakon toga da se povuče, prepusti naslednicima da oni "uvezu političke slobode" i ode u istorijske udžbenike.

Danas je sasvim izvesno da je što se zemalja u tranziciji tiče, a posebno Srbije, to bila opasna zabluda. Autoritarni režimi su ili odustajali od reformi ili ukoliko bi ih inicirali, stali bi negde na polu puta uništavajući pri tome ekonomske institucije prethodnog poretka i stvarajući institucionalni vakuum. Čvrsta ruka države postajala bi ruka koja otima od svojih građana. Čak, i ako uzmemo u obzir niz uspešnih diktatura u svetu, narod koji ima averziju ka riziku bez ikavog dvoumljenja bi izabralo režim u kome su dugoročne stope rasta blizu proseka, a to je demokratija. Ono što je nažalost immanentno srpskom narodu je njegova sklonost ka riziku.

Naravno, samo demokratsko uređenje ne mora da znači da automatski dolazi do ekonomskog oporavka. Sama demokratija bez privrednih reformi, ili reformi koje su polovicno sprovedene može imati i negativne efekte, jer ruši postojeće ekonomske institucije, stvarajući institucionalni vakuum u privredi. Upravo to je osnovna opasnost postmiloševićeve Srbije.

Branko Radulović

POLITECONOMIC ANALYSIS OF REGIME OF SLOBODAN MILOSEVIC

Summary

The paper describes two levels of influence on economy by Milosevich's regime. Strategic approach could be described with a well known principles of governance in authoritarian regimes. On the other side, tactical level was rich in instruments and very inventive. Hence, disinvestment, social ownership, virtual employment were having limited life. The only chance for prolonging regimes political life was total abolition of political freedom and civil liberties. Not dare to do so, regime was dethrown by democracy. Democracy without creation of market institutions and liberalization can not solve numerous problems. This is main threat confronting Serbia burdened with Milosevich's heritage.

Key words: Milosevich, political regime, Serbia, economic policy instruments

Nova srpska politička misao

Posebno izdanje I (2001)

UDK 323.22(497.11),2000"(082)

Primljeno: 15. marta 2001. 1.

Mile Savić

Institut za filozofiju i društvenu teoriju
Beograd

PRINCIJELNA ISKLJUČIVOST I LATENTNA SUBVERZIJA

Sažetak: U ovom članku autor tvrdi da dominantni politički obrasci interpretacije tekućih društvenih promena u Srbiji otežavaju njihovo adekvatno razumevanje. On ukazuje na interpretativne paradokse koji nastaju prilikom njihove primene na društvenu stvarnost. Po njegovom mišljenju, interpretativni paradoksi nastaju zbog toga što dominantne interpretacije ne obuhvataju nereflektovane latentre promene u srpskom društvu kao značajan čimilac društvene transformacije. On tvrdi da uspešna transformacija društva zavisi od njihovog uključivanja u javni diskurs. U suprotnom, njihovi efekti biće subverzivni u odnosu na državnu i društvenu konsolidaciju.

Ključne reči: revolucija, legalitet, legitimitet, interpretativna incencija, latentre promene, Srbija

I

Kako se može odrediti smisao društvenih promena u Srbiji čiju prelomnu tačku predstavlja 5. oktobar 2000. godine? Već na prvom koraku susrećemo se sa problemom samog imenovanja ovog događaja - da li se radi o revoluciji, puču, pobuni, generalnom štrajku, građanskoj neposlušnosti... Najčešće spominjano određenje odnosi se na revoluciju, koja u različitim oblicima - kao "mima" ili "demokratska" - sadrži u sebi i elemente drugih određenja. Ako se pak radi o revoluciji, onda se mora pretpostaviti da zahtevane promene ne bi mogle biti "apsorbovane" od strane postojećeg pravnog poretka. Međutim, impuls koji je izazvao oktobarski pokret naroda počivao je upravo na zahtevu za poštovanjem postojeće zakonitosti. Paradoksalno: revolucija čiji je ishod uspostavljanje postojećeg poretka! Međutim, o paradoksu možemo govoriti samo na interpretativnoj, a ne faktičkoj ravni. On samo ukazuje na dva interpretativna problema: prvi se tiče ustaljenog načina interpretacije društvenih događaja, a drugi, problema njihovog imenovanja.

Kad je reč o razumevanju i tumačenju društvenih događaja, obično se polazi od pretpostavke da oni čine jedinstven i vidljiv sklop, koji pripada takođe jedinstvenom istorijskom teleološkom toku. Takva interpretativna

matrica više prikriva, nego što rasvetljava značenje socijalnih činjenica, koje predstavljaju složene sklopove mnoštva nesinhronizovanih čimilaca sa protivrećnim i divergentnim usmerenjima. Stoga ni različiti tokovi društvenih promena kao što su, na primer, pravni, ekonomski, kulturni ili politički, ne moraju biti usaglašeni u jednom istorijskom trenutku. Primera radi, političke ili ekonomske promene u Srbiji ne moraju biti sinhronizovane sa rešenjem državnog pitanja u Jugoslaviji. Stoga se ovde i tvrdi da jedan složen društveni trenutak ne može da se tumačiti samo na osnovu jedne, bilo pravne, ekonomske, političke, legalističke, legitimističke, revolucionarne ili neke druge matrice, pogotovo kad se uzmu u obzir latente društvene promene koje presudno, ali izvan vidokruga političke i naučne javnosti, opredeljuju njihov ishod. Upravo sukob latentnih promena i očekivanja, koja nisu još uvek diskurzivno artikulasina, sa pozitivnom javnom kodifikacijom društvenih dogadaja vidim kao ključnu tačku kroz koju se prelамaju budući odnosi u našem društvu. Stoga se polazno stajalište za njihovo rasvetljavanje pomera izvan uobičajenog spora državne institucije - javnost u novo diskurzivno polje koga određuje spor državno-javna sfera - latente promene.

Kad je pak reč o imenovanju određenih društvenih fenomena ili događaja, pokazuje se da su tradicionalna označavanja u značajnoj meri istrošila interpretativno-saznajnu moć, posebno kad se radi o sklopovima događaja koji se odvijaju izvan ustaljenog vidokruga razumevanja društvene stvarnosti. Tako se, na primer, 'revolucija' više koristi kao stilska figura, koja manje izražava sam karakter događaja, nego što svedoči o postojećoj interpretativnoj inerciji.

Da li je onda pitanje o karakteru promena u Srbiji posle septembarskih izbora uopšte relevantno pitanje? Jeste i to baš zbog toga što interpretativna inercija anticipira razvoj događaja, implicitno opredeljuje njihovo vrednovanje i unapred kodifikuje strukturu društvenih praksi, gubeci pri tom iz vida delotvornost faktičkih promena, koje još nisu dosegli na refleksivnu ravan. Tako, na primer, "revolucionarna" interpretativna inercija implicitno anticipira i preporučuje tok odvijanja promena, krijući u sebi opasnost jednog quasi-elitističkog voluntarizma, koji počiva na ostroru razdvajajući "legitimitet" i "legalitet" u davanju prednosti "legitimitetu" u odnosu na "legalitet" promena.

Pojednostavljujuća karakterizacija promena u Srbiji mogla bi se delom izbeći razdvajanjem njihova dva aspekta - međunarodnog i unutrašnjeg. "Unutrašnji" aspekt promena mogao bi se interpretirati kao uspostavljanje narušenog legaliteta, a međunarodni kao uklapanje srpskog/jugoslovenskog društva u mrežu međunarodnih odnosa. Oba aspekta, međutim, povezana su

u jednom hermeneutičkom krugu u kome je unutrašnje uspostavljanje narušenog legaliteta uslovljeno njegovom transformacijom u skladu sa međunarodnim odnosima, a prihvatanje međunarodnog poretku uslovljeno ograničenim institucijskim resursima unutrašnje primene. U zavisnosti od toga kako će kontekstualno premeštanje zapadnih društvenih modela biti konkretnizovano u neposrednom društvenom kontekstu zavisće i to da li će simbolički značaj oktobarskih događaja prerasti u istorijsku, ili u partisku promenu, pri čemu "neposredni društveni kontekst" konstituiše ne samo javno artikulisana ravan, nego više faktička ravan društvenog života koja još nije dostigla nivo javne refleksije. Drugim rečima, ukoliko ključni politički subjekt bude bio u stanju da uspešno sintetiše divergentne i nesinhronizovane tokove raznorodnih društvenih promena, kako u javno reflektovanoj, tako i u nereflektovanoj, ali ništa manje delotvornoj sferi, da u tom kontekstu uskladi unutrašnju transformaciju društva sa međunarodnim poretkom, onda će i njegovo "demokratsko" opravdavanje imati smisla. U suprotnom, "demokratska samolegitimacija" ključnog političkog subjekta neće imati većeg društvenog značaja, osim ako ne zavede "demokratsku diktaturu".

II

Ako je postojeći pravni porek mogao da apsorbuje promene koje su se dogodile u oktobru 2000. godine, onda u Srbiji nije bilo revolucije u važećem smislu. Gradani se nisu pobunili protiv postojećih institucija, nego su tražili njihovo valjano funkcionisanje. Zahtev za priznavanjem izborne volje nije samo legitiman, a ilegalan sa stanovišta postojećeg pravnog porekta, nego naprotiv, on je bio usmeren protiv ilegalnog ponишtavanja postojećeg legalnog porekta od strane bivšeg režima. Narod i političke stranke nisu se pobunile protiv zakona, nego za njegovo priznavanje.

Ako se već upotrebljava pojam revolucija, onda ima više smisla govoriti da je ona započela ranije - sa Ustavom iz 1990. godine i uvođenjem višepartijskog sistema, kada je formalno poražen jugoslovenski socijalistički porek. Pošto normativni potencijal ove promene nije iskoriscen u tom trenutku, znači li to da se revolucija od 1989. godine odvijala sve ovo vreme latentno i bez svog subjekta? Jednostavnije je reći da se danas radi o jednoj etapi transformisanja društva započetog pomenutim ustavnim promenama, koje se odvijalo u više ravnih neusklađenim, čak suprotstavljenim činioцима i tokovima transformacije. Međutim, ono što mi se u ovom procesu čini još značajnijim jeste ispuštanje iz vida latentnih društvenih promena, domet njihove faktičke delotvornosti i nedostatak diskurzivne artikulacije. Ispuštanje iz vidokruga latentnih, javno nereflektovanih promena i stvara

problem jasnog definisanja društvene transformacije, njenog razgovetnog razumevanja i interpretativne paradoksalnosti. U značajnoj meri ona je posledica interpretativne inercije u javnom diskurzivnom polju, koja interpretativno kodifikuje društvenu stvarnost posredstvom zastarelih i, često, pojednostavljenih interpretativnih obrazaca. Pošto se interpretativna kodifikacija društvene stvarnosti ne zadržava samo na strogo diskurzivnoj ravni, nego i sama proizvodi diskurzivne prakse, ona se pojavljuje kao katalizator transformacije društva u kojoj društvena stvarnost dugoročno ostaje problem samoj sebi. U nedostatku preglednije predstave, možemo samo prepostaviti da su se latente promene dogodile na veoma širokom društvenom planu i u mnogim društvenim segmentima, tako da nam još uvek ostaje izvan vidokruga problem strukture "naroda", sadržaja izborne volje i strukture društvenih očekivanja. Praktična interpretacija izborne volje i usmeravanje njenog toka, bilo od strane dominantnog političkog subjekta, bilo od strane "javnosti", predstavlja samo privremenu zamenu za nedostajući artikulaciju značenja latentnih promena, što samo ukazuju na mogući sukob u budućnosti između ove interpretacije i nereflektovanog fakticeta.

Na vidljivom društvenom planu moglo bi se govoriti o produženoj transformaciji društva. Transformacija je produžena iz više razloga: neiskrenog odnosa bivše vladajuće stranke prema parlamentarizmu, geneze i slabosti opozicije, uticaja međunarodnog okruženja i neartikulisane volje naroda za promenama. U stvari, Ustav iz 1990. više je posledica spoljašnjih okolnosti, nego unutrašnje volje glavnih političkih subjekta za radikalnim promenama, tako da promene i nisu prevedene iz normativne u faktičku ravan. Zajedno sa konstantnim pokretom naroda, delovanje međunarodnog okvira predstavlja konstantan činilac društvenih promena. On je konačno doveo do iscrpljivanja režima, narodnog nezadovoljstva, a zatim mogućnosti da se opozicija predstavi kao politička snaga koja može da obezbedi uklapanje društva u međunarodni poredak.

Pošto je režim nije mogao zbog svojih imanentnih ograničenja da praktikuje višepartijski sistem, dok na drugoj strani nije postojao dovoljan socijalni pritisak koji bi ga na to primorao, a kad je i postojao, nisu postojale političke snage koje bi taj pritisak artikulisale u transparentnu političku akciju. S obzirom na prirodu režima, on nije ni mogao razvijati demokratiju, jer je iscrpljivao, a ne razvijao društvene resurse, tako da je vladao u neproglasrenom vanrednom stanju. Međutim, to ne znači da on nije imao legitimaciju. Ako mu je u svakom trenutku nedostajala pozitivna legitimacija, on je imao negativnu sve do 24. septembra, odnosno, 5. oktobra, kad je i praktično prekoraćena granica njegove negativne legitimacije, jer je pojačano društveno beznade moglo da ide do odredene tačke - potpunog

beznađa kada se budi potreba za opstankom.

Pošto je režim nije funkcionišao legalno, ali to ne znači da nije uopšte poštovao legalitet. On ga je poštovao u meri u kojoj to nije bilo u sukobu sa održanjem vlasti, odnosno, priznavao je zakone samo ako su bili u skladu sa smovljom. Kako su se suočavali objektivni resursi legitimacije vlasti, tako je i režim bivao sve samovoljniji, odnosno sve je više narušavao pozitivni legalitet i pribegavao represiji. Institucije su stoga imale sve više instrumentalnu ulogu. Međutim, one po svojoj prirodi imaju dublji smisao od instrumentalno-političkog. I pored toga što se više od pola veka vladalo nad njima, što su bile sredstva vladavine jedne političke klase, a ne oblik društvenog života, u egzistencijalno-političkom smislu one su se održavale kao izraz elementarne volje za poretkom. Kad se uz to ima u vidu da su kritičari socijalističke vlasti kritikovali ustanove kao takve, a nisu izgradivali alternativni projekt ustanova, onda je opasnost od erozije legaliteta i nakon preokreta od 5. oktobra još uvek prisutna. Međutim, iz činjenice da se dogadalio narušavanje legaliteti, ne znači da legalitet treba principijelno ignorisati.

Kontinuirano narušavanje legaliteti pretvara se u zahtev poraženog režima da njegovim poštovanjem i optužbu da je fizička potvrda izborne volje revolucija. Šta znači kad se vladajući režim poziva na legalitet i upozorava na revoluciju? Reč je o pokušaju da se obustavi uspostavljanje legaliteti, jer bi time bilo postavljeno i pitanje odgovornosti za njegovo kontinuirano narušavanje. Pošto su ustanove dugoročno zloupotrebljavane, u njima se ne može utvrditi odgovornost vladajućeg režima, a formalno neutvrđena odgovornost želi se predstaviti kao i da ne postoji. Ovakvo insistiranje na "legalitetu" teži, u stvari, da spreči uvođenje principa legaliteti, odnosno da se tumačenjem oktobarskih događaja kao revolucije diskvalifikuje uspostavljanje legaliteti.

Šta u takvima okolnostima znači insistirati na legitimitetu nasuprot legalitetu, na društvenoj revoluciji umesto društvenoj transformaciji? Hoću da naglasim vezu između pozivanja na legitimitet i revolucionarnog principa. Pozivanje na legitimitet najčešće ima oblik pozivanja na "javnost", pri čemu se "javnost" protivstavlja političkim strankama i državi. U krajnjem slučaju ulogu političkih stranaka trebalo bi da preuzmu interesne grupe "civilnog društva", u suštini subjekti, koji nisu javno proverili svoj legitimitet, nego svoju samolegitimaciju izvode iz ideologije civilnog društva. Samolegitimacija izvedena iz "istorijsko-teološke", a ne izborne legitimacije, vodi paradoksalnoj posledici - quasi-elitističkom voluntarizmu. Supstancialna interpretacija javnosti posredstvom "autentične" demokratske "prirode" subjekata, a ne posredstvom strukturalnog ambijenta koje oni međusobno uspostavljaju, ima za posledicu normativnu i političku isključivost. Ako se

pode od supstancijalnog shvatanja demokratije, smena vlasti može da dovede do održavanja unutrašnjih neprijatelja, do njegovog potpunog isključivanja iz političke javnosti. Tako "mirna" ili "demokratska" revolucija može imati za posledicu potiskivanje političkog protivnika iz javnosti i njegovo prevodenje u političkog neprijatelja, što vodi paradoksalnom ishodu - održavanju reprezivne političke strukture i obnavljajući društvene subverzije kao oblike političkog delovanja isključenog političkog subjekta, čime se još više ugrožava stabilnost društva, posebno kad se ima u vidu kontrola nevidljivog državnog aparata od strane isključenog političkog subjekta.

III

Definisanje promena u društvu posle oktobarskog događaja kao uspostavljanja narušene legalnosti nije, međutim, oslobođeno interpretativne paradoksalnosti. Nije teško pokazati da je bivši režim sistematski narušavao legalitet, kako u pogledu nesaglasnosti posebnih zakona i Ustava, tako i pogledu kršenja obaveze organa vlasti da rade u skladu sa zakonom. Vrhunac narušavanja legaliteta predstavlja nepriznavanje izborne volje građana, kao osnovne pretpostavke političkog života.

Ako se post-oktobarske promene posmatraju kao povratak legalitetu, onda se može govoriti o diskontinuitetu prema zloupotrebi postojećih zakona i kontinuitetu njihove transformacije, što nije dovoljno da bi se oktobarski dogadjaj okarakterisao kao revolucija. Međutim, ni interpretacija promena prema legalističkom, kao ni prema legitimističkom principu, nije jednoznačna. Povratak legalitetu ne može se obaviti samo legalnim sredstvima, jer je legalitet narušen u ključnim tačkama. Doslovno pozivanje samo na legalitet (ukoliko nije reč o cinizu poraženog režima) bez uvažavanja legitimeta, vodilo bi sprečavanju promena. No neophodnost njihovog opravdavanja na principu legitimeta čini njihov ishod neizvesnim i zbog toga što je izborni legitimitet u principu promenljiv. Šta ako se raspadne pobednička koalicija? Pozivanje na neku drugu vrstu neproverene, "istorijske" ili "teleološke" legitimnosti moglo bi da proizvede "demokratsku diktaturu", što protiveći pretpostavljenoj intenciji izborne volje i njene potvrde 5. oktobra.

Ako pak tumačimo post-oktobarske promene kao povratak narušenog legaliteta, onda se moramo suočiti sa pitanjem: da li samo uspostavljanje narušenog legaliteta ipak svedoči o njegovom kontinuitetu, odnosno, da li je država u prethodnom periodu zaista bila bespravna? Da li se smisao ovih promena ogleda u tome što posleizborna vlast faktički ispunjava već posto-

jeću pravnu formu? Ako je tako, onda je to pre malo i za revoluciju i za krajnju intenciju legalističkog principa. Bivši režim je svakako narušavao zakonitost, ali država nije bila savim bespravna, što znači da čak ni samovolja prethodnog režima nije mogla u potpunosti da ponisti zakonitost postojeće države, koja sama po sebi prevazilazi značaj jednog režima. U skladu sa tim, nova vlast može da se poziva na normativnu neispunjenošću pravnog porekta, ali njen cilj ne može biti puko uspostavljanje postojeće zakonitosti, nego njena transformacija i to iz dva razloga: zbog njegovih imanentnih nedostataka i zbog potrebe uskladivanja sa međunarodnim poretkom. Problem poštovanja postojećeg legaliteta, koji je povezan sa problemom unutrašnjeg suvereniteta, problem nerešenog suvereniteta savezne države, problem neposedovanja i nedovoljnog poznavanja mehanizma vlasti, problem primene međunarodnog porekta u konkretnim uslovima, problem uskladivanja unutrašnjeg porekta sa međunarodnim poretkom, problem unutrašnjih političkih obaveza i obaveza prema međunarodnom poretku, koji ni sam nije jednoznačan, samo su neki od problema sa kojima se suočava još uvek nekonstituisana nova vlast. Ovo stanje još neuspostavljenog pravnog porekta, izbornog mandata na vršenje vlasti i njenog faktičkog neposedovanja u mnogim pojedinim segmentima društva, te viška ovlašćenja na nivou društva kao celine čini postojeću situaciju ekstremno složenom, tako da njeno rešenje zahteva izuzetan "sintetički um" na nivou celog društva koji svoje odluke može opravdati samo teleološki. Uspostavljanje legaliteta ovde ne znači uspostavljanje pozitivnog, nego projektovanog legaliteta, što znači da se strateške odluke ne mogu legitimisati samo pozitivno izraženom izbornom voljom, nego putem teleološke legitimacije.

Insistiranje na legalitetu u smislu uspostavljanja projektovanog legaliteta, počiva značajnim delom na primeni revolucionarnog principa. Tako se nalazimo u stanju u kome se novi princip legitimeta (projektovani legalitet) poziva na poštovanje postojećeg legaliteta, kojeg inače ne priznaje! O čemu se radi? Uspostavljanju legalnosti nelegalnim sredstvima? Upotrebi novog oblika autoritarnosti, da bi se dekonstruisao njen postjeći oblik? Upotrebi viška autoriteta da bi se nadoknadio nedostatak zakonitosti? Poželjan, ali neobvezan ishod ovakvog stanja jeste poštovanje minimalne demokratije, minimalne zakonitosti i primena decezionističke politike u cilju uspostavljanja projektovanog legaliteta, koji i sam tek treba da se definije u skladu sa unutrašnjim protivrečnostima i međunarodnim poretkom.

Primena minimalnog legaliteta koji se legitimise projekovanim legalitetom, odnosno teleološki, po svim prilikama neće se oslanjati samo, ili bar u najvećoj meri, na pozitivni demokratski legalitet. Realizacija projektovanog legaliteta neće zavisiti toliko od demokratske procedure, koliko od toga da li

postoje društveni resursi koji mogu izvesti taj projekt i to ne samo u apstraktnoj političkoj formi, nego pre svega u faktičkoj ravni. Stoga se može reći da će doseg posleoktobarskih promena zavisiti više od njihovog uspešnog izvođenja, nego od pozitivne demokratske legitimacije. On će naknadno moći da se legitimise i kao demokratski, ukoliko bude bio uspešan. U suprotnom, "demokraska legitimacija" ne bi imala društvenog značaja. Radi se, dakle, više o funkcionalnoj, nego o demokratskoj legitimaciji. Pri tome, naravno, demokratska legitimacija bila bi dobrodošla, ali imajući u vidu njene ograničene faktičke resurse, njeno razvijanje može teći paralelno i u zavisnosti od funkcionalnog cilja, a ne kao zaseban segment promena. Shodno tome, vrednovanje očekivanih, ili projektovanih promena zavisće više od toga koliko su funkcionalno uskladene sa međunarodnim poretkom, a manje od toga koliko su demokratske u samom toku svog izvođenja. Konačno, možemo tvrditi da će njihov ishod više zavisiti od situacionog pragmatizma, nego od "principijelnog" vezivanja za bilo koju "jaku" ideologiju.

IV

Međutim, doseg promena i dalje ostaje nejasan, ne samo zbog pozitivnih ograničenja, nego možda još više zbog latentnih društvenih tokova i netransparentnih resursa koji su se pojavili na prethodnim izborima sa jakom intencijom, ali bez vidljivo artikulisanog političkog projekta. Latentni činioniči promena su raznorodni, od novih generacijskih impulsa do nereflektovanih tokova modernizacije društva u svim njegovim segmentima. Radi se, naime, o generacijskim razlikama u razumevanju politike, koje prevazilaze dominantnu političku paradigmu i samu opterećenu potrebotom izričitog razlikovanja od bivšeg režima. Ta je činjenica drži previše vezanom, mакар i negativno, za postojeću praktičnu interpretaciju društvene stvarnosti. Međutim, ova interpretativna inercija nije svojstvo samo političkih stranaka, nego i onog segmenta društva koji sebe razume kao glas javnosti u protivstavu prema državnim institucijama, tako da latentne društvene promene ostaju još uvek izvan područja političke javnosti, mada možda ne i izvan područja umetničke obrade, što je, međutim, nedovoljno za njihovu produktivnu javnu kodifikaciju.

Još neeksplicirana politička podloga mlade generacije, čija se artikulacija tek može očekivati u budućnosti, i za koju se može pretpostaviti da se strukturalno razlikuje od postojeće političke paradigme, stavlja postojeće promene u novi kontekst, za koji se već sada može reći da prevazilaze razumevanje društvenog trenutka. Dakle, već sada možemo postaviti metodološki zahtev da se postojeće promene posmatraju izvan "svoje epohe", to

jest u kontekstu pretpostavljenog samorazumevanja nove generacije i njenih očekivanja. Kontekstualno premeštenje postojećeg razumevanja i kodifikovanja politike u anticipirani ambijent zahteva, i širu političku imaginaciju od postojeće, i konkretnija istraživanja društvenog fakticeta, ali i razvijeniju interpretativnu matricu. Nažalost, istraživanja koja bi se bavila podrazumevajućom, ali nereflektovanom predstavom politike nove generacije, još uvek nedostaju, a mnoštvo "površinskih" istraživanja javnog mnenja kreće se u granicama postojećih, poprilično prevazidjenih, interpretativnih obrazaca. Stoga postojeća paradigmata tumačenja, makar se ona zvala i "demokratskom" za razliku od autoritarne, može predstavljati ograničenje za ozbiljne društvene promene, koje se latentno već odvijaju i čekaju da tek dobiju svoju političku artikulaciju. Ako sa tog pretpostavljenog stanovišta pogledamo na tok promena od 1989. godine do danas možemo primetiti da su se ključne promene u društvu odvijale latentno, a to znači izvan vidokruga pozitivnog razumevanja politike. Upravo nereflektovane tendencije imaju najveću faktičku delotvornost, jer se reflektovanost pojavljuje uvek naknadno, onda kada faktički delotvorni obrazci društvenog života naidu na značajne praktične prepreke. One se dakle pojavljuju kao nepoznata, ali odlučna komponenta društvenih promena koja je još uvek prekrivena "principijelnom" isključivošću postojećih političkih obrazaca. Ako pretpostavimo da latentne promene nisu obuhvaćene kao odlučna komponenta društvene transformacije u postojećoj interpretativnoj kodifikaciji, onda su i izgledi za uspešnu tekuću transformaciju značajno otežani. "Autonomija" latentnih promena mogla bi voditi otcepljenju značajnog dela društvene energije, koja bi u svakom pogledu delovala subverzivno na vladajuću interpretativnu kodifikaciju društvene stvarnosti.

Mile Savić

PRINCIPLED EXCLUSION AND LATENT SUBVERSION

Summary

In this article the author claims that adequate understanding of the current social changes in Serbia is complicated by means of dominant political interpretative patterns. He points to interpretative paradoxes, which appear on the occasion of their application on social reality. In his opinion, the interpretative paradoxes appear because the non-reflective latent changes in the Serbian society are not involved in the dominant interpretation of society as significant factor of social transformation. He claims that successful transformation of society is depended on their involv in the public discourse. In contrary case, their effects will be subversive in relation to social and state consolidation.

Key words: revolution, legality, legitimacy, interpretative inertia, latent changes, Serbia.

Nova srpska politička misao
Posebno izdanje 1 (2001)
UDK 323.22(497.11),2000*(082)
Primljeno: 15. marta 2001. 1.

Laslo Sekelj
Institut za evropske studije
Beograd

SRBIJA POSLE MILOŠEVIĆA

Stvaranje političke zajednice i država kao plen

Sažetak: U prvom delu teksta dosadašnji neuspeh procesa postkomunističke transformacije u Srbiji i Crnoj Gori vezuje se za činjenicu da je stara komunistička politička elita, zahvaljujući činjenici etnonacionalističke manipulacije ostala na vlasti punih 10 godina. Taj period manipulisane i lažne transformacije prekinut je onda kada je opozicija napustila koncept etničkog shvatanja političke zajednice. U drugom delu, analizira se dosadašnji učinak nove vlasti sa stanovišta da li onomogućava započinjanje procesa transformacije, dakle utemeljenje društvene rekonstrukcije srpskog društva na liberalnim, pluralističkim i demokratskim osnovama.

Ključne reči: Srbija, politička zajednica, Crna Gora

U centralno-evropskoj upotrebi koncept gradanskog društva odnosio se na funkciju dvostrukе opozicije: (1) spram vlasti ("Mi" i "Oni") i (2) dimenziju konstituisanja političke zajednice u ne-etničkom značenju pojma kao političke nacije u smislu francuske revolucije. Sve to je bilo u funkciji preuzimanja prevlasti države, to jest političke oligarhije (funkcionera komunističke partije) nad društvom, odnosno zajednicom građana. Na bazi ovog liberalnog univerzalizma, u tim zemljama je (i to je najbitnija razlika u odnosu na takođe jednonacionalnu Sloveniju) uoči pada komunizma nacija postala političkom, a ne kao u drugim komunističkim zemljama - etničkom kategorijom. Otuda je u Mađarskoj, Poljskoj i Češkoj, ali samo u ovim zemljama, komunizam oboren, odnosno prevaziđen interesnim saveznistvom svih demokratskih snaga. Dolazak "novih" demokrata na vlast omogućio je i otvaranje procesa ekonomske tranzicije jer je njihov interes bio stvaranje autentičnih tržišnih struktura, uključujući i reforme komuniste koji su bili veoma uspešni u transponovanju političkog u ekonomski kapital. Rana tržišna transformacija privlačila je strani kapital, a to je, pak, olakšalo ulazak u krug privilegovanih kandidata za prijem u EU. Ovi faktori su na kraju uspešno pospešivali stvaranje prepostavki, uključujući i i

materijalne, za demokratsku konsolidaciju.

Dok je u tri centralno-evropske države politička zajednica bila data, u svim drugim (nacionalno heterogenim) istočno-evropskim zemljama nju je tek trebalo stvoriti. S obzirom na istoriju, na etničko i po modelu prijatelj-neprijatelj shvatanje nacije, čak i u vremenima prosperiteti u usponu to ne bi bio jednostavan zadatak. Osamdesete godine bile su sve drugo osim povoljnog trenutka za tako nešto. To je bilo doba erupcije duboke strukturne krize i društva i države koju komunističke oligarhije ne samo što nisu mogle, već nisu ni želele da reše. Naime, rešenje bi značilo njihov silazak sa vlasti, gubljenje društvene moći i privilegija. Otuda pribegavaju uobičajenom sredstvu manipulacije u ovom delu Evrope: etno-nacionalizmu. Zapravo već od 1968. godine u Jugoslaviji, Rumuniji, Bugarskoj, Slovačkoj i Albaniji etno-nacionalizam je nova legitimaciona osnova vlasti, a osamdesetih se već uveliko etabliраo i u SSSR-u. Raspadom komunizma veoma se malo promenilo čak i u personalnim nosiocima vlasti. Ta staronova elita se uz pomoć ovog manipulativnog sredstva održavala na vlasti, i sprečavala proces ekonomске i društvene transformacije neprestano produbljujući krizu modernizacije. Kao što je poznato, Srbija i Crna Gora su prednjačile u ovom procesu.

Iz tog razloga, ako se još krajem osamdesetih godina, na početku procesa transformacije, uz mnoge ografe moglo govoriti o sličnom ili istovetnom tipu društvenog sistema i poretku vladavine (režima) u Istočnoj Evropi, odnosno evropskim komunističkim državama - to danas ni u kom slučaju više nije moguće. Svaka od ovih zemalja prešla je vlastiti put transformacije uzrokovani čitavim nizom faktora, od kojih je najvažniji etnička kompozicija države. Ipak, uz zanemarivanje nekih manje važnih posebnosti, nakon procesa koji traje već jednu deceniju, može se govoriti o tri različite grupe društava i država u transformaciji:

Prvi tip. Madarska, Poljska, Češka i Slovenija: proces prestrukturiranje politike, odnosno uspostavljanja konsolidovane demokratije je u završnoj fazi. Modernizacija materijalne infrastrukture, kao i društvenih institucija, po modelu (zapadno)evropske racionalnosti je opipljiva činjenica. Ove države su na pragu Evropske Unije i NATO pakta i proces transformacije je ireverzibilan. To su, inače, sve striktno homogene nacionalne države bez značajnijeg udelu nacionalnih manjina u stanovništvu. U tu grupu zemalja spada i bivša Istočna Nemačka, koja je nešto sasvim posebno, jer je inkorporacijom u najmoćniju evropsku državu direktno postala punopravni član NATO i EU već na samom početku procesa transformacije.

Dруги tip. Bivša Jugoslavija (osim Slovenije), bivši Sovjetski Savez (odnosno današnje članice Zajednice Nezavisnih Država, ZND) i Albanija.

Ova grupa može se najkraće okarakterisati kao potpuna suprotnost prethodnoj grupi zemalja: proces transformacije ili uopšte nije započeo, kao u Albaniji ili se nalazi u samom začetku, kao u Srbiji, Rusiji i zemljama Zajednice nezavisnih Država (ZND). To su ili višenacionalne države kao Rusija i Srbija, ili sa znatnim udelenjem jedne ili više manjina u stanovništvu. Pri tome nije reč o problemu manjina kao pravnom statusu, nego o uključivanju, odnosno isključivanju iz političke zajednice, o tome da se politička zajednica formira na etničkoj osnovi a ne na osnovu građanstva. Ovo su idealne prepostavke za etno-nacionalističku manipulaciju zasnovanu na paradigmni prijatelj-neprijatelj.

Treći tip. Baltičke zemlje i Slovačka nalaze se negde između ova dva osnovna tipa. To su režimi kojima je sa državama prvoga tipa zajednička etno-nacionalistička manipulacija, kao i neki elementi autoritarizma, ali je u njima proces modernizacije i prestrukturiranja ekonomije daleko odmakao u odnosu na države kozmetičke transformacije. Presudnu ulogu u tome odigrao je geo-strateški položaj ovih zemalja. To su, takode, države sa znatnim udelenjem manjina u stanovništvu, pri čemu nije njihov broj nego "istorija" relevantna za stavljanje jedne manjine u poziciju "neprijatelja". U ovu grupu zemalja spadaju takođe Bugarska i Rumunija nakon 1996., odnosno 1997. godine. U ovim državama je promena političke elite na vlasti, omogućila da se započene dugo odlagano ostvarivanje prepostavki za otpočinjanje procesa prevazilaženja krize modernizacije.

Demokratski porekak je moguć samo na osnovu temeljnog društvenog konzenzusa i na osnovu čvrsto utemeljene političke zajednice na osnovu političkog shvatanja nacije utemeljenog u francuskoj revoluciji. U jedno-nacionalnim državama kao što su Madarska, Poljska, Češka, Francuska, itd. političko shvatanje nacije nije nikakav problem: svaki državljanin je Madar, Čeh, Poljak, Francuz, a ono malo pripadnika manjina su pripadnici jezičkih ili kulturnih manjina koji se u odnosu na političko shvatanje nacije nalaze u isto takvoj relaciji kao što je - po liberalnom modelu - nečija religiozna pripadnost javno-pravno zaštićena privatna stvar svakog pojedinca. Otuda je 1989-1990 u Madarskoj, Poljskoj, Češkoj i Sloveniji politička zajednica već bila stvorena. Te zemlje ulaze u proces političke i ekonomskne transformacije na prepostavkama političke zajednice. Za razliku od ovih zemalja osnovnog tipa 1, stare i novostvorene države osnovnog tipa 2. i 3. slom komunizma dočekuju sa dve ili više pre-političke zajednice na etničkoj ili etničko-religioznoj osnovi. Etnička pripadnost i to po principu *ius sanguini*, a ne državljanstvo i prihvatanje zajedničkih temeljnih vrednosti je merilo pripadnosti zajednici. U tim zemljama, a Srbija i SR Jugoslavija su sve do septembarsko-oktobarskih dogadaja spadale u ovaj tip zemalja - etnicitet je

isključiva (zemlje osnovnog tipa 2), dominantna ili bitna (države osnovnog tipa 3) matrica politike i tim posredovanjem najznačajnija determinanta procesa socijalne, ekonomske i političke transformacije.

Ta gore opisana matrica je osnovni determinirajući faktor svega onoga što se desilo u Srbiji. Osnovno pitanje da li njegovim padom i padom režima SPS-JUL-SRS ova etnonacionalistička matrica definitivno napuštena. Milošević je uspeo da sve do izbora u jesen 2000 godine neprikošnovenovo nameće pravila igre svim akterima. Uprkos raspadu komunističkog sistema u SFRJ, Milošević je u više stranačko političko nadmetanje ušao kao neprikošnoveni harizmatiski lider: njegova se harizma doduše topila ali veoma polako. Istovremeno, tokom svih ovih godina, Milošević je kontrolisao ne samo formalnu vlast, već i stvarnu društvenu moć nasleđenu iz komunističkih vremena: vojsku, policiju i državne fondove. Pored svega toga, Miloševiću je uspeo da nametne pravila političke igre i to ne samo u smislu kako se vlast legitimise nego, u prvom redu, šta je sadržaj i svrha reprezentativne demokratije i izbornog nadmetanja. Naime, sve do drugog kruga opštinskih izbora decembra 1996. jedino političko pitanje u SRJ bilo je srpsko nacionalno pitanje. S obzirom da je Milošević čvrsto držao u svojim rukama državu i bio oličenje stvaranja državnosti u toku procesa raspada Jugoslavije, tzv. demokratska opozicija (Demokratska stranka, Demokratska stranka Srbija, Srpski pokret obovine, i niz manjih stranaka) je neprestano pokušavala na nacionalnom pitanju da preotme Miloševiću primat ubedujući birače da je ona, a ne Milošević, pravi reprezent nacionalnih interesa. Pri tome, one nisu postavljale pitanje pripadništva političkoj zajednici na osnovu građanstva već, kao i dominatna matrica vezana uz Miloševića - na etničkoj osnovi. Otuda su i takozvane demokratske stranke bile na isti način etničke stranke kao SPS, SRS ili Demokratska zajednica vojvodanskih Madara. Na taj način, Miloševiću je uspeo da izmedu sebe i svih opozicionih političara napravi temeljnu distancu: Milošević je bio državnik, a svi su oni "političari" u pežorativnom značenju te reči.

Eskalacija nasilja na Kosovu u zimu-proleće 1998., i rat protiv Srbije koji je usledio, imali su kao neposredni rezultat obnavljanje etno-nacionalističke političke matrice, koja je izgubila na snazi nakon Dejtona. Intervencija međunarodne zajednice samo je dodatno pojačala ovu tendenciju. S obzirom da je reč o pravilima igre gde je Milošević neprikošnovenog hegemona, nvelisani su svi pozitivni trendovi nakon Dejtona koji su vodili ka stvaranju prepostavki za započinjanje procesa političke i ekonomske transformacije u Srbiji. Višak represije i autoritarizma nakon izgubljenog rata, dakle nesposobnost da vojni poraz pretvori u političku pobjedu - za šta mu je bombardovanje civilne infrastrukture Srbije i progon nealbanskog

stanovništva sa Kosova pružao idealne uslove - antagonizovan je stanovništvo Srbije protiv Miloševića i vladajuće koalicije SPS-JUL-SRS. Živeći u virtuelnom svetu u kojem se još od polovine šezdesetih ideoleski projekt društva proglašava za njegovu realnost, Milošević je nizom poteza prosto naterao opoziciju da se ujedini. S druge strane, zahvaljujući unutrašnjem i spoljnom pritisku, to ujedinjenje izvršeno je, prvi put, na ideji alternative socijalističko-radikaliskom političkom diskursu. Pri tome, zapravo ništa se nije promenilo u ne-demokratskom, oligarhijskom karakteru stranaka ujedinjenih u DOS i u osnovnom motivu osvajanja vlasti radi individualne moći i egoističnog interesa.

U septembarsko-oktobarskom političkom prevratu građani Srbije učinili su onaj neophodni iskorak iz neoboljševičkog autoritarizma i na taj način otvorili perspektivu stvaranja moderne liberalno-demokratske države. Obaranje starog režima putem izborima legitimisane skupštinske i predsedničke većine bilo je moguće tek onda kada su politički akteri izasli iz začaranog kruga etničke države, nacije i religije kao faktora koji određuju građanima podobnost za uključivanje u političku zajednicu. Na ovaj način stvorene su pretpostavke (ali samo pretpostavke) za započinjanje procesa političke, ekonomske i socijalne transformacije jugoslovenskog i srpskog društva u moderno društvo i državu. Kada je srpska opozicija, prvi put, uverila građane da predstavlja alternativu politici Miloševića i SPS-a, ona je ne samo dobila izbore - već je i stvorila nužne ali ne i dovoljne pretpostavke za tranziciju od virtualne avnojevske Jugoslavije ka modernoj liberalnoj državi. Doduše, za ovo socijalno sazrevanje političkim akterima u Srbiji bilo je potrebno 10 godina, a onima u Crnoj Gori izgleda ni ovoliko vremena nije dovoljno. Dakle, zahvaljujući izbornoj pobjedi i načinu na koji je ona ostvarena, Srbiji je ukinuta međunarodna izolacija i time stvorene mogućnosti da zakorači na put modernizacije.

Na tom putu, Srbiji i Crnoj Gori čeka još jedna dodatna prepreka. Naime, Savezna Republika Jugoslavija nastala je kao dogovor dveju političkih oligarhija sa ciljem maksimiranja njihove vlasti - a ne zarad opštег dobra. Nikakav opšt, državni, nego isključivo partikularni i lični interes vodio je tvorce ove države. Otuda, na putu započinjanja procesa tranzicije i stvaranja moderne države pred Srbijom i Crnom Gorom postavlja se zadatak savladavanja još jedne prepreke: a to je postojeći miloševićevsko-dukanovićevski državni provizorijum. U Srbiji, saveznim izborima i post-izbornim događanjima stvorena je politička zajednica građanske države. To je korak od neprocenjive vrednosti koji je bio neophodna prepostavka transformacije autoritarnog u demokratski poretk. Ovaj proces, međutim, mora da se dovede do kraja konceptom zajedničke države Srbije i Crne

Gore kao liberalne federacije: jedinstveno tržište, sistemsko zakonodavstvo, spoljna politika i odbrana i dvostruki nivo mogućnosti zaštite individualnih i kolektivnih ljudskih i socijalnih prava. Ta država i njene obe federalne jedinice moraju, pre svega, da bude građanske države u kojima su religija i nacija privatna stvar svakog građanina, zaštićene vladavinom prava na oba nivoa: saveznom i republičkom. Ovo su nužne pretpostavke da bi se mogao otvoriti proces konstituisanja vladavine prava, kompetentne administracije, kontrole države i nosilaca političkih funkcija od strane građana i društva. Tamo gde jedan od najnepopularnijih političara ima moć da se pre skupštinskih izbora naimenuje za predsednika vlade, nemá niti autonomije građanskog društva niti kontrole nosilaca državnih funkcija, ali zato ima klijentelizma i korupcije. Sve dok korupcija bude glavni pratiček ekonomskog i političkog života nema šanse da se priključimo porodicu modernih država. Sastavni deo tog mehanizma korupcije je politička kontrola kijučnih sfera društva. Dakle god političari budu postavljali i smenjivali administrativne i privredne rukovodioce, a medije tretirali kao produžene ruke vlastitih stranaka, Srbija, sa ili bez Crne Gore, neće zakoračiti na put liberalno-demokratske političke transformacije. Nažalost, realnost Srbije i Crne Gore je takva da su principi liberalno-demokratske države za sada ostali samo puka predizborna obećanja DOS-a. Ono što imamo u stavnosti su za sada netaknuti temeljni funkcionalni mehanizmi starog sistema, uključujući organozavani kriminal kao dominantni ekonomski faktor, sa svim pravnim posledicama. Umesto vlade stručnjaka i administracije koja je politički neutralna i kompetentna, za sada na sva četiri nivoa vlasti (lokalna, pokrajinska, republika i savezna država) imamo isključivo shvatanje države kao plena (od čega je lakrdija sa ambasadorskim mestima samo vrh ledenog brega), eksterni klijentelizam, drugim rečima reprodukciju svih mehanizama prethodne partijske države samo što je izbor između broja stranaka povećan. Ova reprodukcija mehanizama miloševičevskog režima odnosi se i na sferu ideologije, samo što se etno-nacionalizam pojavljuje u obližu reakcionarnog anti.modernizma i klerikalizma. Sto preti da istopi ne samo kredit predsedniku Koštinice kao integrativne ličnosti i krhkju političku zajednicu na građanskoj osnovi uspostavljenu u njegovoj izbornoj pobedi i načinu njenog ostvarenja.

Srbija i Crna Gora imaju danas šansu da, prvi put u svojoj istoriji, uspostave liberalno-demokratski poredak. Za to je potrebna duboka strukturalna transformacija autoritarnog poretka, pre-modernog mišljenja i konzervativnih institucija u moderne demokratske institucije liberalne države. Ovaj tip države mora nužno da bude vrednosno neutralan u odnosu na ideološka - svetovna ili duhovna - shvatanja svojih građana. U toj državi škola

mora da odgaja slobodnog, autonomnog, dakle mislećeg pojedinca. U neophodni i nužni deo obrazovanja takvog pojedinca spadaju i osnovna znanja o religijama i duhovnosti, a s obzirom na karakter naše civilizacije, pre svega, temeljna znanja o sve tri velike monoteističke religije. To znanje učenici i studenti moraju da stiču na isti način kao i filozofska i opšte-kulturna znanja, dakle u okviru vrednosno-neutralnog, racionalnog i kritičkog uvida kojeg bi mogao da daje starijim učenicima jedan opšte-obrazovni predmet posvećen kulturama, civilizacijama i religijama, a kojeg bi pre-davalio odgovarajuće obrazovano osoblje - a ne katehete. Otuda, da je vladajuća post-miloševičeva koalicija zaista usmerena na stvaranje temeljnih pretpostavki slobodnog i demokratskog poretka, onda bi se razgovor vodio ne o uvođenju veronauke u državne škole - nego o urgentnoj potrebi dubokog strukturnog reformisanja naše autoritarne škole.

Odnos prema manjinama, prevaziđenje sistema tiranije većine je pravi test koliko je jedan poredak zapravo liberalan i pluralistički. Nesporno je da su u jesen 2000-te godine, u Srbiji stvorene pretpostavke za otpočinjanje procesa demokratske transformacije društva i države. Problem pluralizma i prava na posebnost svake vrste, kao i uvek u periodima velikih političkih sukoba, ostao je potisnut u drugi plan. I nadalje, što je sasvim opravdano s obzirom na nacionalni sastav stanovništva i načina na koji se individua usled nacionalne (etičke) pripadnosti isključivala, odnosno uključivala u političku zajednicu - kada je reč o manjinama, dominira problem nacionalnih, etničkih i religioznih manjina. Tako na primer, s obzirom na eliminacionu kvotu od 5% glasova neophodnih da jedna lista osvoji na izborima da bi se kvalifikovala za ulazak u Skupštinu, ova diskriminaciona mera, pre i posle izbora, kritikovana je isključivo sa stanovišta da onemogućava da nacionalne manjine dobiju mesta u Skupštini Srbije kroz liste svojih etničkih stranaka. Pri tome, ni u jednom momentu, nije se postavljalo pitanje o nemogućnosti parlamentarne reprezentacije partija pogleda na svet, regionalnih stranaka ili stranaka manjinske vrednosne orientacije. Pri tome, vanredni skupštinski izbori decembra 2000, treba da budu primer institucionalne demokratske transformacije.

Nakon samoraspadanja jednopartijskog sistema i na njemu bazirane jugoslovenske države, srpsko društvo prošlo je kroz period simulirane tranzicije i sistema manipulativne političke demokratije. Bitna odlika toga sistema bila je tiranija većine uz formalno poštovanje demokratske procedure. Danas se postavlja pitanje da li septembarski izbori i oktobarski dogadjaji predstavljaju kraj toga sistema ili samo smenu političkih garnitura na vlasti uz suštinsko zadržavanje sistema tiranije većine i partijske države. Nova vlast obećavala je sistem pluralističke demokratije, znači takvu

državu i političku zajednicu, gde su u okviru laičke i liberalne države zagarantovana prava svih manjina, dakle ne samo etničkih. Za sada, ovo su ostala samo obećanja, a u stvarnosti imamo obilje primera shvatanja države kao plena i ignorisanja svega drugog osim klijentelizma i partijskog interesa. Ideološka oblastna pod kojom se vrši ovaj proces je klerikalizam.

Postoji sasvim realna opasnost da kao jedina socijalna posledica „radnja slobode“ bude opšta klerikalizacija državnih institucija i organa. Uostalom, najautoritarnija od svih državnih institucija, vojska, je pored Srpske pravoslavne crkve - najglasniji nosilac klerikalizma. Iz politike ali i iz pojedinih elemenata školskog sistema - opet jedna autoritarna institucija - čuje se sve glasnije i agresivnije zahtev za uvođenje veronauke. Kao da postojeća škola, Armija i Crkva nisu dovoljno autoritarne, zastarele i anti-modernizacione. Umesto temeljne reforme Vojske i školskog sistema, upravo radi očuvanja postojećeg autoritarizma - pribegava se novoj verziji markističkog obrazovanja, zapravo novom obliku autoritarizma i tiranije većine. Naime, kao što je većina danas navodno religiozna tako je još pre 15 godina bila agresivno ateistička. U oba slučaja strada ne samo laička, nego i verujuća liberalna manjina.

Neosporno je da je kako saveznoj tako i republičkoj vlasti stalo do pacifikacije etničkih tenzija i da pokušavaju da sproveđu neku novu manjinsku politiku. Jedan Bošnjak je postao savezni ministar, a jedan Madar predsednik republičke vlade. Savezna vlast organizuje razne manifestacije kojima demonstrira svoju rešenost da na bazi stvaranja nove političke zajednice svih građana Srbije, stvoriti državu bez nacionalnih tenzija i diskriminacije etničkih manjina. Samo, i tu se već na samom početku preslikava ideja tiranije većine. Neke verske manjine su već apriori, proglašavanjem za „sekte“ od strane hijerarhije dominantne verske zajednice, isključene iz ovog procesa. S druge strane, profesionalni manjinci ne samo da dominiraju nego zajedno sa kadrovima nekadašnjeg Saveza Komunista Vojvodine u potpunosti monopolisu ovaj proces. Otuda u celom tom preduzeću nema mesta za „manjine unutar manjina“ i za nosioce ideje liberalnog individualizma. Tako se uz punu asistenciju države stvara novi diskurs tiranije većine unutar nacionalnih manjina.

Kao jedinoj preostaloj višenacionalnoj i multireligioznoj državi-naslednici nekadašnje Jugoslavije, Srbiji je potrebno da napusti sistem majoritarne demokratije i uvede elemente konsocijalne pluralističke demokratije. S druge strane, kao zemlji tranzicije koja mora potpuno da transformiše odnos države i društva, političkog i drugih društvenih podsistema, kolektiva i individue, Srbiji je potreban opšti konsenzus oko temeljnih društvenih institucija. Pod sistemom tiranije većine, iz oba navedena razloga, ovaj proces se ne

može ostvariti, nego kao i mnogo puta u poslednjih 40 godina da simulira reforme koje neće rešiti niti jedan postojeći problem nego samo otvarati nove. Mi moramo biti svesni da pod apsolutnom vladom DOS-a i nasledenom katastrofalnom društvenom situacijom naš problem je još teži i ide mnogo dublje od prostog problema tiranije većine. Mi smo još veoma daleko od toga da smo demokratsko društvo, i otuda društvo i nadalje funkcioniše kao tiranija privilegovane manjine. Nikada u poslednje tri decenije u Srbiji nije ista politička grupacija držala sve poluge vlasti i to na svim nivoima: opštinskom, gradskom, pokrajinskom, republičkom i saveznom. Isto tako, za deceniju postojanja parlamentarizma nije zabeležen slučaj da na svim nivoima opozicija bude toliko slaba i nemoćna - kao što je to slučaj nakon 23 decembra. Da ironija bude veća ova nova i sveobuhvatna vlast, još uvek se naziva opozicijom i to demokratskom opozicijom! Tako smo pod imenom opozicije dobili totalnu vlast koja se legitimise kao demokratska - i čiji demokratski legitimitet i legalitet je apsolutno izvan svake sumnje.

DOS na vlasti (saveznoj, pokrajinskoj, gradskoj i opštinskoj) tvrdio je u protekla dva i po meseca da nije u stanju da spreči pogoršanje životne situacije građana zbog katastrofalnog nasleđenog stanja i usled činjenice da na nivou Republike (još uvek) ne kontroliše vlast. Isto opravdanje naletaženo je i za apsolutnu nesposobnost nekih njihovih funkcionera da obavljaju svoj posao. DOS i predsednik Koštunica su veoma uspešno obavili jedan veoma važan zadatak za stvaranje pretpostavki za otpočinjanje procesa temeljne demokratske transformacije Srbije: oni su definitivno vratili Srbiju u Evropu i свет. I da stvar bude bolja - na velika vrata. Ali, od samog procesa strukturnog preobražaja sistema, vlast je zapravo odustala: umesto toga ona je po pravilima igre nasleđenog sistema sprovela vlastitu kadrovsку politiku, funkcionalizovala državu, medije i institucije. Na svaku kritiku, odgovor je bio: mi smo blokirani, savezna vlast je nemoćna, lokalna vlast je nemoćna, pokrajinska je blokirana: sve u svemu bez posedovanja republičke vlasti mi smo nemoćni. Sada je republička vlast, kao i sve druge poluge vlasti u rukama DOS-a i bivših nevladinih organizacija. Otuda, ako režim brzo i temeljno ne izmeni karakter institucija sistema uzrok za to svakako nije u neposedovanju dovoljno vlasti. A ako do te promene ne dođe u veoma kratkom roku, onda će Srbija da ostane u krugu najsiromašnijih, najkorumpiranijih država tranzicije u kojima je prava vlast zapravo organizovani kriminal.

Laslo Sekelj

SERBIA AFTER MILOSEVIC: ESTABLISHMENT OF POLITICAL COMMUNITY AND STATE-CAPTURE

Summary

In first part of the paper the first 10 years of post-communism in Serbia and Montenegro are interpreted as total misfortune of the transformation process. It is caused by the fact that the old communist political elite remained in power due to its successful manipulation of citizens through ethno-nationalism. This period of manipulative transformation was ultimately ended when the opposition succeeded to overcome the ethnic concept of political community. In the second part, policy of the new government is discussed, where the decisive point is to which degree it helps the beginning of the process of structural transformation of the Serbian society based on principles of liberalism, pluralism and democracy.

Key words: Serbia, political community, Montenegro, democratic system.

Nova srpska politička misao

Posebno izdanje 1 (2001)

UDK 323.22(497.11).2000"(082)

Primljeno: 15. juna 2001.

Predrag Simić

Institut za međunarodnu politiku i privredu

Beograd

JUGOSLAVIJA NA RASKRŠĆU: REFORME ILI DEZINTEGRACIJA?

Sažetak: Nakon pobede demokratskih snaga u Srbiji na septembarskim izborima 2000. i obaranja režima Slobodana Miloševića na Zapadu je tri meseca trajao period "jugoforije". Međutim, početkom 2001. godine, SRJ je suočena sa obnavljanjem kosovske krize (delovanjem terorističkih snaga u Preševoj dolini), kao i sa eksalacijom secesionističke politike vlasti Crne Gore prema Srbiji. U obema krizama Zapad je pokazao nedovoljnu spremnost da aktivno suoči sa ovim obnovljenim pretnjama regionalnoj bezbednosti. Uz adekvatniju pomoć međunarodne zajednice SRJ bi mogla odigrati centralnu ulogu u regionalnim integracionim procesima, kao i u uspostavljanju i održavanju bezbednosti u Jugoistočnoj Evropi.

Ključne reči: regionalna bezbednost, Jugoistočna Evropa, Kosovo, Crna Gora, Srbija

Pobeda demokratskih snaga na izborima u Srbiji i Hrvatskoj i odlazak s političke scene dvojice glavnih protagonisti jugoslovenske drame - Slobodana Miloševića i Franje Tuđmana - nagovestili su tokom 2000. godine kraj drame bivše Jugoslavije. Ubrzao posle pobede Demokratske opozicije Srbije (DOS) SR Jugoslavija je vraćena u Ujedinjenu naciju i OEBS, primljena je u Pakt za stabilnost u Jugoistočnoj Evropi dok su nove vlasti podnošenjem zahteva za prijem u Savet Europe nagovestile nameru da Jugoslaviju "uveđu u Evropu"; UDK 323.22 (497.11)"2000"(082), tj. da je usmere u pravcu ulaska u Evropsku uniju. Reagujući na oktobarski zaokret u Srbiji, međunarodna zajednica je ukinula većinu sankcija prema SRJ i do kraja 2000. godine uputila finansijsku i humanitarnu pomoć u iznosu od oko pola milijarde dolara. Povratak SRJ u međunarodne organizacije i ulazak u Pakt za stabilnost revitalizovao je regionalne inicijative i otvorio prostor aktivnjem nastupu EU u Jugoistočnoj Evropi što je potvrdio uspeh samita u Zagrebu i Skoplju. Ukratko, tromešecni period „jugoforije“ pokazao je veliki potencijal demokratskih i integracionih procesa u Jugoistočnoj Evropi koji su prethodnih godina veoma sporu napredovali zbog raspada i rata u bivšoj Jugoslaviji, odsustva investicija i međunarodne izolacije SRJ, geografski centralne zemlje regiona. Početkom 2001. godine optimizam će, među-

tim, ustuknuti pred obnovljenim pretnjama regionalnoj bezbednosti koje se više nisu mogle dovesti u neposrednu vezu s nasledem Miloševićevog režima. Iako se težešte krize pomerilo prema Makedoniji, SR Jugoslavija se našla među zemljama čija su bezbednost pa i sam opstanak dovedeni u pitanje novom eskalacijom kosovske krize i zahtevima crnogorskih vlasti za konfederalizacijom, odnosno, otcepljenjem od zajedničke države.

Gotovo dve godine po dolasku međunarodne administracije (UNMIK) i međunarodnih mirovnih snaga (KFOR) na Kosovo i Metohiju etničko nasilje nije zaustavljen nego je samo promenilo smer a njegova meta postali su Srbi i ostalo nealbansko stanovništvo. Uprkos prisustvu UNMIK-a i KFOR-a, paravojne snage formalno raspuštenе „Oslobodilačke vojske Kosova“ („OVK“) ostale su dominantan članak i na Kosovu i među Albancima na jugu Srbije i u Makedoniji. Kriza se s Kosova i Metohije najpre prelila u južnu Srbiju gde je tzv. Oslobodilačka vojska Preševa, Bujanovca i Medveđe („OVPMB“), sačinjena od pripadnika „OVK“, upala u tzv. Kopnenu zonu bezbednosti (KZB) formiranu juna 1999. radi razdvajanja snaga KFOR-a od snaga Vojske Jugoslavije (VJ).

[1] Uprkos oktobarskoj pobedi demokratskih snaga nad Miloševićevim režimom u Srbiji KZB nije ukinuta i u međuvremenu se pretvorila u poligon za delovanje albanskih ekstremista koji zahtevaju pripajanje Preševa, Medveđe i Bujanovca Kosovu i Metohiji. Krajem februara i marta kriza se s Kosova prelila i u Makedoniju gde su pripadnici „OVK“ osnovali tzv. Oslobodilačku narodnu armiju („ONA“) i započeli sukobe s makedonskim snagama bezbednosti na severu (Taniševci, Kumanovo) i severozapadu Makedonije (Tetovo). Dalje širenje ove krize ugrozilo bi Crnu Goru (istočni delovi ove republike naseljeni su pretežno albanskim stanovništvom[2]), jugozapadnu Srbiju (Raška oblast, odnosno, Sandžak), Albaniju (odnosi pretežno muslimanskog severa i pretežno hrišćanskog juga) kao i ukupne odnose na jugu Balkana uključujući Grčku i Tursku, odnosno, južno krilo NATO-a.

Druga pretnja opstanku post-Miloševićevske Jugoslavije je produbljavanje krize u odnosima njene dve federalne jedinice. Suprotno očekivanjima da će pod Miloševićevog režima otvoriti demokratski dijalog između Crne Gore i Srbije o budućem ustavnom uređenju federacije, vlasti u Podgorici su krajem godine objavile „Platformu za razgovore sa vladom Srbije o novim odnosima između dve države“, u kojoj se traži razdvajanje Srbije i Crne Gore u dve suverene države koje bi, prema ovom predlogu, potom izgradile uniju država. Vladajuća koalicija Srbiji, DOS, nešto kasnije je na predlog predsednika SRJ, Vojislava Košturnice, usvojila „Predlog za rekonstrukciju Jugoslavije“, koji takođe zagovara ustavne promene ali uz očuvanje savezne države u obliku „minimalne federacije“. Ukoliko se ima u vidu

da Savezna Republika Jugoslavija danas predstavlja relativno nestabilnu vezu tri različite celine - Srbije, Crne Gore i Kosova i Metohije - nije teško prepostaviti da bi otcepljenje Crne Gore imalo direktne posledice po status Kosova i Metohije i moglo pokrenuti „domino-efekat“ čije bi se posledice osetile od Bosne i Hercegovine do Makedonije, dok bi se broj država u regionu sa sadašnjih deset mogao popeti na dvanest do petnaest.

Iako različiti po svom karakteru i političkim ciljevima, ovi procesi imaju zajedničku dinamiku: na primer, jedan od glavnih argumenata zagovornika nezavisnosti Crne Gore je da reformski kurs u ovoj jugoslovenskoj republici ne bi smeо zavisiti od razvoja događaja u Srbiji i na Kosovu, odnosno, da Crna Gora „ne smi biti talac kosovske krize“. S druge strane, albanski političari na Kosovu i u Metohiji podržavaju osamostaljivanje Crne Gore ističući da bi to doprinelo nezavisnosti Kosova i stvaranju jedinstvene albanske nacionalne države na Balkanu u skladu s njihovom tezom da je „Jugoslavija zemlja u procesu raspada koji mora biti izveden do kraja“, odnosno, do revizije balkanskih granica i stvaranja nacionalno homogenih država. Stiče se i utisak da politika međunarodne zajednice na Balkanu ima protivurečne ciljeve - dok u Bosni želi da očuva multietničku, multikulturalnu i multikonfesionalnu zajednicu (suprotno želi dva od njena tri konstitutivna naroda) na Kosovu i Metohiji, de facto, tolerira stvaranje nacionalno homogene države s izrazito revolucionističkim namerama prema susedima. Za razliku od SFORA u Bosni i Hercegovini, KFOR i UNMIK na Kosovu i Metohiji nisu spremni da se aktivno suprotstave jednom velikonacionalnom pokretu i spreče prevlakanje krize u susednoj području postajući tako talac jedne prevazidene politike, ali i moguća štvrta šireg oružanog sukoba na jugu Balkana.

Budućnost Jugoslovenske federacije

Bezbednost SRJ i njenog neposrednog okruženja zavise, pre svega, od budućnosti odnosa njene dve članice - Srbije i Crne Gore - koji su već duže vremena u krizi. Posle proglašenja nezavisnosti Slovenije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Makedonije, dve preostale republike Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije - Srbija i Crna Gora - proglašile su 28. aprila 1992. godine „Treće Jugoslaviju“, odnosno SRJ. Međutim dok je u Crnoj Gori ova odluka doneta na referendumu, građani Srbije nisu imali prilike da se izjasne o novoj državi, a umesto njih odluku je doneo režim Slobodana Miloševića. Bliskost Miloševićeve Socijalističke partije Srbije (SPS) i crnogorske Demokratske partije socijalista (DPS), na čijem čelu su se u to vreme nalazili Momir Bulatović i Milo Đukanović, učinila je da zajednička država opstane sve do druge polovine devedesetih godina uprkos krizama u

Hrvatskoj (Krajina) i u Bosni i Hercegovini.

Ubrzo posle Dejtonskog mirovnog sporazuma i pobjede opozicije na lokalnim izborima u Srbiji u vladajućoj crnogorskoj partiji izbija sukob između Mila Đukanovića i Momira Bulatovića, a kasnije i njenog rascpa na DPS, pod vodstvom Đukanovića, i Socijalističku narodnu partiju (SNP) koju je osnovao Bulatović. Iako su u letu 1997. godine crnogorski poslanići u saveznom parlamentu još jednom glasali za izbor Slobodana Miloševića na mesto predsednika SR Jugoslavije, približavanje predsedničkih izbora u Crnoj Gori produbilo je podela unutar vladajuće partije u Crnoj Gori.

Na predsedničkim izborima u Crnoj Gori održanim oktobra 1997. godine Milo Đukanović je tesno pobedio Momira Bulatovića i od tog trenutka počinje hladni rat između Beograda i Podgorice koji će narednih godina dovesti do erozije saveznih institucija i *de facto* konfederalizacije zemlje. Tesna i sporna pobeda Đukanovića potvrđena je ubedljivom povećanjem DPS-a na vanrednim parlamentarnim izborima u Crnoj Gori koji su održani maja 1998. godine. Nastopeći da ublaži posledice Bulatovićevog poraza u Crnoj Gori, Slobodan Milošević smjenjuje saveznog premijera Radoja Kontića i naovo mesto postavlja Momira Bulatovića čime se politička podela iz Crne Gore prenosi na odnose između crnogorske i savezne vlade. Sa svoje strane, nove vlasti u Podgorici menjaju dotađnji zakon prema kome se ideo političkih stranaka u crnogorskoj delegaciji u Veću republike Savezne skupštine određuje srazmerno njihovim izbornim rezultatima, odnosno, srazmerno njihovoj zastupljenosti u republičkoj skupštini. Umesto toga, većina u parlamentu odlučuje da crnogorsku delegaciju u Veću republike Skupštine Jugoslavije čime samo njeni predstavnici što je izazvalo reakciju Ustavnog suda Jugoslavije koji je ocenio da je takav zakon u suprotnosti sa Ustavom Jugoslavije iz 1992. godine. Ustavni sud Crne Gore nešto kasnije, međutim, osporava nadležnost Ustavnog suda Jugoslavije i daje za pravo odlukama Skupštine Crne Gore i vladajuće partije. Zauzvrat, Miloševićev režim odlučuje da novi crnogorski poslanići ne mogu da zauzmu svoja mesta u Veću republike i umesto njih zadržava stare poslanike bliske Momiru Bulatoviću sve do izbora za savezni parlament u septembru 2000. godine.

Od leta 1998. godine nadalje odnosi saveznih i crnogorskih vlasti sve više će se zaoštrevati ne samo isključivanjem vlasti u Podgorici iz odlučivanja o unutrašnjoj i spoljnoj politici SR Jugoslavije, nego i sve većim osamostaljivanjem Crne Gore od savezne države što će na kraju ostaviti Vojsku Jugoslavije kao jedinu saveznu instituciju u Crnoj Gori. U borbi protiv Đukanovićeve vlasti Miloševićev režim je primenjivao različite vrste pritiska, uključujući ekonomске sankcije, uskraćivanje uplate u republički budžet i česte blokade trgovine između Srbije i Crne Gore. Vlasti u Podgorici su

reagovale preuzimajući carinu na teritoriji Crne Gore i odbijajući da uplačuju prihode od carine i saveznih poreza u budžet federacije. Samim tim, Ustav SRJ u praksi je dezavuisan dok su odnosi Srbije i Crne Gore dobili konfederalni karakter. Zaoštrevanje odnosa između Miloševićevog režima, s jedne, i SAD i EU, s druge strane, pogodovali su vlastima u Crnoj Gori koje su dobiti važno mesto u politici međunarodne izolacije i pritisaka na Slobodana Miloševića. Podgorica dobija ne samo političku podršku i mogućnost za međunarodnu promociju nego i značajnu tehničku i finansijsku pomoć koja je Crnu Goru učinila drugim najvećim primaocem američke pomoći u *per capita* iznosu (posle Izraela). Drugi značajan izvor prihoda postala je „siva ekonomija“ kojoj su pogodovali međunarodne trgovinske sankcije prema SRJ i haotično stanje dejtonskoj Bosni, na Kosovu i Metohiji i u Albaniji.

Iako je uzdržavanje crnogorskih vlasti od otvorenog sukoba s Beogradom ostavilo odrešene ruke Miloševiću na unutrašnjem planu ono je, ipak, slabilo njegove pozicije prema ključnom političkom problemu zemlje u to vreme - problemu Kosova i Metohije - koji je 1997-1998. eskalirao u otvoreni oružani sukob. Krajem 1998. i početkom 1999. godine Miloševićev režim je ušao i u sukob sa Sjedinjenim Državama u kome su crnogorske vlasti nastojale i u velikoj meri uspeli da ostanu po strani. Stavište, Crna Gora je tokom intervencije NATO-a prihvatala gotovo 100.000 albanskih izbeglica sa Kosova i Metohije čime je jasno artikulisala svoju nezavisnu poziciju u odnosu prema Miloševićevom režimu. Suprotno očekivanjima Zapada, Slobodan Milošević je preživeo rat sa NATO-om i gubitak Kosova i Metohije tako da se problem odnosa između dve članice jugoslovenske federacije ponovo našao na dnevnom redu. U prvim posleratnim mesecima crnogorske vlasti s pažnjom su pratile poteze srpske opozicije i pomagale njene kontakte sa SAD i EU tražeći najpogodniju poziciju i u slučaju opstanka i u slučaju pada Miloševićevog režima. Pošto do odlučujućeg sukoba režima i opozicije u to vreme nije došlo, zvanična Podgorica početkom avgusta 1999. godine istupa s prvom platformom o reorganizaciji jugoslovenske federacije koja je ostala bez odgovora tadašnjih vlasti u Beogradu dok je u opoziciji platformu eksplicitno podržao jedino Srpski pokret obnove.

Pripremna konsolidacija i rast represije režima u Beogradu pogodovali su vlastima u Podgorici čiji značaj je rastao u očima Zapada kao važnog uporišta u sukobu sa Miloševićevim režimom. U to vreme broj policajaca u Crnoj Gori povećan je s 10.000 na oko 25.000, sve češći su bili incidenti s pripadnicima Druge armije Vojske Jugoslavije, stacionirane u Crnoj Gori, dok su crnogorski mediji upozoravali na mogućnost vojnog udara videći u novoformiranom Sedmom bataljonu specijalnih snaga VJ jedinicu koja bi

trebalo da izvrši taj zadatak. Zahvaljujući pomoći USAID, EU i drugih međunarodnih organizacija vlasti u Crnoj Gori su krenule u proces zakonodavnih promena čiji je cilj harmonizacija s pravom Evropske unije. U praksi, dometi reformi su bili mnogo skromniji: prema podacima crnogorskih ekonomista, društveni proizvod ove republike pao je na svega 40% društvenog proizvoda iz 1989. godine, nezaposlenost je utrostručena, glavne privredne grane poput turizma nisu ozbiljnije ušle u proces privatizacije dok iz susedne Italije često dolaze optužbe o visokom stepenu kriminalizacije i vezama sa mafijom u italijanskoj provinciji Pulja, što crnogorske vlasti po pravilu odbacuju. U ovom razdoblju juž između Srbije i Crne Gore se dalje produbio: vlasti u Beogradu sve češće su zatvarale granicu između dve republike delimično u cilju političkog pritiska na Podgoricu a delom i u cilju zaštite srpskog tržišta od uticaja sve otvorenjeg crnogorskog tržišta. Jedinstveno jugoslovensko tržište konačno se raspalo pošto je Crna Gora pored dinara uvela i nemačku marku kao sredstvo plaćanja da bi, nešto, kasnije potpuno eliminisala dinar iz platnog prometa planirajući prelazak na evro u drugoj polovini 2001. Ovi činioци će presudno uticati na privredne i političke tokove u Crnoj Gori krajem devedesetih godina i stvaranje nove političke i intelektualne elite koja će postati glavni protagonisti politike osamostaljenja Crne Gore. Sa svoje strane, „siva ekonomija“ je doprinela stvaranju nove preduzetničke klase čiji su interesi čvrsto povezani s interesima crnogorskih vlasti i koja se smatra jednim od glavnih inspiratora njihove politike.

Do preloma u odnosima Beograda i Podgorice dolazi sredinom 2000. godine kada je Miloševićev režim, pod sve većim pritiskom SAD i u pogrešnom uverenju da je dovoljno oslabio opoziciju u Srbiji odlučio da promeni Savezni ustav i uvede direktnе izbore za predsednika Jugoslavije u namjeri da omogući Slobodanu Miloševiću još jedan mandat na čelu savezne države. Ilegalna promena ustava 6. jula 2000. godine bila je znak za uzbunu i za srpsku opoziciju i za Zapad ali i za crnogorske vlasti. Iako se deo srpskih opozicionih partija kolebao da li pod ovim uslovima da izade ili da bojkotuje savezne izbore, pod pritiskom SAD i EU najveći deo opozicije, okupljen u DOS-u, odlučio je da učešćuje na izborima koji su zakazani za kraj septembra. Milo Đukanović je, međutim, američke zahteve odbacio obrazlažući svoj stav nelegalnošću ustavnih promena. U tom pitanju dolazi i do otvorene podele interesa između crnogorskih vlasti i srpske opozicije kojoj je bila preko potrebna pomoć crnogorskih birača u obraćunu s Miloševićevim režimom. Pomažući neočekivana ali ubedljiva pobeda DOS-a na izborima 24. septembra i masovni protest građana Srbije u Beogradu 5. oktobra koji su konačno uklonili Miloševića s vlasti dočekani su s

pomešanim osećanjima u Podgorici: dok je razlog za zadovoljstvo nesumnjivo bila podrška crnogorske vlasti srpskoj opoziciji pad Miloševića objektivno je smanjio značaj Đukanovićevog režima za SAD i EU. Savezni predsednički i parlamentarni izbori tako su doveli do pomalo paradoksalne situacije: dok su ih vlasti u Crnoj Gori bojkotovale i odbile da priznaju njihov rezultat, Bulatovićeva SNP je na njima učestvovala i samim tim postala jedini kandidat iz Crne Gore za sastavljanje novog saveznog parlamenta i vlade. Uprkos političkim razlikama između SNP i DOS-a sporazum je postignut i, pošto je na položaj predsednika SRJ izabran Vojislav Koštunica, mandat da formira novu saveznu vladu dobio je predstavnik SNP Zoran Žižić. Stari sukob između vlasti u Podgorici i savezne vlade tako se preneo i na novu vlast koja je federalizacija nastala kao rezultat pobjede DOS-a.

Argumenti na kojima počiva politička platforma crnogorskih vlasti o osamostaljenju i mogućoj konfederalnoj zajednici Srbije i Crne Gore dosta su slični onima koje je krajem osamdesetih i početkom devadesetih godina zastupala Slovenija, prva republika koja se odvojila od tadašnje SFRJ (i time pokrenula lančanu reakciju u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini). Kao što je već rečeno, oni polaze od konstatacije da Crna Gora ima najdužu neprekinitu državnu tradiciju među svim jugoslovenskim republikama, da ima loše istorijsko iskustvo s tri jugoslovenske države, da je izgradila stabilne demokratske institucije i procese, da je odmakla u procesu tranzicije i približavanja evropskim integracijama, da je uspostavila skladne međunarodne odnose, da ima stabilne odnose sa susedima i da ne želi da bude talac nerešenih problema Srbije, u prvom redu Kosova i Metohije. U prilog tome navodi se i da je tzv. Badinterova arbitražna komisija još 1991. godine Crnu Goru svrstala među jugoslovenske republike koje nemaju političkih smetnji da postanu samostalne države. Zanimljivo je primetiti da crnogorski ustavni eksperți bliski vlastima smatraju da ni demokratija u Srbiji i Crnoj Gori ne bi omogućila stabilnu zajednicu zbog velikih disproporcija u veličini dve republike pošto Srbija ima gotovo devetnaest puta veće stanovništvo što isključuje načelo „jedan čovek - jedan glas“. Za razliku od Slovenije i Hrvatske koje su izraz svoje nezavisnosti videle, pre svega, u međunarodnom priznanju, vlastitoj armiji i ekonomskoj nezavisnosti, crnogorske vlasti insistiraju na međunarodnom priznanju (tj. posebnom mestu u Ujedinjenim nacijama) i ekonomskoj nezavisnosti, ali ne i na posebnoj armiji navodeći da Crnoj Gori nisu potrebne oružane snage. Pobornici crnogorske nezavisnosti ipak priznaju blisku istorijsku povezanost i srodne interese Srbija i Crnogoraca kao i Srbije i Crne Gore naglašavajući da osamostaljenje Crne Gore ne bi značilo i potpuni prekid veza dva naroda i dve republike i da bi te veze bile očuvane kroz konfederalnu zajednicu.

Platforma predsednika SRJ, Vojislava Košturnice, i Demokratske opozicije Srbije priznaje da je postojeće ustavno uredjenje loše i takođe se zalaže za reformu srpsko-crnogorske federacije u pravcu federalne zajednice s minimumom zajedničkih funkcija: savezna vlast bi imala svega pet resora u svojoj nadležnosti dok se ne isključuje mogućnost jednodomnog saveznog parlamenta. Prema ovom predlogu, u nadležnosti savezne države nalazili bi se zaštita osnovnih prava i sloboda, spoljna politika, nacionalna odbrana, osnove ekonomskog sistema i transport i komunikacije. Da bi se obezbedila ravnopravnost dve federalne jedinice nejednakе veličine ovim predlogom se utvrđuje nekoliko načela na osnovu kojih bi funkcionalne savezne institucije. Prvi je da bi sve bitne odluke - zakone i druge propise - usvajala oba doma parlamenta apsolutnom većinom dok bi oba doma imala opštu nadležnost. Prema ovom predlogu, postojale bi dve vrste nadležnosti organa federacije. U prvu spadaju pitanja u isključivoj nadležnosti federacije kao što su spoljna politika, nacionalna odbrana, monetarni sistem, carinski sistem, transport, obligaciono pravo i hartije od vrednosti. U drugu spadaju pitanja u zajedničkoj nadležnosti federacije i država-članica kao što su: osnovna prava i sloboda (uključujući manjinska prava), svojinski odnosi, poreski sistem, bankarski sistem, trgovinsko pravo, penzije i osiguranje imovine i lica. Iako po mnogo čemu slični, ova dve predloga se razlikuju po karakteru zajedničke države: dok predlog Vojislava Košturnice i DOS-a predviđa saveznu državu, tj. federaciju, crnogorski predlog predviđa savez država, tj. konfederaciju dve međunarodno priznate države.

Tokom februara i marta 2001. godine između Beograda i Podgorice bilo je više susreta i rasprava na tu temu i na vladinom i na nevladinom nivou u kojima je iznet i predlog trogodišnjeg moratorijuma ali kompromis nije postignut. Ubroz potom skupština Crne Gore je donela niz odluka, uključujući odluku o raspisivanju vanrednih parlamentarnih izbora i novi zakon o referendumu. Prema ovom zakonu za uspeh referendumu bilo bi dovoljno ukoliko bi na njega izašla prosta većina (50%+1) upisanih birača dok bi za odluku bila dovoljna prosta većina od ovog broja, odnosno, jedna četvrtina upisanih birača. Na referendumu bi pravo glasa imali samo oni državljeni Crne Gore koji imaju stalno boravište na teritoriji ove republike. Odredbe ovog zakona naišle su na kritike dok su američka administracija i Evropska unija javno iznеле svoja upozorenja u pogledu njegovih odredbi. Ona se, pre svega, odnose na činjenicu da bi, u krajnjem slučaju, o sudbini Crne Gore (i jugoslovenske federacije) mogla odlučiti svega jedna četvrtina upisanih crnogorskih birača. Drugo, odredba ovog zakona da pravo glasa na referendumu imaju samo građani sa stalnim prebivalištem na teritoriji Crne Gore isključuje veliki broj crnogorskih državljenih koji žive u Srbiji. Treće,

unilateralna odluka Crne Gore imala bi neizbežno posledice po budućnost Kosova i Metohije i, verovatno, regiona u celini. Uprkos gotovo jednoglasnom stavu srpske političke javnosti da će privatiti odluku crnogorskih birača bez obzira kakva ona bila i obostrano želji da se očuva srpsko-crnogorska zajednica u federalnom ili konfederalnom obliku verovatno je da bi raspad jugoslovenske federacije imao ozbiljne posledice po Srbiju i udaljio interes Srbije i Crne Gore. Dok bi prva bila pretežno orijentisana prema srednjeevropskom prostoru, druga bi postala izrazito sredozemna zemlja. Posledica raspada bila bi, svakako, i dalja politička i ekonomska fragmentacija Jugoistočne Evrope.

U predizbornoj kampanji u Crnoj Gori polarizovale su se dve opcije: prva, koju predvode vladajuća DPS Mila Đukanović i Socijaldemokratska stranka (SDP), nastupa s pozicijom nezavisnosti Crne Gore i konfederalne zajednice sa Srbijom dok druga, koju predvode SNP Predrag Bulatović, Narodna stranka (NS) Dragana Šoća i Srpska narodna stranka Božidara Bojovića, zalaže se za očuvanje federacije sa Srbijom. Zanimljivo je da je DPS odbila ponudu Liberalnog saveza za formiranje potpuno separatističkog crnogorskog bloka pre izbora i ostala na pozicijama pomenutog predloga za redefinisanje odnosa između Crne Gore i Srbije (iako je moguće stvaranje postizborne koalicije ovih stranaka). U najkraćem, stav prve grupacije je da bi ostajanjem u federaciji Crna Gora vremenom izgubila atribute državnosti i svela se na jedan od regiona Srbije dok je stav druge grupacije da bi nezavisna Crna Gora vrlo brzo došla pod udar teritorijalnih pretencija suseda, pre svega velikoalbanskog nacionalizma kosovskih Albanaca na način kako se to dogodilo sa Makedonijom. Upozorenja ove vrste polaze od činjenice da se na mapama albanskih ekstremista sa Kosova i Metohije veći deo Crne Gore, uključujući Podgoricu nalazi unutar granica „Velike Albanije“, da su Albanci najveća nacionalna manjina u Crnoj Gori i da bi se u slučaju nezavisnosti Kosova i Metohije Crna Gora graničila s dve albanske nacionalne države što ne bi moglo ostati bez uticaja na brojnu albansku manjinu koja živi na istoku i severoistoku Crne Gore. Pristalice nezavisnosti Crne Gore odbacuju takve tvrdnje i smatraju da bi nezavisna Crna Gora bila građanska i ekonomski uspešna država koja bi očuvala etnički ravnotežu između Crnogoraca, koji čine dve trećine, i nacionalnih manjina koje čine jednu trećinu njenog stanovništva.

Kosovo i Metohija: neuspeh medunarodne misije?

Za razliku od Bosne i Hercegovine, gde je građanski rat završen klasičnom mirovnom konferencijom i sveobuhvatnim političkim sporazumom, rat na

Kosovu i Metohiji je prekinut vojnom intervencijom NATO-a dok je mandat međunarodne uprave (UNMIK) i snaga za očuvanje mira (KFOR) uspostavljen rezolucijom SB UN 1244 i vojno-tehničkim sporazumom iz Kumanova. Iako je vreme pokazalo da je u Dejtonski mirovni sporazum bio „nedovršeni mir“, dvogodišnje iskustvo međunarodne uprave na Kosovu i Metohiji govori da se u ovom slučaju radi pre o „nedovršenom ratu“. O tome svedoči i činjenica da u Bosni i Hercegovini od potpisivanja Dejtonskog sporazuma do danas nije zabeležen ni jedan oružani sukob dok je na Kosovu i Metohiji političko nasilje nastavljeno (u obrnutom smeru) i posle dolaska UNMIK-a i KFOR-a. Pod pritiskom političkog i etničkog terora pokrajinu je posle 10. juna 1999. godine napustilo oko 250.000 nealbanaca, pretežno Srba, Crnogoraca i Roma, njihova imovina je opljačkana dok je oštećen ili uništen veliki broj hrišćanskih crkvenih i kulturnih spomenika. Male srpske enklave očuvale su se uglavnom duž granice sa užom Srbijom na severu Kosova i Metohije ali su pod neprekidnim pritiskom militantnih Albanača poput nedavnih nemira u Kosovskoj Mitrovici ili terorističkog napada na autobus kod Podujeva.

Na udar se našlo i lokalno albansko stanovništvo koje nije prihvatalo vlast OVK ili se, jednostavno, našlo na meti kriminalaca među kojima su mnogi došli iz severne Albanije. Na lokalnim izborima održanim krajem 2000. godine kosovski Albanci su većinom glasali za Demokratski savez Kosova (LDK) Ibrahima Rugove ali je ubrzo posle izbora došlo do eskalacije političkog nasilja formalno ugašene OVK kada je u terorističkom napadu ubijen i jedan Rugovin politički savetnik. U to vreme počinje i prevlivanje krize u južnu Srbiju i upadi pripadnika tzv. Oslobođilačke vojske Preševa, Medveđe i Bujanovca (OVPMB - ogrank OVK), u tzv. Zoni kopnenе bezbednosti uspostavljenu duž administrativne granice Kosova i Metohije s užom Srbijom. Kriza u Preševskoj dolini ugrozila je transevropski tranzitni koridor broj 10, odnosno, auto put i željeznički prugu Beograd-Skopije-Solun-Atina pošto su najistureniji položaji OVPMB udaljeni svega 900 metara od ovih saobraćajnica. Početkom 2001. godine albanski ekstremisti sa Kosova i Metohije zauzeli su selo Tanuševce na severu Makedonije i započeli napad na Tetovo nastojeći da u sukob uvuku albansku stanovništvo u čitavoj Makedoniji. Neposredni povod ovih napada bilo je potpisivanje sporazuma o utvrđivanju granične linije između Jugoslavije i Makedonije na samitu balkanskih zemalja u Skoplju koje su albanski politički vodi i na Kosovu i Metohiji i u Makedoniji jednodušno odbacili.

U srpsko-albanskom etničkom i teritorijalnom sukobu na Kosovu i Metohiji albansko rukovodstvo je godinama tražilo, i konačno dobilo, vojnu intervenciju NATO-a i međunarodnu upravu u pokrajini. Dve godine posle intervencije NATO-a i uvođenja privremene administracije UN interes

albanskog nacionalnog pokreta, s jedne strane, i UNMIK-a i KFOR-a, s druge, sve više dolaze u sukob. Uvereni da je vreme na njihovoj strani, lideri kosovskih Albanaca vrše pritisak u cilju konačnog rešenja statusa, odnosno, priznavanja nezavisnosti Kosova i Metohije ali i otvaranja kriznih žarišta na svim susednim područjima gde žive Albanci kao što su jug Srbije[14], zapadna Makedonija [15] a, u budućnosti, verovatno i istočna Crna Gora. Pomalo parodoksalno, misije UNMIK-a i NATO-a na Kosovu i Metohiji našle su se u sličnom položaju u kome se nalazio i Miloševićev režim: iako raspolaže superiornom vojnom silom one nisu uspele da zaustave nasilje i utvrde politiku normalizacije međunarodnih odnosa. U takvim okolnostima, albanski ekstremisti bez mnogo problema su nastavili nacionalnu mobilizaciju i obuku paravojnih formacija uz snažnu podršku albanske dijaspore u Zapadnoj Evropi [16] i Sjedinjenim Državama. [17]

UNMIK i KFOR nastroje da svoju misiju ispunje izbegavajući konfrontaciju s „OVK“, koja je formalno demilitarizovana i transformisana Kosovski zaštitni korpus (KZK) ali u praksi su njene političke i komandne strukture, ljudstvo i naoružanje očuvani. Iz njih su, nešto kasnije, nastale „OVPMB“, u južnoj Srbiji i „ONA“, u Makedoniji. Sjedinjene Države, koje su godinama diskretno a od druge polovine 1998. godine i otvoreno pomagale OVK [18] kao saveznika u borbi protiv Miloševićevog režima u Srbiji još uvek nisu spremne da otvoreno priznaju da je OVK, slično avganistanskim talibanicima, od saveznika postala pretinja regionalnoj bezbednosti. Interese kosovskih Albanaca u Vašingtonu još uvek zastupa snažan albanski lobi i grupa uticajnih kongresmena i senatora koja nije spremna na krupniji zaokret američke politike na Balkanu uprkos padu režima Slobodana Miloševića. Tome bi trebalo dodati i da stav Pentagona u pogledu zaštite američkih oružanih snaga (protection of forces) i „nultih gubitaka“; (zero losses) na Kosovu i Metohiji znači ili povlačenje američkih vojnika u utvrđene baze ili njihovo ograničeno angažovanje što je ostavilo širok prostor za delovanje OVK i njenih naslednika. Iako su pravila angažovanja evropskih vojnika nešto fleksibilnija i u njihovom slučaju važe manje-više slična ograničenja. Posledice su se mogle videti već u krizi u Preševskoj dolini gde su albanskim paravojnim grupama, naoružanje i oprema došli s Kosova i Metohije uprkos kontrolnim punktovima i graničnim kontrolama KFOR-a. Nešto slično kasnije se dogodilo i u severnoj Makedoniji, naročito tokom sukoba u Tetovu gde su pripadnici „OVK“ bez mnogo problema prelazili granicu prema Makedoniji u rejonu Šar planine. Štaviše, jedinice KFOR-a stacionirane u Makedoniji u cilju prevencije sukoba povukle su se iz Tetova odmah pošto je prvi nemački vojnik bio ranjen u sukobima albanskih ekstremista i pripadnika makedonskih snaga bezbednosti.

Ukratko, sve otvoreni sukob interesa albanskih ekstremista i KFOR-a

neizbežno otvara pitanje revizije ciljeva međunarodnog prisustva na Kosovu i Metohiji i mandata misije UNMIK-a. Međunarodna zajednica u tom pogledu ima dve otvorene opcije: ili da pokuša da sproveđe mandat i ostvari ciljeve postavljene u rezoluciji SB UN 1244 uz rizik oružanog sukoba s albanskim eksistemima i gubitke u redovima KFOR-a ili da se povinju albanskim zahtevima i prizna nezavisnost Kosova i Metohije uz rizik daljeg širenja konflikta sve do stvaranja velike albanske nacionalne države na Balkanu. I jedna i druga opcija stavljuju NATO u posebno delikatnu situaciju ne samo zbog mogućeg neuspeha misije KFOR-a na Kosovu i Metohiji nego i zbog činjenice da je jedna članica Partnerstva za mir - Makedonija - *de facto* suočena s prekograničnom agresijom a da ni NATO ni ostale članice PfP nisu do sada pokazale spremnost da joj priteku u pomoći. Štaviše, širenje krize u regionu nosi pretjun novog balkanskog rata u koji bi bile uvučene i druge članice PfP kao i samog NATO-a. U takvim okolnostima, NATO i SAD pokazale su spremnost da ponude određenu saradnju i dojučerašnjem protivniku - Jugoslaviji - bez koje bi bilo veoma teško obezbediti vojnu ravnotežu u regionu. [19] Suprotno izjavama da bi se Sjedinjene Države mogle povući s Balkana SAD i NATO će, verovatno, preduzeti i druge političke i vojne korake kako bi stabiliz vali svoje vojno prisustvo i učvrstili odnose sa starim i novim partnerima u regionu[20].

Suprotno reakcijama prethodnog režima i očekivanjima albanskih eksistemista nove vlasti u Beogradu uzdržale su se od primene sile protiv „OPVMB“ na jugu Srbije ograničavajući ulogu snaga bezbednosti na zadržavanje krize u okvirima kopnenе zone bezbednosti (KZB). Novoformirana koordinaciona komisija savezne i republičke vlade pod rukovodstvom potpredsednika vlade Šrbije Nebojše Čovića uskoro je izala u javnost s planom koji je podrazumevao političke pregovore kao i ekonomski e druge mere za razvoj ovog područja i reintegraciju lokalnog albanskog stanovništva u državne i druge institucije Republike Srbije. Pozitivna reakcija međunarodne javnosti prema ovakvom pristupu srpskih i jugoslovenskih vlasti učinila je da OPVMB izgubi inicijativu i da kriza u Preševskoj dolini zapadne u pat-poziciju iz koje se izlaz mogao naći jedino u saradnji dojučerašnjih protivnika: Vojске Jugoslavije i NATO-a. NATO je pozitivno odgovorio na zahtev srpskih i jugoslovenskih vlasti da se KZB ukine tako što je ona podeljena u tri sektora od kojih se prvi prostirao na najvećem delu granice između Crne Gore i Bujanova (sektor A), drugi u dužini od 93 kilometara između Bujanova i Preševa (sektor B) i treći između Preševa i makedonske granice (sektor C). Specijalne snage VJ su u saradnji s KFOR-om najpre ušle u taktički najrizičniji sektor C (prostire se na svega 25 kvadratnih kilometara) da bi uskoro dobile odobrenje da uđu i u sektor A

čime je po prvi put u praksi došlo do operativne saradnje NATO-a i jugoslovenskih oružanih snaga.[21]

Jugoslovenska dilema

Dve godine posle završetka rata na Kosovu i Metohiji, šest godina posle Dejtona i deset godina posle početka rata u SFRJ, Jugoslavija i Balkan nalaze se pred još jednom prekretnicom: iako na sceni više gotovo da i nema glavnih protagonisti raspada bivše jugoslovenske federacije, kriza se nastavlja preteći da otvorи još jedno poglavlje balkanske drame. Pri tome, razvoj krize sledi logiku koja je bila poznata već od samog početka ratova za jugoslovensko naslede: ratovi u zapadnim republikama bivše Jugoslavije u osnovi su završeni Dejtonskim mirovnim sporazumom iako to ne znači i da su uspostavljene čvrste državne strukture koje imaju izvesnu budućnost. Bosni i Hercegovini, na primer, ne preti opasnost novog oružanog sukoba ali politika međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini ni šest godina posle Dejtonskog mirovnog sporazuma nije uspela da postigne glavne političke ciljeve. Ova bivša jugoslovenska republika i dalje je duboko podeljeno društvo koje funkcioniše uglavnom zahvaljujući međunarodnom prisustvu i međunarodnoj finansijskoj pomoći. Umesto da vremenom nadležnosti specijalnog izaslanika UN i međunarodne administracije pređu na zajedničke organe vlasti u praksi se desilo upravo suprotno: slabost zajedničkih organa učinila je da međunarodna uprava dobije sve više nadležnosti. Štaviše, početkom 2001. godine hrvatska zajednica u tzv. Herceg Bosni krenula je ka odvajjanju od muslimanskog (bošnjačkog) dela Federacije i stvaranju trećeg entiteta suprotno Vašingtonskom ugovoru i Dejtonskom sporazumu. Mali su izgledi, međutim, da bi ovaj proces mogao izazvati regionalne napetosti a još manji da bi mogao eskalirati u otvoreni oružani sukob.

Sasvim drugačija je situacija na jugu Balkana gde je kosovska kriza ostala otvorena uprkos međunarodnom prisustvu i koja danas ugrožava sve okolne zemlje preteći da izazove oružani sukob širokih razmera. Čak i ukoliko ne bi došlo do šireg oružanog sukoba, Kosovo i Metohija će verovatno ostati izvor dugotrajnih vojnih i nevojnih pretinja regionalnoj bezbednosti, potencijalni izvor međunarodnog terorizma i važna raskrsnica u ilegalnom prometu narkotika i oružja u Jugoistočnoj Evropi. Iako želja crnogorskog rukovodstva za osamostaljenjem neće izazvati oružani sukob sa Srbijom, raspad jugoslovenske federacije bitno bi narušio postojeću ravnotežu snaga u regionu pogodujući daljoj eskalaciji kosovske krize koja može izazvati seriju oružanih sukoba širokih razmera na južnom Balkanu. Post-miloševičeva i demokratska SR Jugoslavija u tom pogledu mogla bi biti važan či-

nilac regionalne ravnoteže što se u određenoj meri moglo videti u upravljanju križom u južnoj Srbiji. Ukoliko bi se tekuća kriza obudzala Jugoslaviju u sličnu ulogu mogla odigrati i u regionalnim integracionim procesima kao geografski centralna zemlja Jugoistočne Evrope ali i zemlja koja ima i posebne nacionalne interese za integracione procese u regionu zbog posledica raspada SFRJ.

[1] Već u sporazumu Milošević-Holbruk iz oktobra 1998. godine utvrđena je zona zabrane letenja duž administrativne granice Kosova i Srbije u dubini od 25 kilometara unutar teritorije uže Srbije. Vojnotehničkim sporazumom iz Kumanova (VTK) utvrđena je i kopnena zona bezbednosti u dubini od 5 kilometara unutar teritorije uže Srbije. Širi o tome vide: Predrag Simić, Put u Rambuje, kosovska kriza 1995-2000, Nea, Beograd 1995.

[2] Čak i oni albanski lideri koji su deo vladajuće koalicije u Crnoj Gori ne propuštaju da naglose da Albanci u Crnoj Gori znaju da žive na svojoj zemlji koja je voljom velikih sila na Berlinskom kongresu dodeljena Crnoj Gori ali da prihvataju takvo stanje sve dok vlast u Podgorici bude poštovala njihova prava". Izjava Ferhat Dinoša na konferenciji u Savetu Evrope u Strazburu u oktobru 1999. i konferenciji Projekta za etničke odnose u Budvi januara 2000. godine.

[3] Dukonovićevi protivnici tvrdili su da je bilo mnogo izbornih nepravilnosti: birački spiskovi su povećani za 13.000 glasova između prvog i drugog izbornog kruga, na pojedinim mestima glasanje je prođeno posle propisanog vremena, pojedinci su tvrdili da je policijska dozvola birače na pojedinu biračku mesta i sl.

[4] Na primer, za isplatu penzija penzionerima saveznih organa i veterana Drugog svetskog rata.

[5] Za vreme i posle pada režima Salia Beriše.

[6] Crnogorski ekonomisti razlog vide u tome što je Crna Gora, kao deo jugoslovenske federacije, bila pod međunarodnim sankcijama i nije mogla da dobije komercijalne kredite za otvaranje novih radnih mesta.

[7] „Prva Jugoslavija“ - Kraljevina Srba Hrvata i Slovenaca, kasnije Kraljevina Jugoslavija - osnovana je 1918. godine „Druga Jugoslavija“; - Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (pre toga: Demokratska Federativna Jugoslavija

i Federalna Narodna Republika Jugoslavija) - osnovana je 1943. a međunarodno je priznata 1945. godine „Treću Jugoslaviju“ - Saveznu Republiku Jugoslaviju - osnovale su Srbija i Crna Gora 1992. godine.

[8] Glavni izborni slogan Hrvatske demokratske zajednice Franje Tuđmana u to vreme je glasio: „Hrvatska puška na hrvatskom ramenu i hrvatska lisnica u hrvatskom džepu“.

[9] Ovde bi trebalo primetiti da ni Slovenija u ranim fazama svog osamostaljenja nije insistirala na punoj nezavisnosti nego na ustavnoj transformaciji bivše Jugoslavije u pravcu tzv. asimetrične federacije, zapravo, neke vrste konfederacije.

[10] Prema popisu iz 1991. godine u Srbiji je živelo 140.000 Crnogoraca. Ukoliko bi se, međutim, uračunali onaj deo crnogorske populacije koja sebe smatra Srbima ili koji su doseljeni u prvoj ili drugoj generaciji iz Crne Gore, taj broj bi se kretao između 600.000 i 800.000 lica. Radi poređenja, valja naglasiti da stanovništvo Crne Gore broji oko 650.000 lica.

[11] Do raspada SFRJ na Balkanu je bilo šest država, krajem devetdesetih njihov broj je porastao na deset dok bi nastavak krize mogao učiniti da on poraste na 12-15.

[12] Pojava parola „Oslobodilačke vojske Kosova“ u Plavu i Gusinju i tvrdnje iznetu na web-sajtu OVK da u Crnoj Gori postoje njenе četiri jedinice izazvane su uzbunu u crnogorskoj javnosti i oštре polemike između pristalica dve političke opozicije Crne Gore.

[13] Uprikoš tome, ni pet godina posle potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma

Bosna i Hercegovina nije reintegrirana i ostaje i dalje duboko etnički podijenovo društvo s tendencijama konačne podele. To su potvrdili politički sukobi rukovodstva Hrvatske demokratske zajednice s međunarodnom administracijom u Bosni i Hercegovini i zahtev za otčepljjenje tzv. Herceg Bosne, naseljene Hrvatima, od muslimanskog dela Federacije.

[14] U terminologiji albanskog nacionalnog pokreta područje Preševa, Bujanovca i Medvede naziva se „istočnim Kosovom“. Teritorijalne pretencije kosovskih Albanaca obuhvataju i čitav prostor Srbije južno od Niša i Rašku oblast, odnosno, Sandžak.

[15] Početkom devetdesetih godina Albanci u zapadnoj Makedoniji zatražili su federalizaciju Makedonije i visok stepen autonomije za ovu teritoriju kojoj su dali naziv „Ilirida“. Imajući u vidu iskustvo s autonomijom Kosova i Metohije u Srbiji teško je oteti se utisku da bi se i u ovom slučaju radiло samo o jednoj prelaznoj konstrukciji koja bi vodila konačnoj podeli Makedonije.

[16] Verovatno politički najutjecajnija albanska politička organizacija je Narodni pokret Kosova (Liga Populare e Kosovës - LPK) koju su devetdesetih godina u Zenici formirali sledbenici Envera Hodže i Adema Demaćija i bivši politički zatvorenici. Iz LPK je nastalo jezgro buduće OVK. Šire o tome vide: Predrag Simić, Put u Rambuje - kosovska kriza 1995-2000, NEA, Beograd 2000, i Tim Judah, Kosovo, War and Vengeance.

[17] Najutjecajnija politička grupacija albanske dijaspora u SAD je Američko-albanska gradanska liga (Albanian-American Civic League - AACL) koju je krajem osamdesetih godina u Washingtonu formirao američki kongresmen albanskog porekla Džo Diogardi. Vide: <http://www.aacl.com>.

[18] Prekretnica je bio spektakularni susret tadašnjeg američkog izaslanika za Balkan, Ričarda Holbruka, sa pripadnikom rukovodstva OVK, Ljum Hadžiuom, u Drenici juna 1998. godine.

[19] Ova dilema ima i unutrašnju komponentu u američkoj politici zbog očigledne razlike u pozicijama administracije i Kongresa u kome deluje moćan albanski lob. Tokom februara i marta 2001. godine ta razlika je bila prisutna u pogledu zahteva koje je Kongres uputio novim vlastima u Beogradu.

[20] Primer ove vrste su vojni aranžmani s Bugarskom.

[21] Zanimljivo je primetiti da je već sredinom marta savezno ministarstvo odbrane predložilo saveznoj vladi da podnese zahtev za prijem SRJ u program NATO-a Partnerstvo za mir.

Predrag Simić

YUGOSLAVIA ON THE CROSSROADS: REFORM OR DISINTEGRATION?

Summary

The victory of democratic forces in Serbia at the September 2000 elections and the toppling of Slobodan Milošević's regime was, in the West, followed by a three-month period of Yugosloria. But, in early 2001 the FRY was confronted with the reinvigoration of the Kosovo crisis (due to the actions of terrorist forces in the Preševo valley), as well as the escalation of Montenegrin authorities' secessionist policy. In both crises the West manifested insufficient readiness for active approach to the renewed threats to regional security. Subject to a more appropriate assistance of the international community the FRY could play the central role in regional integration processes and in establishing and maintaining security in South-Eastern Europe.

Key words: regional security, South Eastern Europe, Kosovo, Montenegro, Serbia

Jovica Trkulja
Pravni fakultet
Beograd

SRICANJE DEMOKRATIJE

Srpska zakasnela

"nadoknadujuća revolucija"

Sažetak: Skidajući miloševičevsko ruho i odbacujući autoritarnu realnost, Srbija se vraća na same početke modernog društva, da bi u njima, na temeljima gradanskog društva otpočela izgradnju demokratske zajednice. Ako je Brozov socijalizam bio iznudeni intermeč ubrzanog nadoknađivanja industrijalizacije, Miloševićev nacional-populizam i plebiscitarni cezarizam, račiji hod u istorijski čorosak - Košutničina "demokratska revolucija" bi se mogla definisati kao zakasnela nadoknadujuća revolucija koja "oslobada prostor za nadoknadivanje propuštenog razvoja" (Habermaš). Sintagma "propušteni razvoj" simbolično označava one neapsolvirane lekcije iz moderne političke istorije koje Srbija mora da savlada (modernizacija, gradansko društvo, pravna država i vladavina prava, demokratski politički sistem). Otuda dramatičan kraj Miloševićeve vladavine možda je krah starog režima, ali ne i krah starog društva, koje se ne može preko noći promeniti i pretvoriti u civilno društvo. Za to je potrebno mnogo vremena i energije, sredstava i vojne.

Ključne reči: demokratija, nadoknadujuća revolucija, antimistički realizam.

1. Septembarska izborna krada izazvala je krik gneva pokradenih građana koji je oduvao Miloševića i srušio srpski "Berlinski zid". U noći između 5. i 6. oktobra 2000. g. počelo je urušavanje Miloševićevog režima, tog zastrašujućeg simbola autoritarizma, ideološke isključivosti i netrpeljivosti. Njegovo uklanjanje oslobođilo je revolucionarni talas koji je 90-tih godina zapljenuo Centralnu i Istočnu Evropu. Učinilo se da je to isti onaj talas koji je 1789. krenuo iz Francuske i koji je dva veka kasnije najzad doplovio do Srbije donoseći velike nade. Od njega se očekuje da dokrajdi dvovekovni proces osvajanja slobode i demokratije koji je započet ustancima protiv Turske. Taj proces, čiju je okosnicu činila modernizacija i demokratija, zaustavljan je nekad ratovima, nekad diktaturama osionih voda, tako da je u Srbiji XX veka bio zaleden ili upregnut u "jaram nezrelosti" (Kant) patrijarhalnog i autoritarnog društva.

Padom Miloševića procesi konstituisanja moderne demokratske zajednice oživljavaju i nastavljaju da žive tamo gde su nasilno prekinuti. Pri tome, oslobođenje od "jarma nezrelosti" i stega autoritarnog društva tek je na početku, tako da srpsko "oslobodenje istorije" i "povratak u (modernu) istoriju" dobija sve više oblike "osvete istorije".

2. Dva meseca nakon "oktobarskih revolucionarnih zbivanja" (ostavki, smena rukovodećih struktura, ustoličenja kriznih štabova, poplave "novih nezavisnih medija" i sl.) sasvim je očigledan raskorak između njihovih radikalno-demokratskih potencijala i političke institucionalizacije. Euforiju novonastale slobode i velikih očekivanja uveliko zamenjuje postrevolucionarni mamurulk, melanholič i svojevrsni strah od slobode (koja nikada u Srbiji nije pevala tako lepo kao što su sužnji pevali o njoj).

Revolucionarni zanos i patos ubrzano su raspršeni pod naletom "oktobarskih prvorazara", "dosovih spomeničara" novog jednoučinog sivila medija, ali i armije kameleona i prevrtića. Srbija se preko noći našla u ambijentu predkomunizma, a njena demokratija ponovo na stranputici. Ne zavaravajmo se: oktobarsku bitku nisu dobili ni DOS-ov osamnaestoglavci zmagaj od papira, niti njegove dezorijentisane partiske čelije po Srbiji. Još manje pasivnu "narodnu" vojsku i policiju. Bitku je dobila mladost Srbije i gradani koji su u deceniji "dogadanja naroda" stasavali do punoletstva i koji su uspeli da se usprave, da na izborima 24. septembra kažu NE tiraninu i, potom, 5. oktobra počnu uzimati svoju sudbinu u svoje ruke. Važno je da ih dosadašnji (su)vozači srpske pogibelji ne spreče da krenu dalje ka punoj slobodi i istinskoj demokratiji. Na taj način Srbija bi, pored vlasti i opozicije, konačno dobila i punoletnog gradanina kome više нико neće moći prodavati rog za sveću.

Međutim, pobeda u jednoj bitci ne znači da je dobijen i rat. Promena jednog čoveka i jedne političke garniture je nužna, ali nije dovoljna. Bez promene principa i poluga otudene vladavine neće biti pravih promena. Važna bitka za demokratiju je dobijena, ali predstoje nam dug rogovski rat. To je prilika da srpska politička elita položi svoj popravni ispit iz demokratije. Istovremeno, to je prilika da "dogoden" srpski narod sruči nauči osnovne lekcije iz demokratije. Jer, demokratija nije dogadanje naroda i populističkog vode, niti buldožersko osvajanje institucija. Prva rečenica u lekciji o demokratiji glasi: "Dobro je stvoriti demokratiju za naord. Ali postoji nešto još bolje i značajnije: odgojiti narod za demokratiju". (Monteskije).

3. Skidajući sa sebe miloševićevo ruho i odbacujući sps-julradikalsku realnost Srbija se vraća na same početke modernog društva, da bi u njima, na temeljima građanskog društva otpočela izgradnju

demokratske zajednice.

Ako je Brozov socijalizam bio iznudeni intermeco "ubrzanog nadoknadivanja industrijalizacije" (Alfater, 1985:9), Miloševićev nacional-populizam rađi hod u istorijski čorokak, Koštuničina "demokratska revolucija" bi se mogla definisati kao zakasnela nadoknađujuća revolucija, koja, kako je svojevremeno nakon pada Berlinskog zida primetio Habermas, "oslobada prostor za nadoknadivanje propuštenog razvoja" (Habermas, 1990:180). Sintagma "propušteni razvoj" simbolično označava one neapsolvirane lekcije iz moderne političke istorije koje Srbija mora da savlada (modernizacija, građansko društvo, pravna država i vladavina prava, demokratski politički sistem). Dok je Ruska oktobarska revolucija 1917. predstavljala beg od moderne evropske istorije ka istočnjačkom despotizmu, Srpska "oktobarska revolucija" 2000. označila je povratak Srbije u modernu istoriju.

Oslabljanje od "jarma nezrelosti" i patrijarhalno-autoritarnog društva tek je na početku. To svojevrsno "oslabljanje istorije" i povratak u modernu istoriju u krilo Evropi, dobija sve više oblike osvete istorije, jer izgleda, ne može izbjeći dugi hod po mukama kojim je Zapad išao od Magna karte do današnjih povelja o demokratiji i ljudskim pravima. "Ako je socijalizam bio prometejski pokušaj da se u ime budućnosti ovlađa istorijom, onda njenog slom dobija forme 'osvete istorije' u kojoj kao da prošlost, poništavajući interregnum, nastavlja da živi tamo gde je prekinuta" (Perović, 1993:3).

Otuda se srpsko oslabljanje istorije odigrava pred našim očima kao već videni film sa mučnim scenama meteža, a na velikom ekranu, kao u Kusturičinim nadrealističkim kompilacijama, promiču poznate scene od "Pada Bastilje", preko "Oktobarske revolucije" i "YU samoupravljanja" do "Pada Berlinskog zida".

(Zlo)upotreba demokratije

1. Zaštititni znak dramatičnih oktobarskih zbivanja postala je demokratija. Zajedno sa slobodom ona je postala lozinka revolucionarnih ciljeva. Izraz "demokratija" je u poslednjem deceniju u Srbiji usled česte (zlo)upotrebe postao višezačan, pragmatisko-politički instrumentalizovan pojam i univerzalni lek za sve rane. U sadašnjim uslovima prekomerne i olake upotrebe demokratije do dodjelosti i bljavostvi, pod dejstvom "kriznih štabova" široko se otvaraju vrata za zloupotrebnu i ideologizaciju demokratije. Da li će poluvekovni proces zatiranja izvornog smisla i vrednosti demokratije, te njenog pretvaranja u ideološki kanon u Srbiji, biti dokrajčen od strane DOS-a, a pod zastavom Koštuničine "demokratske revolucije", Labusovog "privre-

meno obnovljenog samoupravljanja" i Dinkićeve "olako obećane brzine"?

U odgovoru na ovo pitanje valja polaziti od trezvenog sagledavanja izvornih vrednosti i ne manje izvornih slabosti demokratije, kao i njene (zlo)upotrebe u Srbiji.

U razumevanju pojma demokratije važno je uočiti da ona počiva na apstraktnom subjektu (gradaninu) sjedinjenom u narodu (demosu). Oni su svojevrsni noseći stubovi modernog porekla na kojem počivaju sloboda i jednakost kao najviše vrednosti. Polazište demokratije je bazični konsenzus na osnovu kojeg članovi jednog društva prihvataju život u demokratskoj zajednici. Na tom bazičnom konsenzusu se nadograđuje formalna, proceduralno izvedena sistemска osnova i uređenje zajednice. Zahvaljujući tome, stvara se optimalni okvir unutar kojeg se odvijaju demokratski procesi i rešavaju mnogobrojna društvena protivrečja i sukobi interesova na principu: konflikt, konsenzus, demokratija. Na taj način demokratija se kao svojevrsna organizovana sloboda afirmaže kao vladavina na osnovu iskazane volje većine u uslovima prihvativim za sve (što znači i jasnu zaštitu manjine). Dakle, polazna tačka demokratske konstitucije jednog društva je bazični konsenzus, a najviša tačka je demokratija kao organizovana sloboda. "Zahvaljujući organizovanoj slobodi, demokratija dopušta da se i najdublje stvarne revolucije obave na zakonit, dakle miran i razuman način, a to je svakako poslednja tačka do koje se može ispeti jedna društvena organizacija". Marković, 1937:37).

Međutim, uspostavljanje demokratije u Srbiji suočava se sa neprestovitim teškoćama. Uprkos značajnim političkim promenama, vodeće političke stranke ostaju i dalje u kaluzi predgradanskog društva, zarobljene neapsoluiranim zadacima moderne istorije. To je još uvek društvo koje ne poznaje demokratske vrednosti, nema gradanina, demos, ni profilirane subjekte demokratskog procesa. Niti su dojučerašnji podanici i sluge Miloševićevog režima oktobarskim prevratom postali gradani, niti su artikulisani socijalni slojevi koji bi potrebovali demokratiju kao uslov egzistencije.

U nedostatku elementarnih pretpostavki za demokratsku konstituciju društva, u Srbiji je na delu kvazi pluralizam sa više vladajućih i jednom opozicionom strankom (SPO koji, u izbornom nogdaunu, ne zna ni šta je ni šta hoće) i simulovani parlamentarizam sa poslanicima koji ne razumeju gde se nalaze i ne znaju šta da čine dok im neko ne kaže. U njoj se danas rešavaju tek prethodna pitanja iz lekcije o modernoj demokratiji: kako da se vladajuće grupe podvrgnu kontroli i da se povremeno smenjuju mirnim putem, slobodnim i poštenim izborima.

2. Dosadašnja iskustva tranzicije u Srbiji upozorila su na brojne stranice demokratizacije. Formu novouvedenih demokratskih institucija

ubrzano popunjava stara sadržina sa autoritarnim obeležjima. Stoga bi stratezi u DOS-u morali znati da se liberali i demokrata ne postaje tako što se čitaju liberalni mislioci i po njihovom receptu uvode pravno-političke institucije. Tragična zbivanja u Jugoslaviji, posebno u Srbiji 90-tih godina pokazala su da je pitanje demokratije prvenstveno pitanje razvijenog građanskog (civilnog) društva i političke kulture. Reč je, dakle, o civilizacijskim dostignućima i svojstvima jednog društva i njegovih članova. Suprotno dečijoj bajci o carevom odelu, ovde carevo odelo (forma) postoji, ali cara nema; u njemu je još uvek urodenik (nacije, klase, partie, države). Sa njim se može rušiti naopaki režim i njegove institucije, ali ne može građiti novo demokratsko društvo.

Prve sednica nove demokratske vlasti pokazale su "da za rđav režim nije odgovoran samo Voda već i njegovi sledbenici, ne samo Gospodar, već i sluga, i da čak i onda kada je on odsutan, ostaje prisutan preko svojih kreatura". (Popov, 2000). Otuda strepnja da miloševičevsku demokratiju bede sada ne zameni beda demokratije.

U takvoj situaciji lideri nove dosovske vlasti sve više liče na političke alhemičare koji (bez)uspšno spajaju liberalno-demokratska načela sa principima i mehanizmima autoritarnе vladavine. U njihovoj zavodljivoj revolucionarjoj retorici i pravno-političkim aktima dominiraju sledeći pojmovi i institucije: gradanin, građansko društvo, privatna svojina, preduzetništvo, tržiste, politički pluralizam, parlamentarizam, pravna država, ljudska prava i sl. Međutim, u stvarnosti njihovi "iznudeni potezi" učvršćuju patrijarhalno društvo, podaništvo, klijentelistički odnos prema vlasti, dominaciju kolektiviteta nad pojedincem, državno-partijsko uplitanje u privredu i sferu javnosti (naročito medija), monopol jedne (ili grupe) partije, partiske države i sl.

3. Iz tih razloga otvoreno i trezveno suočavanje sa slabostima, manama i teškoćama demokratije u Srbiji ima širi, principijelan značaj. Već je Platon upozoravao da se u demokratiji preteruje u pogledu slobode i u pogledu jednakosti, dakle, u pogledu osnova na kojima demokratija počiva, te da je to neminovno pretvara u još goru oblik, u tiraniju. Aristotel je upozoravao da se vladavina većine u demokratiji, po pravilu, izrađa u diktaturu većine nad manjinom. Uz to, budući da je demokratija vladavina nekompetentne većine, ona se zakonito deformeši u demagogiju i ohlokratiju - vladavinu ološa.

U modernim vremenima posebno su došle do izraza slabosti demokratije koje je pretvaraju u moćno orude u rukama volje za moć a koje se mogu označiti kao svevlaće većine, manipulativnost putem medija, prosečnost, osrednjost, jednoobražnost, konformizam i sl. "Ne treba smetnuti s uma ni paradoks demokratije, tj. činjenicu da se njenim preimcuštvima nesmetano

mogu koristiti i oni koji su njeni protivnici, pa i neprijatelji, dovodeći tako demokratiju do samoukipanja" (Basta, 1995).

Stoga je u Srbiji jedan od prioritetnih zadataka političkih snaga koje je na površinu izbacio oktobarski revolucionarni talas da izgrade efikasne mehanizme odbrane protiv otudjenja i demonizacije vlasti, odnosno protiv zloupotrebe demokratije i njenih slabosti. Danas je sasvim izvesno da od uspeha u izgradnji tih odbrambenih mehanizama i ostvarivanju pravne države u vladavine prava, parlamentarizma i pluralizma, zavisi da li ćemo se približiti modernom društvu sa više slobode, istinske demokratije, i kvalitetnijeg načina života; ili ćemo se sunovratiti u pretpolitičko stanje despotizma i samodržavlja.

Dakle, naš put ka modernoj, slobodnoj i prosperitetnoj Srbiji nije moguć bez demokratije kao, ne idealnog, već najmanje rđavog političkog oblika. Jer, demokratija je kao ona lepotica iz stare arapske poslovice koja kaže: "I najlepša devojka ne može da da više nego što ima!"

Pledoaje za antimitski realizam

1. Posle kobne decenije međunarodne izolacije, poraza u ratovima, gubljenja istorijskih saveznika, ugleda i poverenja u institucije, bede, duhovnog i fizičkog iskorenjavanja - Srbija se suočava sa korenima zla i svekolike krize. Kao što po suncu guje izlaze, tako i ove sunčane jeseni izbijaju na videlo mnogobrojne mane i slabosti srpskog društva koje se ne mogu pravdati "dečijim bolestima" demokratske revolucije, niti teškim posledicama i balastom satrapskog režima. Ponovo smo sa zakašnjem shvatili upozorenje da naš problem nije čovek, nego princip. Bivši predsednik Milošević i njegov zločinački režim proizvod su jednog izopačenog političkog sistema i mentaliteta, a "taj sistem i društvene prilike, proizvod su kulturnog modela i naopake vrednosne hijerarhije za čiju promenu treba mnogo vremena. Autoritarna, kolektivistička, militaristička shvanjanja i nacionalistička samozaslepljivanja, patrijarhalna i provincialna svest, stereotipi i predrasude ne menjaju se preko noći kao što se menjaju vlast." (Đorđević, 2000).

Nekadašnji YU-credo "nešto između" zapadnog kapitalizma i istočnog socijalizma, u Srbiji se u međuvremenu prometnuo u nešto između "(malo)prodaje miloševičevskog boljevizma" i "velekupovine kušnićevske demokratske budućnosti". Dakle, sa naruženom prošlošću i izgubljenom sadašnjošću, Srbi danas žive naučno-fantastični život između (malo)-sutrašnjice i (vele-lepne) budućnosti, a preživljavaju sa zapadnim cenama i istočnim platama od četrdesetak dolara. A njihovi političari, nedorasli vre-

menu, državnim ciljevima i nacionalnim interesima, vode politiku pod sloganom "Mi pobedujemo, svi gube"!

2. Iz tih razloga ključno je pitanje da li će nam svekolika kriza i teška saznanja o manama društva u kojem živimo i postrevolucionarno otreženje pomoći da počnemo skidati mistifikatorske velove i gledati otvorenih očiju i bistre glave svet oko sebe. Međutim, to je težak i veoma bolan proces koji, kao odbrambeni mehanizam ima za posledicu paranoično bekstvo u druge mitove, najčešće nacionalne i političke. Sa sigurnošću možemo tvrditi da će budući istoričari kraj XX veka u Srbiji okarakterisati kao vreme mitomanije.

Stoga nam je - nasuprot bekstvu u mitove i mitomaniju vode, nacije, države, partie i sl. apstraktnih kolektiviteta koji se odnose prema nama kao nebo prema zemlji - neophodan antimitiski realizam. Ono što je pod ovim pojmom učinjeno šesdesetih i sedamdesetih godina u književnosti, pozorištu i filmu, valja nam danas učiniti u politici i društvenoj nauci. Valja nam skinuti mistifikatorske velove od kojih je najneprozirniji onaj o političkoj alhemiji. Reč je o iluziji da je dovoljno pronaći pravog vodu (po mogućnosti harizmatskog sa podrškom građana iznad 75%) pravu partiju, pravu vladu, pravu državu, ili doneti pravi ustav i politički program, koji - stavljeni u pokret sopstvenim mehanizmom - automatski rešavaju ključne probleme društvenog razvoja i čovekove sreće.

Zaključak

Uz svu buku i galamu oktobarska gibanja u Srbiji nisu još uvek donela ništa bitno novo. U suštini ona su značila odbacivanje nepodnošljive, neodržive stvarnosti i rokudu dojakošnjih vozača i suvozača srpske pogibelji. Dramatičan kraj Miloševićeve vladavine možda je krah starog režima, ali ne i krah starog društva, koje se za razliku od režima, ne može političkim dekretom promeniti i pretvoriti u civilno društvo. Za to je potrebno mnogo vremena i energije, sredstava i volje.

Otuda bi oktobarska euforija morala ustupiti mesto trezvjenjem raspoloženju i razmišljanju. Jer, kako istorija usporava javljaju se stranputice i rizici. Stoga je puno razloga da naši (su)vozači uvaže upozorenje Darendorfa, napisano nekoliko meseci posle pada Berlinskog zida: "Voziti automobil po zaledenom putu nije naročito teško sve dok je put potpuno prav i dok se ne menja brzina. Čak se može voziti vrlo brzo: revolucija 1989. nije priznavala nikakva ograničenja brzine. Sada se, međutim, pojavljuju krivine i rdavi uslovi na putu, pa se mora menjati brzina. Potrebna je izuzetna veština da se ne izgubi kontrola i ne izazove sudar, ili potpuno sleti s puta" (Darendorf, 1990).

Drugo važno Darendorfovo upozorenje glasi: poskomunističkim društvima je za donošenje demokratskog ustava potrebno šest meseci, za demokratsku institucionalizaciju (uspostavljanje demokratskog pluralizma, parlamentarizma, pravne države i vladavine prava) šest godina: a za stvaranje slobodnog demokratskog društva - šest decenija.

Navedena literatura:

- Elmar Altfater, "Socijalizam s one strane racionalnosti", Socijalizam na pragu XXI veka, IC Komunist, Beograd, 1985.
- Danilo Basta, "Slabosti demokratije", u: *O demokratiji*, biblioteka "Politika i društvo", Beograd, 1995.
- Ralf Dahrendorf, *Betrachtungen über die Revolution in Europa*, Deutsche Verlags-Anstalt GmbH, Stuttgart, 1990.
- Jürgen Habermas, *Die nachholende Revolution*, Frankfurt/Main, 1990.
- Milan Đorđević, "Vikend Danas", 2-3. decembar 2000.
- Božidar S. Marković, "Načela demokratije", biblioteka "Politika i društvo", Beograd, 1937.
- Latinika Perović, "Društvena suština rata", *Republika*, Beograd, br. 73-74, 1-31. avgust '93.
- Nebojša Popov, "Zapis o političkoj bedi", *Republika*, br. 247, 16-31. oktobar 2000.

Jovica Trkulja

USING THE SPELLING BOOK OF DEMOCRACY

Summary

Devesting itself of Milosevic's and rejecting the authoritarian reality, Serbia is returning to the very beginnings of modern society, to begin building a democratic community there, on the foundations of civil society. If Broz's socialism was a forced intermezzo of accelerated making up for lagging industrialization, Milošević's national-populism and plebiscite Caesarism, the crawling pace into historical cul-de-sac - Košutnica's "democratic revolution" could be defined as a belated restitutive revolution which "frees the room for restituting skipped development" (Habermas). The syntagm "skipped development" symbolically denotes those unlearned lessons in modern political history that Serbia has to learn (modernization, civil society, legal state, the state and the rule of law, democratic political system). Hence the dramatic end of Milošević's rule may be the collapse of the old regime, but not the collapse of old society, which cannot change and transform into a civil society overnight.

Key words: democracy, making-up revolution, anti-mythical realism.

Nova srpska politička misao

Posebno izdanje 1 (2001)

UDK 323.22(497.11),2000"(082)

Primljenio: 15. marta 2001.

Dijana Vukomanović

Institut za političke studije

Beograd

PREPREKE I PERSPEKTIVE POST-MILOŠEVIĆEVSKЕ TRANZICIJE U SRBIJI

Sažetak: Autor nastoji da identificuje prepreke i perspektive post-miloševičevske tranzicije u Srbiji. Savremeni politički poređak u Republici Srbiji može se odrediti kao "limitirana demokratija" ili "demokratura" pošto je proces demokratske tranzicije još uvek podložan raznim deformacijama. Novouspostavljena vlast Demokratske opozicije Srbije nema drugog izbora nego da za prioritetan cilj svoje politike odredi uspostavljanje Republike Srbije kao demokratske nacija-države. Istovremeno je ključni zadatak srpskih vlasti menadžment aktuelnih i potencijalnih etničkih konflikata, dok je sprovođenje radikalne ekonomske reforme stavljeno u drugi plan. Nakon inicijalne podrške, međunarodne zajednica uslovjava svoju daju ekonomsku pomoć i političku podršku uklanjanjem ekstremista sa srpske političke scene. Ipak, i pored postojanja brojnih nedemokratskih prepreka, može se zaključiti da post-miloševičevska Srbija mnogo sigurnije korača putem demokratske tranzicije.

Ključne reči: limitirana demokratija, DOS, G17 (Plus), Otpor, politički pakt, nacija-država, nacionalni/etnički interesi, menadžment etničkog konflikta, Srpska pravoslavna crkva, ekonomske reforme, MMF, revanšizam, post-komunistička tranzicija.

Ulažeći u desetu godinu post-komunističke tranzicije, Srbija, na pragu novog milenijuma, još uvek nije demokratska zemlja. Premda je došlo do smene u garnituri vlasti, nisu promenjena i pravila političke igre - u Srbiji još uvek opstaje nasleden obrazac političkog delovanja koji je postojao i pre, i za vreme vladavine Miloševića i njegovih koalicionih partnera. Politički poredak post-miloševičevske Srbije i dalje zadržava odrednicu "limitirane demokratije" ili "demokraturu", u kojoj ključni politički akteri nastavljaju da primenjuju stare, ili čak da stvaraju nove metode "ograničavanja slobode za određene pojedince ili grupe koje se čine nedovoljno pripremljenim ili dovoljno opasnim da bi uživali pun gradanski status". Pri tom, protivnički politički tabori smatraju da bi u cilju otklanjanja remetilačkih faktora sa političke scene u Srbiji trebalo primeniti sva raspoloživa politička, pravna, pa i prisilna sredstva - od domaćih kriznih štabova i sudova pa do međunarodnog Haškog tribunala.

Cinjenica je da je vlast u Republici Srbiji preuzeta vaninstitucionalno - u toku jednog popodneva. Pri tom, ostaje otvorenom dilema da li je stvarna pobeda Demokratske opozicije Srbije (DOS-a) izvojavana glasačkim listićima, pesnicama, bagerom, odnosno otkazivanjem poslušnosti u redovima Miloševičevih pretorijanaca - specijalnih odreda vojske i policije. No, bez obzira na metode, decembarski izbori su definitivno potvrdili legitimnost novouspstavljenе garniture vlasti koja je u naslede dobila "okrnjenu" Srbiju - suspendovane ingerencije nad teritorijom AP Kosovo i Metohija, i kruhe demokratske institucije podložne svakom obliku deformacije i zloupotrebe.

Dodata problem, na prvi pogled, predstavlja visok stepen fragmentacije novouspostavljene vladajuće garniture u okviru DOS-a čije članice imaju ne samo neujednačene partijske i liderске kapacitete - već i različite ideološke i nacionalno "obojene" programe. Doduše, DOS-ovci su u predizbornoj kampanji usvojili jedan jedinstveni - Program za demokratsku Srbiju, koji, da paradoks bude veći, nisu pisale partie-članice DOS-a, već jedna nepartijska organizacija - stručnjaci tzv. nevladine organizacije G17 (Plus). Predstavnici ove organizacije su, potom, ovu svoju predizbornu "papirnatu" investiciju vešto konvertovali u efektivan politički kapital - ideo u institucijama vlasti. Tako je već u početnoj fazi došlo do odstupanja od modela delovanja nevladinih organizacija u zemljama konsolidovane demokratije gde se nevladine organizacije uzdržavaju od takmičenja sa političkim partijama za vlast i funkcionerske položaje. Ako se uzme u obzir i drugi netipičan slučaj - inkorporiranje jedne "nezavisne" sindikalne organizacije u institucije vlasti - kao što je to slučaj sa Asocijacijom slobodnih i nezavisnih sindikata (ASNS), onda zaključak o delimičnom deformitetu demokratskog modela vlasti u Republici Srbiji još više dobija na ubedljivosti. Deformacije ove vrste, naime, neminovno proizvode sukobe i razdor prvenstveno unutar matičnog sektora - nevladinih organizacija i sindikalnog pokreta. Tehnički i pravno gledano, ni G17 (Plus), ni ASNS više ne bi mogle da nose odrednicu "nevladina" organizacija, odnosno "nezavisni" sindikat. S druge strane, ne bi trebalo posmatrati njihovu ulogu u struktura-ma vlasti u negativnom kontekstu - jer obe ove organizacije postigle su zavidan rezultat u sprovođenju alternativnih - civilnih projekata i gradanskih inicijativa i svakako da će unutar DOS-a promovisati jedan novi operativni model vršenja vlasti i sprovođenja zacrtanih ciljeva u delo. Pozitivno je nadalje, što će ove dve vrste (ne)vladinih organizacija istovremeno, unutar redova DOS-a, vršiti i funkciju čuvara i monitoringa poštovanja načela demokratske procedure odlučivanja. Premda, vršenje ove i ovakve uloge često vode ka bujanju političkih ambicija - otvorenim ostaje pitanje da li će se u dogledno vreme članovi G17 (Plus) reorganizovati kao politička partija.

Međutim, manje ili veće političke ambicije pojedinih članica koalicije DOS, ili bilo koga drugoga od njihovih partnera i saradnika, još uvek ne znače da je vladajući konglomerat u Republici Srbiji lako lomljiv - naprotiv. Potrebno je podsetiti na činjenicu da je u proteklih godinu dana čitava teritorija Srbije (izuzev teritorije AP Kosovo i Metohija) bila prekrivena mrežom solidarnosti koja je uspostavljena između građana, nevladinih organizacija, sindikata, političkih stranaka i nezavisnih medija čije su aktivnosti imale jedan zajednički cilj - rušenje Miloševičevog režima. Potrebno je takođe podsetiti da su ključnu mobilizacijsku ulogu u anti-režimskoj predizbornoj propagandi ostvarili aktivisti Narodnog pokreta Otpor. "Otporaši" - većina mladići i devojke, organizovali su širom Srbije javne skupove, izložbe, ulične performanse, putujuća pozorišta i druge politički obojene "igrokaze" koji su, s jedne strane provocirali represivni aparat vlasti i, s druge strane, degradirali Miloševičev režim i smanjivali osećaj straha od promena kod građana. Tokom sprovođenja svih ovih aktivnosti, u Srbiji je uspostavljen (ne)formalni politički pakt između anti-režimskih aktera na čijim je, potom, čvrstim temeljima uspostavljena DOS-ova vlast. Dakle, legitimitet novouspostavljene vlasti potiče, zaista, iz "naroda" i ne bi trebalo očekivati da bi se on tako lako, u dogledno vreme mogao značajnije poljuljati. Realno je pretpostaviti da će usled bilo kakvih križnih situacija ključni "potpisnici" ovog političkog pakta ponovo uspešno sprovesti rearanžman ključnih pozicija i nadležnosti unutar ove "grand koalicije".

Doduše, otežavajuća okolnost za definitivno ustoličenje DOS-ovaca na vlasti jeste činjenica da još uvek, formalno, nisu osvojili jednu od ključnih funkcija - mesto predsednika Republike Srbije, koju još uvek drži jedan od čelnika poražene Socijalističke partije Srbije (Milan Milutinović). Premda, teško je očekivati da će bilo koja od preostalih gotovo dve stotine registrovanih političkih partija u Srbiji, predstavljati ozbiljniju konkureniju partijama-članicama DOS-a na predstojećim izborima za predsednika Srbije. U međuvremenu, (van)parlamentarne stranke imajuće zajednički cilj - pokušavaće na razne načine da izvrše demontažu SPS-a, odnosno DOS-a, kako već koja.

Pored pobrojanih prepreka, postoje i druge, još veće prepreke, koje bi se pre mogle nazvati trajnim odrednicama srpskog političkog bića nego trenutnim infrastrukturnim preprekama na političkoj sceni. Premda su srpski opozicioni lideri uspeli da pod okrilje DOS-ove koalicije okupe i dve političke partije - predstavnike madarske i muslimanske etničke zajednice, i u tom smislu delimično ublažili fragmentiranost političkog polja po nacionalnim i etničkim linijama, nisu ipak uspeli, a nepoznato je da li su i u kojoj meri i pokušavali, da uspostave koaliciono partnerstvo sa predstavnicima

albane nacionalne manjine sa juga Srbije - u kriznom području Preševa, Bujanovca i Medveđe. Tako su se granice "jedinstvenog" političkog polja Republike Srbije zaustavile na južnoj administrativnoj granici centralne Srbije sa Kosovom i Metohijom. Štaviše, neposredno nakon pobeđe DOS-a buknuo je novo krizno žarište upravo u ovoj "zoni bezbednosti", koja je mogla, da nije bilo pomenutog propusta, možda biti i ublažena. Ovako je sprečavanje eskalacije novog srpsko-albanског oružanog konflikta jedna od ključnih tačaka u političkoj agendi DOS-ovaca - u javnosti je upravo prezentiran tzv. Čovićev plan za rešavanje krize na jugu Srbije. U svakom slučaju, osnovano je pretpostaviti da je prevencija i menadžment etničkih konflikata dugoročni zadatok, kako bivših i sadašnjih, tako i budućih srpskih vlastodržaca. Upravo ova vrsta političkih prepreka glavni je argument da će se cepanje ili demontaža koalicionog partnerstva u okviru DOS-a odvijati upravo po nacionalnim/etničkim linijama.

Tako politika nacionalnog interesa ostaje ključna odrednica političkog delovanja i u post-miloševičkoj Srbiji. Vodeći politički akteri u Srbiji na pragu XXI veka kreću u novi nacionalni i modernizacijski preobražaj Srbije - ka uspostavljanju nacionalne, i istovremeno demokratske države. Aktivisti Otpora već su na svom Drugom kongresu, održanom početkom februara 2001. godine, za svoj novi moto delovanja izabrali sintagmu "novi patriotsam" koji će, kako su obrazložili, podsticati mlađe ljudi da ostanu u zemlji Srbiji. Tako su se, naposletku, i ovi post-moderni mladi revolucionari svrstali u redove svojih mnogo iskusnijih političkih protivnika, odnosno uzora, koji su unazad deset poslednjih godina nastojali, svako na svoj način, da sproveđu jedan te isti političko-istorijski projekat u delo. Naime, najveći Miloševičevi protivnici nastavljaju tamo gde je on stao, i nije uspeo - nastavljaju da grade projekat uspostavljanja jake srpske nacionalne-države. Paradoksalno je, ali istinito - srpska politička elita nema drugog izbora nego da nastavi Miloševićevim putem - ka uspostavljanju Srbije kao nacije-države. Jer, činjenica je da je politički koncept nazvan "Jugoslavija" - ma šta god da se pod njim u prošlosti ili sadašnjosti podrazumevalo, doživeo svoj istorijski poraz. Premda u zvaničnim istupima srpski političari još uvek izražavaju političku volju za očuvanjem državne zajednice sa Republikom Crnom Gorom, po svemu sudeći, odavno su spremni da slede sveopšti regionalni trend - na Balkanu je to stvaranje nacionalno homogenih država-nacija, koje su ponegde oformljene čak i po cenu etničkog čišćenja. Faktički, Republika Srbija, doduće bez većeg dela teritorije AP Kosovo i Metohija, u demografskom smislu već predstavlja homogenu naciju-državu - kako će skorašnji popis stanovništva u aprilu 2001. godine pokazati - procenat srpskog stanovništva na ovoj teritoriji iznosi više od 80 posto, što je visok stepen nacionalne

homogenosti. Međutim, sa jačanjem nacionalne homogenosti jača, paralelno, i stepen senzibilnosti i potreba za očuvanjem i održanjem multietničkih i multireligijskih lokalnih zajednica u kojima su u većem broju koncentrani pripadnici etničkih manjina, pre svega na severu Srbije - u Vojvodini, i na jugu - u Sandžaku, odnosno Raškoj oblasti. Koncept "nacionalnog interesa" ostaje, tako, multipliciran i podrazumevao i srpski, i madarski, odnosno muslimanski, bošnjački, albanski ili druge etničke interese.

Uskoro, u doglednoj budućnosti od srpskih političara se očekuje i odgovor na pitanje da li će njihov projekat uspostavljanja Srbije kao nacije-države istovremeno značiti i odricanje od koncepta Srbije kao građanske, sekularne države. Naime, u neformalni vlastodržački pakt, koji je prethodno pomenut, pored političkih faktora ušla je i jedna, po definiciji apolitična, ali istovremeno i jedna od najuticajnijih institucija - Srpska pravoslavna crkva. Podršku i blagoslov crkvenih velikodostojnika novouspostavljene vlasti su, simbolično, primile prilikom obeležavanja krsne slave manastira Hilandar, na grčkom poluostrvu Atos. U tom smislu je ceremonijalno hodočašće srpsko-crngorskih zvaničnika na Hilandar, krajem 2000. godine, imao istu etnomobilizacijski značaj kakav je imao milionski srpsko-crngorski narodni sabor na Gazimestanu 1989. godine. Naime, postepenim gubitkom "srpskog Jerusalima", srpske "svete zemlje" - Kosova i Metohije, srpski velikodostojnici i političari nastoje da, u svesti naroda, za "veke vekova" proglaša nedodirljivim srpsko sveto eksteritorijalno tlo - Hilandar. Tako ovaj srpski pravoslavni manastir i njegovi monasi ostaju čuvari nacionalno-religioznog mita o temeljima srpske državnosti, srpske vere i nacije. Uvođenje veronauke u školske ustanove u Republici Srbiji, koje se očekuje u toku sledeće 2002. godine, predstavljaće najveći doprinos Srpske pravoslavne crkve političkom projektu izgradnje nacije-države.

Dok, s jedne strane, homogenizovana srpska nacionalno-politička-verska "grand koalicija", izražava visok stepen jedinstva i spremnosti da dovrši izgradnju srpske nacije-države, dотле još uvek nije doneta ključna strateška odluka s kojim tempom krenuti u radikalne ekonomiske reforme. Javni nastupi političkih čelnika prepuni su deklarativnih obećanja građanima-baćima koji imaju prevašodan cilj da vrše simulaciju demokratskih i ekonomskih reformi, u nedostatku političke kuraži da one stvarno budu i otvorene i sprovedene. Uostalom, samo su uopštene deklarativne smernice, umesto preciznih tranzitorskih odluka, razotkrivene u okviru pet uslova za prosperitet koje je u svom ekspozeu prilikom inauguiranja nove republičke vlade izložio Zoran Đindić u svojstvu republičkog premijera. Osnovano je zaključiti da premijer Đindić, naime, nije prezentovao nikakav konkretni i koherentan ekonomski program i da je, u stvari, odložio sprovođenje eko-

nomskih reformi za 2002. godinu. U svakom slučaju, realno je pretpostaviti da odluka o ciljevima i dinamici sprovođenja ekonomske reforme neće biti autohtona - njeni će pravci svakako biti opredeljeni smernicama koje će dati Međunarodni monetarni fond i koje će, svakako, biti rigorozne i sprovodiće se po modelu tzv. "stand-by" aranžmana, koji bi istovremeno trebalo da omoguće vraćanje nagomilanih spoljnih dugova i otpočinjanje rđadikalnih ekonomskih reformi. Pri tom, ekonomska pomoći i investicije koje se očekuju iz inostranstva biće uslovljene političkim ustupcima - od kojih je ključno ultimativno zahtevanje saradnje sa Haškim tribunalom.

Potrebno je, pri tom, naglasiti da je ovakva strategija nastupa međunarodne zajednice već odavno formirana, i da nije bila specijalno dizajnirana samo za Srbiju, srpske političare i pripadnike srpskog naroda. Naime, međunarodna zajednica nastoji da u kriznim područjima u kojima su okončani oružani sukobi sproveđe tzv. „post-konfliktni“ scenario čiji je glavni cilj uklanjanje ekstremnih političara sa političke scene, i to primenom manje ili više ekstremnih metoda - kao što su izvođenje na optuženičku klupu Haškog tribunala, zatim zabrana političkog delovanja pojedinim partijama i pojedinim ličnostima, pa do organizovanja sudenja za korupciju, privredni i politički kriminal, i tako dalje i tome slično. Međutim ovakva politika međunarodne zajednice još uvek nije dala očekivane rezultate u slučaju Hrvatske, Bosne i Hercegovine, a naročito ne u slučaju Republike Srpske. Pa tako ni za duže vreme neće dati očekivane rezultate ni u slučaju Srbije. Naime, politika preteranog revanšizma prema gubitničkim strankama, naročito ako je dirigovana iz inostranstva, jača stepen solidarnosti gradana-birača sa njima, i već na sledećim izborima ih može pretvoriti u legitimne pobednike.

Još uvek je nemoguće dati precizan odgovor da li ubedljiva pobeda DOS-a znači da su nedemokratički politički trendovi ireverzibilni. Jer, u srpskom političkom polju još uvek je isuviše konfliktnih naboja koji mogu svakog trenutka da vode ka ozbilnoj deformaciji demokratskih procesa. Optimističan zaključak bi bio da je najpozitivniji ishod dogadaja koji su se odigrali u drugoj polovini 2000. godine - naravoučenje da je vlast, pa bila ona i čvrsto-rukaška - sменjiva - bilo na izborima, bilo u masovnim demonstracijama.

Najveći dosadašnji uspeh post-miloševičevske nomenkature vlasti jeste što je uspela da se uključi u evropske integracione procese, a naročito one u okviru Pakta za stabilnost Jugoistočne Evrope. Time su Srbiji i njenim političarima postali dostupni značajni finansijski resursi i diplomatski kanali koji mogu da budu investirani u privredni oporavak i politički prosperitet Srbije. Paradoksalno, ali tačno je, naposletku, da komparativna prednost Srbije jeste što značajno kasni za tranzitornim procesima i reformama za

ostalim post-komunističkim zemljama u regionu. Jer vlastodršci i reformatori u Srbiji mogu tako da izbegnu ponavljanje tudiših tranzitornih grešaka - i da primene samo pozitivna iskustva i projekte za dobrobit građana Republike Srbije. Dakle, može se zaključiti da i pored postojanja velikih i ozbiljnih prepreka, post-miloševičeva Srbija može mnogo sigurnije i spremnije da krene putem demokratske tranzicije.

Dijana Vukomanović

STUMBLING BLOCKS AND PROSPECTS OF POST-MILOSEVIC TRANSITION IN SERBIA

Summary

Author is trying to identify what are the objectives and perspectives of the Post-Milosevic's transition in Serbia. Contemporary political system of the Republic of Serbia, could be marked as the „limited democracy“ or „democraturas“ since the current process of democratic transition is still subjected to various deformations. Newly established government of the Democratic Opposition of Serbia (DOS) has no other choice than to set up as the supreme goal of its politics establishment of the Republic of Serbia as democratic nation-state. In the same time, the key task of the Serbian authorities is focused to management of the current and potential ethnic conflicts, whilst the implementation of the radical economic reforms is of a second-rate importance. After initial support, international community asks that extremists should be removed from the Serbian political scene in return for the further economic assistance and political support. Nevertheless, apart from numerous non-democratic obstacles, it could be concluded that post-Milosevic's Serbia is more self-confident in stepping forward down the democratic transition road.

Key words: limited democracy, Democratic Opposition of Serbia (DOS), G17 (Plus), Resistance (Otpor), political pact, nation-state, national/ethnic interests, ethnic conflict management, Serbian Orthodox Church, economic reforms, IMF, revanchism, post-communist transition.

НОВА СРПСКА ПОЛИТИЧКА МИСАО

www.nspm.org.yu

E-mail: nspm@eunet.yu nspm@nspm.org.yu

Неопозитивно наручујем књигу
по ценама од 400 динара
подредним бројем:

1. Одговорност
2. Косово
3. Србија и НАТО (I)
4. Србија и НАТО (II)
5. Србија после
Милошевића

Nova srpska politička misao

Posebno izdanje 1 (2001)

UDK 323.22(497.11),2000*(082)

Primljenio: 15. jul 2001.

Đorđe Vukadinović

Filozofski fakultet

Beograd

SRBIJA BEZ MILOŠEVIĆA: ILI ZA KIM ZVONA ZVONE

Sažetak: U prvom delu rada autor analizira razloge koji su doveli do konačnog pada režima Slobodana Miloševića i zaključuje da je taj događaj, zapravo, više posledica sticanja (ne)povoljnih oknosti i Miloševićevih pogrešnih procena s počela 2000-te, nego što je bio neka logički neizbežna posledica katastrofalnih rezultata i prirode njegove vladavine. U drugom delu, procenjujući se demokratske perspektive postmiloševičke Srbije i sugerirajući da one nisu preterano obrabrujuće, kako zbog velikog zakašnjenja u raskidu sa Miloševićem, tako i zbog načina na koji je smena izvršena. Ipak, najveću prepreku autor vidi u nepovoljnom međunarodnom okruženju (pre svega na lokalnom, ali i na globalnom nivou), kao i u nekim - samo naigled, sitnim - deficitima i anomalijama u funkcionišanju DOS-ovske vlasti.

Ključne reči: Srbija, Milošević, Koštunica, opozicija, demokratija, poraz, SAD

Zašto je Milošević pao? Ovo pitanje, na prvi pogled, deluje isuviše jednostavno. S obzirom na katastrofalne učinke njegove vladavine, pitanje bi pre moglo da glasi: kako je moguće da je izdržao tako dugo? Kako je bilo moguće da jedan režim i jedan lider čija su anahronost, agresivnost i autizam bili očigledni od samog početka i koji je tokom čitave svoje vladavine beležio samo i jedino neuspehe i poraze na svim područjima kojih se latio, kako je, dakle, uprkos takvim „rezultatima“, uspeo da gotovo trinaest godina opstane u neprijateljskom okruženju i da činjenica da je uopšte pao izaziva sveopštu nevericu, čuđenje i egzaltaciju?

Iako je od oktobarskog prevrata, a pogotovo od njegove decembarske izborne verifikacije, prošlo srazmerno malo vremena, period koji je ovome prethodio, kao, uostalom, i cela Miloševićeva vladavina, pa i on sam, deluje pomalo nadrealno. Sve je prekriveno nekom izmaglicom, i čitava nacija, uključujući i političke analitičare, kao da se nalazi u jednoj vrsti posttraumatске letargiji, koja preko dogadaja i aktera iz prethodne decenije nezauzavljivo i neprirodno brzo prebacuje velove zaborava, otprilike na isti način na koji se nakon iznenadnog buđenja rasplinjuju i blede konture nekog

neprijatnog sna. I baš kao što san s protokom vremena postaje sve nepojmljiviji, ajava sve logičnija, tako i nama danas godine provedene pod Miloševićevim režimom izgledaju potpuno nestvarno, a njegov pad se doima kao nešto neminovno i samorazumljivo - kao i svako budenje. Načlost, ovde u pitanju nije bio san, već pre neka vrsta teškog kolektivnog pijanstva, nakon kojeg sledi mučno otreženje i bolno suočavanje sa štetom počinjenom u prethodnom stanju. Tekst koji sledi pokušava da rekonstruiše neke od momenata koji su doveli do ovakvog raspleta srpskog političkog košmara i markira moguće opasnosti od nastavka ovdašnje društvene i političke drame.

1.1. Božuri uveoci

U večernjim časovima 9. juna 1999. u Kumanovu je potpisana Vojnotehnički sporazum o povlačenju jugoslovenskih snaga bezbednosti sa Kosova i ulasku na Kosovo „međunarodnih snaga predviđenih NATO-om“, a narednog dana, nakon usvajanja rezolucije 1244 Saveta bezbednosti, obustavljena su ratna dejstva na području SR Jugoslavije. Radost je bila opšta i čini se da u istoriji nije bilo rata sa toliko pobednika. Veselilo se u briselskom štabu NATO-a, Londonu i Vašingtonu, kao i po albanskim izbegličkim kampovima Kukeš i Makedoniji. Zadovoljni su bili i u Moskvi i u njuroškoj Palati UN, ali je, čini se, najradosnije (u svakom slučaju, najbučnije) bilo u Srbiji. Slavilo se i prangijalo žestoko, od Prištine do Dedinja, i, uprkos ciničnim komentarima nekih stranih posmatrača, to euforično medijsko i PVO i šenlučenje u noći kumanovske kapitulacije, ovoga puta nije predstavljalo samo još jedan nastavak klišeiranog serijala o „Srbima koji proslavljaju svoje poraze“, već je bilo izraz, sasvim razumljivog, neurotskog pražnjenja ljudi koji su sačuvali glave na ramenima i, isto tako razumljivog i racionalnog, radovanja vlasti koja je upravo prebrodila svoje najveće iskušenje.

Od četiri teoretski moguća ishoda ratovanja sa najmoćnjom svetskom silom: 1. NATO se povlači - Milošević trijumfator; 2. Gubitak Kosova i slom režima; 3. Pad rečima, Kosovo ostaje u Srbiji. 4. Režim opstaje, Kosovo izvan Srbije; kao što se i moglo pretpostaviti, dogodio se ovaj poslednji (4), najrealniji i najnepovoljniji. Pritisnut, s jedne strane, ruskim „posredništvom“ (koje je, zapravo, bilo tek kombinacija nemoći i prodaje), kao i svojim pragmatičnim okruženjem, a, sa druge, američkim strateškim bombarderima i haškom optužnicom, Milošević je stvar prekinuo u možda poslednjem trenutku koji je omogućavao takav ishod. Dalji otpor bi verovatno doneo neke koncesije po pitanju Kosova, ali je, isto tako, s

obzirom na mogućnost kopnene intervencije, potpunog uništenja infrastrukture, pobune i sl. nosio sa sobom i neposredan rizik gubitka vlasti, pa i života. Ovako, sa „trupama UN umesto NATO-a na Kosovu“, „garantovanim teritorijalnim integritetom“, relativno malim ljudskim gubicima, nanovo stečenom patriotskom legitimacijom (koja je bila poprilično ruinirana propašću srpskih krajina i dejtonskom kooperativnošću), te dezorientisanom opozicijom i demoralisanim stanovništvom (kojem je, generalno gledano, prilično splasnuo početni borbeni moral, ali ne i odjum prema Americi i NATO-u), sa stanovišta vlasti nije više bilo razloga za oklevanje i dalje junčenje. Mir, ponovo, „nije imao alternativu“.

Materijalna razaranja su, doduše, bila ozbiljna, ali ona će - uz prigodnu pompu - moći da budu bar delimično sanirana, a delom, opet, nakon poma- lo već izlizanih „nepravednih sankcija“, mogu dobro poslužiti kao novi alibi i uverljivo objašnjenje teškog života nacije. Šta više, računalo se, čak ni potencijalno najboljnji gubitak, nestanak kosovskih izbornih jedinica i nekoliko stotina hiljada glasova „poštenih Albanaca“, uz malo truda i dosta „kreativnog“ izbornog i ustavnog zakonodavstva, neće biti nesavladiv problem. Najačnije je da su gradani Srbije konačno jasno spoznali pravo lice Zapada, te da ubuduće, valjda, neće imati dilema u pogledu njegovih stvarnih namera, kao ni ovdaušnjih političkih snaga koje taj zli Zapad podržava.

A i suverenitet je sačuvan. Istina, „na terenu“ stvari su stajale nešto drugačije, ali ogromna većina Srba na taj teren, svoju imaginarnu kolevku, ionako nikada nije - niti bi ikad - kročila, a za ispunjenje simbolične i izborni-propagandne funkcije „svete srpske zemlje“ može biti dovoljna čak i ova postkumanovska, papirnata i fantazmagorična „suverenost“. Jeste da „tamo“ više nema naše vlasti, carine, vojske i policije, a preostalo nealbansko stanovništvo vegetira tek u ponekom nesigurnom i necivilizacijskom getu, ali je zato barem sa režima skinuto jedno preteško breme, i od sada će on direktno ili indirektno profitirati od svake loše vesti iz crne kosovske hronike. (A već prvi dani nagoveštavali su da će Kosovo u ovom pogledu biti pravi zlatni rudnik - i da će to zadugo ostati.)

Nije bilo sumnje da će Milošević umeti da oplodi ovaj lešinarski kapital koji su mu, najpre, u vidu bombardovanja, a potom sistematskim mrvarenjem sve malobrojnijeg srpskog življa (otmice, silovanja, sruešne crkve, ranjena deca, masakrirani žeteoci), tokom čitavog posleratnog perioda neštedemico poklanjali njegovoj najbolji alianski i američki neprijatelji. „Srpsko Kosovo“, koje je deceniju ranije jednu bezličnu birokratsku figuru lansiralo visoko u balkansku političku orbitu, i tokom svih ovih godina na vlastitu štetu (p)održavalo njen kult, spremalo se da, još jednom, poput onog „dobrog drveta“ iz istoimene bajke, pomogne svom heroju i likvidatoru.

I verovatno bi tako i bilo, da nije usledio niz katastrofalnih političkih procena i odluka koje su Milošević navele da, baš kao što je svojevremeno upozoravao svoje paljanske saveznike, „poput pijanog kockara”, sav ulog stavi na jedno bacanje - i sve izgubi. Na takav čin, pored nesumnjivog i evidentnog gubljenja osećaja za realnost, Milošević je verovatno bio podstaknut stanjem i postupcima srpske opozicije, koja je, paradoksalno, upravo serijom pogrešnih poteza, posredno, ali odlučujuće doprinela ostvarenju svog decenijskog sna.

1.2. Olako obećana brzina

Ako je prethodna analiza iole tačna, jasno je da je skiciranim tokom i ishodom poslednjeg kosovskog boja srpska opozicija bila dovedena u manje-više beznadužnu situaciju. (Na to su, uostalom, još od početka NATO-bombardovanja ukazivali mnogi ovdašnji, kao i objektivniji strani komentatori.) Pa ipak, čitavih šest meseci, od kraja bombardovanja pa skoro sve do pred Novu godinu, ovdašnji opozicioni politički „čimbenici” prosto su se utrkivali u licitiranju optimističkim izjavama po pitanju opstanka srpskog režima. Jedina dilema bila je u tome da li ga, kako zaslzuje, smesta zatući motkama na ulici, ili pak, kako dolikuje, pobediti gospodski, na vanrednim izborima do kraja godine. Nekima iz G-17 je, setimo se, i to bilo predaleko, te su poveli ozbiljnu (i skupu) kampanju protiv prevremenih izbora („Nema izbora!”), insistirajući na tome da „Srbija ne može čekati čak do zime”, jerbo neće preživeti, neće biti struje i mazuta, svi ćemo se posmrzavati - i šta nam onda vredi to što će Milošević pasti. A da će pasti, u to nije bilo nikakve sumnje, u pitanju je bio samo modalitet tog pada, i, naravno, potonja raspodela političkog plena. Zima je, međutim, došla i prošla, a nestrpljivim opozicionarima preostalo je samo da se nadaju kako će „snegevi, ruzmarin i šaš” (zapravo, masovna apatija i nove nevolje) još jednom prekriti, ili bar ublažiti, opori ukus izneverenih obećanja.

„Olako obećana brzina” opšte je, dakle, obeležje ovdašnje političke scene. Te jeseni, bilo je gotovo mučno gledati srpsko opoziciono glavljanje. Naprosto rečeno, opozicija, gledano u celini, nije shvatila (ili nije želela da prihvati) značaj i posledice dogadaja iz 1999. Njihova vizura, podržana suženom optikom zainteresovanih „stranih mentora”, iako u osnovi tačna, bila je isuviše racionalna i jednostrana: Vodeći nas već deset godina iz neuspela u neuspeh, Milošević je nepromišljeno uteleo u još jedan rat, ovoga puta sa najvećom svetskom silom. Taj rat je, naravno, izgubljen, zemlja razoren, a Kosovo, po svoj prilici, definitivno izmešteno iz Srbije. Ova slika, međutim, previdala je nekoliko važnih sitnica.

Pre svega, iako daleko od toga da je bio baš nevina žrtva „NATO agresije” (naročito ako se u obzir uzmu i efekti decenijskog „minulog rada”, kao i suludo masovno proterivanje kosovskih Albanaca neposredno nakon početka sukoba), činjenica je da režim ovoga puta nije bio jedini, pa čak ni najveći krivac. (Šta više, posle čitavog niza godina nešto od režimske propagande i njenih versko-svetko-ratovskih fantazija kao da je s preleća 1999. dobio izvesno potkrepljenje u postupcima i retorici zapadnih vlada i medija.) Pogotovo se, izuzev u jednom jako nategnutom, tendencioznom i metafizičkom smislu, krivcem nije mogla smatrati većina građana Srbije, naročito ne oni u Novom Sadu, Beogradu, Pančevu, Nišu, Kragujevcu... nad čijim glavama su danima šištale rakete i praskali galeri, i koji su, s razlogom, smatrali da su nepravedno izloženi jednoj besmislenoj i kolektivnoj odmazdi. Očekivanje da će, nakon ovakve traume, neko ko je, ni kriv ni dužan, provodio noći s detetom u naručju, osluškujući zlokobne zvuke „pametnih” bombi, očekivanje da će on, dakle, sada biti bog zna koliko zainteresovan za političku borbu, spremam za proteste zbog zatvaranja opozicionih medija, ili hapšenja nekog političara, bilo je čista iluzija - ili pak cinizam, sračunat na traženje izgovora za vlastite propuste i pripremu terena za zaključak kako „ovaj narod nije ništa bolje ni zasluzio”.

Nádalost, upravo sa takvom krivom i opasnom pretpostavkom opozicione snage okupljene oko Demokratske stranke („Savez za promene”) ušle su u jesen 1999. u seriju mitinga „do konačne smene Slobodana Miloševića”. Rezultat je bio predivid, ali je donekle ipak iznenadio i najcrne skeptike. Naime, u impresivnom nizu opozicionih pronašaja od 1990. naovamo, bio je to apsolutno najveći fijasko, potpuna katastrofa i neviđena blamaža, a sve uz besmisleno trošenje kredita, ideja, energije i ikonografije iz zimskih protesta 1996/7 godine. Odjek je bio vrlo slab, a čak i oni koji su se odazivali činili su to bez entuzijazma, upražnjavajući odlazak na mitinge kao neku vrstu navike, mentalne higijene i gradanske razonade. Ni degutantno isturanje teško obolelog Dragoslava Avramovića, u narodu još uvek popularnog eks-guvernera Narodne banke Jugoslavije, nije bitnije popravilo stvar. Malodušnost, apatija i beznade neumoljivo su strujali kroz proredene demonstrantske kolone. Koncem godine, Milošević ne samo da nije pao nego je izgledao jači no pre, a bez funkcije zamalo da ostane Žoran Đindić, čije je liderstvo ozbiljno osporeno kako unutar sopstvene stranke (Slobodan Vuksanović), tako i u zapadnim diplomatskim krugovima. Da li je iko te zime, pri pogledu na Đindića, ili pak Čedomira Jovanovića koji na čelu grupice šetača poznatih kao „čuvari vatre” šparta beogradskim ulicama, mogao da prepostavi da će kroz godinu dana to biti najmoćniji ljudi u državi?

1.3. Opozicioni Feniks

Opozicioni Feniks se u dve hiljaditoj godini doslovno digao iz vlastitog pepela, s tim da ne treba prevideti ni fakat da je razgorevanje tog gotovo zgasllog opozicionog čara suštinski potpomognuto nizom Miloševićevih grešaka, kao i finansijskim i političkim dopingom od strane brojnih zapadnih vladinih i nevladinih organizacija. Fijasko jesenjih „masovnih protesta“, neprestano kolebanje između zahteva za vanrednim izborima (DSS, SPO) i „mirnih vanparlamentarnih metoda“ (Savez za promene, G-17), nerealne objave o skorom slomu režima, uz sveže sećanje na NATO bombardovanje i pogled na kosovsku nesreću, činilo se da će za duži period zakovati perspektive demokratske opozicije. Spas je, kao deus ex machina, došao iznenada, u vidu poznate Miloševićeve osobine da greši u trenucima kada je previše opušten i kada se oseća sigurnim.¹

RTS propaganda, s jedne, i krajnje apatična reakcija gradana na neprestane pokušaje opozicione animacije, s druge strane, naveli su Miloševića na pogrešan zaključak o vlastitoj popularnosti, kao i na pomašao da rascepka i „izdajnička“ opozicija nema nikakav kreditibilitet. Međutim, to je - naročito ono prvo - bilo velika greška, koja ga je podstakla da pokuša naknadno da pribavi legitimnost ustavnim promenama koje je početkom leta sproveo na saveznom nivou, a svoju harizmu (nepotrebno, budući da mu je mandat trajao još godinu dana) demonstrira ubedljivim trijumfom na neposrednim predsedničkim izborima. Narod zaista (sada se uveravamo - i sa dobrim razlogom) nije imao previše povjerenja u opozicione čelnike, od kojih je, uostalom, većina ispalala upravo iz Miloševićevog političkog šinjela, ali u pogledu samog Miloševića više nije bilo iluzija. Gazimestanski pakt između Vode i naroda bio je već uveliko razvgnut, ali u Miloševićevom okruženju, izgleda, nije bilo nikoga ko bi mogao da mu saopšti tu oporu istinu.

Još od decembra 1992. Milošević nije bio neposredni učesnik ni jedne izborne trke i njegova liderska harizma je u međuvremenu dobrano pohabana, ali je i dalje, po inerciji, kako od strane pristalica tako i protivnika, uzimanu kao odlučujući faktor u Đ uzgred rečeno, sve mršavijim i dubioznijim Đ izbornim pobedama SPS-a i njegovih satelita. Zapravo, osim prvih nekoliko godina (1988-90), kada je Milošević zaista bio neprikosnoveni nacionalni autoritet, u docnjem periodu za SPS se u velikoj meri glasalo ne toliko zbog samog Miloševića koliko zbog vlasti koja je kod njega bila koncentrisana i koja na izborima 1993, 1996. i 1997. uopšte nije bila predmet odlučivanja. Nenadano, zahvaljujući kardinalno pogrešnoj proceni u vrhu

vlasti da bi Miloševićeva lična kandidatura trebalo da predstavlja izbornu lokomotivu „patriotskih snaga“, srpski birači su posle mnogo vremena dobili priliku da odlučuju o nečemu bitnom i stoga su se septembarski izbori neminovno pretvorili u svojevrstan opštenacionalni referendum o Miloševićevoj vladavini. Na taj način, režim je praktično sam sebi iskopao političku grobnicu. „Za ili protiv Miloševića?“ Sve drugo, uključujući i glavne adute vlasti - NATO bombardovanje i dugogodišnji luxerski imidž opozicije - potisnuto je u drugi plan pred pitanjem svih pitanja koje se spontano nametalo nakon Miloševićeve kandidature i koje će, dakome, biti besmučno varirano tokom opozicione kampanje: „Kako vam izgledaju ovih poslednjih deset godina vašeg života i šta mislite ko je glavni krivac za to?“

U politici, kao i u šahu, jedan potez očas promeni tok partije. Tako se i Milošević, preko noći, iz dobijene pozicije našao u patu, suočen sa izborima koje ni po koju cenu nije smeo da izgubi, ali koje, bar kada se igra po pravilima, takođe nikako nije mogao ni da dobije. Opozicija je, naravno, obučke prigrnila ukazanu priliku i, za mnoge neočekivano, okupila se oko Vojislava Koštunice, čoveka sa zavidnim nacionalnim i demokratskim pedigreeom, uz to i jednim od retkih srpskih političara koji se mogao pohvaliti doslednošću i konstantnim umerenoc nacionalnim i antirežimskim stavom. Osim toga, što je možda još važnije, iako je na sceni praktično od početka višestranačja, Koštunica nije bio tipični predstavnik srpske političke klase, na neki način predstavljao je novo lice i bio lično nekompromitovan i medjiski nepotrošen. Konačno, što će biti osobito potencirano u njegovoj kampanji („Ko još sme da vas pogleda u oči?“), radilo se o osobi nesumnjivog ličnog poštenja, oko čije ličnosti je u javnosti izgrađena neka vrsta zaštitne aure o koju su se naprsto odbijali režimski propagandni hici.

Vladajuća medijska mašinerija za mlevjenje političkog mesa bila je podešena prevashodno prema liku i delu Zorana Đindića, Vuka Draškovića i Milana Panića, za koje je, pre svega, očekivano da će se pojavitи na izbornoj crti, i jednostavno nije uspela da se na vreme prestroji i prilagodi novom izazivaču. Praktično do samog kraja (dakle, ne samo do septembarskih izbora, već i do 5. oktobra) režimski propagandisti su, izgleda, ostali neodlučni oko toga da li treba ići direktno na Koštunicu, ili se usresrediti samo na njegovo „neprirodno“ i „kompromitujuće“ dosovsko okruženje. A ono prebranje po Koštuničinom ljubavnom životu i prebrojavanje njegovih kućnih ljubimaca, koje je, više iz očaja, usledilo u poslednjim danima kampanje, pokazalo se neuspšenim barem isto toliko koliko i degutantnim i nije bilo ni bleda senka onog sinhonizovanog linča kroz koji su prolazili raniji Miloševićevi protivnici.

2.1. Promukli patriotski diskurs i san o absolutnoj pobedi

Nošena talasom Koštuničine kandidature i vlastitog ujedinjenja, Ujedinjena opozicija se doslovce digla iz mrtvih, pri čemu se nipošto ne može zanemariti ni doprinos „trećeg sektora“, odnosno, efekat paralelnih, povremeno vrlo lucidnih kampanja (Otpor, Izlaz...) koje su uz značajnu materijalnu pomoć i instruktažu sa Zapada vodile ovdašnje nevladine organizacije i nezavisni mediji.² Milošević, međutim, kao i dalje nije shvatao šta se zbiva i čini svoji pretpostavljenu političku grešku (poslednja će biti pokušaj manipulacije izbornim rezultatima) tako što odlučuje da na izbore ide sam, odnosno, što je još gore, samo u koaliciji s JUL-om. Nije tu reč samo o odricanju od (najmanje) nekoliko stotina hiljada sigurnih radikalnih glasača koji bi, kako se ispostavilo, na predsedničkim izborima makar ublažili, a na saveznim čak anulirali zaostajanje za DOS-om. Mnogo važnije i pogubnije bilo je to što je odvojen nastup radikala ugrozio srž režimske predizborne kampanje, kondenzovane u devizi „patriote protiv izdajnika“. Već samom Koštuničinom kandidaturom ova strategija je bila uveliko relativizovana, a ostankom radikala izvan koalicije i sasvim obesmišljena.

Čak i pod vrlo verovatnom pretpostavkom da su radikali postavili visoke zahteve kao uslov za svoju predizbornu podršku i bez obzira što je dvojnegodišnje učešće u vlasti dobrano uzdrmao njihov (naročito Šešeljev) politički kredibilitet, Milošević se u ovoj kampanji nije smeo odreći njihovih usluga. Samo su radikalni čar i njihova nacionalna demagogija, eventualno, mogli udahnuti nešto živosti i svežine u već prilično izlizani patriotski diskurs, previše često i neodgovorno eksplorisan tokom godina Miloševićeve vladavine. Koncem leta 2000-te ova priča je već uveliko bila prošla svoj zenit, ali nema sumnje da bi, recimo, jedan Toma Nikolić ili Aleksandar Vučić, ma šta o njima mislili, ipak bili njeni kud i kamo atraktivniji i uspešniji medijsko-politički promoteri od Mirjane Marković, Dragane Kuzmanović i Vlajka Stojiljkovića. Ako je već sa obe strane scenario za kampanju bio postavljen tako da ima mnogo više metafizičko-vojni neko političko-izborni karakter, u taj armagedonski boj između sila dobra i zla Milošević se ni po koju cenu nije smeo upuštati bez retoričke i energetske logistike „srpskih radikala“ unutar i izvan SRS-a.

Bez obzira koliko delovalo fantastično, sve ukazuju na to da je Milošević, zapravo, išao na apsolutnu pobedu, kakvu, uzgred rečeno, nije zabeležio još od 1990. i prvih višestrančkih izbora. Nezavisno od toga da li je do ove procene došao samostalnim uvidom ili oslanjanjem na analitičke sposobnosti udvorica iz okruženja (o znamenitim indijskim prorocima koji su,

navodno, Mirjani Marković prorekli pobedu, da i ne govorimo) već sama ova pretenzija predstavlja ozbiljan simptom bitnog smanjenja političke uračunljivosti. Uz sve specifičnosti postkomunističkog razvoja, Milošević je, dakle, prošao put karakterističan za većinu plebiscitarnih diktatura od Napoleona Trećeg, preko Hitlera, do argentinske vojne hunte (masovna narodna podrška u početku - apsolutna koncentracija moći - gubitak osećaja za realnost - megalomanija - rat - poraz - propast). No, uprkos ovoj strukturoj dinamici, koja, daborne, u sebe uključuje i one, naizgled, „čiste individualne“, psihološke momente, sama propast, kao što smo rekli, uopšte nije morala uslediti baš tada i na takav način. A razlog za to što ipak jeste, možda bi se, pored niza već pomenutih i više-manje poznatih faktora, mogao potražiti i u jednoj, manje očiglednoj, filozofsko-psihološkoj ravni.

2.2. (Polu)post-moderni (polu)diktator ili evropski Kastro?

Uz malo poigravanja sa postmodernističkim žargonom, moglo bi se reći da je Milošević pač kao žrtva „objektivističke iluzije“ i tipično modernističke vere u „stvarnost“ i realnost događaja. Naime, iako je njegova vladavina u velikoj meri počivala upravo na suprotnim principima, tačnije, ciničnoj primeni postmodernih, sofistikovanih manipulativnih tehniku u jednom polu-modernom socijalnom miljeu, Milošević je u odsudnju času pred poslednje izbore odustao od jednog dela svoje da tada dobite strategije. Nije se, doduše, odrekao proizvodnje virtualne realnosti, čarobnog RTS-sveta satkanog od „prijatelja mira“, „sila povampirenog fašizma“, privrednih uspeha i pobeda u ratovima u kojima nismo učestvovali, ali je, izgleda, u jednom trenutku u tu tvoreninu i sam poverovao.

Tokom svih godina vlasti - i u tome je dobrim delom ležala tajna njegovog uspeha - Milošević se komotno služio različitim ideološkim odeždama, koristeći ih krajnje fakultativno, shodno najuže shvaćenom ličnom interesu. Partijski tehnokrata-modernizator, na početku karijere; konzervativni komunista-titoista, iz vremena Osme sednice; socijaldemagog-populista tokom „antibirokratske revolucije“; nacionalista i ratni hušać ranih devedesetih; beskompromisni mirotvorac i garant balkanske stabilnosti nedugo nakon toga - sve su to bile ad hoc taktike u funkciji vlasti kao Miloševićevog jedinog pravog cilja. Čak i kosovski rat i njegovo ekspresno okončanje nakon neplanirane eskalacije nisu predstavljali izuzetak od tog makijavelističkog obrasca. Promena je nastupila tek nakon bombardovanja i verovatno je bila u vezi sa činjenicom da je tada Milošević, kao i većina njegovih podanika, po prvi put bio suočen sa realnom životnom opasnošću. Stvarnost je tako na velika vrata provalila u virtualni svet Miloševićeve

Srbije. Nalazeći se, u različitoj situaciji, Milošević i narod su na izazov reagovali na različite načine: on je grčevito prigrlio vlastiti TV-simulakrum, dok je narod, bar u većini, posle svih „nebeskih“ iskušenja, postao nešto „prizemniji“ i pragmatičniji.

Posle bombardovanja, Miloševićev političko-psihološki profil se promenio i praktično storio sa onim koji je olicavala njegova supruga. Namesto dotadašnjeg pragmatičnog poigravanja sa različitim političkim opcijama (i proigravanja istih), on se priklonio jednoj slici sveta i, čini se, iskreno povjeravao da je upravo njemu zapalo dužnost da posmruto čovečanstvo izbavi od pošasti novog svetskog poretka. Od vrhunskog političkog ciničnika, tehnologa vlasti i nihiliste Milošević se na kraju pretvorio u „borca za ideju“. Međutim, pod stare dane i u leto 2000-te, teško se postaje Čegevara, pa čak i Fidel Castro. Na stranu što ga u toj metamorfozi nipošto nije namerao pratiti dominantni deo vladajuće političko-policjsko-poslovne „elite“, izdžikljale pod njegovom vlašću, i kojoj, očito, nije padalo na pamet da svoje pozicije i „kravovo“ steceno bogatstvo dovodi u pitanje zarad izjavljivanja fantazija i frustracija bračnog para Milošević-Marković.

Miloševića je u najnezgodnijem trenutku zadesila poznata sudbina glumca koji se odveć saživeo sa ulogom i umetnika zaljubljenog u vlastito delo: preozbiljno je shvatio ulogu koju mu je dodelilo (njegovo) čarobno TV-ogledalo i, po svemu sudeći, u sebi zaista prepoznao „planetarnog predvodnika slobodoljubivog čovečanstva“. Bila je to fatalna kombinacija - od političkog nihiliste postao je „vernik“, koji je, s jedne strane, definitivno potvrdio u postojanje „objektivne“ političke stvarnosti, a, sa druge, nastavio da ovu stvarnost interpretira kao plod sopstvene volje i predstave. Utoliko će njegov šok 25. septembra ujutro i 5. oktobra uveče biti veći, a besporočnost i nesnaljenje upadljiviji.

Opijen novopronadenom „misijom“, ubeden u sopstvenu „istihu“ i oskoljeni postignutim „idejnim jedinstvom“ u porodici, Milošević je pred septembarske izbore propustio da učini ono što je ranije redovno činio. Ovo su bili prvi izbori uoči kojih nije došlo do, barem, kratkotrajnog i veštačkog porasta standarda građana. Sigurno da je to u velikoj meri bilo posledica bombardovanja, pojačane finansijske blokade i uzastopnih nerodnih godina, ali je, po našem mišljenju, upravo opisana mentalna promena ipak presudan razlog što i ovoga puta iz sivih finansijskih kanala i suve drenovine srpske privrede nije iscedena još po koja socijalna kap. Umesto u penzije i plate, prepregnuti resursi usmereni su u „obnovu i izgradnju“ i treba reći da su, uz nesumnjivi volontarizam, medijsku prenadvanost i o-ruk karakter kampanje, zaista i postignuti izvesni rezultati. Za jedva godinu dana dosta toga je pokrpljeno, neke od posledica bombardovanja su sanirane, zima je pro-

tekla bez restricija, neki mostovi su podignuti, neki stanovi započeti. U svakom slučaju, bilo je to kud i kamo više nego ranije, kada su takođe gubljeni ratovi i redani istorijski i civilizacijski porazi, a beležene izborne pobeđe - sve uz sankcije, hiperinflaciju i reke izbeglica iz Hrvatske i Bosne.

Ako se pobedivalo tada, uz inflaciju, fantomske bušotine nafta i sage o „svetiskim selima“, kako ne bi sada, kada je krivica bila objektivno manja a rezultati objektivno veći? U ovom naizgled logičnom rezonu, krila se poslednja samoobmana režima. Milošević je prevideo da ga sve ove godine birači nisu podržavali zato što je bio u pravu i što je imao rezultate, već zato što je imao moć i što ih je bezočno medijski manipulisao i socijalno korumpirao. Njegova vlast nikada nije počivala na racionalnoj kalkulaciji političkih plusova i minusa već na afektivnoj patriotskoj mobilizaciji i nezнатnoj tehnološkoj inovaciji načela: „hleba i igara“. Nakon bombardovanja, postalo je više nego očito da na Balkanu (i čitavom svetu, uostalom) postoji sila veća od Miloševićeve, a, što zbog Košturnice, što zbog zamora materijala, patriotsko kresivo, neprestano eksploatisano (još od onog „rodoljubnog“ bojkota slovenačke robe krajem osamdesetih), ovaj put nije upalilo: moć se urušila, patriotske igre dojadile, a hleba ponestalo - i tu više nije bilo pomoći.

I dok su raspad zemlje, siromaštvo, ratna razaranja i ostali pogubni učinci njegove vladavine u kolektivnoj svesti ranije doživljavani, delom, kao elementarna nepogoda, a delom kao posledica nepravde i zle volje svetskih silnika, sada su čak i stvarna prirodnja nepogoda (suša) i međunarodna nepravda (bombardovanje) knjiženi kao rezultat Miloševićeve politike. Leta i jeseni 2000-te, srpski birač je bio očajnički željan promene i bio ogorčen na sve koji su mu na bilo koji način krojili sudbinu: na Miloševića, Klintonu, Solanu, Boga, vreme - ali od svih njih na glasačkom listiću stajalo je samo Miloševićeve ime.

2.3. Šut s rogam, ili tragizam velikog vode malog naroda

Najzad, treba pomenuti i onaj kontroverzni činilac Miloševićevog pada koji je bez sumnje odigrao veliku ulogu, a koji se u analizama (pogotovo onim koje dolaze iz krugova bliskih novim vlastima) ili ignorise ili - u sredinama bliskih bivšoj vlasti - proglašava za osnovni i takoreći jedini, dok mi mislimo da ga ne treba ni potcenjivati ni apsolutizovati. Milošević je, na kraju krajeva, pao (i) zato što je međunarodna zajednica (tačnije - Zapad, tačnije - Amerika) tako htela. Oni isti koji su mu 1996/97. nakon krize sa lokalnim izborima, pomogli da se održi na vlasti, videći u njemu faktor balkanskog mira i garanta dejtonskog sporazuma, sada su postali njegovi

politički likvidatori. I ukoliko se ovo poslednje, nakon svega, uopšte i može shvatiti kao neka usluga srpskom narodu, ona ni izdaleka ne može amortizovati odgovornost za sve ono što joj je prethodilo.

NATO-bombardovanje u čitavoj ovoj priči jeste igralo presudnu ulogu, ali je njegov uticaj na rušenje Miloševića bio sasvim drugog tipa od onog koji se, recimo, potencira u izveštajima Međunarodne krizne grupe (ICG) i krugovima lokalnih natoljubaca. Naime, nije bombardovanje, kao što se sugerise, presudno oslabilo Miloševićeve pozicije unutar zemlje i tako dovelo do njegovog pada (osim u maločas navedenom, posrednom smislu, tako što je doprinelo promeni njegove psihičke strukture), već je bombardovanje, svojim tokom i ishodom, predstavljalo signal zapadnim vladama da bez oklevanja počnu da rade na njegovom svrgavanju¹. Nije, dakle, bombardovanje kao takvo dovelo do rušenja Miloševića, ali jeste dovelo do rešenosti centara moći u Briselu i Vašingtonu da se svim sredstvima krene u akciju njegovog rušenja, a što je, uz već pobrojane greške u koracima koje je napravio, na kraju zaista i rezultiralo njegovim padom.

Amerikanci naprosto nisu želeli rizikovati da u Evropi, na pragu novog veka, dobiju novu Kubu i novog Kastra - ili Sadama Huseina slovenskog sveta. Zato su dedinjske filipse protiv Amerike kao svetskog hegemona i nagovestaji trajnije igre na kinesku kartu u Vašingtonu shvaćeni mnogo ozbiljnije nego u samoj Srbiji, svikloj na Miloševićeva ideološka izmotavanja. Da je ostao u mišoj rupi, da liže rane i u sitno teroriše podanike, možda bi ga i ostavili na miru, ili bar ne bi angažovali toliko resursa zarad njegovog smaknuća. Ovako je visokom cenom platio svoju mračnu slavu i privilegiju da, kao lider jedne male zemlje, bude medijski najekspoziranija svetska politička figura u poslednjoj deceniji drugog milenijuma.

Velika je nesreća malih naroda koji se zahvaljujući sticaju istorijskih okolnosti i/ili megalomaniji svojih voda nadu u grotlu svetskih zbivanja. A ova nesreća lako prerasta u tragediju ukoliko se na čelu takvog naroda nalazi lider bez sposobnosti ili volje da osluškuje i uvažava ritmove svetske istorije i politike. Od početka pa do kraja svoje političke karijere, od oklevanja da se odrekne zvezde petokrake, pa do pokušaja da se stavi na čelo svetske antameričke alijanse, Milošević je bio upravo takav lider: nije dovoljno uzimao u obzir međunarodne okolnosti i to ga je na kraju koštalo poraza. Ovo se, jednim delom, može tumačiti njegovim političkim autizmom, ali je takode i logična posledica karaktera autoritarne vladavine, koja „prirodno“ vodi ka manji veličine i progresivnom gubitku osećaja za realnost. Napokon, ne sme se sasvim zanemariti ni tzv. „Titov sindrom“, odnosno mit o „trećem bloku“ (sa Titom i nama, jugovićima u njegovom središtu) kao ravнопravnom svetskom faktoru koji, rame uz rame sa Rusima

i Amerikancima, odlučuje o svetskim poslovima. Interesantan koliko je ovaj megalomanski mit prodro duboko u ovdašnju kolektivnu svest, našavši odtek čak i u humorističkoj produkciji (čuveni vicevi sa Rusom, Amerom, eventualno, Švabom - i, razume se, Jugoslovenom u glavnoj ulozi), kao i među pripadnicima nacionalne intelektualno-političke elite. Međutim, isto tako kao što je teško mogao postati „evropski Castro“ (baš kao i Srbija ostrom), Milošević je bio daleko i od Titovog formata Đa, pravde radi, i međunarodne prilike, kraj hladnog rata i odsustvo pravog bipolarizma, nipošto nisu isle na ruku mogućnosti da se na Balkanu pojavi neki „novi Tito“, koji bi lukavu balansirao na klackalici između suprotstavljenih blokova.

Miloševiću je spoljna politika predstavljala puki privezak unutrašnje (što je luksuz koji sebi mogu da priuštite samo najveće sile - pa i one ne sasvim bez posledica), a i jedna i druga, razume se, bile su tek instrumenti održanja i uvećanja njegove sopstvene moći. No, za razliku od domaćeg terena, gde je u svakom poduhvatu imao stratešku prednost, a njegovi rivali različite vrste medijskog i političkog kamenja oko nogu i vrata, na spoljnopoličkom planu, gde vladaju drugačija pravila i, što je još važnije, drugačiji odnosi moći. Miloševićeva političke igre, satkane od arrogancije, improvizacije, situacione inteligencije i ličnog šarma, na duži rok, nisu mogle imati produ. Zapravo, ono što u tom pogledu najviše upada u oči jeste odsustvo bilo kakve dugoročne spoljnopoličke strategije. Za svojih trinaest godina vlasti, Milošević je pokušao da gradi „specijalne odnose“ sa bukvально svim globalnim igračima na političkoj sceni (SAD, Evropom, Rusijom - čak u par navrata - i konačno, Kinom), što je verovatno najbolja ilustracija (ne)ozbilnosti i (in)konstancije njegovih spoljnopoličkih akcija. U svetu ove činjenice, njegova potonja jadanja i akutni osećaj kako su ga „svi prevarili“ i „svi izdali“ dobijaju sasvim drugi, manje tragičan i manje geopolitički smisao.

Bez obzira koliko će, s protokom vremena, i prikazivano od strane budućih nacionalnih letopisaca, decenjsko „gordo posrtanje“ Miloševića i Srbu pod njim biti verovatno predstavljano po modelu antičke tragedije (i nezavisno od - ovim posrtanjem izazvane - količine stvarne patnje i individualne tragedije), nije moguće odupreti se jednom snažnom utisku opšte farsičnosti pri pogledu na Miloševićeve silne političke lupinge, kao i prateće medijsko kreveljenje s koca i konopac pokupljenih „nacionalnih snaga“. U tom smislu, pre nego nedužne žrtve „novog svetskog poretka“, Milošević i Srbu su bili žrtve sopstvene megalomanije, površnosti i autodestruktivnog samozavaravanja. Mimo istorijske logike i zdravog razuma, slepo se držalo preživelog „vestfalsko-brozovskog“ koncepta suvereniteta, sa svetinjama

„teritorijalnog integriteta“ i „nemešanja u poslove drugih“, a sve uz neprestanu priču o tome kako „Srbija nije u ratu“ i da je „Kosovo unutrašnje pitanje Srbije“, s tim da prosto nije jasno što je gore i plitkoumnije: ukoliko se u tu mantru zbilja verovalo, ili, pak, ukoliko je njome neko zbilja namešravao nekoga obmanuti.

Svi postkosovski lamenti režima na račun nepravičnosti, nasilja i dvostrukih standarda „međunarodne zajednice“, pored mnogo istine, uvek su sadržavali i jedan sistemski previd. Naime, sve ono što je, naročito pred kraj, činjeno njemu, Milošević je godinama činio drugima, to jest, svima (od partijskih drugova, do političkih protivnika i sunarodnika) koji su se našli u domaćaju njegove svezlasti, ili na putu njegovoj neobuzданoj volji za moć. Nema sumnje da su ključni međunarodni činioци, na čelu sa Amerikom, nedosledno prelamsili balkansku krizu, na primer, time što je u Hrvatskoj i Bosni kao presudni uvažen teritorijalni, a na Kosovu etnički princip, ali zar nije srpski režim, jednako nedosledno, činio isto, to jest, ovu realnu antinomiju rešavao upravo suprotno (etnički princip za Srbe u Hrvatskoj i Bosni, a teritorijalni za Kosovo), i pri tom takođe bio spremjan da silom nameće svoju istinu? I nije li ključni, mada ne uvek eksplizirani, oslonac ovog tumačenja bilo to da smo „mi, Srbi, najjači na Balkanu“? (Pri čemu je konstantno ignorisana činjenica da u visokoj politici - pogotovo danas - ne postoji nikakva samostalna „balkanska zona“, već samo regionalne ispostave „svetske lige“.) Kao da se previdalo da će, kada sila postane glavni argument, uvek u pravu biti onaj koji u ruci drži veću batinu, što je posebno značajno da na umu imaju oni slabiji - i da se klone takve „argumentacije“.

Sve u svemu, Milošević, na svoju i srpsku štetu, nije bio dovoljno mudar i uporan da nade spoljnopoličke saveznike, a, istovremeno, ni dovoljno snažan da odoli pritiscima, niti dovoljno nerazuman da bi se opirao do kraja i po svaku cenu. Najzad, nije bio ni dovoljno bespomoćan niti dovoljno nevin da bi izazvao šire simpatije i otpor u - dobrano kontrolisanom - svetskom javnom mnjenju, gde je, u najboljem slučaju (ostavimo li na trenutak po strani sva „prirodna“, „ljudska“ i „istorijska“ prava), doživljen kao mali, lokalni nasilnik koji se našao na udaru velikog, globalnog sileđenja. A to je svakako bilo nedovoljno za šire simpatije i solidarnost svetskih razmera. Na kraju je je prošao kao i većina ljudi njegovog kova. Ostao je sam, odnosno, što je još gore, samo u društvu onih koji ili ništa nisu shvatili, ili nisu imali gde da odu.

3. Perspektive

U završnom delu ovog rada, želeli bismo ukazati na tri relativno nezavisna (što ne znači i nepovezana) problemska kompleksa koji bi se u narednom periodu mogli ispostaviti kao prepreke, ili bar limitirajući činoci smeranog demokratskog preobražaja srpskog društva u postmiloševičevskom periodu.

3.1. Kultur(al)no-tradicijijski faktor

Oko ovog činioца postoji mnogo kontroverzi, i u svojoj ekstremnoj varijanti on može poslužiti kao „dokaz“ (prema potrebi, i alibi) za tezu da u Srbiji demokratija zapravo i nije moguća, te da su u pitanju prostor i narod koji su istorijski i, tako reći, „genetski“ osuđeni na večno vraćanje istog, tj. različite varijante predmodernih društvenih formi i autoritarnog političkog porekla. Iako ovakva shvatanja imaju dosta zastupnika, i naročito su ih imala u onim olovnim vremenima devedesetih godina¹, ona su ipak više impulsivni teorijski izraz političke rezignacije, neprihvatljiv kako u svom epistemološkom („metafizički“ i „ad hoc“ karakter praktično neopovrgljive generalizacije), tako i empirijskom (teškoća da se objasne ipak nesumnjiivi modernizacijski pomaci u srpskom društvu u protekla dva veka, usled čega se ovi moraju kontrafaktički negirati, ili bar minimalizovati), i konceptualnom aspektu (jake strukturalno-determinističke implikacije, nespojive sa individualističkim premisama veberovske teorije delanja, kao i zdravotrazumskim intuicijama). Bez obzira što istorijski i politički akteri nipošto nisu sasvim autohtoni u svojim postupcima i odlukama, pogotovo ne toliko koliko se to pretpostavlja kod Pavlovića u pomenutom članku, kao i u sličnim tekstovima fokusiranim na lik i delo Slobodana Miloševića, oni svakako nisu ni puke marionete na konciima strukturalnih, kulturno-istorijskih i/ili ekonomskih determinanti. Drugim rečima, iako mi, razume se, ne delamo u bezvadušnom prostoru sartrovski shvaćene slobode, niti u svetu koji bi bio tek „volja i predstava“ aktera, prepostavka da pojedinci, pod određenim okolnostima i u određenoj meri, imaju sposobnost transcendentije svojih psiholoških, socijalnih, kulturnih i ekonomskih determinanti važan je element naše ljudskosti - i naše odgovornosti. Stoga, naredno pozivanje na okolnosti iz bliže i dalje prošlosti i neke tradicijske konstante srpskog političkog života treba shvatiti samo kao ukazivanje na potencijalne teškoće i realne zaprke demokratskom preobražaju društva, a nipošto kao opravdanje eventualnog neuspeha, ili napuštanja čitavog ovog poduhvata.

Pre svega, treba primetiti da ova slavna srpska „oktobarska”, „liberalna”, „nadoknadjujuća” (kontra)revolucija, uopšte nije bila „baršunasta” i mirna. To što, nasuprot brojnim očekivanjima, nije došlo do sveopštег pokolja i gradanskog rata može se objašnjavati na razne načine, počev od (1) masovne i opštenacionalne prirode protesta; zatim, (2) dobre organizacije i koordinacije antimiloševičevskog otpora, s akcentom na DOS-ov „menadžment”, ali i političku i finansijsku podršku iz evro-američkih centara moći; (3) razboritosti, kolebljivosti i/ili korumpiranosti unutar glavnih poluga režimske represije; pa do (4) uznapredovalog „odlepljenja” od realnosti i psihičkog zamora kod samog Miloševića, te (5) negativne kadrovske selekcije, nesloge, osipanja i klonuća u njegovom okruženju (nepotrebno precrati, iako je, po našem mišljenju, svaki od ovih činilaca imao nekog udela u raspletu srpske političke drame u jesen 2000). Međutim, beskrvnost nije isto što i nenasilnost, i ostaje činjenica da se u Srbiji ipak nije dogodila mirna promena vlasti, iako joj možda nikada nismo bili bliži. To se, doduše, može shvatiti kao dokaz izvesnog progresa,³ ali takođe i dodatno povećava žal zbog propuštenе istorijske prilike.

Moguće da je poharano zdanje Savezne skupštine, do temelja spaljena zgrada državne televizije, ne tako usamljeni slučajevi fizičkog nasilja nad predstavnicima režima (Dragoljub Milanović, Buba Morina, Tatjana Lenard i niz medijski mahom nezabeleženih incidenta po unutrašnjosti), „krizni štabovi”, te rasprostranjena pljačka prostorija i imovine SPS-a širom Srbije, bila najmanja cena koja je morala biti plaćena za više od deset (po nekim računarcima, svih pedeset) godina laži, manipulacije i represije. Ali i ovolička mera „revolucionarnog nasilja”, premda neuporedivo manja od onoga što je zabeleženo prilikom unekoliko sličnih prevrata iz 1903. i 1945. (s tim što je ovaj drugi bio neuporedivo dražtijiji kako po meri represije, tako i stepenu promene društveno-političke strukture), mogla bi se pokazati dovoljnom da postane prepreka stvarnoj i stalno odlaganjoj demokratizaciji srpskog političkog života. I ne radi se tu samo o intelektualističkom zanovetanju i tankočutnoj preosetljivosti na scene nasilja, već o realnom političko-psihološkom problemu, u čiju realnost će se svako moći uveriti kada sutra/prekosutra pred tu istu Skupštinu sa bagerima i ostalom mehanizacijom stignu hiljade nezadovoljnih radnika Kolubare i Rakovice, otpušteno osoblje privatizovanih i likvidiranih preduzeća, na čelu sa lokalnim huliganim, ražalovanim specijalcima i članovima obezbedenja nezadovoljnov delu poslovno-političke elite. Pa čak i ako se to uopšte ne dogodi, ili bar - ukoliko nova vlast bude dovoljno vešta u kombinovanju političkog štapa i ekonomske šargarepe - ne dogodi u tako ekstremnom vidu, slika plamena koji suklja iz nacionalne skupštine ostaće urezana u kolektivno pamćenje i

svakako neće biti naročiti podstrek uspostavljanju parlamentarne demokratije, vladavine prava i državnog autoriteta.

Ostavljavajući trenutno po strani globalizacijske procese i njihove implicacije na klasično shvatanje države, demokratije i suverenosti, nema sumnje da je država, i to moderna nacionalna država tokom poslednja dva veka, između ostalog, bila osnovni medij i akter demokratsko-humanističkih tendencija i pomaka. Nasuprot tome, na ovom prostoru, država je suviše dugo (i, razume se, ne bez razloga) doživljavana kao iracionalna, opasna i nedokučiva sila koje se treba kloniti, ili, ukoliko se samo ukače prilika, musti je i potkradati bez razmišljanja. Naješće tuda, a redovno otudena i nedemokratska državna vlast, doprinela je da se među balkanskim narodima razvije jedna osobena vrsta hajdučkog mentaliteta (koji je bez pravog osećaja za zajednicu, ali miljama daleko od evropskog individualizma) čiji slavni i opevani aspekti nisu drugo do naličje onog mnogo kudenog „rajin-skog“ karaktera. Takav mentalitet sklon je da ponizno služi vlast i njene predstavnike, da bi se u nekom trenutku na njih obrudio sa svom silinom zatomljenog gneva i odložene agresivnosti.

Oktobarska događanja u Srbiji su, bez sumnje, imala u sebi dosta upravo tog stihiskog elementa kmetske pobune sa orgijastičkim pražnjenjem dugo akumuliranog straha i poniženja. U svakom slučaju, taj element je sada bio znatno istaknutiji nego u ranijim, više-manje gradanskim protestima tokom 90-ih godina, ali, nasuprot rasprostranjenom uverenju, ne verujemo da bi u tome (već pre u rasponu od 2. do 5. maločas pobrojanog činioča) trebalo tražiti glavni razlog „zbog čega je ovaj put uspeo“. No, bez obzira da li je ili nije bio odlučujući faktor uspeha oktobarskog prevrata (a mi mislimo da nije), pomenuti pučko-folklorni element bi lako mogao postati ključni faktor neuspeha ovim prevratom najavljenih demokratskih reformi. Slaba država, bez autoriteta i moći da zaštitи svoje institucije, svoju imovinu i svoje državljane (a takva je današnja Srbija) nikom ne uliva poverenje i ne može biti garant demokratskog pravnog poretku. S druge strane, sasvim je nerealno očekivati da će to moći i hteti da budu polumaftijsko-klijentističke asocijacije ovdašnjih „privrednika“ i političara, kao i njihovih stranih „partnera“.

3.2. Međunarodni faktori

Pored nepovoljnog nasleda, potencijalnu prepreku uspešnoj demokratizaciji srpskog društva mogle bi - što je samo na prvi pogled iznenadjuće - da predstavljaju i međunarodne okolnosti. Tu se, pre svega, misli na stanje u srpskom neposrednom okruženju, ali i neke ambivalentne, stvari demokratije ni malo naklonjene trendove u međunarodnim odnosima.

Što se prvog tiče, stvar je manje-više jasna. Srbija je okružena društvima i narodima slične socijalne i psihološke strukture, sa istim (ili gorim) kulturno-tradiciskim kodom. Sve su to uglavnom „zakasne nacije“, sa hipotekom odgodene modernizacije i viševekovne tudinske vlasti, prepune unutrašnjih konflikata, ekonomskih problema i neraščišćenih odnosa sa susedima. Balkanske zemlje, iako sada sve odreda formalno demokratski uredene, teško da mogu jedne drugima biti neki uzor i podsticaj u demokratskom razvoju, dok, na drugoj strani, uvek mogu pružiti dosta primera - i povoda - autoritarnoj praksi, kao i zaobilazeњu, preskakanju ili karikaturalnoj prijeni demokratskih manira i procedura.

Čak i više od dojučerašnjeg despotskog socijalizma, demokratija je ovde veštački zasad, plitkog korena, nešto u šta se ritualno zaklinje, što omogućuje pristup kreditima MMF-a i prestižnu ulaznicu za Belu kuću, ali do čega je malo kome uistinu stalo. A i kako bi i moglo biti drugačije kada je praktično kompletan sadašnja političko-intelektualna elita ovog prostora (vlast, opozicija i nezavisni intelektualci) regrutovana iz redova (milionskog!) članstva bivših komunističkih partija, koje su funkcionalise po ideo-loškoj matrici koja je, pored ostalog, uključivala i jedno, sasvim osobeno, ne-formalno i ne-liberalno shvaćanje slobode i demokratije, potpuno i oštro suprotstavljeno danas vladajućim liberalno-demokratskim načelima. Ne odbacujući sasvim mogućnost individualnih preobražaja („od Savla do Pavla“), ovako masovna i skoro totalna metamorfoza („konvertitstvo“) čitave elite deluje neverljivo, komično i pomaže degutantno. Bez obzira da li je ideološki ketman (da ne kažemo, laž i mimikrija) bio na snazi tada, sada, ili u oba slučaja, više je nego jasno da takav intelektualno-politički profil ovdašnje društvene elite, pogotovo uz nepovoljnu kulturološku osnovu razmatranu u prethodnom odeljku - a rekosmo da stvari slično stoje i u okruženju - nipošto ne može predstavljati plodno tle za stvarnu i dubinsku demokratizaciju srpskog društva.

S druge strane, nasuprot opštem očekivanju, nije previše verovatno ni to da bi priželjkivani demokratski impulsi mogli u zadovoljavajućoj meri doći iz sveta, te na taj način kompenzovati prepreke i slabosti prisutne na domaćem terenu. Iako će u narednom periodu međunarodna zajednica, i to upravo onaj njen deo koji se generalno smatra demokratskim uzorom za ostatak planete, biti i dalje (i još više!) veoma involvirana u politička zbijavanja na ovom prostoru, prilично je neizvesno da li će se u fokusu njene pažnje nalaziti baš pitanja i problemi istinske demokratizacije regiona, a ne neke druge, prizemnije i real-politički stvari.

Opšte uezv, još od pada berlinskog zida, a naročito od raspada SSSR-a i rata povodom kuvajtske krize, primetna je povećana i neobuzdajana

„pragmatizacija“ - pre svega - američke politike, koja sa sobom sve više povlači i naglašenu instrumentalizaciju demokratskog vokabulara. Mnogi će, naravno, reći da je tako oduvek i bilo, a neki, možda, neće priznati ni da je sada tako (i u zavisnosti od podrazumevane definicije i stepena instrumentalizacije i jedni i drugi mogu biti u pravu), ali se, ipak, čini da je u politici jedine preostale super-sile došlo do narušavanja one fine ravnoteže između „realizma“ i „idealizma“, „izolacionizma“ i intervencionizma“, „političke principijelnosti“ i „političkog pragmatizma“, koja je u velikoj meri bila zaslužna za konačni američki trijumf „trećem svetskom ratu“. Možda baš kao posledica tog trijuma, tokom poslednje decenije 20. veka sve je uočljivija tendencija da se sloboda, demokratija, ljudska prava i druge kategorije iz porodice, po poreklu, „atlantskih“, a, po intenciji, univerzalnih vrednosti, jednostavno (i jednostrano) identificuju sa jednim dosta usko shvaćenim konceptom američkog nacionalnog interesa, a takav pristup se, onda, više ili manje direktno, preliva i u međunarodne asocijacije i institucije (UN, NATO, OEBS, MMF) u kojima, po prirodi stvari, Sjedinjene Države imaju vodeću ulogu.

Da li će se i kako će se ovo ideološko stvrdnjavanje i imperialno redukovanje izvorne demokratske priče odraziti na sama zapadna društva, otvoreno je pitanje, ali će, bez sumnje, imati negativan uticaj na smer i kvalitet demokratske trazicije na (jugo)istoku Evrope, gde je demokratska tradicija neuporedivo tanja, a institucije daleko krvljive. U konkretnom, srpskom slučaju, recepcija liberalno-demokratskog instrumentarija, pogotovo ovog, danas vladajućeg, sa dominantnim „globalističkim“ i američkim pečatom, biće dodatno otežana i obeležena hipotekom NATO-bombardovanja i još uvek dosta rasprostranjenim osećajem o „američkoj podršci svim srpskim neprijateljima“ (za potiskivanje ovog osećaja biće potrebno mnogo truda, strpljenja i razboritosti sa obe strane). Osim toga, postoji osnovana bojazan da bi „pragmatični“ strani političko-privedni faktori lako mogli pronaći zajednički jezik sa svojom (razume se, karikaturalnom i još ekstremnijom) balkanskom sabraćom i zažurititi na razne lokalne slučajevne nedemokratske prakse (veze sa kriminalnim strukturama, kontrola medija, kršenje zakona, pa možda čak i poneka izborna krada), pogotovo ukoliko bi im zauzvrat bile ponudene adekvatne koncesije poput, na primer, brzog izručenja optuženih Haškom tribunalu, brze i „autsajderske“ privatizacije, brzog priznavanja nezavisnosti Kosova i slično.

Iz mnogo razloga, današnja Srbija ne može računati na onu pažnju i onoliku finansijsku i institucionalnu blagonaklonost kakvu su, recimo, uživate (okupirana) Zapadna Nemačka ili Titova Jugoslavija u decenijama nakon drugog svetskog rata. Zato će, bez obzira na vladajuću retoriku i u svakom

pogledu preterana očekivanja od „strane pomoći“, čak i privredna, a pogotovo politička i, eventualno, moralna konsolidacija srpskog društva morati biti vršena, pre svega, sa osloncem na sopstvene (nevelike, ali ipak ne i nepostojeće) materijalne i duhovne resurse.

3.3. (Polu)post-revolucionarni metež, ili faktor DOS-a

Ne upuštajući se u, na mahove, već sholastičku debatu o prirodi i imenovanju srpskih oktobarskih zbivanja, a pogotovo ne u - još uvek preranu - procenu stvarne dubine i dalekosežnosti izvršenih promena, padaju u oči neka karakteristična (post)revolucionarna obeležja perioda kroz koji prolazimo. Naiđe, po samorazumevanju aktera, retorici, ikonografiji i - naročito - razbuktalim očekivanjima javnosti, mi se nalazimo u jednoj tipičnoj postrevolucionarnoj situaciji, koju, kao i uvek, obeležava stvaranje novih mitova i heroja, kalendara i vokabulara. Jedna od suštinskih specifičnosti te situacije jeste svakako i svest o odsudnom značaju dogadaja kojima upravo prisustvujemo. Savremenicima i akterima se uvek čini da je trenutak u kome deluju posve osobeni i, zapravo, ključan istorijski momenat, u kojem se za duže vreme rešava sudbina čitavog društva i svih njegovih članova. Stanje socijalne uzbudenosti i uskovitale političke strasti tu perspektivističku iluziju još samo dodatno povećavaju, dovodeći do neke vrste opštег zakrivljaja i kolektivnog poremećaja percepcije.

Osim toga, svest o epohalnosti aktuelnih zbivanja (otuda i potreba za sveopštim podvlačenjem crte, novim računanjem vremena i sl.) zaprečava prepoznavanje i uspostavljanje korisnih istorijskih analogija, a takođe i lako dovodi do bagatelisanja konkretnih životnih problema, običnog „malog“ čoveka i njegovih briga. Ponekad, kada je ovaj entuzijazam dovoljno masovan, to može dovesti do značajnih socijal-levolutivnih pomaka (recimo, kao u postrevolucionarnoj Francuskoj, ili posleratnoj Jugoslaviji), ali, ukoliko se ne prebaci neki teško definiljni kritični prag, ili se naknadno padne ispod njega (otprilike, kao u zemljama „realnog socijalizma“ „poslednjih decenija“), čitava stvar poprima farsične dimenzije i pretvara u puko simuliranje revolucionarnog zanosa, dok društvo tone u opštu apatiju i stagnaciju, od kojih odudaraju samo oficijelna retorika i eksplandirajući imeci „profesionalnih“ revolucionara.

Cini se da se srpsko društvo danas nalazi upravo na sredokraći između ovih perspektiva. S jedne strane, oktobarske promene su uživale nesumnjivo podršku srpskog „društvenog tela“, bio je nesporno prisutan veliki „revolucionarni“ entuzijazam, kao i, sa njim prirođeno povezana, visoka očekivanja od budućnosti i nove vlasti. S druge strane, kako se udaljavamo od

petooktobarske vreve, sve više upadaju u oči „restauratorski“ momenti, energija ubrzano kopni, rezignacija raste i sve je jača slutnja da su u tim „istorijskim“ danima gradani mnogo manje predstavljali „revolucionarni subjekti“, a više scenografsku kulisu ispred i iza koje se, tehnikom dvorskog puža, odvijala neka vrsta manje-više kontrolisane smene, tačnije, prekomisije i reorganizacije vladajuće elite u Srbiji.

Zapravo, kao što je već rečeno, zbivanja s početka oktobra 2000-te imaju u sebi više dimenzija i isto tako kao što se ne mogu jednostavno imenovati, ne dopuštaju ni jednoznačno tumačenje. Naš je utisak da se ovi dogadjaji, i sve ovo što im je sledilo, najbolje daju opisati i razumeti kao komplikovana mešavina legalističkih, pučiških i revolucionarnih elemenata. Na jednoj strani, to je bila spontana i masovna pobuna, eksplozija narodnog - u velikoj meri - socijalnog nezadovoljstva; na drugoj, pak, legitimna borba za priznanje rezultata predsedničkih izbora; a na trećoj, opet, dobro organizovan državni udar, koordiniran sa delovima vladajućeg aparata i značajno podržan stranom obaveštajnom i finansijskom logistikom. Iz ovog klupka politički subjekti sada izvlače i apsolutizuju pojedine segmente koji im odgovaraju. Pristalice DOS-a danas uglavnom žele da vide samo revolucionarnu stranu, oni koji su bliži DSS-u i predsedniku Koštunici naglašavaju legitimističko-legalističku dimenziju, dok SPS i radikali, razume se, naglasak stavljuju na priču o „zaveri“ i „pužu“, ignorišući sve ostalo. Oktobarski dogadaji su, međutim, imali sve ove pomenute slojeve i svi oni i dalje deluju u postoktobarskom vremenu, stvarajući ne malu konfuziju i opšte nezadovoljstvo.

Mnogo toga što nam može delovati neshvatljivo sa stanovišta jednog, inače, dominantnog i takoreći „oficijelnog“ tumačenja ovih dogadaja kao „revolucionarnog prevrata“ (recimo, na prvi pogled neverovatna činjenica da su vrhovi vojnog i policijskog aparata ostali praktično nepromenjeni) može se savršeno razumeti uvođenjem u igru ostalih, „legimističkih“ i „pučiških“ dimenzija oktobarskih dogadaja. Ova dvojnost, izgleda, nije na najbolji način shvaćena u javnosti, pa ni u samom vladajućem DOS-u, iz čijih redova nam svo vreme naizmenično stižu čas revolucionarno zapaljive, a čas tvrdо „legalističke“ izjave i postupci. Ova dva pristupa, koji sve više parališu srpski politički život, obično se vezuju za imena dva najistaknutija lidera DOS-a, predsednika Koštunici-legalista i premijera Đindića-revolucionara, ali se čini da je takva polarizacija suviše pojednostavljena i predstavlja više stvar imidža i političkog marketinga. Najzad, upravo je Đindić vodio glavnu reč u pregovorima i „dilovima“ sa delovima režima pre i posle 5. oktobra. S druge strane, ni Koštunica ne bi bio tamо где je sada da se, sve vreme, a naročito u periodu između 24. septembra i 5. oktobra, baš stepo držao vere u proceduru i „institucije sistema“.

U svakom slučaju, iako je trenutno u modi revolucionarna priča, ne smemo zaboraviti da upravo onim manje popularnim aspektima postizborne krize imamo da zahvalimo za što je, kao prvo, čitava stvar uspela i, kao drugo, što se oktobarski prevrat nije pretvorio u unutaršpsku klanicu, a što uopšte nije bilo nemoguće, i od čega, zapravo, uopšte nismo bili tako daleko, kao što nam se danas čini. Ne treba stoga, previše da iznenadju kontradiktorni potezi nove vlasti, niti to što „raskid sa prošlošću“ ne ide brže i dublje, niti to što se još ne živi bolje (i jedno i drugo i treće je, zapravo, bilo za očekivati), ali zarad budućeg boljštika nipošto ne bi bilo dobro da ovaj neprirođan i haotični politički provizorij zvani Demokratska opozicija Srbije duže potraje.

Kao što je poznato, DOS je bio formiran kao jedna privremena i „odbrambena“ ad hoc koalicija, radi otpora Miloševiću, i kao takav nije pogodna forma za vršenje vlasti i sprovođenje demokratskih reformi u Srbiji⁸. čak i nezavisno od Koštunice i Đidića, kao i od karaktera, sujeća i izrazitih uzajamnih animoziteta ostalih lidera DOS-a, tako široka, programski i ideološki neverovatno heterogena koalicija (u rasponu od Nenada Čanka i Žarka Koraća, pa do Koštunice, Vladana Batića i Velje Ilića) naprosto ne može skladno funkcionisati niti sprovoditi bilo kakvu konzistentnu politiku, a njen eventualni opstanak je moguć samo u oligarhijskom obliku, tj. u formi neprincipijene interesne koalicije rivalskih političko-poslovnih i kriminalnih klanova, koji se, od slučaja do slučaja, uzajamno dogovaraju, kontrolišu i istrebljuju - sve uz ritualno zaklinjanje na vernost petooktobarskim „revolucionarnim tekovinama“ i pozivanje na sopstvene „istorijske zasluge“.

Drugim rečima, da zaključimo, najveća opasnost po srpsku oktobarsku (polu)revoluciju (ili polu-kontra-revoluciju?) dolazi, kao i uvek, od strane njenih pobednika i rentijera. A ono što trenutno vidimo kao DOS-ovu nedoslednost i „prijateljski“ spor oko tempa i metoda uklanjanja ostataka miloševićeve vlasti, zapravo je vrh ledenog bregu u oštroy borbi za prevlast u DOS-u i Srbiji, i bilo bi najbolje da se ta borba, što pre, iz sfere nejasnih dogovora i obračuna iza zatvorenih vrata prenese tamo gde joj je i mesto: na javnu političku scenu, u parlament i izbornu arenu. Jedni, zbilja demokratski, fer i pošteni izbori, kakve Srbija, zapravo, nikada nije imala, u tom smislu bi mogli (tačnije, morali) biti poslednje i najveće - na žalost, i sve manje verovatno - DOS-ovo zaveštanje.

U protivnom, ukoliko nova srpska politička elita ne uspe da pronađe neki demokratski modus vivendi i ukoliko se ne uspostave zakonski i medijski mehanizmi za institucionalnu pacifikaciju nadolazećih političkih sukoba (a to zahteva iskrenu demokratsku volju i spremnost na kompromis od strane

svih aktera), lako bi se moglo dogoditi ne samo da vrlo brzo budu anulirani pozitivni efekti Miloševićevog pada, već i da se Srbija ponovo surva u prirodno, predgradansko stanje, sa svim dramatičnim posledicama takvog statusa koje su 5. oktobra relativno srećno izbegnute. A u tom slučaju, teško da će ovo društvo - o generaciji da ne govorimo - imati još jednu šansu, i gotovo da više neće biti važno ko je pobedio. Uostalom, kao što je poznato, zvona uvek pomalo zvone za svakim od nas.

Napomene:

1 Na ovu crtu Miloševićevog "političkog profila" prvi je ukazao Slobodan Antonić. Vidi: "Vlada Slobodana Miloševića", Srpski politička misao 1-2/1995.

2 Ubrzo nakon 5. oktobra, u američkim medijima je objavljena - a u Beogradu mlako demantovana - procena da je operacija rušenja Miloševića koštala oko 40 miliona dolara.

3 Na ovom mestu ne možemo se upuštati u tematizovanje višeslojnog uzroka i posledica NATO-intervencije nad Srbijom 1999. godine. Najiscrpljniji pregled ove diskusije, iz različitih uglova i pera četrdesetak domaćih i stranih autora, može se naći u posebnom izdanju Nova srpske političke misli, Srbija i NATO I-II. (Beograd, 1999.)

4 Up. katalogizaciju u: D. Pavlović, Akteri i modeli, Beograd 2001, str. 87. Takođe, idealtipski, u: S. Naumović, "Balkanski kasapi: mitovi i pogrešne predstave o raspodu Jugoslavije", Nova srpska politička misao 1-2/1999. str. 60-63.

5 Pre bismo, međutim, rekli da je ovaj civilizacijski pomak samo posledica uznapredovale tehnologije koja, posredstvom masovnih medija, omogućava da virtualno nasilje i simbolična ubistva supstituišu potrebu za realnim brutalnošćima.

6 O razlozima zbog kojih je postoktobarski DOS veoma nepogodna struktura za vršenje vlasti i, pogotovo, za sprovođenje stavnih demokratskih reformi u postmiloševićevskoj Srbiji, bilo je šire reči u našem članku: „Treba li DOS da se raspadne i zašto?“ iz novembra 2000. (Danas, 25-26 novembar 2000.) Kritičke teze iz ovog članka, koje su se u tom trenutku još i mogle činiti malo „prestrogim“, „preuranjеним“ i „defetištičkim“, u međuvremenu su ne samo potvrđene nego čak i prevazidene razvojem dogadaja i eskalacijom unutaršpskih odnosa u narednim mesecima.

Đorđe Vukadinović

SERBIA WITHOUT MILOŠEVIĆ: OR FOR WHOM THE BELL TOLLS

Summary

In the first part of the paper, the author analyzes the reasons which have led to the final fall of Slobodan Milošević's regime and concludes that this event is, actually, rather a result of concurrence of (un)favorable circumstances and Milošević's erroneous assessment in the spring of 2000 than some logically inevitable effect of catastrophic results and character of his rule. In the second part, the democratic prospects of post-Milošević Serbia are assessed and it is suggested that they are not too encouraging, due both to too long-delayed break with Milošević and to the way in which the change was achieved. Nevertheless, the author sees the greatest obstacle in an unfavorable international environment (primarily on the local but also on the global level), as well as in some only seemingly slight deficits and anomalies in the functioning of DOS authorities.

Key words: Serbia, Milošević, Koštunica, opposition, democracy, defeat, USA

NEW SERBIAN POLITICAL THOUGHT Journal for Political Theory and Social Research

SERBIA AFTER MILOSEVIC

CONTENTS

Slobodan Antonić

The 5th of October and Prospects for Democratization in Serbia.... 9

Zoran Avramović

Why DOS Succeeded in Winning on September 24, 2000? 27

Jovo Bakić

Limitations of Social Transformations of Serbia 37

Milorad Belančić

The Ambivalence of October 5th 45

Srbobran Branković

Political Field in Post-Milosevic Serbia 55

Čedomir Čupić

From the Rule of Chaos to Well-Constituted Democratic System 69

Vladimir N. Cvetković

In the Beginning Again..... 79

Zoran Dindić

Adrenaline for Reforms 87

Timothy Garton Esh

The Last Revolution..... 95

Trivo Indić

Education, Science and Culture After Milošević 113

Miloš Knežević

Milošević's era: Lost Regions - Times Past..... 125

Vojislav Koštunica

Law-Abiding State and Non-Abiding Reformism..... 147

Dragan Lakićević

Authoritarianism and Its Heritage..... 159

Zoran Lutovac

New Minorities Policy 171

Predrag Marković

The Rise or Decline of Serbia After Milošević 181

<i>Pavle Milenković</i>	
An Open Glossary of Serbian "October" Revolution.....	193
<i>Andrej Mitrović</i>	
Severances, Interruptions, Coups and Reversals	207
<i>Aleksandar Molnar</i>	
Overthrow of Milosevic's Regime	217
<i>Dušan Pavlović</i>	
The Populist Lock	229
<i>Ognjen Pribićević</i>	
Why It Was Successful This Time?	243
<i>Miroslav Prokopijević</i>	
Two Ways for Economic Reforms	249
<i>Branko Radulović</i>	
Politeconomic Analysis of Regime of Slobodan Milosevic.....	259
<i>Mile Savić</i>	
Principled Exclusion and Latent Subversion	273
<i>Lasto Sekelj</i>	
Serbia after Milosevic: Establishment of Political Community and State-Capture	283
<i>Predrag Simić</i>	
Yugoslavia on the Crossroads: Reform or Disintegration?	293
<i>Jovica Trkulja</i>	
Using the Spelling Book of Democracy	309
<i>Dijana Vukomanović</i>	
Stumbling Blocks and Prospects of Post-Milosevic Transition in Serbia	317
<i>Dorde Vukadinović</i>	
Serbia without Milosevic: Or for whom the Bell Tolls.....	325
Contents.....	349

NEW SERBIAN POLITICAL THOUGHT ISSN 1450-7382
Journal for Political Theory and Social Research

Editor-in-Chief
Dorde Vukadinović

Editorial Staff
Slobodan Antonić Vladimir Cvetković
Srbojan Branković Zoran Stojiljković

Publishers
IIC Nova srpska politička misao
CeSID

Phone
011/687-801; 064/170-85-99

E-mail: nspm@nspm.org.yu; nspm@unet.yu
Web site: www.nspm.org.yu

DTP: Total Design

Editing and Proofreading
Ivan Milenković

Printed by
Grafički atelje KUM

Issue
700 copies

The printing of this issue was supported by:

**Fund for
Open Society**

**Friedrich
Ebert Stiftung**

**The Assembly of the
City of Belgrade**

Papers published in this magazine may not be reprinted, either in part or in full, without prior written consent of the Editorial Board. The opinions presented in the articles are the personal views of their authors and do not necessarily express the opinions of the Editorial Board or the Publisher